

اِسْلَام دہ ولہ تداربی

منتدى اقراء الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

عکایر

ISLAM AND THE STATE

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

ئىسلام و دەولەتدارىيى

بەرگى يەكەم

تەوھرى يەكەم

قەوارەى سياسىيى لە ئىسلامدا: بەلگەكانى پيويستبوونى،
چۆنيەتى بنیاتنانى، سروشت و بناغەى فيكرىي، پیناسەى
چەند وشەو زاراوەیەك

عەلى بايىر

تیسلام و دهولہ تداریری

نوسین	عملی باپیر
بلاوکردن	نوسینگہی تفسیر بو بلاوکردن و و راگہ یاندن/ همولیر
خ	نہوزاد کوپی
نہ خشم سازی بہرگ	امین مخلص
نہ خشم سازی ناوہرؤک	جمعہ صدیق کاکہ
نورہ و سالی چاپ	یہ کم ۱۴۳۵ھ - ۲۰۱۴ز
تیراز	۱۵۰۰ دانہ

لہ بہرہو بہر ایتہی گشتی کتب خانہ گشتیہ کان ژمارہی
سپار دنی (2612) سالی 2013 پندراوہ

ماقی لہ چاپ دانہ و ہی پاریزراوہ

نوسینگہی تفسیر
بو بلاوکردن و و راگہ یاندن
همولیر - شفقانی حدنگا - زیر نولانی شیرین پلاص
Mob: +964 750 460 51 22
Tel: +964 750 818 08 66
www.tafseer-pub.com
tafseeroffice@yahoo.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ
وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ .... ﴿٢٥﴾﴾ الحديد

پېشكەش بى

بەھەموو ئەوانەى ھىندە لەئىسلام تىگەشتوون، كە دۇنيابن
بەبى ھەبوونى دەستەلات ۋە قەۋارمىيەكى سىياسىي، ناگونجى ۋەك
بەرنامەى گشتگىرى ژيان ۋە گوزمرانى تاك ۋە كۆمەل جىبەجى
بكرىۋ، ھەتا بالا دەست نەكرى، بۆى نالوى، ۋەك درەختىكى پىر
سىبەرى بەپىت ۋە فەر، سەرجهم پىكھاتەكانى كۆمەلگا لەبن
سىبەرى خۆى بگرىۋ، بەرو ميوەى تەبايى ۋە ئازادىي ۋە يەكسانىي ۋە
دادگەرىي ۋە، بەختەومرىي دۇنيا ۋە سەرفرازىي قىامەتيان بۆ بگرى.

پېئاسەي ئەم كىتەپە

خۇيىنەرى بەرپىز!

ئەم كىتەپە بەھەر چوار بەرگەكەيمەۋە كۆي پەنجاۋ شەش (۵۶) ئالغەي:
((بەرنامەي سەرنىچ))ە كە لە كەنالى ئاسمانىي پەيام ۋ لەماۋەي سالانى:
(۲۰۱۰ ۋ ۲۰۱۱ز)دا ھەفتانە پەخش دىكرا، كە ديارە پاش ھىنرانە سەر كاغەزو
تايپ كرانيان، ئەۋ پەنجاۋ شەش وتارە، خۇيان لەدوۋ تويى ئەم كىتەپەدا
بىنيۋەتەۋە.

شايانى باسپشە ئەم كىتەپە بەگشتىي بۇ چوار تەۋەرى سەرمكىي دابەش
دەبى:

تەۋەرى يەكەم: تەۋەرى سىياسىي لەئىسلامدا: بەلگەكانى پىۋىستىۋونى،
چۈنەيتى بىياتنانى، سىروشت ۋ بناغەي فېكرىي، پېئاسەي جەند
ۋ شەۋ زاراۋىيەك.

كە ديارە ئەم تەۋەرى يەكەمە ۋەك رى خۇشكرىن ۋايە بۇ سەرجەم
باس ۋ بابەتەكانى دىكەي ئەم كىتەپە، كە لەسى تەۋەرىكەي دىكەدا
دېن.

تەۋەرى دوۋەم: بىنەماكانى سىستەمى ھوكمرانىي لەئىسلامدا:
شايانى باسپشە ئەم تەۋەرىيە گرنگىرىن ۋ گەۋرەترىن تەۋەرى ئەم
كىتەپەيە ۋ زۆرترىن پانتايى بەركەۋتەۋە، كە تىيدا بەدريزىي قسە لە

دە (۱۰) بىنەماي گەۋرەۋى گىرنگى سىستەمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي
(ئاسس نظام الحكم الإسلامى) كراۋە.

**تەۋمىرى سىيەم: سى دەستەلاتەكانى، ياسادانان، جىبەجىكرىن، دادومىرى لە
قەۋارەمەكى سىياسىي ئىسلامىيە:**

لەم تەۋمىرى سىيەمەدا تىشك دەخەينە سەر ھەرسىك پىكەينەرە
سەرەمكىيەكەى دۆلەت ۋە قەۋارەى ئىسلامىي:

۱- دەستەلاتى ياسادانان (السلطة التشريعية).

۲- دەستەلاتى جىبەجىكرىن (السلطة التنفيذية).

۳- دەستەلاتى دادومىرى (السلطة القضائية).

تەۋمىرى چۈارەم: نامسۇلمانان لە كۆمەلگاۋ دۆلەتى ئىسلامىيە:

لەم تەۋمىرى چۈارەم ۋە كۆتايى ئەم كىتەبەدا، لەبارەى جۈنەمەتى
مامەلەكرىنى كۆمەلگاۋ قەۋارەى ئىسلامىيەۋە لەگەل نامسۇلماننىك
كە لەزىر سايەياندا دىزىن ۋە ھاۋۋولاتيانن، دىمۇيىن.

ھەرلىرەشەۋە بەپىۋىستى دىزانم سۇپاس ۋە پىزانىنى پىر بەدلى خۇم
پىشكەشى سەرچەم ئەۋ برا دىسۇزانەم بىكەم، كە ئەرك ۋە ماندوۋبوۋنى زۇريان
بەم كىتەبە كىشاۋە، خوا بە باشتىن ۋە چاكتىن شىۋە پاداشتىيان بداتەۋەۋە
نەۋنەيان زۇر بىكات، بەتايىبەت:

۱- كاك (ھىۋا ھاجى نەجم الدين)، كە مشوور خۇرىكى باش بوو بۇ
سەرپەرشتىكرىنى كاروبارى ھىنرانە سەر كاغەزو تايىپ كرانى
بەرنامەكان.

۲- كاك (يەقۇب كاگل) كە زۇربەى ئەركى تايىپكرانى بەرنامەكانى خستە
سەرشانى خۇى.

۲- كاك (مەلەل بىلال قەلەزىيى)، كە ئەركى پىداچوونەۋى سەرچەم بەرنامەكانى پاش تاپكرانىانى بەئەستۋە گرتو كارئاسانىيەكى باشى بۆ كىردم.

۴- كاك (خىلەر مۇقىر)، كە پاش پىداچوونەۋى خۇم، ئەركى ھەلە راستكردنەۋى سەرچەم بەرنامەكانى كىشا.

سەرچاۋەكانى ئەم كىتەبەشم بەھەرچوار تەۋەركەمەۋە، پاش قورئان و سۈننەت و سىرەۋ زىيانى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەۋ كىتابنەن كە ھەۋلەداۋە ھەرشىتىكم لىۋە ھىنابن ئاماژىيان پىيكەم و لەپەرۋىزدا دىماننوسىن.

لە كۆتايى پىناسەۋى ئەم كىتەبەشدا دەئىم:

ئەم كىتەبە بەرھەمى چەند سائىك تىفكرىن و مۇتالو لىكۆلنەۋەۋە، ھىۋادارم بەۋوردىش بخوئندىرئەۋەۋە فام بىكرىۋ بەھەرى لىۋەربىكرىۋ، ھەۋەھا بابەتىيانەش لىكۆلنەۋەۋە لەسەر بىكرىۋ، بەھەمۋەلايەكىش ھەۋلى پراكتىزە كىردن و جىبەجىكرىدى نىۋەپۋكەكەۋى بىدىر.

ئاشكراشە كە بابەتى دۆلەتدارىيى و ھۆكۈمپرانىي، گىرنگىرىن و ھەستىيارترىن بابەتە لەزىيانى مۇۋفدا بەگىشتىۋ، كارىگەرىي لەسەر تىكرىۋ لايەنەكانى دىكەۋ زىيان و گوزەرانى تاك و كۆمەل ھەۋە، جۇلاۋترىن و زىندووترىن بابەتىشەۋ، زۆرتىرىن گۆران و نۆبۋونەۋەۋە بەسەردادى، بۆيە پىۋىستە ھەمۋەلايەكەمان بەتەۋاۋىي چاۋ و گۆۋى عەقلىۋ دىلمان لەتەك ئەۋ بابەتە گىرنگ و ھەستىيارەدا بىكەينەۋە، چۈنكە ئەگەر وانەكەين و وانەبىن، ھەرچى زىاتىر دىنمان لەزىنمان بەجى دەمىنى!

ماۋتەھۇە بلىيم:

ھەرچەندە ناوونىشانى زنجىرە وتارمگەى بەرنامەى (سەرنج) برىتتىى بوو
لە: {ئىسلام و دۆلەتدارىيى و ھۆكۈمرانىيى} بەلام ناو و نىشانى كىتەبەكەمان
بەمەبەستى كورتكدنەۋە بەمجۆرە لىكرد: ((ئىسلام و دۆلەتدارىيى)).
خوایە! بەم كىتەبە خوینەرانى بەرپىز بەمەرمەندو بەرچاۋروون بکەو، تا
تەرازوۋى خىرو چاكەكانى بەندەشى لەقىامەتدا پى قورس بکە، نامىن

۲۳/ رەجەبى / ۱۴۴۱ كۆچى

۲/ ھوزەيرانى/ ۲۰۱۳ زاپىنى

ھەولپىر

الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا،
وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ،
وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ، وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ (آل عمران)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا

وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ، وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ (النساء)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ (٧٠) ﴿يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ

ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ (٧١) ﴿الْأَحْزَابَ.

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْنَقَ الْحَدِيثِ كَلَامُ اللَّهِ وَخَيْرَ الْهَلِيِّ هُنِيْ مُحَمَّدٌ (صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بِذَعَةٍ، وَكُلُّ بِذَعَةٍ ضَلَالَةٌ،
وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ^١.

خوينەرى بەرپەرزو سەنگین !

هەركەس بەئەلفو بێ مێزووی بەشەر ئاشنایی، دەزانێ كە هیچ كاتێك
"لەومنتەى مەرۆف لەسەر ڕووی زەوى زیاو" زیانی لەكێشەمە كێش و تێكگیران و
شەپرو هەرا خائى نەبوو، جا ۛ بەهۆكارو پائەنەرى سیاسى، یان ئابووورى، یان

^١ - ئەو پێى دىگوترى: (خطبة الحاجة) كە پێفەمبەر ﷺ هاوێلانێ بەرپەرزى فێردەكرد پێش
هەر قسەمەكى گەنگ بیلێن، وەك وتارى جومعهو داخووزیكردن (خطبة) و - هتد، ۛ ئەم
وتارە هەركام لە: الترمذی: (١١٠٥)، والنسائی: (١١٠٤)، وابن ماجه: (١٨٢) وأحمد: (٣٧٢٠)،
وطبرانی: (٢٤١٤) هیناویانەو (مسلم) پش بەشیكى هیناوه.

كۆمەلەپتە، يان غەقىدىمىي ۋە فېكرىي،.... يان ... ھەتتە بوۋىي.

ئىنجا ھەر ئەۋەشە كە داۋاي لە عاقلمەندان كىردو، كە پېۋىستېۋونى ھەۋۋونى قەۋارە دەستەلاتىكى سىياسىي "بەھەر شېۋەك لە شېۋەكان" لەنىۋ ھەر كۆمەلگەيەكى بەشەرىيەدا، بەشتىكى ۋون ۋە بى چەندو چوون دابىنن.

خۋاي كاربەجىش (سېھانە ۋەتەن) زۆر بەۋون ۋە ۋاشكاۋىي رايگەيەندە كە تىكرەي پېغەمبەرانى پايمەرزو ھەلۋاردى خۋى بۇ ئەۋە ۋەۋە كىردو، كە دادگەرى لەنىۋ خەلگەدا بېجەسېنن، ۋەك ھەرموۋىيەتى: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾

﴿٢٥﴾ ھەلۋەد.

ۋاتە: بېگومان پېغەمبەرانى خۇمانمان بە بەلگە ئاشكرايەكانەۋە ۋەۋە كىردو، كىتېۋ ۋەرازوۋشمان لەگەل ناردوۋە خۋار، تاكو خەلگە دادگەرى بەرپۇمبەرن، ۋەئاسنىشمان ناردۋە خۋار ھېزىكى زۆر سوۋد گەلىكى بۇ خەلگە تېدەيە، ۋە "خۋا پېغەمبەرانى خۋى بەۋ شېۋە بۇ ئەۋە ئامانجە ناردوۋە" تاكو خۋا بزانن (بەزانىنى دەرگەۋتن لەۋاقىيەدا) ئاپا كى خۋى ۋە پېغەمبەرانى بەنادىارىي (بېئەۋە خۋا بېنن) سەردەخات؟ بەلۋىيەۋە خۋا بەھىزى زالە.

ھەلۋەتە شتىكى ئاشكراشە كە چەسپاندى دادگەرى "كە ئامانج ۋە بەستى تىكرەي پېغەمبەرانى خۋايە (عليهم الصلاة والسلام والبركات)" لەھەموو بۋارو لايەنەكانى زىان ۋە گوزەراندا: نەتەۋىي، سىياسىي، ئابۋورىي، كۆمەلەپتە، "چۈنكە خۋا بەگشتىي باسى دادگەرى (قسط) كىردو نەبەستۋەۋە بەلەينىك يان چەند لايەنەكەۋە"، بەلۋ چەسپاندى دادگەرى

گشتىگىر ۋە ھەمەلايەنە، بەبى ھەبوونى دەستەلەت ۋە ھەوارىيەكى سىياسىي نايەتەدى، ھەربۇيەش خىۋاي بەرزو مەزن پاش خستەنە پروى ئامانچ ۋە مەبەستى پەوانەكرانى پىغەمبەران "عليهم الصلاة والسلام" يەكسەر ھەرموويەتى: ﴿... وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ...﴾ (۲۵) الحديد، واتە: ... ۋە ئاستىشمان دابەزانىدە ھىزىكى زۆرى تىدايە، ۋە سۈدۈد كەلگى زۆر بۇ خەلگ...

كە پىم وايە ﴿... فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ﴾ ئامازىيە بە ھەركام لە: تەكنۇلۇژىي سەربازىي ۋە مەدەنىي. كەواتە:

بەبى ھەبوونى ھىزو دەستەلەت ناگونجى دادگەرىي بچەسپىۋ، ديارە ھىزو دەستەلەتتىن پەكى لەسەر ھەوارىيەكى سىياسىي دەستۇرۇشتىۋ ۋە گۈي بۇ گىراۋ ۋە ھەرمانىبەرىي بۇ گراۋ، كەوتۇە. ئىنجا رەنگە يەككە لىرەدا بېرسى:

ئەدى مادام تىكرى پىغەمبەران بۇ چەسپاندى دادگەرىي نىرراۋن ۋە ھويش بەبى دەستەلەت ۋە ھەوارى سىياسىي نايەتە دى، بۇچى لەمىزۇودا نابىنن ھەموو پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) دەستەلەت ۋە ھەوارى سىياسىي بىنات بىنن؟

ۋە لامەكەشى ئەۋمىيە كە بىگومان پىغەمبەرانى پايمەبەرزى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەۋلى ھىنانەدى ھەوارى سىياسىي داۋە، بەلام ديارە زۆربەيان بۇيان نەلواۋە ھەوارى سىياسىي دروست بىكەن، چۈنكە بىگومان دروستىۋونى ھەوارى سىياسىي "وہك لەباسىكى تەۋمىر يەكەمى ئەم كىتپەدا دىمىخەنەروو" پەكى لەسەر بىناتنانى بىكەى جەماۋەرىي كەوتۇە، ئەۋىش پاش ئىقناكرىنى خەلگىك كە ئەۋ ئەركەيان پى ئەنجام بىرى، چۈنكە بىگومان شەرىئىيەتى

خوۋايى ۋە ئاسمانىي "كەھەموو پېغەمبەران ھەيانبوو" بەس نىيە بۇ دروستبوونى قەۋارەى سىياسىي، بەلگە پىۋىستە شەرىئىيەتى زەمىنىي ۋە خەلگىش ھەي، كە دىيارە زۆربەى پېغەمبەران "عليهم السلام" ئەۋەى دوۋەمىيان بۇ دەستەبەر نەكراۋە، بۆيەش سەرمەنجام قەۋارەى سىياسىيان بۇ بىيات نەنراۋە، لەسۋىنگەى ئەۋەشەۋە دادگەرىي (عدىل - قىسۇ)يان بۇ نەجەسپىنراۋە.

بەلام ناپا ئەۋە ماناى ۋايە كە نىررانى زۆربەى پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام والبركات) بى ئاكام ۋە نەنجام بوۋە؟! بىگومان نەخىر، چۈنكە:

خوۋاي بەرزو مەزن "عزوجل" كە باسى ھىكمەت ۋە ئامانجى رەۋانەكرانى پېغەمبەرانى خۇي كىردە، دوۋىتى كىردوۋىنە ھىكمەت ۋە ئامانجى رەۋانەكرانىان:

يەكەم: بەنسەبەت پەيۋەندىي مەۋقەكانەۋە لەگەل خۇادا، ھەموو پېغەمبەران ھاتوۋن كە مەۋقەكان خۇا بە يەكگىرو تەنپا خۇا پەرسىت (مۇخەد) بن، ۋەك خۇاي زاناۋ شارمزا فەرموۋىتەى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (الانبىاء، ۲۲) ۋە لەپىش تۇدا "ئەى مۇجەممەد!" ھىچ رەۋانەكراۋىكمان نەناردە، مەگەر پىمان راگەياندەۋە كە جگە لەمن ھىچ پەرسىراۋىن، دەجا بەس من بپەرسىتن.

دوۋەم: بەنسەبەت پەيۋەندىي مەۋقەكانەۋە لەنپو خۇياندا، ۋەك پىشتر گوتمان، تىكرەى ئەۋ زاتە بەرزو بەرپىزانە بۇ ئەۋە نىرراۋن، كە خەلگى ۋادار بىكەن لەنپو خۇيان دادگەرىي بچەسپىنن.

ئىنجا ئاشكراشە كە يەكتاپەرسىتى (توھىد) ۋە تەنپا بەندى خۇا بوۋنى مەۋقەكان، بناغەيەكى يەكجار پتەۋ ۋە مەككەمى تەببىي ۋە پىگەۋە براۋوۋن ۋە

سەرەنجام بەدادگەرىيى بەرپۆۋەچوونىيەنە، ۋەلە راستىيدا پېكەۋە تەبابوۋنى مەۋفەكان ۋە پاشان بەدادگەرىيى بەرپۆۋەچوونىيان، ھۆكارو ئامپازى سازانىنى زەمىنە ۋە كەش ۋە ھەۋا ۋە زىنگەي ئامانجى گەۋرە ۋە گىرگى ھاتنى پېغەمبەرەنە، كە يەكتاپەرست ۋە خوا بەيەگەر (موحد) كەردنى مەۋفەكانە.

لەسۋىنگەي ئەۋەۋە كە مەۋفەكان لەزىر سايەي ھەۋارمىيەكى پىادەگەرى دادگەرىيدا، ئازادانە ۋە سەرەستەنە دىتوانن تاقىكەردنەۋەي ژيانى دىنپايى خۇيان بىدەن ۋە، ئىمان بەخۇا بېنەن ۋە بەندايەتتى بۇ بىكەن، يان بى ئىمان بىن ۋە بەندايەتتى بۇ خۇا نەكەن، ۋەك ھەرموۋىيەتى: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ...﴾ (٢٩) ﴿الكهف﴾، ۋاتە: ۋەبلى ھەق لە پەرۋەردگار تانەۋمىيە، جا كى ھەزدەگات با ئىمان بېنىۋ، كىش ھەزناكات با بېرۋابى...

بەئى خۇيەنەرى سەنگىن!

ئەۋەي گوتمان بىناغەي فېكرىي دۆلەت ۋە ھەۋارى سىياسىيە لەئىسلامدا، بەئام لېرەدا يەكەك بۇي ھەيە بېرسى؛ ئەدى كۋا شىۋە ۋە ۋۆرۈم ۋە چارچىۋە ھىلە گىشتىيەكان ۋە بىنەما سەرەگىيەكانى دۆلەتدارىيى ۋە ھۆكەمرانىي لەئىسلامدا چىيە ۋە چۆن ۋە چەندىن؟ لەۋەئامدا دەئىين:

ۋەئامى ئەۋ پەرسىيارانە ھەۋىرىكى ئاۋ خۋازەۋ، لەراستىيدا كۆي باس ۋە بابەتەكانى ئەم كىتەبە بەھەر چۋار تەۋەرە سەرەگىيەكەيەۋە، بۇ ئەۋە خزانە ۋە ۋەئامگۆي ئەۋ پەرسىيارانە ۋە پەرسىيار گەئىكى دىكەي ھاۋشۋىمىيان بىن، بەئام لېرەدا ھەر بەگۈرتىي ۋە گۈشراۋى دەئىين:

لەسۋىنگەي ئەۋەۋە كە بابەتى دۆلەتدارىيى ۋە ھۆكەم سىياسەت بەگىشتىي لەبازنەي عادەت ۋە ھەئەس ۋە كەۋتەكاندايەۋ، لەبۋارى عادەت ۋە ھەئەس ۋە

كەۋتەكانىشدا چۈنكى ئەھۋال ۋە ئىنسانىي ئەسلى خۇتاۋدان ۋە قىسە كىرىدىن ھەمىيە، خۇي كارىبە جى بەدانانى جۋارچىۋىيەكى فراۋان ۋە چەند ھىلىكى گىشتى ۋە بىنەمايەكى سەرمكى ۋازى لىھىناۋە، بۇشايىيەكى زۆرى لەۋ بۋارەدا بەجىھىشتە، چۈنكى زانىۋىيەتى كە ئەھۋال دىمۇقراپىيە بىنەگۈيرە پىداۋىيەتى كۆمەلگان لەۋزگەرە جۇراۋجۇرەكاندا، پىرى بىكەتەۋە.

ھەلبەتتە ھەربىيەش زانىيانى قوۋلۇۋەتەۋە لەۋبارەۋە بىنچىنەمەكىيان دانائە بۇ ھەرمەك لەۋخا پەرسىيەكان (العبادات) ۋە ھەئس ۋە كەۋتەكان (العادات - المعاملات) كە دەلىل:

(الأصل في العبادات الحظر، إلا ما ورد عن الشارع تشريع، والأصل في العادات الإباحة إلا ما ورد عن الشارع تحريمه).^۱

ۋاتە: بىناغە لەۋخا پەرسىيەكاندا قەدەمغەبۈۋە، مەگەر ئەۋەى شەرىئەدەنەر دىنابى دەنا رەۋا نىيە، بەلام بىناغە لەۋعادەت ۋە ھەئس ۋە كەۋتەكاندا رەۋاۋى ۋە رى پىدراۋە، مەگەر ئەۋەى شەرىئەدەنەر قەدەمغەى كىرىپ، ئەگەرنا قەدەمغەنىيە.

شايانى باسپىشە كە زانىيانى قوۋلۇۋەتەۋە ئىسلام ھەر زو ھەستىيان بەۋ پاستىيە كىردە "كە لەۋبارى دىمۇقراپىيە ۋە ھۆكۈم سىياسەتدا دىمۇقراپىيە شەرىئەت كە مەن ۋە بۇشايى زۆر بۇ ئەھۋال ۋە ئىجتىھاد بەجىھىلراۋە"، بۇ نەۋۋە:

۱- (إمام الحرمين الجويني) كە لەنىۋان سالىكانى: (٤٧٨-٤١٩) كۆچىيدا زىاۋە لەكتىيى: {غياث الأمم في التياث الظلم (الغياثي)} دا لەۋبارەۋە گۈتۈۋىيەتى:

(ولا مطمع في وجدان نص من كتاب الله تعالى في تفاصيل الإمامة)

^۱ - بىرۋاتە: أصول الفقه المهمة، للعلامة عبدالرحمن بن ناصر السعدي، ص ۱۰۵، ۱۰۶، ھەرومەا بىرۋاتە: القواعد الفقهية النورانية، لشيخ الإسلام ابن تيمية، ص ۱۱۲، كە ھىمان بىنچىنەى بە بىزمەكى دىكەى دىرژھىناۋە دۋاتر بىتمەۋاۋىي دىھىنن.

والتَّجَرُّ المتواتر معوز^١ أيضاً، فَمَالَ الطَّلَبُ فِي تصحيح المذهب الى الإجماع...^٢، واته: وهيج ئومىدىك نيه بۇ دۆزىنەو مو پەيدا كىردنى دەق لە كىيى خىوای بەرزدا لەسەر وردەكارىيەكانى پىشەوايەتى (حوكمرانىي)، هەروەها فەرموودەى مۆتەواتىرىش لەوبارەو هەرچىنگ ناكەوى، بۆيە ناچارىن لەوبارەو پەنا بەرىنەبەر كۆدەنگى...^٣

٢- (ابن قيم الجوزية) ئەمىش گە لەنيوان سائەكانى: (٦٩١-٧٥١)ى كۆچىيدا ژياو، لەوبارەو لەكتىبە ناودارەكەى خۆى (إعلام الموقعين عن رب العالمين)دا لەوبارەو گوتوويەتى:^٤

(الرأي في العمل بالسياسة: وَجَرَتْ فِي ذَلِكَ مَنَازِلَةٌ بَيْنَ أَبِي الْوَفَاءِ ابْنِ عَقِيلٍ وَبَيْنَ بَعْضِ الْفُقَهَاءِ، فَقَالَ ابْنُ عَقِيلٍ: الْعَمَلُ بِالسِّيَاسَةِ هُوَ الْحَزْمُ وَلَا يَخْلُو مِنْهُ إِمَامٌ، وَقَالَ الْآخَرُ: لَاسِيَّاسَةَ إِلَّا مَا وَافَقَ الشَّرْعَ، فَقَالَ ابْنُ عَقِيلٍ: السِّيَاسَةُ مَا كَانَ مِنَ الْأَفْعَالِ بِمِثِّ يَكُونُ النَّاسُ مَعَهُ أَقْرَبَ إِلَى الصَّلَاحِ وَأَبْعَدَ عَنِ الْفَسَادِ، وَإِنْ لَمْ يُشْرَعْهُ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا نَزَلَ بِهِ وَحْيٌ، فَإِنْ أَرَدْتَ بِقَوْلِكَ: لَاسِيَّاسَةَ إِلَّا مَا وَافَقَ الشَّرْعَ، أَيُّ: لَمْ يَخَالَفْ مَا نَطَقَ بِهِ الشَّرْعُ، فَصَحِيحٌ، وَإِنْ أَرَدْتَ: مَا نَطَقَ بِهِ الشَّرْعُ، فَغُلَطٌ وَتَغْلِيظٌ لِلصَّحَابَةِ...)^٥

واتە: بۆچوون لەبارەى كارکردن بەسیاسەتەو:

لەوبارەو وتوێژیک لەنيوان (أبي الوفاء ابن عقيل) و يەكێك لەشەرەزاناندا بوو، (ابن عقيل) گوتى: كارکردن بەسیاسەت (مەبەستیان

^١ - اعوز الشيء فهو معوز: عز فلم يوجد، المعجم الوسيط، ص ٦٣٦.

^٢ - الغياثي، ص ١٠٠.

^٣ - ج ٤، ص ٤٦١، ٤٦٠.

بىن عەقلى ۋە ئەزموون بىۋە) راي راستو بەجىيە، ۋەھىچ ھۆكۈمرانىك
نەبۋوۋە ئەۋەدى نەبۋوۋىي.

زانايەكى دىكەش گوتى: ھىچ سىياسەتلىك رەۋانايە مەگەر بەپىي شەرىع
بى.

(ابن عقىل) پىش گوتى: سىياسەت (ۋاتە: سىياسەتى شەرىعىي راست) ھەر
رەقتارىكە كە خەلك بەھۋىيەۋە لەچاكسازىي ۋە بەرژەمۋىندىي نىزىكترو
لەخراپەۋ زىيان دوورتىرىن، ھەرچەندە پىغەمبەرىش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ) دايىنەنابىي ۋە ھىشى بىن نەھاتىيىتە خوار، ئىنجا ئەگەر مەبەستت
لەۋە كە دەلىي: (ھىچ سىياسەتلىك رەۋانايە مەگەر بەپىي شەرىع بى)
ۋاتە: دۇ نەبىي لەگەل ئەۋەدى شەرىع گوتوۋىمەتى ۋە تىكنەگىرى، ئەۋە
راستە، بەلام ئەگەر مەبەستت ئەۋەبىي كە دەبىي شەرىع گوتىيىتى ۋە دەقى
لەسەربىي، ئەۋە ھەلەمەۋ سەردەكىشى بۇ بەھەلەدانانى ھاۋەلانىش.

پاشان (ابن القيم) باسى مەسەلەمەكى زۆر گرنگ دەكات كە پوختەمەكى
برىتتە لە: كەمتەرخەم بوۋنى زۆرىك لەزانايان بۇ ھەلەينجانى ياساى
تازەۋ، دۇزىنەۋەدى مىكانىزىمى ھاۋچەرخ ۋە گونجاۋ بۇ چارەسەرى گرفتو
كىشەكانى كۆمەلگا بەپىي شەرىعمەتو، خۇناچار بىنىي ھۆكۈمرانان، كە
بەبىي گەرانەۋە بۇ زانايانى شەرىعران، ھەلسن بەدانانى كۆمەللىك ياساۋ
بىريارى سىياسىي ۋە ئىدارىي، بۇ بەرپۆمەردنى كاروبارى كۆمەلگا..

ئەمەش دەقى قەسەكانى ئەۋ كەلە زانايەن:

(قالت: **هَلَا** موضع مَزَلَة أقدام وَمَضَلَة أُنْهَام، وهو مقام ضَنْكٌ في معترك
صَغْب، فَرَط فيه طائفة، فَعَطَّلُوا الخُودَ وَضَيَّعُوا الخُفُوفَ وَجَرُّوا أَهْلَ
الْفَجْرِ عَلَى الْفَسَادِ، وَجَعَلُوا الشَّرِيعَةَ قَاصِرَةً لَا تَقُومُ بِمَصَالِحِ الْعِبَادِ،
وَسَدُّوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ طَرِيقًا صَحِيحَةً مِنَ الطَّرِيقِ الَّتِي يُعْرِفُ بِهَا الْحَقُّ مِنَ

المبطل وعطلوها مع علمهم وعلم الناس بها أنها أدلة حق، ظناً منهم منافاتها لقواعد الشرع، والذي أوجب لهم ذلك نوع تقصير في معرفة حقيقة الشريعة والتطبيق **بين** الواقع وبينها، فلما رأى ولاية الأمر ذلك، وأن الناس لا يستقيم أمرهم إلا بشيء زائد على ما فهمه هؤلاء من الشريعة، فأحدثوا لهم قوانين سياسية ينتظم بها مصالح العالم، فتوَلَّدَ من تقصير أولئك في الشريعة، وإحداث هؤلاء ما أحدثوه من أوضاعهم السياسية، شرٌّ طويلٌ وفساد عريض وتفاقم الأمر وتعلَّز استدراكه^١

واته:

گوتم: ئەم مەسەلەيە شوپىنىڭكە بېيەكانى لى دەخلىسكىن و عەقلەكانى تېدا بەھەلەدا دەچن، وە ئەم مەسەلەيە وەك وەستانە لەشوپىنىكى تەنگەبەر، لەرپووبەرپو و بوونەووەيەكى سەختدا، **كە** ھەندىك تېدا تووشى بەزايەدان و كەمتەرخەمىي بوون و، بەھوۆيەشەو سزايەكانيان پەكخستو و مافەكانيان زايەكردو، **بە** خراپەكارانيان بۆ خراپە كارى ھاندو، وەشەريعتيان وا خستۆتە بەرجاو كە تواناي ھىنانەدى بەرزو وندىيەكانى خەلگى نيە، وەچەندان رىي راستيان **كە** باباي خاومەن ھەق و باباي ناھەقيان پى لەيەك جيا دەكرىتەو، لەسەر خۆيان بەستوون و پەكيان خستوون، ھەرچەندە خۆشيان و خەلكىش دەزانن كە بەلگەى ھەق و راستن، چونكە گومانيان وابوو كە پېچەوانەى بنچينەكانى شەريعتن، ئنجا ھۆكارى ئەو ھەلوپستەشيان برىتيە لە كەم شارمزايبان لەناسىنى حەقىقەتى شەريعتداو جېبەجېكردىنى بەسەر وافىعدا، ئنجا كاتىك ھوكمران و كاربەدەستانىش ئەوھيان بينيو، وەزمانىويانە **كە** كاروبارى خەلك رىك نابى و بەرپومناچى مەگەر بەشىكى

^١ - إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج٤، ص٤٦١.

زىياتر لەۋەدى گە ئەو شەرعزانانە لەشەرىيەتتەن قامىۋەتەۋە، ھەئساۋىن بەدانانى چەند ياسايەكى سىياسىي گە بەرزەمۇندىيەكانى خەلگيان پى دابىن بگەن ۋە كاروبارىيانان پى رېك بگەن.

ۋەسەرمەنجام بەھۇي كەمەرخەمىي ئەو زاناپانەۋە لەتىگەيشتىنى شەرىيەت ۋە داھىيانى ئەو ھۆكۈمران ۋە كاربەدەستەنەۋە بۇ ياسا سىياسىيەكان، خراپەيەكى بەردېرپۇزۇ زەرمۇ زىيانىكى بەرۋاۋان پەيداۋوۋە، رەۋشەكە زۆر تىكچۈۋەۋە چاڭكردنەۋە زۆر ھۆرس بوۋە.

ۋەك دەبىين:

(ابن القيم) نىزىكەي ھەۋت سەد (۷۰۰) سال لەمەۋبەر دەركى بە ۋاستىيە كەردە، گە بەبى چاۋى ەھق ۋە دلى خۆكردنەۋە زاناۋ شەرعزانان لەبۋارى سىياسەتى شەرىيە ۋە بابەتى ھۆكۈمرانىيەدا، دىن لەزىن بەجى دەمىنى ۋە ھۆكۈمران ۋە كاربەدەستان ناچار دەبن، يان بەلەي كەمەۋە بەھانەيان چىڭ دەكەۋى، كە بۇ چارەسەرى گەلىك كېشەۋ گەرتى تازە كە بەرۋى كۆمەلگا دەگرن، رېڭخستى گەلىك كاروبار كە لەگەل گۆرۈنكارىيەكانى رۆزگاردا سەرھەلدەن، پەنا بەرنە بەر خواستەنەۋە يان داھىيانى گەلىك ياساۋ بېرىار بەبى گەرانەۋە بۇ شەرىيەت ۋە پەرسكردن بەشارەزايانى شەرىيەت!

ھەلبەتە ئىستاش لەھەندىك لەۋ ھەۋارە ھۆۋنەمانەدا كە خۇشيان بە بابەند بەشەرىيەتەۋە دەزانن، ئەو ھالەتەي بەجىمانى دىن لەزىن بەزەقى ديارە، بۇ ۋىنە: ھەۋارە ۋە ھەيە كە شەرعزان لەدنىۋا زىن بى خەبەرەكانى بەناۋى ئىسلامەۋە: ھەلبىزاردن، ھەبۋونى ھىزب ۋە رېڭخراۋى سىياسىي ۋە مەدەنىي، خۇپىشانەدان (الظاهر)، رېپىۋان (السيرة)، بەستى كۆرۈ سىمىنارى سىياسىي، مانگرتن ۋە.. گەلىك شتى دىكەش، بەھەدەغە دادەنن، ھەر بەبىيانوۋى ئەۋەى گوايە ئەو شتانە لەرۋزگارى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چۈار خەلىفە راشىدەكانى ۋە پېشىنەي چاك (السلف الصالح)دا نەبۋون! بىخەبەر لەۋە

کہ لہواری ھئسو کہوت و عادمہکاندا، بناغہ دمستکراومی و رھوایی و ریپیدرانہ، مہگہر دمقیکی روون و بی چہندوچوونی شہریعت ریمان لیبگری، و مسہنگی مہحہک بریتیہ لہ چہسپاندنی دادگہری (تحقیق العدل) و ھینانہدی بہرژموندی خہک (تحقیق مصلحہ الناس)، وھک (ابن القيم) لہوبارمہ کوتووہتی:

(فَإِنَّ اللَّهَ أَرْسَلَ رَسُولَهُ وَأَنْزَلَ كُتُبَهُ لِيُقِمْ النَّاسَ بِالْقِسْطِ، وَهُوَ الْعَدْلُ الَّذِي قَامَتْ بِهِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ، فَإِذَا ظَهَرَ الْحَقُّ وَقَامَتِ أَدَلَّةُ الْعَقْلِ. وَأَسْفَرَ صُبْحُهُ بِأَيِّ طَرِيقٍ كَانَ، فَتَمَّ شَرْعُ اللَّهِ وَدِينُهُ وَرِضَاؤُهُ وَأَمْرُهُ... وَلَا تَقُولُ إِنَّ السِّيَاسَةَ الْعَادِلَةَ قَالَةً لِلشَّرِيعَةِ الْكَامِلَةِ، بَلْ هِيَ جُزْءٌ مِنْ أَجْزَائِهَا وَبَابٌ مِنْ أَبْوَابِهَا، وَتَسْمِيَّتُهَا سِيَاسَةً أَمْرٌ اصْطِلَاحِي، وَالْأَفْإِذَا كَانَتْ عَدْلًا فَهِيَ مِنَ الشَّرْعِ...)^۱

واتہ: بیگومان خوا پیغہمہرانی خوئی ناردومو کتبہکانی خوئی دابہزاندوہ تاکو خہک بہ دادگہری بہرژومہچن، نھو دادگہرییہ کہ ناسمانہکان و زھوی پیوہی و مستاون، جا ھەرکات نیشانہکانی حہق دمرکہوتن و، بہلگہکانی عہقل ناشکراوون، و مہہہر ریہک بی بہرمہیانہکھی دمرکہوت، نھوہ شمرع و نایین و رزمہندی و فہرمانی خوا لہویہ... و مناشلین: سیاسہتی دادگہرانہ پیچہوانہی شہریعتی تیروتهواوہ، بہلگو بہشیکہ لہبہشہکانی و دمروازمیہکہ لہدمروازمکانی، و ناونرانی بہسیاسہت شتیکی زارامیہ، نھگہرنا مدام دادگہرانہبی، بہشیکہ لہشہریعت.. □

^۱ - إعلام الموقعین عن رب العالمین، ج، ۴، ص ۴۶۱، ۴۶۲.

ئىنجا خوتۇنلارنى بەرپىز!

لەبەر پۇشنايى ئەمەدا گە رابىرد، دەلىم:

يەكەم: مادام دىمەكانى شەرىيەت لەبىۋارى ھەئىس ۋە كەۋتو عادەتەكاندا بەگىشتى ۋە سىياسەت ۋە ھۆكۈمرانىيەدا بەتايىبەت، كەم ۋە سىنۇردارىن ۋە شەرىيەت بەدانانى چۈرۈچۈۋى فراۋان ۋە كۆمەلىك ھىلى گىشتى ۋە بىنەماي سەرمكى لەبىۋاردا ۋازى ھىتابى ۋە، بۇشايى (فراغ) زۇرى بۇ غەقۇل ۋە ئىجتىھادى بەشەر ھىشتىبىتەۋە، تاكو بەگۈيرە گۇرانى پۇرۇگارو بەرەپىشچۈۋى كۆمەلگەۋ پىداۋىستىيەكانى خۇي پىرى بىكەتەۋە.

ئىزدەم: ۋە مادام سەنگى مەھەك ۋە تەرازۋى بىۋارى ھەئىس ۋە كەۋتەكان بەھۆكۈم سىياسەتەشەۋە، بىرىتى بى لە چەسپاندىنى دادگەرى ۋە ھىنانەدى بەرۋەندى.

بەئى مادام ھال بەھۆجۇرى:

ھەم ناچارىن ۋە ھەم پىۋىستىشە گە ئىمەى مەسۇلمان لەم سەمدى پازدەمەى كۆچى ۋە بىست ۋە يەكەمى زابىنىدا، پاش لەبەرچاۋگرتنى ئەۋ چۈرۈچۈۋە فراۋانەى شەرىيەت داپناۋە، ئەۋ ھىلە گىشتى ۋە بىنەما سەرمەكىيانەى دىارىيەردۈۋە لەبىۋارى دىمۇقرايىيە ۋە ھۆكۈمرانىيەدا، بەماناى وشە:

ئازادانەۋ ئازاپانە چاۋ ۋە گۈۋى غەقۇل ۋە دىلمان بەتەۋاۋى بىكەينەۋە سەرنجى ۋە ھەل ۋە مەرجى خۇمان بىدەين ۋە، پاشان لەئەزمۇۋەنگەلى بەشەرەۋە لەبىۋارى ھۆكۈمرانىيەدا رابىنن ۋە، كۆشش (اجتھاد) بىكەين بۇ گەيشتن بەباشترىن ئەۋ ياساۋ بىرىار ۋە مىكانىزمانە پىۋىستىن بۇ بەرپۇۋەردىنى كۆمەلگەكانمان، لەھەمۇۋ بۈۋەركەنى سىياسى ۋە ئىدارى ۋە ئابۋورى ۋە.. ھەتدا.

شاينى باسىشە مەن لەم كىتەبەمدا ھەۋەلەۋە لەسەر ئەۋ بىنەمايە كە ئامازەم پىدا، باسى چۈننىيەتى دىمۇقرايىيە ۋە ھۆكۈمرانىيە بىكەم لەكۆمەلگەيەكى

ئىسلامىيەت "چ" ھەرپى كوردستان ۋە ئىراق ۋە ھەر ۋىلايىتى دىگەندە "كە" ھەرپى سەددى پازىمىمى كۆچىمى بىست ۋە يەكەمى زاپىندا دىمى.
كۆتە قىشەم ھەم پىشەكەيدە "كە تۆزىك دىمى بۆۋە، بەلەم بەپىۋىستىم زانى چۈنكە بۇ كۆي بابەتەكانى ئەم كىتەبە بەھەر چوار تەۋەرمەكەيەۋە نووسراۋە" ئەۋمىيە كە:

دەپ ئىمەمى مەسۇلمان دان بەۋ دوۋ راسىتىيە تالە دابىنىن كە:
يەكە: ئىمەمى ئەھلى ئىسلام لەۋارى فىقھو كەلەپوۋرى سىياسەت ۋە ھۆكۈمەتلىك زۆر كەم تىفاق ۋە ئەدارىن، لەۋاۋ مەزىنى ۋە بەزى ئىسلام بەپىامە مەۋقايەتتەكەي ۋە ئامانجە بالايەكانى، لەمىزە زۆرىيە زانايانى ئىسلام لەۋارى ھۆكۈم سىياسەتدا خىزىنراۋنە پەراۋىزى كۆمەلگەۋە، بەناچارى ھەر سەرگەرمى فىقھى تاكىي ۋە خىزانىي ۋە كۆمەلەپەتتى ۋە سەۋداۋ مامەلەۋ بازارگانىي بوۋن.
ھەر بۆنەۋنە:

ئەگەر بەراۋردىكى نىۋان شوۋراۋ دىمۇكراسىيى بىكەمىن، كە يەكەمىيان شىۋازو مىكانىزىمى ھۆكۈمەتلىك ئىسلامىي ۋە ئەۋى دىكەشيان شىۋازو مىكانىزىمى ھۆكۈمەتلىك رۇزئاۋايىيە، جىۋازىيەكى گەۋرە دەپىنىن، ھۆكۈمەتلىك ئەۋمىيە كە دىمۇكراسىيى بۋارى پىندرا گەشە بىكاتو، لەسەر ئەزى ۋاقىع پىادەپىي ۋە كۆمەلەك رۇساۋ ياساۋ مىكانىزىم كە پەكى لەسەريان كەۋتېۋو، بۇ دەستەبەر بىكرىن ۋە دابىپىنرىن، بەلەم ھۆكۈم مىراتىيى ۋە بىنەمالەيى ۋە خۇسەپىنەرانەي ئومەۋىي ۋە ەمبەباسىيى ۋە ەوسمانىيەكان، كە پاش چوار خەلىفە راشىدەكان خا لىيان رازى بى دەستى پىكرد، راپۋىز (شورى) ئىسلامىي "كەلە ئەسلىدا زۆر لە دىمۇكراسىيى رۇزئاۋايى ۋەراۋانتر ۋەرە رەھەندترە" پەكخست ۋە نەپەشت رۇلى خۇي لەۋارى ھۆكۈمەتلىك بىگىر، ھەرچەندە لەۋارەكانى دىكەدە

بەھى خەلك دۆلەتمەند بىكەين، لىمەشدا بىگومان چاۋ لى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋ چوار جىنشىنە سىر راستەكانى دىكەين، كە لىچوار چىۋەى فراۋانى شەرىعتدا، بۇ پەرمىپىدان ۋ فراۋانكىردو بىھىزو پىزىتركىردى دۆلەتكەيان، زۇر ئاسايانە لى كەلەپوورو بەرھەم ۋ ئەزموونى دۆلەتانى رۇزگارى خۇيان "بەتايىبەت رۇم ۋ فارس" سوودمەندبوون، پاشان مەسولمانانىش ئەو بەرھەم ۋ كەلەپوورو ئەزموونەيان، پاش تىكەلكردى ھەۋىنى ئىسلام ۋ رۇخى ئىمان ۋ تام ۋ بۇ بەھا بەرزو جوانەكانى شەرىعت، زۇر فراۋانتر دۆلەنتر كىردو ھەموو بەشەرىيەتيان پى بەرھەمەندو دۆلەتمەند كىردو، بەردى بناغەى دىستوورو ياسا (شەرىعت) سەرومىبوون، ھوكىم ۋ دىستەلات بەدەست خەلك بوونىان داپشت، زىنگى كۆتايى پىھىننى بە پەرسىراۋ دانانى ھوكىمىران (تالىھە ھاكىم) ۋ ھوكىمىران بەپىرۋزدانان (تقىدىس ھاكىم) يان بەگۈى خەلكى دىيادا دا.

ھىوادارم ئەم بەرھەمە ئەو ئامانجانەى كە بۇيان نووسراۋە، بىانھىنپىتەدى، ھەركەسىكىش بەتپىنىى ۋ سەرنج ۋ ئامۇزگارىى ۋ پەخنى دىسۋزانەى بەرھەمەندىم بىكات، با دىنيابى سوپاسگوزارو مەنتبارم دىكات، ئاشكراشە كە ھەرىكە بەسەھوو ناچى ۋ ھەلە ناكات "سبحانە رتعالى".

سبحان ربك رب العزة عما يصفون، وسلام على المرسلين

والحمد لله رب العالمين

۲۴ / رەجەبى / ۱۴۳۴ ھى كۆچى

۳ ھوزەيرانى / ۲۰۱۳ زاپىنى

ھەۋلىر

تەۋەرى يەكەم

قەۋارەى سىياسىي لەئىسلامدا

بەلگەكانى پىۋىستىۋونى،

چۈنىيەتى بىياتنانى،

سروشت ۋە بناغەى فىكرى،

پىناسەى چەند وشەۋ زاراۋايەك

ئىشەكى ئەم نەقەر قىيە

خۇيىنەرى سەنگىن و شىرىن !

لەم تەمۇرى يەكەمى ئەم كىتەبە (ئىسلام و دىمۇلاتارىي) دا كە وەك زەمىنە
خۇشكەرو رى ئاچووغكەر واپە بۇ سى تەمۇرىكەى دىكەو باس و بابەتە جۇراو
جۇرەكانىيان، ھەمۇلمانداو لەچوار بەشاندا وەلامى سى پىرسىارى گىرىگ
بەمىنەو وە پىناسەى چەند وشەو زاراومىيەكىش بىكەين؛

بەشى يەكەم؛ ئايا ئىسلام پىيۇستى بە دىمۇلات و قەوارى سىياسى ھەيە،
تاكو بەتەواوئى جىبەجىبىرى؟! وە ئايا سىروشتى ئىسلام وەك ئاپىنىكى
ئاسمانىي و بەرنامەيەكى خوايى، ھەبوونى قەوارى سىياسى دىخوازى؟
ئەگەر، بەئى، ئايا بەلگەكانى ئىسپاتكەرى ئەو (بەئى) يە جى و چىن؟!
دىارە ئىمە شەش جۇرە بەلگەمان لەوبارمەو خستوونە رەو.

بەشى ئورۇم؛ ئايا بەپەئى ئىسلام، چۇن دىمۇلات و قەوارى سىياسى بىيات
دەنرى و شىوازو رىبازومىكانىزەكانى جى و چىن؟!

ئىجا ئىمە بۇ وەلامدانەوئى ئەو پىرسىارە پاش چاوپىداخشاندنىكى
بىروراي تەوژم و لايەنە ئىسلامىيە ھاوچەرخەگان، لەمەر چۇنىيەتى
گۇرپنى كۆمەلگا و بىياتنانى قەوارىيەكى ئىسلامىي، لەدو و بىرگەدا باسى
ئەزموونى پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەگشتى و پىغەمبەرى
كۇتايى بەتايىبەتمان كىردو، بۇ چۇنىيەتى پاكسازى و چاكسازى
تىداكرىنى كۆمەلگا، بەرقەراركرىنى ئاپىنى خوا و پىادەكرىنى
شەرىيەتى خوا.

بەشى سىيەم؛ سىروشت و پىكەتەو بناغەى فىكرى دىمۇلاتى ئىسلامىي

جىيەو چۇنە؟!

دىيارە بۇ ۋەلامدانەۋەى ئەم پىرسىيارانەش باسى ھەركام لە: (بوونناسىي ئىسلامىي) ۋە (بىرو بىرواى ئىسلامىي) مان كىردۈە كە چاۋگى لىۋە ھەلقولتۇن ۋە بناغەى فىكىرىي قەۋارمە دۆلەتى ئىسلامىيىن.
بەشى چۈارەم: پىناسەى چەند وشەۋ زاراۋمىيەك: دۆلەت، ھۆكۈمەت، دەستۈر، ياسا، سىستەمى ھۆكۈمرانىي، قۇرۇم ۋە شىۋەى سىستەمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي..

شاينى باسىشە كە ھەندىك لەۋ باس ۋە بابەتانەى لەم تەۋمەرى يەكەمدا بەكورتى لەۋبارمىانەۋە دەۋىيىن، لەتەۋمەركانى دىكەدا، بەتايىبەت تەۋمەرى دوۋەم سىيەم، بەدرىزى لەۋبارمىانەۋە دەۋىيىن، ھەندىك چارىش ھەندىك باس ۋە بابەت بەبۇنەى جۇراۋ جۇرمەۋە دوۋبارە دەبنەۋە.

بەشى يەكەم

ئاي ئىسلام پيويستىي بەدەولەت و

قەوارەى ساسىي ھەيە؟!

خوپنەرى بەرپىزا! خوا ياربى ئەم بەشە تەر خان دىمكەين بۇ ۋەلامى يەك
 پىرسىيار ۋە زۇرچار دىمكى، ئەۋىش ئەۋىيە ۋە دىگوتىر: ئايا ئىسلام دۆلەت
 دىخۋازى؟ ۋە ئايا ئىسلام پەكى لەسەر قەۋارە ۋە دۆلەت كەۋتوۋە؟ يان: ئايا
 دىگۈنچىت ئىسلام بەرپوۋە بىرى بە بى ھەۋۋىنى دىستەلاتى سىياسىي ۋە بە بى
 ھەۋۋىنى قەۋارىيەكى سىياسىي؟! بۇ دىستىپىكى ئەم بابەتەش ۋەكى پىشەكىيەك
 دىمەۋى ئامازە بە مەسەلەيەكى گىرەنگ بىدەم، ئەۋىش ئەۋىيە: بە دىرپىزى
 مېژۋى ئىسلام، واتە لەۋ كاتەۋە ۋە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
 بەردى بناغەى دۆلەتى ئىسلامىي دانا لە مەدىنە لە سالى چۈرەدەھەمى
 پىغەمبەرايەتتىدا، واتە ھەر ئەۋ سالى كە كۆچى كىر بۇ مەدىنە، لەۋكاتەۋە
 ھەتا سالى (۱۹۲۴)ز، پىم شىك ناپەت لە نىۋان شەرىزانان ۋە زانايانى ئىسلام دا
 مشتومر ھەۋۋە بى دىربارەى پىۋىست بوۋىنى دۆلەت ۋە قەۋارەى سىياسىي بۇ
 ئىسلام، ھەرگىز ئەم باسە نەۋرۋوژنىراۋە، ئەدى كەى ئەم باسە ۋرۋوژنىرا؟
 بەۋردى سالىك يان كەمىر دۋاى ۋوۋخانى دۆلەتى عوسمانىي كە دۋاپىن
 ئالغەى دۆلەتى ئىسلامىي بوۋ، لەگەل كەم ۋە كۈپى ۋە نەخۋشىي ۋە دىردى
 زۇرىشدا كە پىيانەۋە گىرۋە بوۋبوۋ، ۋەۋەكاتە ناۋيان لە دۆلەتى عوسمانىي
 نابوۋ: پىاۋە نەخۋشەكە، چۈنكە گىرەتارىي ۋە دىردى زۇرى توۋش بوۋبوۋ،
 بەلام ئەم مەسەلەيە ۋە ئايا ئىسلام دۆلەتى دىۋى يان نا؟ يان ئەۋى كە
 ئىستا بانگەشەى بۇ دىمكى، كە داۋاكرىنى جىاكرىنەۋى دىن لە دۆلەتە، ئەۋ
 باسە كە ئىستا بازارى گەرمە، پىشتىر دىنگو سەداى نەبىستىرابوۋ ۋە سەرتاكەى
 لەۋ كاتەۋە دىرۋىست بوۋ، واتە: لە سالى (۱۹۲۵)زدا، ۋە بۇ زانىارىپتان ھەر لەۋ
 سالىشدا بوۋ كە يەكەمىن كىتب لەۋ بارمەۋە لە لايمەن نوۋسەرىكى ئەزھەرىيەۋە
 كە قازىيەكى شەرىعى بوۋ، بەناۋى (علي عبدالرازق)، يەكەمىن كىتبى خۋى

نووسى، ۋە ئەو كىتەبە بوو بەسەرەتايەك بۇ دەستېپىكرىنى ئەو تەۋزىمە كە دەپى دىن ۋە زىن لە يەك جيا بن (يان ئىسلام ۋە دەۋلەت لە يەكجىيان).
 بەلئى (علي عبدالرازق) لە سالى (۱۹۲۵) دا كە كىتەپى: (الإسلام وأصول الحكم) نووسى، ۋە ھەر دوابەدۋاى نووسىنى كىتەبەكە، زاناينى ئىسلام، ھى زانكۆى ئەزھەر ۋە غەيرى ویش، بە تايبەتە لە (مصر) كىتەپى زۇرپان لەسەر نووسى، يەككە لەوانە: (شيخ يوسف الدجوي) كىتەپىكى نووسى بەناۋى: (الإسلام وأصول الحكم والرد عليه)، يەككە دىكە لەو زاناينە: (شيخ محمد الخضر حسين) كىتەپى (نقض كتاب الإسلام وأصول الحكم)، كەدىارە ئەوانە ھەموويان زانای ناۋدار بوون، بەتايبەت (شيخ محمد الخضر) سەرەدەمىك شىخى ئەزھەر بوو، ھەرودھا (د. محمد البهي) كىتەپىكى نووسى بەناۋى: (حقيقة الإسلام وأصول الحكم)، ھەرودھا موفتى ئەۋكاتەى مصر (الشيخ محمد بخيت المطيعي) كە موفتى مصر بوو، ئەۋیش كىتەپىكى نووسى بەناۋى (حقيقة الإسلام وأصول الحكم)، يەككە دىكە لەو زاناينە كە ئىستاش لە زىان دا ماۋە: (د.محمد عمارة) يە كە كىتەپىكى نووسى بە ناۋى: (معركة الإسلام وأصول الحكم)، ھەرودھا (محمد الطاهر بن عاشور) بەناۋ و نىشانى: (نقد علمي لكتاب: الإسلام وأصول الحكم) نووسى، ھەرودھا زۇر لە زاناينى دىكەش، بۇ ۋىنە: (د.يوسف القرضاوي) ج كىتەپى سەرەخۇيان لەسەر نووسى بى، ۋە ج باس ۋ بابەتە تايبەت، ۋە بۇ زانيارىتان ئەو (علي عبدالرازق) كە قازىيەكى شەرىعى ۋ زانايكى ئەزھەرى بوو، زاناينى ئەۋكاتە بە يەكەدەنگى بىرپارى (خلع اللباس) ياندا، واتە: بەرگى زانايەتتيان لى دارنى ۋە لە سەر كارىش لايان برد .

بەرنامەكەي، لە ئىسلام نەشارمزاو بى ئاگان، (خالد محمد خالد) دەلى: من ھۇي بەھەلەدا چوونم ئەو ھەبوو كە دۆلەتى دىنىي ۋە دۆلەتى ئىسلامىيەم تىكەلگەردىبون، دۆلەتى دىنىي كە لە ئەوروپا ھەبوو (ئىۋكپاسىي)، دەلى: من لە ئەنجامى ئەودا كە مېژووى ئەوروپام زۆر خويندېۋە، تەماشام دەكرد خەلگى رۇژئاۋا بە دەست ھوكمى دىنىيەۋە زۆر گىرھتار بوو بوون ۋە لەلەين قەشە ۋە پاپاكانەۋە سەمىيان لىدەكر، ۋە ئىسلامىيەم قىياس كەردىبوو سەر نەصرانىيەت ۋە جىھانى ئىسلامىيەم قىياس كەردىبوو سەر جىھانى رۇژئاۋا، ھۇي بەھەلەداچوونەكەم ئەۋەبوو، بەلام دىۋايى ھەلەكەي خۇي راست دەكاتەۋە.

ھۆكۈمى دووھ: برىتيە لە پىلانگىرپى پىلانگىرپان لەسەر ئىسلام، پىم واىە ئەو كىتەبى (علي عبدالرازق) كە زۆر لە مېژو نووسان دەلىن: مەرج نە ھەمووى ھى خۇي بوو بىت ۋە پىدەجىت ھەندىك لە خەلگى رۇژئاۋايى لە ئىنگلىز ۋە ھەرمەنسىي ۋە... ھەتد، دەستىان تىيدا بووبىت، بۇچى؟ چۈنكە سالىك دىۋاي رۇۋخانى دۆلەتى عوسمانىي ئەو كىتەب دەكەۋىتە بازارەۋە، بۇ ئەۋەي مەسۇلمانان دىۋاي ئەۋەي كە دىۋا دۆلەتىان يان دىۋا ئالغەي زىجىرەي دۆلەتەكانىيان نەما، كە دۆلەتى عوسمانىي بوو، جارىكى دىكە بىر لە دۆلەت نەكەنەۋە، رازى بن بەۋەي كە دىنەكەيان سىياسەت ۋە ھوكمى لى دابىرنى، ۋە رازى بن بەۋەي كە لەۋمەدەۋا لە ژىر سايەي ھوكمى دىنەكەي خۇياندا نەژىن، بۇيە بۇ برەۋپىدان (تروپىج) ئەۋ بىرۋەكەيەۋ ئەۋ تەۋزە، ئەۋ كىتەب گرايە دەستەچىلەۋ دەستپىك، ۋە من بۇ خۇم پىموايە ھەلۋىستى نەزىنىي ۋە نەيارانەي زۆر لە نووسەران ۋە رۇشنىرانى سەردەمى خۇشمان بەرانبەر بەئىسلام، زۆرىكى دەگەرپىتەۋە بۇ نەشارمزاى بى ئاگاپان، لەئىسلام.

بەللام بېگومان بىرەۋىدەن ئۇ بىرۈكەيە پىلاننىكىشە بۇ ئەۋەدى مەسۇلمانان نەزانىۋ بى ئاگابىن ئەۋە كە ئەسەريان پىۋىستە لە ژىر سايەى قەۋارمىەكى ئىسلامىدا بىزىن، ھەرومكو كاتى خۇى زۆر باسى جەنگ ۋ جىھادى ئىسلامىى كراۋە، كە ئىسلام بە زەبىرى شەشىرو بە جەك بىلاۋبۇتەۋەلا بۇ ئەۋەدى مەسۇلمانان بۇ دۈۋر خەستەۋەدى ئەۋ تۆمەتە لە خۇيان ۋ ئايىنەكەيان، بىر لە بەرھەلىستى كىردن ۋ جەنگ ۋ جىھاد ۋ فېداكارىي نەكەنەۋە، كە ئەۋەش جۆرىكە لە فېل ۋ پىلان ۋ نابى مەسۇلمانان پىي بە سەۋۋو بچن.

جىاۋازىي بىنەرەتىي نىۋان ھۆكۈمى ئىسلامىي ۋ تىۋىكراسىي

خالى جەۋھەرىي جىاۋازىي نىۋان ھۆكۈمەتى ئىسلامىي ۋ ھۆكۈمەتىي دىنىي (تىۋىكراسىي) ئەۋەدە كە دەۋلەتى ئىسلامىي پان ھۆكۈمى ئىسلامىي بە دەستى خەلگەۋەدە واتە: ھۆكۈمەتتىكى مەدەنىيە، بەللى لە سەر بناغەى ئىسلام بىنات دىنرى، بەللام بە دەستى خەلگەۋەدە، واتە شەرىئەت ۋ خەلگەۋە ۋ مەدەنىيە، خەلگەۋەدە كارىبەدەستان دىيارى دىكات، ۋە پاشان خەلگەۋە كارىبەدەستان دىكاتە ژىر چاۋدېرىيەۋە، ۋە خەلگەۋە دىتۋاننى كارىبەدەستان، لە سەرۋەگىيەۋە ھەتا دىۋايان لايەرى، واتە نىمە لە ئىسلام دا چىننىكى دىيارى كراۋمان نىيە، بۇ ھۆكۈمەتنىي ۋ شەرىئەت پىدانىي، ۋەكو لە پۇژاۋا ھەبۋە، لەۋى چىنى (ئەكلىرۇس)، {پىۋاننى دىنىي} ھەبۋە، ھەر ئەۋان بۇيان ھەبۋە باسى دىن بىكەن، ۋە ئەۋاننىش بۇيان ھەبۋە شەرىئەت بىدەن بەۋ كەسانەى كە ھۆكۈم دىگىرن، پادىشاھەكان دىۋە پاپا دىيارىيان بىكات، بەللام لە ئىسلام ۋ ھىچ كەسلى نۆيۈنەرى خۋا نىيە، ۋە لە ئىسلام ۋ ۋىلايەت ۋ ھۆكۈمەتنىي بە دەست خەلگەۋەدە، نەك بەدەست كەسلىكەۋە بەناۋى (الولى الفقىيە) پان تۆۋرىكەۋە بەناۋى: ئەكلىرۇس، پىۋاننى ئايىنى! بەلگەۋە ئەۋە تەنبا خەلگەۋە ھۆكۈمەن ۋ

كاربەدەستان ديارى دىمكەن، ھەئىيەتە ئەو جىاوازىيە جەۋھەرىيە ۋەردىكارى دىكەشى ھەن كە لى باسەكانى داھاتوودا دىيانخەينەروو.

بۇچى ئىسلام دەبى دەۋلەتى ھەبى؟

لەو بارمۇ شەش جۆر بەلگە دەخەينە روو:

۱- (عەقلى ۋە واقع) ناچارمان دىمكەن كە بلىين: ئىسلام پىۋىستى بە دەۋلەتە.

۲- دىمكەنى قورئان ۋە سوننەت ناچارمان دىمكەن، بلىين: ئىسلام خوازىرى قەۋارەى سىياسىيە.

۳- سىروشتى ئىسلام دەۋلەت دەخوازى.

۴- مېژوۋى ئىسلام ۋە مەسۇلمانان، بەلگەيە لەسەر ئەۋەى كە ئىسلام بە بى دەۋلەت بەرپۇە نابىرى.

۵- ئاگادار كىرەۋەى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۇ ئۆمەتەكەى كە دەبىت لى خۇيان وريا بن دىنەكەيان حوكم ۋ سىياسەتى لى دانەرنىرى.

۶- زانايانى ئىسلام ۋە يەكەنگىيان لەۋبارمۇ كە ئىسلام دەبى دەۋلەتى ھەبى، بە درىژاى رۇژگار ھەتا ئەمرو .

ئىستاش دىينە سەر خستە روۋى بەلگەكان:

۱- (عەقلى ۋە واقع) ھەبۋونى دەسلەتلى سىياسى ۋ دەۋلەت بۇ ئىسلام پىۋىست دىمكەن:

عوسمان (خرا لى رازى بىت) خەلىفەى سىيەمى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قەسەكى ھەيە كە (ابن كثر) لى (البداية والنهاية) دا نەقلى كىردەو

لە زۆرىيە كىتەبە كاندە نامازى بۇ كراۋە دەئەت: (إِنَّ اللَّهَ يَزَعُ بِالْسلطان ما لا يَزَعُ بالقرآن) واتە: بېگومان خۇا ئەۋەى بە دەستەلات قەدەغەى دەكات ۋە دەگىرپىتەۋە، بە ھۇى قورئانەۋە ناگىرپىتەۋە، واتە: دەستەلات دەبىتە ھۇى ئەۋە كە خەلك ۋاز لە ستەم ۋە خراپە بېنن، زىاتر لەۋەى كە قورئان ئەۋە كارىگەرىيە ھەيە، نىجا يەكەك لە شاعىرەكان كە شىعرىكى زۆر باۋە لە سەر دەمى نەقامىيدا ديارە گوتۇۋىيەتى: دەئە:

لا يصلح الناس فوضى لا سراة لهم

ولا يصلحون إذا شرارهم سادوا

ۋاتە: خەلك چاك نابىن كە كاروبارىان بى سەرو بەرىي بىت ۋە ھىچ مشور خۆرو سەرگەردەيان نەبن، ۋە باشىش نابىن ئەگەر خراپەكارەكانىيان بىكەنە كار بە دەستىيان.

ۋە (ابن تيمية) رەھمەتى خۇاى لى بىت لە كىتەبى (السياسة الشرعية) دىكە كىتەبىكى ناۋدارى خۇيەتى ۋە (ابن عثيمين) رەھمەتى خۇاى لى بى شەرىكىكى لەسەر كىردە، دەئە: (فإن بني آدم لا تتم مصلحتهم الا بالاجتماع حاجة بعض الى بعض، ولا بُدّ لهم عند الاجتماع من رأس) واتە: ئادەمىزادەكان بەرژەۋەندىيان نايەتە دى، مەگەر بەۋە كە بىكەۋە كۆبىنەۋە كۆمەلگا دروست بىكەن، چۈنكە ھەندىكىيان پىۋىستىيان بە ھەندىكىانە، ۋە كاتىكىش كۆ دەبنەۋە دەبىت سەرىكىيان ھەبى.

كە ديارە ئەۋە قەسەيەى (ابن تيمية) بەلگە ھىنانەۋەمىيەكى عەقلىيە.

نۇنجا زانايانى ئىسلام پاش يەك دىنگىۋونىيان لەۋ بارەۋە كە پىۋىستەۋە ھەر دەبى مەسۇلمانان دۆلەتىيان ھەبى، پىشەۋاۋ مشور خۆرو سەرگەردەيان ھەبى كاروبارىيان بۇ بەرپۇۋە ببات، لەۋ بارەۋە مەشت ۋە پىۋىستەۋە ھەبە كە ئايا:

بەنەقل پېۋىستە، يان بە عەقل؟ ھەندېكىيان دەلەن بە بەلگەى عەقلەى وەكو ديارە، وە ھەندېكىشيان دەلەن بەبەلگەى نەقلەى، منىش لېردا دەمەوى شتېك بېلېم؛ ئىمەى مەسولمان پېۋىستىيمان بەوۋ نىە گە ھەمىشە فەرمايشتېكى خواو پېنغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەيىننەوۋ، گە ئايا ئەو كارە پېۋىستە بېكەمەن يان نا؟، چونكە وەك لە راپردوودا باسما كىرد، لە بواری ھەلسوكەوتەكان با بناغە دەستكرامىيەو بەرژمەندى پېۋىستە سەنگى مەھكە، ئىنجا بەرژمەندى (مصلحة) برىتە لە چى؟ برىتە لە وەدەستخستى سوودەكان و دوورخستەوۋى زىانەكان، (جلب النافع ودفع المضار) تۇ چۇن قازانجەكان بەدەست بخەى و زىانەكان لەخۇت دووربخەيتەوۋ، ديارە عەقل پېت دەلى و باكە، وەعەقلەش بناغەى تەكلىفەو لەزۇر ئايەتەشدا خواى كاربەجى فەرمانى كىردوۋ بە بەكارھىنانى عەقل بۇ تېگەشتەن و پەند وەرگرتەن، بۇ دەوۋنە:

﴿لَقَدْ كُنَّا فِي فَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ...﴾ (يوسف، واتە: بېگومان لەبەسەرھاتى پېنغەمبەران دا پەند ھەيە بۇ خاۋەن عەقلان، وە فەرموۋىتەى:

﴿...فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ﴾ (الحشر، واتە: پەند وەرېگرن ئەى خاۋەن عەقلەكان، وەفەرموۋىتەى: ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (البقرة، كەواتە: بە بى بەكارھىنانى عەقل لە نەقلەش تى ناگەمەن، وەھەر شتېك كە عەقل سەلېم داخوۋى بىكات، ماناى وايە دېنى رەستەش داخوۋى دەكات، چونكە دېن لەسەر بناغەى عەقل فام دەكرى و وەرەمگىرى، وە لە رەستەيدا وەك زانايان گوتوۋىانە: (العقل اساس التكليف) عەقل بناغەى ئەركخراڭەسەرى مەۋقە لە لايەن خواى بەرژمەو، ھەربۇيەش شىت و مندال تەكلىفى شەرعىيان لەسەر نىە، وەك پېنغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋىتەى: ﴿رَفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ

الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنْ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ أَوْ يُفِيْقَ}، واتە: ئەو سى كەسە قەلەمىيان لەسەر ھەلگىراو ھەوانىش: نووستو ھەتا بەخەبەر دى، ۋە منداڵ ھەتا بالغ دەبى، ۋە شىت ھەتا چاك دەبىتەو، چونكە ھىچ كامىيان ھەقلان لەوكاتەدا ئامادە نابىت.

كەواتە: يەكەمىن بەلگەى پىويستبوونى دەولەت لەئىسلامدا، برىتيە لەعەقل و ئەزموون و واقع، چونكە شتىكى ئاشكراو پروونى بەعەقلى سەلىم زانراو، كە ناگونجى كۆمەلگا بەبى ھەوارو دەستەلاتىكى سىياسى بەرپروەبجى.

۲- دەقەكانى قورئان و سوننەت:

ئەگەر تەماشای دەقەكانى قورئان و سوننەت بكەين، دەبينىن چەندان ئايەت و چەندان ھەرمایشى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىخوازن كە مسوئەتەن دەولەت و ھەوارى سىياسىيان ھەبىت، بۆ ئەوونە: ئايەتى ژمارە (۳) لە سوورەتى (المائدة): ﴿...الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...﴾ (۲) المائدة، واتە: ئەمرو بەرنامەكەتەنم بۆ تەواو كردن، وەچاكەى خۆم بەتەواوى لەگەل كردن، وە رازىش بووم كە ئىسلام بەرنامەتان بىت .

بەللى خوا دىقەرموى: دىنى من تەواو، ئنجا مادام خوا بىقەرموى: دىنم بۆ تەواو كردوون، ئەدى نابىت قەوارمىك و دەستەلاتىكەمان ھەبىت كە ئەو بەرنامە و دىنە تەواو بى پىيادە بكەين؟، ئاخىر ئەو دىنە چۆن پىيادە دىكرى ئەگەر دەستەلاتىك نەبىت! بەشىك لەو دىنە پەيوەندى ھەيە بە پاراستنى دىن و ژىنى خەلك و نامووس و سامانى خەلك، ديارە ئەوش تەنيا كاتىك دەبى

^۱ زوآء احمد برقم: (۱۳۲) عن علي رضي الله عنه، وأبو داود برقم: (۴۳۹۸)، والشمسائي برقم: (۶۵۶)، وابن ماجه برقم: (۲۰۴۱)، وابن حبان برقم: (۱۴۲)، وصححه الألباني في صحيح سنن ابن ماجه برقم: (۱۶۶۰) عن عائشة رضي الله عنها.

كە سزاي ھەر كەس بىدرى، دەستدرىزى بىكاته سەر دىن ۋە زىن ۋە ناموس ۋە سامانى خەلك، كەواتە: ئەو دىنە تەواۋە، پىۋىستى بە دەسلەتلىك ھەيە كە بەرپومبەرى، ۋە ئەو دىنە تەواۋە، پىۋىستە مىكانىزىمى جىبە جىكرىنىشى ھەر لە خۇيدا بى، كە ئايا ئەو دەسلەتە سىياسىيە چۆن مامەلە لەگەل كۆمەلگادا بىكات ۋ، چۆن شەرىعت پىيادە بىكات؟

يەككى دىكە لەو ئايەتەنە كە خۇاي زانا ئامازمىيان پىدەمكات كە مەسۇلمانان دەبىت دەۋلەتلىن ھەبىت، ئەۋمىيە كە بە پىغەمبەر دەفەر موى: ﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (۱۸) الجاثية، واتە: دواتر تۆمان دانا لە سەر رېئازىك لە دىنى خوا (دىيارە پىشتر باسى جوۋلەكە ۋ نەسرانىيەكان دەمكات) دەجا تۆ شوۋنى بىكەۋە، ۋە شوۋن ئارمىزۋى ئەۋانە مەكەۋە كە نازانن، كەواتە: ئۆمەتتى پىغەمبەر شەرىعتىكىيان بۆ نىردراۋە كە دەبى پىۋەى پابەند بن ۋ شوۋنى بىكەۋن، ئىنجا چۆن دەتوانن ئەو شەرىعتە پىيادە بىكەن ۋ پىراكتىزەى بىكەن، ئەگەر دەسلەتلىن نەبىت لە خالىكىدا كە ئەو شەرىعتە تايىبەت نىيە بە لايەنىك ۋ دوۋلايەنى ژيانەۋە، بەئىكو ھەموۋلايەنەكانى ژيان دەگىرتە خۇى، بىگومان بەرنامەيەكى ئاۋا بەبى ھەبوۋنى قەۋارمەكى سىياسىي، ناگونجى جىبەجى بىكرى ۋ لەدنىاي ۋاقىعدا بىچەسپىنرى.

دەقىكى دىكە لەۋبارەۋە ھەردوۋك ئايەتى ژمارە: (۵۸ ۋ ۵۹) سوۋرەتى (النساء) ن كە خۇاي بى ھاۋتا لەو دوو ئايەتەدا روۋ لە ھەركام لە جەماۋىرو ھوكمپرانانى مەسۇلمان دەمكات، لە ئايەتى (۵۸) دا دەفەر موى: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعْظُمُ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ (۵۹) النساء، ئەم دوانىدن ۋ خىتابە سەرەتا روۋى لە

كۆمەلگايەۋ دەفەرمۇئى: خوا فەرمانتان بىي دىمكات كە سپاردىمگان بگىرپنەۋە بۇ خاۋمەنەكانيان، پاشان پروو لە ھوكمپرانانى سپاردى ھوكمپرانىي بىي سىپىردراۋ دىمكاۋ دەفەرمۇئى: ۋەھەرگات دادومرىپتان كىرد لە نىۋان خەلگدا بەدداگەرىي بىكەن، ئەمە باشتىن شتىكە كە خوا ئىۋەي بىي ئامۇزگارىي دىمكات، بىگومان خوا بىسەرى بىنەرە، لىرەدا خواي كاربەجى فەرمان دىمكات بە كۆمەلگا كە سپاردىمگان بگىرپنەۋە بۇ كەسانى خۇيان، واتە: كارو بارمگان كە ئەمانەتن بەخەلگى شاپستەي خۇيان بسىپىرن، ۋە بە بەرپىرسانىش دەفەرمۇئى: كە بەدادگەرىي دادومرىي بىكەن، ۋە لە ئايەتى (۵۹)دا پروو لە بىرۋاداران بەگشتىي دىمكاۋ دەفەرمۇئى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ نَزَعْنَاهُ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ (النساء، ۵۹) واتە: ئەي ئەۋانەي بىرۋاتان ھىناۋە! فەرمانبەرىي خواۋ فەرمانبەرىي پىغەمبەر، ۋە ھى كاربەدەستانىك كە لە خۇتاتن، بىكەن، واتە: لە ئايەتى يەكەم (۵۸)دا فەرمان بە كۆمەلگاۋ ھوكمپرانان دىمكات كە كاروبارمگانيان بە خەلگى شاپستەي خۇيان بسىپىرن، ۋە دادومرەنە رەفتار ۋە مامەلە بىكەن لەگەل خەلگدا، ئىنجا لە ئايەتى دوۋەمدا فەرمان بە كۆمەلگاۋ خەلگ دىمكات ۋە دەفەرمۇئى: فەرمانبەرىي خواۋ فەرمانبەرىي پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) ۋە كاربەدەستانىك كە لە خۇتاتن بىكەن، شايانى باسىشە كە (ابن تيمية) رەھمەتى خواي لى بىي، ئەۋ دوو ئايەتەي كىردوون بە ھەۋىن ۋە بناغەي كىتبەكەي خۇي: (السياسة الشرعية في اصلاح الراعي والرعية) ۋە گەلنىك چەمك ۋە مەبەستى گەۋرەۋ گىرنگى لەۋبارەۋ لى ھەلەنچاۋن.

كەۋاتە: ئەۋ دوو ئايەتەي ژمارە (۵۹۵۸)ش زۇر بەرۋونىي ئەۋمىيان لى دەفامىرپنەۋە، كە دەبىئ ئەھلى ئىسلام قەۋارمى سىياسىيان ھەبىۋ لەنىۋ خۇياندا ھوكمپران ۋە بەرپىرسىيانيان ھەلەبىزىرن ۋە ئەرك ۋە كارمگانيان بىي

بىسپىرنو، ئەوانىش بەدادگەرىيى حومكپرانىيى بىكەن، پاشان كۆمەلگاي مسولمانانىش وپراي پابەندىيى بەقورئان و سوننەتەۋەدو فەرمانبەرييان بۇ خواو پىغەمبەرەكەي (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمانبەرىيى مشوور خۆرو حوكمپرانانى خۇشيان بىكەن.

ئىنجا با لەوبارەۋە تەماشاي دوو فەرمايشتى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ىش بىكەين: يەككىيان ئەو فەرمايشتەيە: { مَنْ مَاتَ وَلَيْسَ فِي عُنُقِهِ بَيْعَةٌ، مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً }^۱. واتە: ھەرگەسنىك بمرىت و بەلئىن و پەيمانى حوكمپرانىكى لە ئەستۇدا نەبىت، بەشۆمەيەكى نەقامانە مردوۋە!!، واتە: ۋەك چۆن سەردەمى نەقامىيى حوكمپرانىيان نەبوۋەدو بى سەرەو بەرە بوون، ئەو كەسەش ۋەك عادەتى نەقامەگان مردوۋە، واتە: عادەتى مسولمانان ئەۋمەيە كە دەبى ھەمىشە حوكمپرانىيان ھەبى و پىك و پىك بن و دەستەلاتيان ھەبى و قەۋارمىيان ھەبى، ديارە قەۋارمەك كە لەسەر بناغەي بەلئىن و بەيەتپىدراڭ لە لايەن خەلگەۋە دروست بوۋبى و ئەو دەستەلاتە سىياسىيەش بە كەسانىكى شاپستە سىپىررابى.

لە فەرمايشتىكى دىكەدا، پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمۇي: { لَيَنْقُضَنَّ عَرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةٌ عُرْوَةٌ فَكُلَّمَا انْتَقَضَتْ عُرْوَةٌ ثَبَّتَ النَّاسُ بِأَلْتِي تَلِيهَا وَأَوَّلُهُنَّ نَقْضُ الْحُكْمِ وَآخِرُهُنَّ الصَّلَاةُ }^۲. واتە: ئىسلام گرى گرى يان قولفە قولفە ھەلدەۋەشپىرئەۋە، ھەر كە گرىيەكى لىيەلەۋەشايەۋە خەلگى دەست بەۋەدى دوايەۋە دەگرن، ۋە يەكەمىن قولفەۋ گرى كە لە ئىسلام (واتە: لە سىستەمى ئىسلام) ھەلدەۋەشپىرئەۋە، برىتيە لە حوكمپرانىي، ۋە كۆتايەكەيشى برىتيە لە نوپۇز، كە بىگومان ھەرواش بوۋە، چونكە ھەر لە

^۱ رِوَاذُ مُسْلِمٍ بَرَقَم: (۴۸۹۹) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا.

^۲ رِوَاذُ أَحْمَدَ بَرَقَم: (۲۲۲۱۴)، وَابْنُ حَبَّانَ بَرَقَم: (۱۷۱۵)، وَالطَّبْرَانِيُّ بَرَقَم: (۷۲۸۱)، وَالْحَاكِمُ بَرَقَم:

(۷۰۲۲) وَقَالَ: صَحِيحٌ، وَالْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ بَرَقَم: (۵۲۷۷)، وَصَحِيحَةُ الْأَلْبَانِيِّ (صَحِيحٌ

الترغيب والترهيب) رَقَم: (۵۷۲).

سەرەتتاۋە ھۆكۈمى ئىسلامىي لادانى تېدا پەيدا بولۇپ لە شورايىيەۋە گرا بە مىراتىيى ۋە دىكتاتورىي، ئىنجا ئەۋەبىۋو كە لەسەردەمى ھۆكۈمى مىراتىيى ۋە بىنەمالەشدا كەم ۋ زۆر پابەندىي بە شەرىئەتەۋە ھەر دىمكرا، ھەرچەندە لە شىۋازى دانانى ھۆكۈمراناندا لادان دروست بولۇپ، بەلام بەشىۋەمىيەكى گشتى پابەندىي بەشەرىئەتەۋە ھەر دىمكرا، ھەتا لە سالى (۱۹۲۴)دا ئەۋەش كۆتايى بى ھات.

كەۋاتە: كاتىك مەسۇلمانان نوپۇزىان نامىنى، ماناي وايە ھىچ دىنىيان نەماۋە، دوايىن سەنگەرى مەسۇلمانان ۋ دوايىن قۇناغى دىندارىيان بىرىتيە لە نوپۇز، كەۋاتە: كە تەنيا نوپۇزىان دەمىنىت، با زۆر دلمان بەخۇمان خۇش نەبى، ۋە با بزانىن، كە ئەۋە كۇتا سەنگەرە لىمان دىمگىرئو، ئەگەر ئەۋەش گىرا ئەۋە ماناي وايە ئىدى تەۋاۋ مەسۇلمانەتتى بولۇنى نىيە.

۳ - سىرۋىشتى ئىسلام:

ئەگەر سەرنجى سىرۋىشتى ئىسلام بىدەين، زۆر بە پروون ۋ راشكاۋىي بۇمان دىمەكەۋى، كە بەرپاستى ناگونجى ئىسلام بى دەۋلەت ۋ بى دەسەلاتى سىياسىي بىت، ئىنجا مەن ئەمە لە ھەۋت خالاندا دىخەمە پروو:

يەكەم: ئەگەر تەماشاي قورئانى مەككىي ۋ مەدەنىي بىكەين، جىياۋازىيەكى زۆر پروون ۋ ئاشكرا دىبىنىن، چۈنكە قورئان لەۋ پروۋەۋە كە لە كۆى ھاتۋەتە خوار؟ دىبىتە دوۋبەش: زۆربەي ھەرمزۇرى كە (۳/۲) يەتى، لە مەككە ھاتۋەتە خوار، ۋە بەشى كەمىرىشى كە (۳/۱) يەتى، لە مەدەنىيە ھاتۋەتە خوار، ئىنجا ئەۋە (۳/۲) يەي كە لە مەككە ھاتۋەتە خوار ۋ پىي دىمگوتىرئو: قورئانى مەككىي، قورئانى مەككىي چ تەماشاي نىۋەرۋكەكەي بىكەين، چ تەماشاي ئەۋەنى كە قورئانىيان ئارپاستە كراۋە بىكەين، واتە: دۋىنراۋەكان (مخاطبين) جىياۋازىي ھەيە لە قورئانى

مەدەنىي، چۇن؟ ئەگەر سەرھەتا تەماشاي نىۋەپۈكەكەي بىكەين، قورئانى مەككىي بە زۆرىي لە سى سۈرگەدا دەسۈرپىتەۋە: باسى خۇابەيەكگرتن (التوحيد) ۋە باسى پىغەمبەرايەتتى (النبوة) باسى رۇزى دوايى (اليوم الآخر) يە، ديارە بەسەرھاتى پىغەمبەرانىش (عليهم الصلاة والسلام) ھەموۋى دەچىتەۋە چوارچىۋەي ئەۋ سى سۈرگەيە، بەلام قورئانى مەدەنىي، ۋىپراي ھىنانەۋە پىشى ئەۋ سى بابەتە: خوا بەيەكگرتن پىغەمبەرايەتتى ۋە رۇزى دوايى، باسى ياسا گەلىكى زۇرو ھەلل ۋە ھەرامىشى تىدايە، لە ھەموۋ پۈۋەكەي: خىزانىي، كۆمەلەيەتتى، سىياسىي، جەنگ ۋە ئاشتىي، ئابۋورىي، مامەلەۋ بازارگانىي، پەيۋەندىي نىۋان دەۋلەتان، قورئانى مەدەنىي ھەموۋ ئەۋ ياسايانەي تىدايە، چۈنكە كاتىك كە مەسۇلمانان نەياتۋانىۋە ياساكان جىبەجى بىكەن، خۋاي كاربەجى مۇكەللەفى نەكردۋون ۋە دۋاي ئەۋەي كە چۈۋون بۇ مەدەنەۋە ھەۋارەي سىياسىيان بۇ پەيدا بوۋە سەرزەمىنىكىيان بۇ پەيدا بوۋە دەستەلات ۋە كۆمەلگەيەكيان ھەبۈۋە، لەۋكاتەدا ئەۋ ياسا ۋە دەستۈورانەي بۇ ناردۋونەتە خۋار.

بۇ نەۋونە: ئەگەر تەماشاي سۈرپەتەكانى (الإخلاص) ۋە (الفرقان) (المؤمنون) ۋە (الأنعام) ۋە (الأعراف) بىكەين، كە ھەموۋيان مەككىين، دەبىينىن ئەۋ سى بابەتانەيان تىدايە، بەلام ئەگەر تەماشاي سۈرپەتەكانى: (البقرة) ۋە (النساء) ۋە (المائدة) ۋە (الأحزاب) ۋە (التوبة) بىكەين، كە ھەموۋيان مەدەنىين، ئەۋ ياسايانەيان تىدايە، كە لە قۇناغى مەدەنەدا مەسۇلمانانيان پى مۇكەللەف كراۋن.

ئىنجا ئەگەر تەماشاي ناۋۋونىشان بىكەين، واتە: ناۋۋونىشانى كەسانىك كە ئايەتەكانيان ئاراستەكراۋن، دەبىينىن لە قورئانى مەككى دا (يَا أَيُّهَا

الْإِنْسَنُ) هاتوه: ﴿يَأْتِيهَا الْإِنْسَنُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿٦﴾﴾ الانفطار،
﴿يَأْتِيهَا الْإِنْسَنُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدًّا فَلَمْلَمِيهِ ﴿٦﴾﴾ الانشقاق، یان
﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ﴾: وهك ﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي
وَالِدَعَن وَلَدَهُ... ﴿٣٣﴾﴾ لقمان، ﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ
السَّاعَةِ شَقٌّ عَظِيمٌ﴾ الحج، یان وهكو ﴿يَبْقَى آدَمُ﴾ وهك: ﴿يَبْقَى آدَمُ
خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ... ﴿٣١﴾﴾ الأعراف، ﴿يَبْقَى آدَمُ لَا يَفْنَى كُمْ
الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ... ﴿٣٧﴾﴾ الأعراف، به لام له هورنانی
مهدهنییدا زیاتر ناوونیشانی دوینراوان ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا...﴾ یه،
وهك: ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ... ﴿١٨٣﴾﴾ البقرة،
﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً... ﴿١٣٠﴾﴾ آل
عمران، ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا لَيْسَ فِيكَ فَاَتَبُوا وَادْكُرُوا اللَّهَ
كَثِيرًا... ﴿١٥﴾﴾ الأنفال، بؤچی؟ چونكه له مهككهدا خیتاب لهگهل
هموو خهك دا بوووو خیتاب لهگهل مروؤفدا بووه، كه بی نیمان
بیئی، وه بانگهوازی خوا وریگری، به لام لهمهدينه كه كؤمه لگایهکی
نیسلامی دروست بووه، خوی زانا دمیاندوینی كه شهریمتی خوا
بیاده بکهن، بؤیه به نازناوی نیمان دمیاندوینیت.

دووه: نیسلام بهرنامهیهکی گشتگیر هو وهك نهصرانییهت نیه، نهو
نهصرانییهتهی كه له چوار ئینجیلهكان دا بهرجهستمیه، كه تمنها
ناراستهكردن رپووحیی ۱ لایهنی نهخلاقی بیټ، بهلكو نیسلام
بهیوهندی نیوان تاك ۲ خوی پهروهرنگار، كه له نیمان ۳ عهقیدهو

خوابەرستنى تايىمەت ۋە بەرجەستەيە، ۋە پەيۋەندىي نىۋان تاكەكانى خىزان: ژن ۋە مىرد، باب و دايك لەگەل منداڵەكانيان، ۋە پەيۋەندىي نىۋان خىزان ۋە خىزانەكان (سىلەي رەحم) و خزمایەتتى و دروسىيەتتى، ۋە پەيۋەندىي نىۋان كۆمەلگا و حوكمران ۋە كاربەدەستان، رېك دەخات ۋە ھەر كام لە كۆمەلگا ۋە خەلك لەلايەك، ۋە بەرپرس و حوكمرانان لەلايەكى دىكەو، خۆي بى ھاوتا قەسە لەگەل دا كرىۋون و ئەركى بى سېاردوون، ديارە بەرنامەيەكى ئاۋاش بەبى قەۋارەي سىياسى بەرپۆۋە نابىرى.

سېيەم: لەسەر مسوئلمانان ۋە كۆمەلگاي ئىسلامىي فەرز كراۋە، كە (دىن ۋە ژىن و ئاسايىش ۋە ھەق ۋە كەرامەت و سامانى تاك تاكى ئەوانەي كە لە كۆمەلگاي ئىسلامىيدا دەبن، بە مسوئلمان نامسولمانەۋە) پارىزراۋ بىت، چۆن؟

- ۱- دەربارەي پارىزراۋانى دىن خۆي كاربەجى دەفەرموى: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ...﴾ البقرة، واتە: تۆبىزىي كردن نىيە لە دىن دا، نابىت زۆر لە ھىچ كەسك بىكرى كە ۋاز لە دىنى خۆي بېنى، نە كافىر زۆر لە مسوئلمان بىكات، نە مسوئلمان زۆر لە كافىر بىكات، ئەم ئايەتەش بەو بۆنەۋە ھاتۆتە خوارى كە ھەندىك لە مسوئلمانان دواي ئەۋەي كە مسوئلمان بوون، كاتى خۆي كۆرەكانيان نەزىر كرىدبوو كە بىيانكەنە جوولەكە و نەصرانىي، دوايى گوتيان: با بىيانكەينەۋە مسوئلمان، خۆي دادگەرىش فەرموۋى: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ...﴾، تۆبىزىي كردن لە دىن دا نىيە ۋە نابىت بە زۆر بىيانكەۋە بە مسوئلمان.

۲- دەمىبارەھى پاراستنى (ژىن) خوا دەفەرمۇي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ...﴾ (البقرة، ۱۷۸) واتە: ئەي بىرۋادارىڭىز! تۆلەتەن

لەسەر فەرزى كراۋە، واتە: ھەر كەسكىڭ كەسكى كۆشت، بېيۈستە

تۆلەي لى بىسىنرېتەۋە.

ئىنجا ئايا دىن چۈن سەلامەت دەمى، ئەگەر دەسەلاتىڭ نەبى كە رېگەر

بى لە خەلك كە تەعدا لە يەككى نەكەن؟، ۋە ژىن چۈن سەلامەت

دەمى ئەگەر دەسەلاتىڭ نەبى كە ئەگەر كەسكىڭ كەسكى كۆشت

بىكۆزىتەۋە، بۇ ئەۋەي خەلك بېرىنگىتەۋە لەۋەي كە دەست بۇ

خويىنى يەككى دىرېز نەكەن؟

۳- ۋە دەمىبارەھى پاراستنى ھېمىنى و ئاسايش، خوا لە سوورمى

(المائدة) ئايەتى ۳۳ دا دەفەرمۇي: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُجَارِبُونَ اللَّهَ

وَرَسُولَهُ، وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ

أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِّنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ...﴾ (۳۳)،

ۋاتە بىگومان سزى ئەۋانەي ۋە دۇايەتىي خوا و بېغەمبەرى خوا

(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىكەن ۋە پەشۋى لە زەۋىيدا بلاۋ دىكەنەۋە

ۋە ھېمىنى و ئاسايش تىڭ دەمەن، ئەۋەيە كە بىكۆزىن يان

ھەلباسرىن، يان دەست و پىي راست ۋە چەپيان بېردى، يان

دەمىبارەھى و دوور بىخىنەۋە.

دىارە ھەركامىڭ لەۋ سزايانە، بە پىي ئەۋ تاۋانە ۋە تاۋانبارەكە

كردوۋىمىتى، ئەۋىش دىارە بەدەسەلاتى سىياسى نەبى جىيەجى ناكرى.

۴- ۋە بۇ سزى داۋىنپىسىي خوا فەرموۋىمىتى: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ

وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةً...﴾ (النور، ۲) ۋاتە: كەسكىڭ كە دەستىرېزىي

دەككەتە سەر ناموۋىسى خەلگ ۋە لەسەرى ئىسپات دەبى، دەبى بەۋ جۆرە سزا بەدى، چ نىر بى، چ مى، كە لىدانى سەد قەمچىيە، كە بېگومان ئەۋەش بە دەسلەتسىياسى نەبى ناچەسپى، چونكە ھەيە زىنايش دەككەت ۋە كەسپىش ناتوانى پىيى بلى؛ پىشتى چاۋت بىرۋىيە، ئەگەر دەستەلەت ۋە قەۋارمىيەكى سىياسى نەبىت.

۵- ئىنجا رېگرتن ۋە فرۇشتىن ۋە بەركاھىنانى شەراب ۋە قومار، ۋەك خۋاى بەرزو مەزن دەفەرمۇي: ﴿...إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَصَابُ وَالْأَزْلَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ...﴾ (۱۰) المائدة، كەۋاتە دەبى دەسلەتلىك ھەبى رېگا بگىرئ ۋە بازىگانىي كىردن بە مادە ھۆشبەرمەكانەۋە، ۋە رېگىرى ئە بەكارھىنانىيان بكا، ۋە سەرمەنجام خەلگ ئەۋ ەقەلى پىيى ئە ئازەل جىا دەبىتەۋە، رېيى نەدىرئ كە بە دەستى خۋى ۋە بە پارەى خۋى ئەۋ ەقەلە ۋە خۇيدا نەھىلئ! دەبى دەسلەتلىك ھەبى كە رېگا لەۋە بگىرئ.

۶- ۋە كەسانىك كە تۆمەتى داۋىنپىسى بۇ خەلگ ھەلدەبەستى، بۇ پىاۋان ۋە ئافرىتانى داۋىنپاك، دەبى سزا بەدىن، ۋەك ئە سوۋرەتى (النور) ئە ئايەتى (۴) دا دەفەرمۇي: ﴿وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْفَحْشَاءَ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ (۱۱)، ۋاتە: ئەۋانەى كە ئافرىتانى داۋىنپاك تۆمەتبار دەكەن بە داۋىنپىسى، ۋە دۋايش جۋار شاھىدان ناھىن، يەكى ھەشتا قەمچىيان لى بىدەن، ۋە ھەرگىز شاھىدىشىيان لى ۋەرمەگىر، ۋە ئەۋانەن فاسقان.

ئىنجا ئايا چۆن سوممە ۋە كەرامەتى خەلگ پارىزراۋ دەپىت، ئەگەر دەسلەپكى سىياسىي نەبى، ھەركەسىگ بە ناھەق كەسى تۆمەتبار بكا، پياۋىك يان ئافرىتىك، سزاي بدا ۋ ھەشتا قامچى لىبىدات، ئىنجا لىرمدا كە خىۋى كاربەجى دىفەرمۇي: ﴿الْمُحْصَنَاتِ﴾ ۋاتە: ئافرىتىنى داۋىنپاك، يەككى بۆى ھەيە بلى: ئەدى كوا پياۋمەكان؟ لە ۋەلامدا دىگوتى: بە زۆرىي ۋايە ئافرىتان ئەۋ تۆمەتەيان بۆ ھەلەمبەستى، ئەگەرنا بۆ پياۋانىش ھەروايە ۋ ئەگەر كەسىگ پياۋىكىش تۆمەتبار بكات، بەھەمان شىۋە سزايەكەى بەسەردا دىچەسپىت.

۷- ئىنجا دىربارەى پاراستنى مال ۋ سامانى خەلگ، لە ئايەتى (۳۸)ى سورەى (المائدة) خوا دىفەرمۇي: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ ۋاتە: ۋە پياۋى دز ۋ ئافرىتى دز دىستىيان بېرن، ئەۋە پىرىنگانەۋەيەكە لە لايەن خواۋە ۋە خوا كاربەجىي زالە، ئىنجا ئايا ئەگەر دىستەلات ۋ قەۋارەيەكى سىياسى نەبىت، چۆن مال ۋ سامانى خەلگ سەلامەت ۋ پارىزراۋ دىبى؟!

چۈرەم: فەرمان بە چاكە ۋ پىگىرى لە خراپە، بەبى دىستەلات بەرپۈۋە ناچى، مەسۇلمانان لەسەريان پىۋىستە، ۋەك چۆن ئەۋ شتانەى پىشۋويان لەسەر پىۋىست بوۋ، لەسەريان پىۋىست بوۋ كە دىنى خەلگ ۋ زىنى خەلگ ۋ نەسل ۋ ۋەجەى خەلگ، ئابروۋ ۋ كەرامەتىيان، عەقلىيان، مال ۋ سامانىيان، ئەمەن ۋ ئاساپىشىيان بىپارىزىن، بەھەمان شىۋەش لەسەريان فەرزە، كە فەرمان بە چاكە بىكەن ۋ پىگىرى لە خراپە بىكەن، ۋاتە: ھەرچى چاكەيە فەرمانى پى بىكەن، ۋە ھەرچى خراپەيە پىگىلى لى بىگرن، كە ديارە ئەمەيش بە تەئكىد بەبى

دسه لاتیکې سیاسي نایه ته دی، بویهش خوی زانو شارمزا
 فهرمووی ته: ﴿الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا
 الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

﴿١١﴾ الحج، واته: نه وانه ی کاتیک دپانکه پنه دسه لاتدار له زموپیدا،
 نویتز بهرپا دمهکن ۱ زمکات دمدن و فهران به چاکه دمهکن ۱ پتگری
 له خراپه دمهکن. که واته: بهی دسه لاتدار کردن (تمکین) له زموپیدا،
 فهران به چاکه ۱ نهی له خراپه ناکړی، چونکه فهران به چاکه ۱
 پتگری له خراپه، تنیا نه وه نیه که که سیک نه زمر نهکا، یان درو
 نهکا، یان غه پیت نهکا، به لکو که سیک که گنده لپی دمهکن، دزی
 دمهکن، ته زویر دمهکن له هه لېزاردنه کان دا، یان هیمنی ۱ ناسپیشی
 خه لک تیکدمدات، نه وانه هه موویان (منکران)، جا نایا بهی دسه لاتی
 سیاسی چوړ پتیا ن لی دمهکړی؟.

پینجه: چه سپاندنی دادگهری له سهر مسولمانان فهرزه ۱ نه ویش بهی
 لابرندی ستم نایه ته دی، دیاره نه مهیش بهی دسه لاتی سیاسی نابی،
 خوا (عز وجل) دمفهرموی: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ
 الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ
 وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ...﴾ ﴿١٥﴾ الحديد، واته: هه موو پیغه مبراهمان به به لکه
 پوونه کانه وه ناردوون، وه کتیب ۱ تهرزووشمان پيدا ناردوون، تاکو
 خه لکی به دادگهری بهرپوه بجی، ۱ ناسنیشمان ناردوته خواری، که
 هیزکی زوری تیدایه، واته بهی هه بوونی ناسن که پالېشتی داد بی،
 دادگهری ناچه سپی ۱ ستمکاران ناهیلن بچه سپی، هه روهها خوا له
 سوورمتی (البقرة) دا دمفهرموی: ﴿لَا تَقْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ واته:

نابىت نە ستەم بىكەن ۋە نەقبوۋلى زولمىش بىكەن، ديارە كۆمەلگاپەك
مولزەم بىت بەۋە كە پىگا لە زولم بىگىر، دىمى دىسەلەتى ھەبى، ۋە
كۆمەلگاپەك مولزەم بىت بەۋە كە دادگەرى بىچەسپىنەت، دىمى
دىسەلەتى ھەبى، ئەگەرنا بۆى ناكىر.

شەشەم: دادومرى لەنىۋان خەلگدا دىمى بەپى شەرىعتى خۋاى دادگەر
ئەنجام بىرى، ۋەك خۋا دىمەرمۇ: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِبِينَ خَصِيمًا﴾ (النساء،
۱۰۵) واتە: ئىمە كىتەبمان بەحق بۇ تۇ ناردۇ، تاكو لە نىۋان خەلگ دا بەۋ
پىيە كە خۋا پىشانت دىدا دادومرى بىكەى. ئىنجا ئاىا چۇن
پىغەمبەرى خۋا (صلى الله عليه وسلم) ۋە جىنشىنانى پىغەمبەرى خۋا
(صلى الله عليه وسلم) دىتۋان بە پى شەرىعتى خۋا دادومرى بىكەن
لەنىۋان خەلگدا، ئەگەر دىسەلەتىان نەبى؟

ھەۋتەم: ھىنانەدى ئامانجى ھاتنى ئىسلام: ئامانجى ھاتنى ئىسلام چىيە؟
خۋا ھەرمۇيەتى ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظَاهِرَهُ
عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ (۲۸)، ئەم ئايەتە لە سوورەتى
(الفتح/۲۸) دا ۋە لە سوورەتى (التوبة/۳۳) دا ھاتۇ، ھەرومما لە
سوورەتى (الصف/۹) یش دا ھاتۇ، لەگەل كەمىك جىاۋازىيىدا، واتە: خۋا
ئەۋ كەسەيە كە كە پىغەمبەرى خۋى بە ھىدايەتەۋە ۋە بە بەرنامەى
پاستەۋە ناردۇ، تاكو بەسەر ھەموو بەرنامەكاندا زالى بىكات، واتە:
ئىسلام ھاتۇ ھاكىم بى ۋە سايە ۋە سىبەر بى، بەلئى ئىسلام ھاتۇ كە
دىسەلەتى ھەبى ۋە ھەكمىرانى بىكات، جا ئىسلام چۇن ھەكمىرانى بۇ
دىمىر، ئەگەر دىسەلەتى نەبى ۋە ھەۋارەكى سىياسى نەبى، پاشان

ئەو قىسەيە (رەبىيى بن عامر) كە بە فەرمانىدى سۈپايى فارسەكانى دەلى، زۆر جىيى سەرنجە، كاتىك رۇستەم فەرمانىدى سۈپايى فارسەكان لىيى دەپرسىت: بۇجى ھاتوون؟ دەلى: (ان الله ابتعثنا لنخرج الناس من عبادة العباد الى عبادة الله وحده، ومن ضيق الدنيا الى سعتها، ومن جور الأديان الى عدل الإسلام).^(۱) واتە: خوا ئىيمەى نارودو ۋەك ئۆممەتى بېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) تاكو خەلك پزگارى بىكەين ۋە كۆيلايەتتى بۇ مەۋقەكان، بۇ بەندايەتتى بۇ خىۋاي تەنيا، ۋە لە تەنگ ۋە تروسكى ژيانى دىنيا بۇ فراۋانى دىنيا، (چونكە ئىسلام ۋەختىك دەسلەۋاتى دەپى ۋەزە بۇ خەلك فراۋان دەپى ۋە كاتىك دىكتاتورەكان حوكمرانىي دەكەن، دىنيا لە خەلك تەنگ دەكەنە ۋە دىنبايان لى دەكەنە چەرمى چۆلەكە، بەلام كاتىك ئىسلام^۲ دەسلەۋاتى دەپى، ژيان بۇ خەلك فراۋان دەپى) ۋە لە ستەمى رېچكەكان بۇ دادگەرىي ئىسلام، كەۋاتە: ئامانجى ھاتنى ئىسلام كە چەسپاندىنى دادگەرىيە ۋە دەرپازكردنى بەندەكانە لە كۆيلايەتتى بۇ مەۋقە ۋە، لە دىنباي تەسك ۋە ژيانى تەنگ بۇ بەندايەتتى بۇ خىۋاي تاك ۋە ژيانى فراۋانى دىنيا، ديارە ئەمانە بە دەسلەۋاتى سىياسى نەبى ناچەسپن، بۇيە لە بەر ھەموو ئەو ھۆكەرانە پىۋىستە كە ئىسلام دۆلەتى ھەبى ۋە قەۋارەى سىياسى ھەبى.

^۱ تارىخ الامم والملوك للطبري، ج ۲ ص ۴۰۱.

۲ - كەۋاتە: ھەركات قەۋارەمكى سىياسىي بەناۋى ئىسلامەۋە حوكمى كىردو خەلكى سەغلىتو تەنگەتاۋ كىرد، ئەۋە با بزانرى كە ھەر بەناۋ ئىسلامىيەۋ، با ھىچكەس بەۋ ھۆيەۋە ئىسلامىي لەبەرچاۋ نەكەۋى.

۴ - مېژۋى ئىسلام ۋە مۇسۇلمانان بەلگىيە لەسەر ئەۋەت كە ئىسلام بەلگىيە دىنلارنىڭ بەلگىيە ناچى:

بەلگىيە مېژۋى ئىسلام ۋە مۇسۇلماناننىڭ بەلگىيەكى دىكىيە لەسەر ئەۋەت كە ئىسلام پېۋىستىيە بە قەۋاردى سىياسىي ھەيمو پەكى لەسەر دىنلارنىڭ كەۋتە، بۇ ئەۋەت كە بەتەۋاۋىي پىيادە بىرى ۋە بەرپۇۋە بىرى، واتە: ھەم ئەۋەت كە بەلگىيەكى بە تەكەكەنەۋە ھەيمو ھەم ئەۋەت كە بەلگىيەكى بە خېزان ۋە بە كۆمەلگە ۋە بە دىنلارنىڭ ھەيمو ھەيمو، ئەگەرنا بېگومان بەلگىيە ئىسلامىيە بە بى دىنلارنىڭ پىيادە دىكىرى ۋە بەرپۇۋە دىكىرى، ئەۋەت كە بەلگىيەكى بە مۇۋەۋە ھەيمو ۋەك خۇي، بەلام بە تەكىد ئەۋەت كە تىر ۋە تەسەلىي ۋە تەۋاۋىي بەرپۇۋە نەبىرى، بۇ ۋەتە: زەكات ۋە نۇزۇ ۋە رۇزۇ ۋە ھەج، چۈرە كە دىنلارنىڭ ئىسلام ۋە ھەمۇ تەكىكى مۇسۇلمان دىنى جى بەلگىيە بىكەت، لەكاتى ھەل ۋە مەرج بۇ رەخسانىدا، بە تەبەتتى زەكات ۋە ھەج، بەلام ئايدا زەكات كە يەكەنە ۋە چۈرە دىنلارنىڭ ئىسلام، چ كاتىك باش پىيادە دىكىرى؟ بېگومان كاتىك كە دىنلارنىڭ ئىسلامىيە ھەيمو، چۈنكە ھەر خۇدى زەكات ۋە مەركىزەنەكە بەلگىيەكى دىنى، ۋە سەۋەكەنەش ھەر بەلگىيەكى دىنلارنىڭ دىنى، ۋەك خۇي بالادەست بە پېغەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىنلارنىڭ: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...﴾ (التوبة، واتە: لە مال ۋە سامانەكانىيان سەدەقە ۋە مەركىزەنەكە بەلگىيەكى پاكىيان بەلگىيەكى تەزكىيەيان بەكى، كەۋاتە: ۋە مەركىزەنەكە زەكات بۇ خۇي ئەركى دىنلارنىڭ، ھەر بۇيە ئەۋەت كە بەلگىيەكى (رەزەي خۇي لى بىت)، يەكەمىن جىنشىنى پېغەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەسەر نەدانى زەكات جەنگى لەگەل زەكات نەدمەن دا بەرپاكرىد، ۋەكاتىك عومەر (رەزەي خۇي لى بىت) پېي گوت: چۈن لە سەر نەدانى زەكات شەرىيان لەگەلدا دىكى، لە كاتىك دا ۋە ئەۋەت كە خۇيان بە

مىسۇلمان دىزان؟ گوتى: سۆيىند بە خوا جەنگ لەدزى ھەر كەسك دەكم كە نوپۇز ۋە زەكات لە يەك جيا بىكەتە، چۈنكە خوا (غزىل) بە يەكەوە باسى كىرەوون، ئەگەر نوپۇز ھەقى خاۋىيە، زەكاتىش ھەقى خەلەك^۱.

ئىنجا دىسان دابەشكىرنى زەكات بەسەر ئەو ھەشت جۆرە كەسانەدا كە دىارى كراون لە لاينەن دىمەتەو دىمى، كە يەككە لەو ھەشت جۆرانەش بىرىتە لە كۆكەرمەنى زەكات: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهِمَا...﴾^(۱۶) الثرىة، واتە بىگومان زەكاتەكان بۇ ھەزاران ۋە نەداران ۋە كاربەدەستانى بۇ تەرخانكراۋى ۋە... ھتە، بەلەك يەككە لەو ھەشت جۆرانەى كە زەكاتىان بى دىمى، ئەوانەن كە كۆيدەكەنەو، ئىنجا ئايا كى پىيان دەمات؟ ھەلەتە دىمەت پىيان دەمات.

ھەرۋەھا جەجىش بە ھەمان شىۋە كاتىك ۋەك پىۋىست بەرپەو دىمى ۋە ھەقى خۇى دىمىتە كە دىمەتەكى ئىسلامىي ۋە ھەۋارەيەكى ئىسلامىي تەبەننى بىكە، ۋە بىگەرە نوپۇز ۋە پۇزۇش بەھەمان شىۋە، تەماشى كاتى جەزەنەكان بىكە، لە ئەنجامى ئەوۋدا كە مىسۇلمانان ھەۋارەيەكى سىياسىيان نىيە، زۆر جار لەسەر جىياۋازى كاتى ھەلەتەن ۋە نىۋونى مانگ ۋە سەرى مانگ ۋە كۆتايى مانگ، كىشە ۋە مىشتومپىان دىمى، كە ئەگەر دىمەتەكى ئىسلامىي ھەبى، ئەو شتەنە زۆر بە ئاسانىي رىك دەخات، بە تايىبەتى دىۋا بەرمە پىشچوونى زانىست ۋە تەكنۇلۇزىا لە بىۋارى گەردوونناسىيدا .

ھەرۋەھا نوپۇزى ھەبىنى، ۋە نوپۇزى جەزەنەكان، دىارە كاتىك ئەو دىرۇشمانە ھەقى خۇيان دىمىتە، مىسۇلمانان ھەۋارەيەكەيان ھەبى.

^۱ - تفسير القرآن الحكيم، محمد رشيد رضا، ج ۶، ص ۳۶، كە بەم شىۋە قەسەكى (ابو بكرى) ھىناۋە: (... لا والله لا أفرق بين شيء جمع الله بينه، ولو منعوا عقلاً مما فرض الله ورسوله لقاتلهم عليه) أخرجه رواية التفسير المأثور عن قتادة واللفظ لابن جرير.

بەئى نىمە ئەگەر تەماشى مىژۋى ئىسلام بىكەين، ھىچ كاتىك نابىين مسولمانان بى دۆلەت بوو بن، واتە لەو رۇژمۇ كە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەردى بناغەى دۆلەتى ئىسلامىي لە مەدىنە دانا، دۆلەتى ئىسلامىي درىژەى ھەبوو، ديارە لەسەردەمى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەو پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بوو، ۋە دوايى دۆلەتى چوار جىنشىنەكان، پاشان دۆلەتى ئومەوىي ۋە ەمباسىي ۋ ەوسمانىي، تاكو لە سالى ۱۹۲۴ دا لەسەر دەستى كەمال ئەتاتۇركى ەلمانىي، ۋ ە بە دەسىسە ۋ دەستلەپشتدانى زلەيزان، دوايىن ئالغەى دۆلەتى ئىسلامىي بە نەخۇشىي ۋ لەرزۇكى كۇتايى پىھات.

تەماشى دەكەين پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دواى ئەوۋى كە كۆمەلىكى مسولمان پەرومردە دەكات ۋ بى دەگەينى، دەكەۋىتە مشورخواردنى پەيداگردنى زەمىنەيەك ۋ بىكەيەكى جەماۋەرىي بۇ راگەياندىنى قەۋارەى ئىسلامىي، بۇجى؟ چونكە زانىۋىيەتى كە خۋاى پەرومردگار تەنھا بەمۇندە ئاراستانەى كە لە قۇناغى مەككە دا بۇى ناردوون، بەس(اكثفاء) ناكات ۋ ئەو دىنە كاملە قۇناغىكى دىكەشى ھەيە كە دەبى دۆلەتى ھەبى ۋ كيان قەۋارەى ھەبى، بۇ ئەوۋى كە سەرجم ئەو ياساۋ دەستوورانەى كە بە كۆمەلە مسولمانىكى بى كيان ۋ قەۋارە جى بەجى ناكرىن، لە قۇناغى دۆلەتدارىيدا جى بەجىيان بىكەن.

با لەو بارمۇ تەماشى ئەم دەقە بىكەين: {عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ يَتَّبِعُ النَّاسَ

فِي مَنَازِلِهِمْ بَعُكَاظٍ وَمَجَنَّةٌ، وَفِي الْمَوَاسِمِ بِمَنَى، يَقُولُ: مَنْ يُؤْوِيَنِي، مَنْ
يَنْصُرُنِي حَتَّى أَبْلُغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ الْجَنَّةُ^١

واتە: جابىرى كورى عەبدوللا، كە يەككە لە مسوئەتە ئەنصارىيەكان،
دەلەت: پەغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) (دە) سالان لە مەككە ماپەو،
(مەبەستى ئەو مەدەنى ئەو دە سالە) لە بازارى عوكاز و بازارى مەجەننە
لە كاتى حەج دا لە مەنا بەسەر خەلك و بەسەر تەركانەو دەگەر، چى
دەفەرموو؟ دەفەرموو: (مَنْ يُؤْوِيَنِي مَنْ يَنْصُرُنِي حَتَّى أَبْلُغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ
الْجَنَّةُ؟) واتە: كى من دەگرتە خو، كى پشتگىرىم لى دەكات تاكو پەيامى
خوا بگەيەنم، وە لەبەرانبەردا بەهەشتى هەبى؟، لێردا مەبەستى پەغەمبەرى
خوا (صلى الله عليه وسلم) ئەو نەبوو كى ئيمان دەنەيت، چونكە ئەو
خەلكى ئيماندار هەيە، ئيماندار پى هەناو، چونكە فەرمووەتى: (من
يؤويني من ينصروني) كەواتە: ئەگەر ئيماندار نەهەيت و شوپىشى نەكەون،
بەلام گەرنى ئەو مەبەستى پشتى بگرن و پارمەتى بدەن، واتە: كى بۆم دەبەستە بىكەى
جەماوەرى، كى بۆم دەبەستە پشت و پەنا، تاكو فەوارەى سىياسى دروست بكەم؟
ئەجا پەغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) لەو هەولانەى بەردەوام بوو، وەك
لە داها توودا باسى دەكەين، تاكو پى لە يەسەرىيەكان كەوت وە بە هاوكارى
وان فەوارەىكى ئىسلامى لە مەدەنىيەتە بنیات نا.

ئەجا ديارە بۆ ئىمە پيش هەموو كەس پەغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم)
سەر مەشقە، ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ (الأحزاب).
ئىمە بۆ دیندارى و دنیادارى و مسوئەتەتیمان، پيش هەموو كەس چا و لە
كى دەكەين؟ بىگومان لە پەغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) چونكە لە خودا

^١ رواه أحمد برقم: (١٤٩٦)، تعليق شعيب الأرناؤوط: إسناده صحيح على شرط مسلم، وصحيفة
الألباني في (السلسلة الصحيحة) رقم: (٦٣).

بەرجه سته كهرى قورئان بووه، خواى بهرز دمهفرموى: بىگومان له پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا بۇ ئىوه سهرمه شقىيه كى باش هميه، واته: با ئهو سهرمه شقتان بى جىگاي ته ماشاو سهرنجتان و چاولىكر دنتان بى له هموو پرويه كه وه، ئنجا ئايا له دواى ئهو كى سهرمه شقى ئىمهيه؟ هاوه لانى بهرپز، كه پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) زۆر مه دحى كردوون، وه له پىش پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا خواى گه وه مه دحى كردوون، ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ...﴾ (الفتح/۱۸). بۇچى خوا زۆر مه دحى هاوه لانى بهرپزى پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كردوه؟ چونكه له هموو جيل وه چه كانى مسولمانان باشتر و زياتر له دين تيگه يشتوون، وه پىشيه وه پابه ند بوون، ئنجا ئايا هاوه لانى بهرپزى پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دمه بارى دموكردارى، هه لوستان چى بووه؟ شتىكى ئاشكرايه له ميزوى ئىسلام دا، بۇ نموونه (ابن كثر) هيناويه تى^(۱) كه پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئهو رۆژه كه وه فات دمه فرموى، هاوه لانى بهرپزى پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ده كه ونه مشوور خواردن بۇ دانانى حوكم پرانىكى جىنشين، له پىش دا پشتيوانه كان له زهر كه پرىك دا به ناوى (سقيفة بني ساعدة) كۆد مبه نه وه، دوايى نه بوبه كر عوممرو نه بو عوبه يده (خرا لىيان رازى بيت) ده چن، پاش وتوويز مشتومر و سهرمنجام نه وه ده بىت كه نه بوبه كر (خرا لىي رازى بيت) ده بىته په كه مين جىنشيني پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، واته: هىشتا پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) به خاك نه سپىردراوه، نه وان چوون ئهو گرفته يان چارمه سر كرد، نه وه چى ده كه مبه نى؟ نه وه ده كه مبه نى كه مه سه له ي همبوونى قهوارى سياسى

^۱ البداية والنهاية، ج ۹ ص ۲۰۶.

شىئىكى زۆر گەۋرەيە لە ئىسلام دا، ھاۋەلانى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) جارى لە جەنازەى موبارەكى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گەراون، لەۋى داپۇشراۋە ۋە خاكىيان نەسپاردوۋە!!، لەگەل ئەۋەش دا كە دەبى جەنازە زوۋ بە خاك بېسىپىردى، ئەۋەش جەنازەى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، كەچى جارى دەچن چى دىمكەن؟ كەسكى دىيارى دىمكەن بۇ ئەۋە كە سەرپەشتى دىن ۋە زىنيان بىكات، بۇ ئەۋە كە ئەۋە دىۋەت ۋە ھەۋارە سىياسىيەيان بۇ بەرپۇۋە بەرى، جارى سەرۋىكى دىيارى دىمكەن، كەۋاتە: بەرپۇستى ئەۋە بەلگەيەكى زۆر زۆر بەھىزە لەسەر ئەۋە كە يەكەم: ھاۋەلانى بەرپۇ يەكەندىگىۋەن لەسەر ئەۋە كە پىۋىستە سەرۋىكىيان ھەبىت، ئەگەرنا نەدەچوۋن پىش ئەۋە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە خاك بېسىپىرن، بىكەۋەنە مشتومپۇ كەسكى بىكەنە سەرۋىكى ۋە برا گەۋرەيان!!، دىپارە يەكەندىگىۋەن لە سەر ئەۋە كە ئەۋە لە ۋەۋى دىنىيەۋە، ئەركىكى زۆر گەۋرەيەۋ لەسەريان پىۋىستە دەست ۋە بىردى لى بىكەن، ۋەۋە: ۋە ئەۋەش دىگەيەن كە بەرپۇستى دانانى كاربەدەستان ۋە دانانى سەرۋىكى ۋە مشورخۇر لە ئىسلام دا مافى سەرچەم مسوئلمانانە، ۋە ھىچ دەقىكى لەسەر نىيە كە دەبى فلان كەس بىت، ۋاتە: ۋەۋەيەت بۇ كەس نەكراۋە (ۋەك شىيە دەلىل!!)، بەلگە ئەۋە كەرى مسوئلمانانە ۋە كەرى مسوئلمانانىش خوا مىكانىزىمەكەى بۇ دىيارى كەردوۋە ھەرموۋىيەتى: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ﴾ الشورى/۳۸. ۋاتە: كاروبارىان - بىرۋاداران - بە راۋىزە، ھەر بۇيەش مسوئلمانان پاش كۆچى دوايى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) راۋىزىيان كەرد ۋە ئەۋەبەكرىيان دانا، ئەگەرنا دانانى ئەۋەبەكرە ۋەنەبى كە ئايەت ۋە ھەرموۋەدى لەسەر بى، كە دەبى ھەر ئەۋە دابىرى، ھەر بۇيەش ھاۋەلانى كەۋەنە مشتومپۇۋە پىشتىۋانان دىيانگوت: دەبىت ھوكمەران لە ئىمە بى، ۋە كۆچكەرانىش دىيانگوت: دەبى لە ئىمە بى،

ۋە ھەندىك ^{۱۸} بەنى ھاشىمىش دىيانگوت دىيىپ لى ئىمە بى، بەلام سىمىنجام زۆرىنەى مىسولمانان لەسەر ئەبۇبەكر يەككىمىگ بوون، پاشان ھاۋەلان (خرا لىيان رازى بىت) ئەو دىمۇلەتەيان پارىزگارى لى كىرد ھەتا تەسلىمى نەمۇمىكانى دىۋى خۇيانيان كىرد، ۋە ئالەقە بە ئالەقە ھات، ۋەك گوتىم ھەتتا سالى (۱۹۲۴) كە دىۋىن ئالەقەى ئەو دىمۇلەتە ئىسلامىيە بە نەخۇشى ۋە لەرزۇكى كۆتايى بى ھات.

۱۹ ئەو دىمۇلەتە كە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىناتى نا، بە بەراۋرد لەگەل ھەمۇو ئەو قەۋارە سىياسىيانەى كە لەسەردەمى ئەۋدا ھەبوون، لە ھەمۇۋىان پىشكەتوتوتىر ۋە بوۋە: با بىزانىن چۆن؟

يەك: پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قەۋارە سىياسىيەكەى لەسەر بىناغەى بەپەمت دانا، دىۋى ئەۋەى پەيمانى يەكەم ۋە دىۋەمى عەقەبەى پىدرا لە لايمەن خەلگى مەدىنەۋە، كەۋاتە بىناغەى دىمۇلەتى پىغەمبەر، گرىبەستىك بوو لە نىۋانى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە ئەو كۆمەلگاپەۋە كە ئامادىبوون باۋىشى بۇ بىكەنەۋە ۋە پەيام ۋە بەرنامەكەى لە باۋىش بىگىر ۋە ئەۋىش بە سەرزۇكى خۇيان قىۋول بىكەن.

دىۋە: پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سەھىفەيەكى نىۋىسى كە لە (۴۱) ماددە پىكەتاتىۋو، واتە: دىمۇلەتى ئىسلامىي يەكەمىن دىمۇلەتە كە دىستورىكى نىۋىسراۋى بوۋە، ۋەك دىۋىي باسى دىكەمىن.

سى: دىمۇلەتى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىمۇلەتىكى فرە لايمەن بىر (plural - متعدد)، جىۋەلەكەى تىدا بوو، موشرىك ۋە موناڧىقى تىدا بوون، جگە لە مىسولمانان، ۋە بەرەستى ئەگەر بەراۋردى ئەو قەۋارە سىياسىيەى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىكەمىن بە پىۋدانگى ئەۋكاتە (چۈنكە ناكىرئ بە ھى ئىستا بەراۋردى بىكەى، ھەرچەندە ئەگەر

لەگەل ھى ئىستائىش دا بەراۋردى بىكەين لە راستىدا لە ھەموويان راھى تىرە، بەلام لە زوۋى نىۋىمپۇكەۋە، نەك لە زوۋى فۇرم شىۋىمىيە)، بۇ وىنە: ئەگەر بىكەتەي ئىستائى كۆمەلگەلەن ھىزبەكەن، ھى ئەۋكەتە تىرە ۋە ھۆزەكەن بوون، ئايا دەگونجا پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىھەرمۇي ۋەرن ھىزب دروست بىكەن!! بۇ ئەۋەي فرمىي (تەئەددى) ھىزبى ھەبىي^{۱۹}.

۵- ھەۋالەدانى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە لە يەكترانى قورئان ۋە سۇلتان:

وَهَكَذَا دَوَّاهُ مَا يَشْتِي بِغَمْبَرِي خَا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دَا ھاتو، ديارە چەند فەرمۇدەيەك ھەن لەو بارەۋە، ئە يەككىيان پىشەر باسما كىرد و، لىزە بەس دەقەكەي دوۋبارە دەكەينەۋە: {لَيُنْقَضَنَّ عُرَى الْإِسْلَامِ عُرُوهُ عُرُوهُ فَكُلَّمَا انْتَفَضَتْ عُرُوهُ تَشَبَّثَ النَّاسُ بِأَتِي تَلِيهَا، وَأَوَّلُهُنَّ نَقْضُ الْحُكْمِ وَآخِرُهُنَّ الصَّلَاةُ} كە پىشەر مانامان كىردو.

فەرمۇدەي دوۋەم كە مەن زىاتر ھەۋەستەي لەبەردەم دا دەكەم، فەرمائىشتىكى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە (طبرانى) لە (مەئاذ) ۋە گىراۋىيەتەۋە، ۋە ھەروەھا (ابو نەيم) لە كىتبى (الھىيە) دا گىراۋىيەتەۋە، كە ئەمە دەقەكەيەتى:

{أَلَا إِنَّ رَحَى الْإِسْلَامِ دَائِرَةٌ، فَلْيُرُوا مَعَ الْكِتَابِ حَيْثُ دَارَ، أَلَا إِنَّ الْكِتَابَ وَالسُّلْطَانَ سَيَفْتَرِقَانِ فَلَا تُفَارِقُوا الْكِتَابَ، أَلَا إِنَّهُ سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أَمْرٌ يَقْضُونَ لَأَنْفُسِهِمْ مَا لَا يَقْضُونَ لَكُمْ، إِنْ عَصَيْتُمُوهُمْ قَتَلُوكُمْ، وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ أَضَلُّوكُمْ،

^{۱۹} رَوَاهُ أَحْمَدُ بَرْقَمَ، (۲۲۲۱۴)، وَابْنُ حَبَّانَ بَرْقَمَ: (۶۷۵)، وَالتَّبْرَانِيُّ بَرْقَمَ: (۷۴۸۶)، وَالْحَاكِمُ بَرْقَمَ: (۷۰۲۲) وَقَالَ: صَحِيحٌ، وَالتَّبْرَانِيُّ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ بَرْقَمَ: (۵۲۷۷)، وَصَحِيحَةُ الْأَلْبَانِيِّ فِي (صَحِيحِ التَّرْغِيبِ وَالتَّرْهِيْبِ) رَقَمَ: (۵۷۲).

قالوا: يا رسول الله! كيف نصنع؟ قال: كما صنع أصحاب عيسى بن مريم عليه السلام، نُشِروا بالنَّاشِيرِ ، وَحُمِلُوا عَلَى الخَشَبِ، مَوْتٌ فِي طَاعَةِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنْ حَيَاةٍ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ}.

نهم فھرمايشتهی پښغھمبھری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھوښدارييه به نيمه، وه ھموالدانه بهوه كه كاتيك دئ كه نيسلام حوكم و سياستى لى دادمړنرئ، قورئان سولتاني لى دوور دمخړيتهوه، كه نهمو حالمتيكي ناناساييه. كهواته: حالمتى ناسايى نهم نيسلامهتې و مسولمانهتييه، نهمويه كه نيسلام حوكم و سياستى بهدمستهوه بښت، وه قورئان لهگهل سولتان بهمېكهوه بن، واته: دمستهلاتى سياسى.

فھرمايشتهكه دمفرموى: ((أَلَا إِنَّ رَحَى الْإِسْلَامِ دَائِرَةٌ، فَدُورُوا مَعَ الْكِتَابِ حَيْثُ دَارَ)) واته: ناگدار بن بهرداشى نيسلام له گهران دايه، يان: پرمورهوى نيسلام له بزاونتن دا دمبى، دهجا نيوه لهگهل نيسلام دا بړون بهرمو فھر شوپننك چوو، (واته: له نيسلامى بهرجهسته له قورئان و سوننمت جيامهبنهوه)، ((أَلَا إِنَّ الْكِتَابَ وَالسُّلْطَانَ سَيَفْتَرِقَانِ فَلَا تُفَارِقُوا الْكِتَابَ)) ناگدار بن! قورئان و دمستهلات رږږنك ديت له پهكدى جيا ببنهوه. (دياره له سهردهمى پښغھمبھرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پيکهوه بوون، وه لهسهردهمى خهليفه راشيدمگان دا پيکهوه بوون، بهلام هموالى داوه كه كاتيك دئ له پهك دمترزين، دياره له سهردهمى (بنى أمية)موه قورئان دوور خرايهوه له سولتان، بهلام به تهواوختى لى دانهبړا، له شيوه دانراني بهرپرس و حوكمرانانان و له گهلنك بوارى كارگردنيان دا نيسلام پابهندي پيوه نهمگرا، بهلام له زور پرووى ديکهوه شمرېعت همر حاكم بوو، بهلام دوايى كه سيستمى عملانيى دامهزرا و لهسر بناغهى بيدينايهتې هواره سياسييهگان دامهزرا، نهو کاته به پهكجاريى قورئان و نيسلام و فھراموش کران).

جا دوايى دەفەرمۇي: (فلا تُفارقوا الكتاب) ۋە قورئان جىيا مەنبەھە، (واتە: رەگەل دەسەلاتىك مەكەھون كە لەگەل قورئان دا نىيە، ھەر لەگەل قورئان ۋە دىنى خوادا بن و بەدەم دەسەلاتى ناشەرعىيە ۋە مەجىن)، (ألا إِنَّه سِيَكُونُ عَلَيْكُمْ أَمْرًا يَقْضُونَ أَنْفُسَهُمْ مَا لَا يَقْضُونَ لَكُمْ) ئاگادار بن لەمەھودوا دەسەلاتدارانىك دىن، ئەھۋى كە بۇ خۇيان بېرىرى لەسەر دەمدەن ئاۋا بۇتان بېرىر نادەن، (واتە: ھەموو شتىك بۇ خۇيان قۇرخ دەكەن ۋە ئىۋەى لى بى بەش دەكەن، ھەموو شتىك بۇ خۇيان بە رەھۋا دەزانن، بەلام ۋا دەزانن ئىۋە سۈالگەرن، شتىكتان گە دەمدەن، بەھ ۋاۋە سەمىرتان دەكەن، ھەرچەندە رۇنى خۇتانە لەسەرى خۇتانى دەمدەن ۋە!!).

تەماشابكەن! پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چۇن ھەۋالىداۋە بە ھۆكمرانى خۇسەپپىن ۋە بەزمىرو زۇر، ئەھۋى گە بۇ خۇى بە رەھۋا دەمىنى، بۇ تۇى رەھۋا نابىنى، كە لە ئەسلى دا ئەھ ھۆكمرانە دەمى نوپىنەرى مەسۇلمانان ۋە ھەكىلى مەسۇلمانان بى، بۇ ئەھۋى شەرىئەتەن بەسەردا پىيادە بىكات ، ۋە دەمى لە خەزەمەتى خەلگ دا بى، كەچى بە چاۋى خەزەمەتكار تەماشى خەلگ دەكات!!

ئىنجا دەفەرمۇي: (إِنْ عَصَيْتُمُوهُمْ قَتَلُوكُمْ، وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ أَضَلُّوكُمْ) ئەگەر سەرىپچىيان لى بىكەن دەتانكوزن ، ۋە ئەگەر بە قەشەشيان بىكەن گومراتان دەكەن، (قالوا) ھەۋەلان گوتىيان (يا رسول الله! كيف نصنع؟) ئەھ پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چى بىكەن لەھ رۇزەدا؟ واتە: ئەھ مەسۇلمانانەھ لەھ رۇزگارىدان چى بىكەن؟ (قال: كما صنع أصحاب عيسى بن مريم عليه السلام)، ھەۋەلانى عىسەى كورى مەرىم چىيان كەرد، ئىۋەش ئەھە بىكەن، واتە: چاۋ لەھەن بىكەن، چاۋ لە پېشىنە چاكەكان بىكەن، شۇنكەھوتۋوانى پېغەمبەران سەلامى خۇايان لى بى، (نُشِرُوا بِالْمَنَاشِيرِ ، وَحُمِلُوا عَلَى الْحَشَبِ) ئەھەن بە مەشار

شەرقىيان كىردن، ۋە لە خاچ ۋە دارىيان دان، واتە لە سىدارمىيان دان، بەلام
هەلنە گەرانهو، ئىووش وا بكەن.

دوايى دمفەرموئ: (موت في طاعة الله خير من حياة في معصية الله)، چەند
تەبىرىكى جوانە!! مردنيك لە فەرمانبەرىي خوادا، باشترە لە زياننيك كە لە
سەرپىچىي خوا دا بى، واتە: ئەگەر بمرى، بەلام بەفەرمانى خوا بكەى، باشترە
لەو كە بژى، بەلام سەرپىچىي لە فەرمانى خوا بكەى. كەواتە: ئەمەيش
بەلگەيە لەسەر ئەو كە حالەتى ناسايى كۆمەلگايەكى مسوولمان و مەللەتنيكى
مسوولمان ئەومىيە كە قورئان و سولتانهكەى بەيەكەو، بن، ئەومىيە كە سولتان لە
خزمەت قورئان دا بىت، دەسلەلاتى سياسى لە خزمەتى شەرىعەتدا بى، بەلام
حالەتى ناسايبان ئەومىيە كە لە يەك دەرزاين .

٦ - يەك دەنگىي زانايان لەسەر پيوستبووني دىموكرات:

بەلگەيەكى دىكە لەسەر ئەو كە قەوارەى سياسى پيوستە بۆ ئىسلام، ۋە
ئىسلام بە بى دەسلەلاتى سياسى ۋە بەبى دىموكرات نايكرى، برىتيە لە
يەك دەنگىي زانايان، زانايان ھەموويان لەسەر ئەو يەك دەنگن .
ئىستاش با قسەى چەند زانايەكى پيشين لەو بارەو بەننەو.

١- يەككە لەوانە (ابن حزم الأندلسي) كە لە كتیبى (الملل والنحل) دا دەلى:
"اتفق جميع أهل سنة، وجميع المرجئة وجميع الشيعة، وجميع الخوارج على
وجوب الإمامة - وأن الأمة واجب عليها الانقياد لإمام عادل، يقيم فيهم
أحكام الله، ويسوسهم بأحكام الشريعة التي أتى بها رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم، حاشاً النجدات من الخوارج"^(١)، واتە: سەرچەم ئەھلى
سوننەت، ۋە تىكرای مورجئەكان، ۋە تىكرای شیعە ۋە سەرچەم

^١ النظم السياسية: الدولة والحكومة، للدكتور محمد كامل ليلة، ص٢٦.

خه‌وارېچ، (دیاره مسولمانان له‌و سهرده‌مه‌دا بؤ ئهم چواره دابه‌شبوون) ههموو ئه‌وانه له‌سهر ئه‌وه په‌كدەنگن كه دهبی مسولمانان پېشه‌وا و سهرۆكیان هه‌بی، وه له‌سهر ئه‌وه په‌كدەنگن كه ئوممه‌تی پېغه‌مبه‌ری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) وه كۆمه‌لگای مسولمان له‌سهریان پتویسته ملکه‌چ بکه‌ن بؤ پېشه‌واو سهرۆكیكى دادگهر گه یاساکانی نیسلام به‌سهر تاکه‌هان دا جیبه‌جی بکات، وه به‌ پئی یاساکانی شه‌ریعت سهرپه‌رشتییان بکات، ئه‌و شه‌ریعت‌ه‌ی گه پېغه‌مبه‌ری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) هی‌ناویه‌تی، (ههموو له‌سهر ئه‌وه په‌كدەنگن) جگه له به‌شیک له‌ گرووبی خه‌وارېچ كه ناویان (نجدات) بووه، كه‌واته: (ابن حزم) لی‌رده‌دا له‌سهرده‌می خۆیدا په‌كدەنگی ههموو زانایانی نیسلام و سهرجه‌م مسولمانان نه‌قل دمکات.

۲- په‌کیکی دیکه له‌و زانایانه (أبو حامد الغزالی) په‌رحه‌مه‌تی خوی لی‌بی، له‌ کتیبی (احیاء علوم الدین) دا گوتویه‌تی: "إن الدنيا مزرعة الآخرة، ولا يتم الدّین إلا بالدّینا. والمُلك والدّین توأمان، فالدّین أصل والسلطان حارس، وما لا أصل له فمه‌لوم، وما لا حارس له فضائع، ولا يتم المُلك والضبط إلا بالسلطان".^(۱)، واته: دنیا کیلگه‌ی دوا رۆژه، (واته: دهبی له دنیا‌دا کرد و کوش بکه‌ی بؤ ئه‌وه‌ی له‌ دوا رۆژ‌دا به‌رهمه‌که‌ی وم‌برگیرته‌وه)، وه دین ته‌واو نابی مه‌گهر به‌ دنیا، (واته: دین به‌رپوه ناچی ئه‌گهر دنیات به‌ده‌سته‌وه نه‌بی)، وه مۆلك (واته: سیاسمت و حوکمرانی) و دین دووانه‌ن و پیکه‌وه‌ن، (ناگونجی لی‌ک جیا بکری‌نه‌وه)، دین بناغه‌یه و ده‌سه‌لاتی سیاسییش پاسه‌وانه، وه ههرشتیک بناغه‌ی نه‌بی پروخواه و، ههرشتیکیش پاسه‌وانی نه‌بی فه‌وتاوه، (که‌واته:

دۆلەتدارىيى ئەگەر دىن نەبىتە بناغەكەي ۋە بەھا بەرزەكانى ئىسلام نەبنە ھەمۇن ۋە ھەناۋى، ئەمە رووخاۋە، چونكە پەر دىمىي لە ستمە ۋ خرابە، ھەروەھا دىنىش ئەگەر بىت ۋ دەسلەتسىيىسى لەگەل نەبىي ھەوتەۋە، ۋەك چۆن كىلگەيەك، باخىك ئەگەر پاسەۋانىكى نەبىي، دز ۋ جەردە پروۋى تى دىمەن ۋ ئازەلى بەرەللا زىانى پىي دىمەيەن، بەلى دىن كاتىك دەسلەتسىيىسى لە پىشتەۋە نامىنى، دىمەيەن زىر پەحم ۋ چەكەمى زۆردارەنەۋە، دواتر دەلى: ھۆكۈمرانىي ۋ كۆنەرۋلكر دىنىش تەنھا بەدەستەلەت دىمىي، واتە: دىمىي كەسەك ھەبى ۋ لاپەنىك ھەبى كە سەرپەرشتىيى كاروبار بىكات.

۳- (الموردى) پىش يەكەكە لە زانايانى مەسۇلمان ۋ لە نووسىنە سىياسىيەكاندا زۆر مەشھۇرە بە كىتەبە ناۋدارەكەي (الأحكام السلطانية)، ئەۋىش لەۋ بارەۋە كۆتۈۋىيەتى: (الإمامة موضوعة لحلال النبوة في حراسة الدين وسياسة الدنيا، وعقدها لمن يقوم بها واجب بالاجماع، وان اختلف في وجوبها هل وجبت بالعقل او بالشرع؟)^(۱). واتە: ئىمامەت (ۋشەي ئىمامەت، يان خىلافەت، يان ئىمارەت، مەبەستىيان پىي ھۆكۈمرانىي ۋ دەسلەتسىيە سىياسىيە) دانراۋە بۆ جىدارىتىي پىنغەمبەرەيەنىي، تاكو پاسەۋانىي دىن بىكات ۋ سەرپەرشتى دىنىش بىكات، ۋە گرەيدانى ئىمامەت (ۋاتە: يەكەك بىكرەتە سەرۋك ۋ ھۆكۈمران) بۆ كەسەك لە توانايدا ھەبى، پىۋىستە، بە يەكەمەنگى زانايان، (ۋان اختلف في وجوبها، هل وجبت بالعقل او بالشرع؟) با راجىايىش ھەبى لەۋ بارەۋە كە ئايا بە ەقەل ۋاجبە، يان بەشەرە؟

^۱ ص ۵، ط ۱۹۶۰.

بەلامن دەئەيم: ھەم بە عەقەل و ھەم بە شەرىع واجىبە، واتە: ھەم عەقەل پىئويىستى دەھكات، ۋە ھەم دەھەكانى شەرىعىش، ۋە سىروشتى ئىسلامىش پىئويىستى دەھەن، ۋە دەبىي مەسئۇلمانان دەھەلاتى سىياسىيان ھەبىي و ھۆكەمران و سەرپەرشتىيارىكىيان ھەبىي.

۴- دوايىن قەسەش لە ھەبەر ھە (ابن تىمىيە) ۋە دىنن، كە ديارە ئەوئىش زانايەكى پاىەدارى ئىسلامە ۋە لەسەدە ھەشتەمى كۆچىيدا زىاۋە، پەزاۋ پەھمەتى خوا لە ھەمەو زانايەنى پىشەن و پاشىن بىت، ۋە يەكەكە لەو زانايەنى كە بەرەستى چاكەى زۆرى ھەيە لە چاۋى مەسئۇلمانان ۋە بە ھى ئەم سەردەمەشەو، چۈنكە (ابن تىمىيە) لە پۇزگارەكدا زىاۋە كە لە زۆر پەوۋە دەشوبەيتە ئەم پۇزگارەى ئىستانمان، بۆيە لە (مجموع الفتاوى) دەكەى دا كە (۳۵) بەرگە، ۋە لە كەتەبەكانى دىكەى دا، بۇ نەمۇنە لە (منهاج السنة النبوية) باسى زۆر بابەت و مەسەلەى كەردە، كە كەم و زۆر لەم سەردەمەى ئىستانمان دا بە شىۋەيەك لە شىۋەكان ھەن، ئىنجا (ابن تىمىيە) دەئى: (يَجِبُ أَنْ يُعْرَفَ أَنَّ وَلَايَةَ أَمْرِ النَّاسِ مِنْ أَهْلِ وَأَجِبَاتِ الدِّينِ بَلْ لَا قِيَامَ لِلدِّينِ وَلَا لِلدُّنْيَا إِلَّا بِهَا . فَإِنَّ بَنِي آدَمَ لَا تَتِمُّ مَصْلَحَتُهُمْ إِلَّا بِالْإِجْتِمَاعِ لِحَاجَةِ بَعْضِهِمْ إِلَى بَعْضٍ وَلَا بُدَّ لَهُمْ مِنْهُ عِنْدَ الْإِجْتِمَاعِ مِنْ رَأْسٍ حَتَّى قَالَ النَّبِيُّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) {إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ} ..) واتە: پىئويستە بزانرى كە سەرپەرشتى كەردنى كاروبارى خەلك لە گەورەترىن ئەركەكانى دىنە، بەلكو دىن ۋە دىنا بەرپەو نەچەن و پەوستانا نەبەن مەگەر بەو، (واتە: بە

^۱ رۋاۋە ئابو داۋود بىرقەم: (۲۶۱۰)، مەن خەلىپە ئابى سەئىد، ئابى ھەزىزە ھال الشەيخ الألبانى: حسن صحيح.

^۲ السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية، شرح ابن عثيمين، ص ۳۲۷.

بەلام ئايا ئەم بابەتە كەى وروژئىرا؟

وھك پېشترىش ئامازەم پېدا، راست لە دواى ۋووخانى دۆلەتى عوسمانىي، كە لە سالى (۱۹۲۴) بە فەرمىي راگەيەنرا، كە دۆلەتى عوسمانىي ۋووخا، ۋە ھكۆومەتلىكى كۆمارىي عەلانىي لەسەر دەستى (كەمال ئەتاتۈرك) لەسەر بەشيك لە سەرزەمىنى دۆلەتى عوسمانىي بىيات نرا، كە دۆلەتى توركيى ئىستانبۇل، ۋە دىگۈنچى بلىين: ئەو پىلانلىك بوو لەلايەن زەھىزانەو، بۇ ئەو كە مسوئلمانان جارىكى دىكە بىر لەو نەكەنەو كە دۆلەت ۋە ھەوارمىان ھەبى، چۈنكە ھەندىك دىكۆمىنت(وئانق) ھەن، وھك (د.محمەد عمارە) باس دىكات ۋە لە كىتەبى (الإسلام والحكم) دا دەلىت: كۆمەلىك دىكۆمىنت ۋە زانىارى ھەن، كە خەلىپى ۋۇزئىي دەستىان ھەبوو لە دانانى ئەو كىتەبەدا لە لايمەن (علي عبدالرازق) دەو، ھەتا ھەندىك دەلىن: كەمەستەكەى خراوتە بەردەست ۋە ھى خۇي ھەر نەبوو، بۇيە تەنھا ئەو كىتەبەى ھەبوو لە ھەموو ژيانىدا ۋە دوايىش لىي پەشيمان بۆتەو، ئامانچىش لىي ئەو ۋە كە مسوئلمانان جارىكى دىكە باسى دۆلەت نەكەن، وھك پېشترىش گوتەن، وھك چۆن زۆر جار لەلايەن ۋۇزەلاتناس ۋە ۋۇزئىيەكانەو باس دىكرى كە ئىسلام بە شەش ۋە ھىز ۋە چەك بىلا بۆتەو، يان ئىسلام دىنى توندوتىزىيە!! بۇ ئەو مسوئلمانان لە كاردانەو (رد فعل) ئەو داو بۇ دوورخستەو ئەو تۆمەت(إتهام) دا بىر لەو نەكەنەو كە بەرگىرى لە خۇيان ۋە لە دىن ۋە زىنيان بىكەن، بەرەستى سەپىرە ھىرش دىكرىتە سەر جەنگ ۋە جىھاد لە ئىسلام دا، ۋە ھەبوونى ھىز ۋە چەك لە دەستى مسوئلمانان دا، لە خالىك دا كە ھەرجى چەك ۋە تەقەمەنىيە بە دەستى ئەوانەو، ۋە ۋۇزئىي با چەكى نەو ھىشى ھەبى ۋە ھەپشەى پى لە دىنياش بىكات، بەلام مسوئلمان نابى (ساجمەزنىكىشى) پى بى!!، چۈنكە بۇ تۆى مسوئلمان بىقەيە!!، بەلام بۇ ئەو نامسوئلمان قەيناكات!!، ئاخىر باشە ئۆو نالىن:

دىموكراسىيى ۋە مەدەنىيەت؟! ۋادىيارە چەك تەنبا لەۋان جوانە، چۈنكى ھەلگىرى دىموكراسىيى ۋە مەدەنىيەتنى!!، ۋەك لە كىيىپك دا بىنىم كە شىخىكى جەزائىرى نەۋكاتەى كە ھەرنىسىيەكان جەزائىريان داگىر كىرد، بە شىخەكە دەللىن: ئەۋ ھەرنىسىيانە بۇ ئاۋمىدانىي (استعمار)ى ۋلات ھاتوون، شىخەكەش دەللى: باشە با ئاۋمىدانى بىكەنمەۋ، بەلەم ئەمدى ئەۋ ھەموو چەك ۋ بارپووت ۋ جىبەخانەيان بۇ چىيە؟؟!! ئايا چەك ۋ بارپووت ۋ جىبەخانەيان بۇچىيە، بۇ ئاۋمىدانىكەنمەۋىيە يان بۇ ۋىرانىكەنمەۋ!!

لە راستىدا ئەم بابەتە ھەلقۇلاۋ ۋ زادى جىھانى ئىسلامىي نەبۋە، چۈنكى جىھانى ئىسلامىي ئەۋەلى ھەلقۇلاۋە كە دەپت دووبارە دىۋلەتەكەمان بۇ دروست بىتەۋە، نەك نامانەۋى!!، ئەمدى كى دەللى ناپى مسۇلمانان دىۋلەتەيان ھەبىت؟ لە راستىدا كەسانىكىن بەرژمۇندىيان لەۋەدا نىيە كە مسۇلمانان دىۋلەت ۋ ساپە ۋ سىبەريان ھەبى، بۇ ئەۋەلى كە پاروۋىيەكى چەۋر ۋ نىچىرىكى تۈۋك نەرم بن بۇيان، پاشان كەسانىكىش لە جىھانى ئىسلامىيەدا لە پروۋ نەزانىيەۋە، يان لە پروۋ كىلاۋ لەسەرنەنەۋە، قىياسى مسۇلمانانان كىردە لە رۇژئاۋا، كە ئايىنى شىۋىنراۋى وان (نەسپرانىيەت) شەرىئەتى ھەم تىدا نىيە، ۋاتە: لەۋى (رۇژئاۋا) دىن لە ژىن جىيانەكراۋەتەۋە، بەلگە دىنى نەسپرانى ئەۋكاتە شىكى بۇ خۇى قۇرۇكرىۋەۋ كە پىچەۋانەى سىروشتى بوۋ، بەللى نەسپرانىيەت پىچەۋانەى سىروشتى بوۋ، كە ھۆكىمدارى بىكات، چۈنكى شەرىئەتى نىيە، بەلەم ئىسلام سىروشتەكەى داخۋازى دىكات كە ھۆكىمرانىي بىكات، چۈنكى شەرىئەتى تىدايە ۋ ھەلەل ۋ ھەرامى دىارى كىردە ۋ ئەۋەرو نەھى تىدايە، بەلەم ۋەرە چۋار ئىنجىلەكان تەماشىا بىكە، بزانە ھەموۋى نامۇزگارى نىيە؟ ھەموۋىيان بەس نامۇزگارى ۋ لايەنى پروچىي لە خۇ دىگىر، ئىنجا ئايا چۇن بەۋە ھۆكۈمەت ۋ دىستەلات بەرپۇۋە دىچى؟! ھەم بۇيەش نەسپرانىيەت كاتىك كە لە كەۋلى خۇى چۋوۋە دىر ۋ ۋىستى ھۆكىمرانىي بىكات،

ناچار بولۇپ جى بىكات؟ ھەئسا ئە ئىغرىقى كۆن ۋ يۇنانى كۆنەۋە قانۇنى ھىنا، چونكى ئىنجىلەكان قانۇنىيان تىدا نەبوو، ئىنجا دوايى عەلانىيەت پەيداكارا ۋ داھىئىرا، بۇ ئەۋەى ئەو بۇشاىي يە ئىدارى ۋ سىياسى ۋ بى بىرنامەيى يەى گە لە رۇزئاۋادا ھەبوو، پىي پى بىرىتەۋە.

بەلام ئىمەى جىھانى ئىسلامىي زۇر پىچەۋانەى حالەتى جىھانى رۇزئاۋا بوۋىن، ئىمە خاۋەنى شەرىعەتلىكىن، ۋە شەرىعەتەكەى ئىمە ۋ ئىسلامىي ئىمە، ئەگەر دەۋلەتى بە دەستەۋە نەبى، زولمى لى دەكرى، بەلام نەصرانىيەت ئەگەر دەۋلەتى بە دەستەۋە بى زولمى لى دەكرى!!، بە پىچەۋانەۋە!! چونكى نازانى چۆنى بەرپۇۋە ببات! ئىسلامىي ئىمە دەۋلەتى لى دوور بىخەتەۋە، ستەمى لىدەكەى، چونكى پەكى دەخەى، ۋە جىبەجى ناكرى، ئەگەرنا تۇ بىنە نەصرانىيەت كوا كەى پەكى لەسەر دەۋلەت كەۋتە، بۇ ئەۋەى دىندارى خۇيان بىكەن، ئە تەنىا شىكە لەنىۋان خۇيان ۋ خۋادا، لە ئىنجىل دا ھاتە: (دع ما لقيصر لقيصر، وما لله، لله)، ھەرچەند پىم واىە ئەو قەسەپە بە دەمى عىساۋە ھەئەستراۋە، بەلام گرنگ ئەۋەىيە ئەۋە بەشىكە لە عەقىدە ۋ دىنى نەصرانىيەت، واتە: ئەۋەى ھى خواپە بۇ خۋاى لى گەپرى ۋ ئەۋەى ھى قەيسەرە بۇ قەيسەرى لى گەپرى، ئايا ئىسلام ۋا دەلى؟ ئىسلام دەلى: ھەموو شىك ھى خواپە (يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَدْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً ۝۲۸) البقرة، واتە: ئەى ئەۋانەى بىرواتان ھىناۋە ! بەتەۋاۋىي بچەن نىۋ ئاشتىيەۋە (ملكەجى دىنى خوا بن).

روونكر دىنەۋى راستىيەكە

بۇ ئەۋەى دوۋچارى ستەم ۋ بى ئىنساڧىي نەبىن بەرانبەر بە دەۋلەتى ئىسلامىي، پىۋىستە راستىيەك بەجۋانىي روون بىكەنەۋە، ھەرچەندە پىشترىش ئامازمەكەمان پىدا: گە دەلىتىن لەروۋى دەۋلەتدارى ۋ ھوكمرانىيەۋە

لادان ۋە دووركەۋتەنەۋە لە شەرىئەت ھەببۇ، واتە: لە پۈۋى دانرانى ھوكمېران ۋە كاربەدەستانەۋە، كە لە ئىسلام دا يەك مىكانىزم ھەبە بۇ دانرانى ھوكمېران ۋە كاربەدەستان، ئەۋىش بىرىتىيە لە دىارىيەكردىيان لەسەر بناغەى پراۋىژ: ﴿وَأَنزَلْنَاهُمْ شُرَٰرَآئِهِمْ...﴾ (الشورى/۳۸). پاشان بەرپۈۋەچوۋنى پىرۇسەى (بىئە) واتە: بەلئىن ۋە پەيمان پىدراۋى ھوكمېران لە لايەنى خەلگەۋە بە شىۋىمەكى نازادانە ۋە ئارموزومەندانە، بىگومان لەم پۈۋومە گرفت ھەببۇۋە دانانى ھوكمېران لە جىاتى ئەۋەى بە شوۋرا بى، كرا ۋە بە مىراتى ۋە بە خۇسەپاندن، كە ھەندىك لە شەرعزانان (ولاية التغلب) بى دەلئىن، واتە: كى دەسەلاتى ھەببۇ، ۋە خۇى سەپاند، دەبى بە قسەى بىكى!! كە لە راستىدا ئەۋە شىتەكە ھىچ پەيۋەندىي بە ئىسلامەۋە نىۋە بىرىتى بوۋە لە پاساۋى واقع ۋە تەفسىرى واقع، بەلام لە لايەنەكانى دىكەى ژيان دا، ۋەك: كۆمەلايەتتى ۋە خىزانىي ۋە ئابوۋرى ۋە زانستى ۋە فىكرى، جارى زانايان ھەر ئازاد بوۋن، ھەرچەندە جارجار فشاريان خراۋەتە سەر ۋە جارى ۋە بوۋە توۋشى سىجىن ۋە نازار ۋە كوشتنىش بوۋنەتەۋە، بەلام گرنگ ئەۋمىيە دامەزراۋەى زانايان بۇ ھەتۋا ۋە پۈۋنكرىنەۋەى دىن بۇ خەلگ ھەر سەربەخۇ بوۋە، پاشان (ئەۋقافەكان) ھەببۇن، ۋەمقى جۇراۋجۇر ۋە زۇر، ئىنجا رېبازمەكانى تەسەۋۋوف (طرق التصوف) ھەببۇن، كە قوتابخانە بوۋن بۇ پەرومەكرىنى خەلگ، پىاۋى ۋەك (عبدالقادر گەيلانىي) ھەببۇە لە بەغداد، پەحمەتى خۋاى لى بى، كە ئامۇزگارىي مەسۇلمانانى كىردە ۋە چەندەن كەس لەسەر دەستى مەسۇلمان بوۋن ۋە تۆبەيان كىردە، كە دەلئىت: رۇژىك ئامۇزگارىي دىمكىد لەسەر مەنبەرى مەزگەۋت ۋە لەۋكاتەدا خەلىفەش دانىشتىۋو، چەند قەسەمەكى ھەق ۋە پەق پۈۋە بە خەلىفە دەمكات، كەسەك لىنى دەپرسى: ئەى شىخ! خەلىفە لەۋى دانىشتىۋو، ئايا

شەرمەت لى نەکرد؟ ئەوئىش دەلى: كە ھەيىبەت و ەزەمەتى خوام دىنايە بەرچاوم، خەلىفە ھەر بە قەدەر پىشلىمەيەك ديار بوو!!

ھەرومھا دەستەلاتى دادومرىي (قضاء) بەماناي وشە سەربەخۇ و دەستکراوہ بووہو، گەلىك جار حوکمى بەسەر خەلىفەشدا داوہ!

وہ لە بواری پيشە(حرفة)کان دا، وەك چۆن ئىستا پىكخراوہ پيشەيى يەکان ھەن (منظمات ونقابات) ھەن، ئەو کاتەش خاومەن پيشەکان (اصحاب الحرف) وەك چەند دامەزراومەيەكى مەدەنىي ھەبوون، وە سەربەخۇ بوون و دەولەت دەخالەتى لە ئىش و کارياندا نەکردوہ، ھەرومھا (محتسب)کان ھەبوون، واتە: فەرمانکەرەن بەچاکە و پىگريى لە خراپەکەرەن ھەبوون، كە بەسەر بازارو شوپنە گشتيەکانەوہ چاودىر بوون، ئەوانە ھەموويان ھەبوون، و بە پىي شەريەتیش بەرپۆوہچوون، بۆيە ستم لە دەولەتى ئىسلاميى دەکرى ئەگەر بگوترى بە گشتى لە ئىسلام وشەريەت لايداوہ.

بەشى دووھەم

چۆنىيەتى بنىياتنانى

قەوارەى سياسى

لە ئىسلامدا

بىراقىي: ۋەلآمي ئرسيارىك

خوينەرى بەرپىزا بەرلەۋدى بىچىنە سەر باسى ئەۋە، كە ئايا ئىسلام شىۋازو
مىكانىزىمى جىيەۋ چۆنە بۇ بىناتنانى قەۋارەى سىياسىي؟ بەپىۋىستى دىزانم
ۋەلآمي ئەم پەرسىيارە بىدەينەۋە: ئايا مەسۇلمانانى ھاۋچەرخ، تەۋزىمى ئىسلامىي،
ئىسلامىيەكان چۆن تەماشاي بابەتى ھۆكۈمرانىي ۋە سىياسەت دىكەن، ۋەچۆن
كارى ئىسلامىي دىكەن؟ ئايا ئامانجىان لەكارە ئىسلامىيەكەيان جىيە؟ لىرەدا
مەبەستەم ئەۋمىيە كە بە داخەۋە زۆر كەس لەۋانەى بە ئىمە ئاشنانىن، يان لە
پىشت پەردەى رەشەۋە تەماشامان دىكەن، يان لەھەمبەنەى خۇياندا گۈپز
دەزمىرن، پىيان ۋايە كە كارو پىرۋزەى ئىسلامىي يان جەۋجۇلى ئىسلامىي
ئامانج لى تەنبا بىرىتە لە دەست گەياندەنە كورسى ھۆكۈم ۋە دەستەلەت،
بەللام بەرپاستى ئەۋە ۋانە، چۆنكە ئىسلامى بەرجەستە لە قورئان ۋە
سۈننەتدا، لە مەسەلەى ھۆكۈمرانىيىدا قەتەس نەبۈۋە، ۋە كاروكرىدو كۆشى
ئىسلامىيەنەى پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەگشتى، ۋەپىغەمبەرى
كۆتايى ۋەسەرۈمىشيان موحەممەد(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەتايىبەت، ئەگەر
سەرنج بىدەين، دىبىنن كارتىكى گشتىرو ھەمە لايەنە بۈۋە ۋە بەرلەۋدى
مەسەلەى ھۆكۈمرانىي ۋە سىياسەت ۋە گۈپىنى ھەپەمى دەستەلەتبان
لەبەرنامەدابۈۋىي، بابەتەكانى: ئىمان ۋە عەقىدە، عىبادەت، ئەخلاق ۋە
بەھابەرمەكان، تەزكىيەى نەفس، ۋە گۈپىنى عادەت ۋە نەرىتە ھەلەكانى
كۆمەلگا، ئەۋانەيان لە بەرنامەدا بۈۋە، ئىنجا ئىمەش ۋەك كەسانىكى ئىسلامىي
كە بە تەئكىد دەمانەۋى شوپىن پىي پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام)
ھەلگىرىن ۋە بەدۋاي پىغەمبەرى كۆتايى بىكەۋىن، ۋە دىنىش لەقورئان ۋە

سۈننەتدا دىمىنىن (ۋە ديارە خۇشمان بىمۇلۇزەم دىمىنىن گە ھەر لەۋ پىگايەۋە بىرۋىن)، ھەلبەتتە گۆرۈنى كۆمەلگاۋ دەستەلات ۋە سىستەمى ھۆكۈمراپىيەش لەكۆمەلگادا، چەند پىشەكپىيەكى ھەن، گە نەگەر ئەۋ پىشەكپىيەنە نەبىن ۋە ئەۋ زەمىنەسازپىيەنە نەبىن، بىگومان ئەۋ ئامانجەش ناپەتەدى، ۋە مەنىكى ئىسلامىي ۋەك چۆن بىر دەكەمەۋە لەۋە گە قورۇئان ھاكىم بى، لە ۋوۋە سىياسىيەكەمەۋە، لە پىش ئەۋەشدا بىر لەۋە دەكەمەۋە كە قورۇئان ھاكىم بى ۋە شەرىئەتى خۋاى پەرۋەردگار رەنگ بىدائەۋە لەزىيانى مىللەتەكەمدا، لەۋۋى فېكرەۋە، لە ۋوۋى عەقىدەۋە، لەۋۋى عىبادەتەۋە، لەۋۋى رەۋش ۋە خۋەۋە، لەبۋارى خىزاندا، لە بۋارى كۆمەلپەتپىدا، لە بۋارى ھەلۋەكەۋەتەكاندا... ھەتدا، چۈنكە تا كۆمەلگاپەك دروست نەبى، دەۋلەتەك پىك ناپەت، شەتەكى ۋوۋ ۋە بەلگەنەۋىستە كە دەۋلەت ۋە قەۋارە سىياسىي لەھەناۋى كۆمەلگا پەيدا دىمىت، بۇيە ئىمە بىر لەۋە بىر كەمىنەۋە چاۋبىرپەنە مەسەلەى دەستەلات ۋە ھۆكۈمراپىيە، چاۋ چىرەكەپنەۋە لە سەر گۆرۈنى كۆمەلگاۋ پاكسازى ۋە چاكسازى كۆمەلگا، لەۋۋى فېكرى ۋە عەقىدىي ۋە ئەخلاىي... ھەتدا، چۈنكە بەبى ئەۋە ۋەك گۈتەم كۆمەلگا گۆرۈنى بەسەردا ناپەت ۋە تا كۆمەلگاش نەگۆرۈردى، لەۋۋى زىرخانە فېكرى ۋە كۆمەلپەتەى ۋە رەۋشەپىيەكەمەۋە، سەرخانەكەى ناگۆرۈردى، ۋاتە: دەستەلات ۋە ھۆكۈمراپىيەكەى.

ديارە بەئەندازەى ئەۋەش كە ئىمە لەبۋارى راست كىرەنەۋەى عەقىدەى ناتەۋاۋى خەلگى ۋە، راست كىرەنەۋەى بىر ۋە چۈۋ ۋە فېكرى ھەلەى خەلگ، ۋە راست كىرەنەۋەى رەۋش ۋە خۋە رەفتارى لار ۋە خۋارى خەلگ دا، بە ئەندازەى ئەۋە كە ئىمە لەۋ بۋارانەدا كەمتەرخەمىي دەكەپن، لە ھىنانەدى ئەۋ ئامانجەش كە ۋەك گۈتەم كەسانىك پىيان ۋەيە ئەۋە تاكە ئامانجى ئىمەيە-دوۋر دەكەۋىنەۋە، بەلام بۇ ئەۋەى توۋشى بى ئىنسانىي نەبىن لەگەل خۇمان دا، دىمى بلىين: ئەۋ كەمتەرخەمىيە ھەندىكىشى ناكەۋىتەۋە سەر ئەۋەى كە

ئىمە لە بەرنامەماندا نەبى، بەلگۈ ھەندىكى دىكەۋىتە سەر ئەۋە كە ئىمە
 رېگامان لىدەگىرى، ئەۋە لەلەيك، لەلەيكى دىكەشەۋە، ھەندىكىشى بەرپاستى
 بەناھەق نادىدە دىگىرى، ئەگەرنا تەماشىا بىكە! ئىمە ۋەك كۆمەلى ئىسلامى
 لەم ھەرىمى كوردستاندا ژمارىيەك قوتابخانە شەرىعىمان ھەن بۇ
 تىگەياندەن ۋە پەرۋەردەكردنى كەسانىكى شەرىفزا لە شەرىعت ۋە زانستە
 ئىسلامىيەكان، كە ديارە ئەۋە كارىكى پەرۋەردىيە، ۋەپاشان رېكخستەكانى
 ئىمە، ۋە راگەياندەكانى ئىمە بەھەموو جۇر ۋە بەشەكانىيەنەۋە، كارىكى زۇر
 گەۋرە گرنگ ۋە بەرچاۋيان بىرىتە لە بانگەۋاز ۋە بەرچاۋ روونكرىنەۋە
 خەلگ ۋە پەرۋەردەكردنى خەلگ، لەروۋى ئىمان ۋە ەقىدە ۋە تەزكىۋە فېكر ۋە
 ئەخلاق ۋە... ھەتد، بەلام لەگەل ھەموو ئەمانەشدا دان بەۋەدا دىنىم كە ۋەك
 تەۋزى ئىسلامى، كەلەن ۋە بۇشايمان ھەيە لەۋ بۋاردەۋ دەبى پېرى
 بىكەنەۋە، چۈنكە بەرپاستى كاتىك سىياسەتمەداران ۋە ھۆكۈمرانلىكى
 سەرگەۋتوۋ پىدەگەيەنرەن كە پىشتەر لەروۋى، ئىمانى، فېكرى، ئەخلاى
 يەۋە پەرۋەردەكارىن، چۈنكە باباى ھۆكۈمران ئەگەر لەۋ روۋانەۋە پىشتەر كارى
 لە سەر نەكرابى، ئەۋە كاتە كە دەجىتە سەر كورسى ھۆكۈمىش، ياخود كارىك
 يان بەرپرسىيارىتەيەكى پىدەسپىردى، خىانەتى لى دىكات يان بە كەم ۋە
 كورپىيەۋە جىبەجى دى دىكات، ھەربۇيەش ئەۋانە كەپىغەمبەرى خوا (صلى
 اللہ عليه وسلم) لەقۇنەغى مەككەدا زۇر بە نەفەس دىرېزى پېرى گەياندەن ۋە تىنى
 گەياندەن، سىياسەتمەدارو ھۆكۈمرانى سەرگەۋتوۋ بوون، كە لە نىۋياندە
 ھەرچۈرەخەلىفە راشىدەكانى پىغەمبەر (صلى اللہ عليه وسلم) (ئەبۇبكر
 ەۋمەر ۋە ەوسمان ۋە ەلى) ۋەباقى ئەۋە پىاۋە ھەلگەۋتوۋانە بوون، بەلەن
 بەرپاستى دەبى دانى پىدا بىنەن، كە ئىمە كەم ۋەكۈرپىمان ھەيە، بەلام ۋەك
 گۈتم لە تەماشىاكرىنى ھەندى خەلگىش بۇ ئىمە، دىسان جۇرلىك لە بى
 ئىنصافى ھەيە، كەسانىك كە دەلەن: ئەۋانە ھەر مەبەستىيان گەپشتە كورسى

حوكۈمپرانىيە، باشە ئىمە ئەگەر مەبەستمان بەس كورسى ۋە دەستەلات ۋە
حوكۈمە، ئەدى ئەو قوتابخانە شەرىئەتتە ۋە كارى راگەياندىن ۋە كارى بانگەواز ۋە
پەرۋەردەگەردن ۋە كارگەردن لەسەر مەسەلەي خىزان ۋە لەسەر مەسەلەي
پىگەياندىن نەۋەي نۆي، ئەدى ئەۋەمان بۆچى پە؟! بەتەنكىد ئەۋە ھەموۋى
بەرپەرچى ئەۋە جۆرە بۆچوۋانە دەداتەۋە، كە بەرامبەر كارو پەرۋەزى
ئىسلامى دەكرېن.

ئىنا ئىمە بەر لەۋەي بېيىنە سەر بەرنامە ۋە شىۋازى پىغەمبەرى كۆتايى
موھەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمْ)، پىش ئەۋىش پىغەمبەرانى دىكە (عليهم الصلاة
والسلام)، دەمەۋى تىشك بىخەمە سەرئەۋە كە ئىستا لەنىۋ لايەن ۋە تەۋزە
ئىسلامىيەگاندا چەند بىرۋ بۆچوۋنىك ھەن بۆ گۆرپىنى ۋاقىع:-

۱) يەككە لەۋانە: پىيان ۋايە كە پىۋىستە ئىمە سەرگەرمى پاكسازى ۋە
چاكسازى بىن لەۋۋى عەقىدەيىمە، لەۋۋى عىبادەتەۋە، ۋاتە كار
لەسەر خۇمان ۋە دەۋرۋەرمان بىكەين، عەقىدىمان صاف بىكەينەۋە
عىبادەتەمان ساغ بىكەينەۋە دوۋرى بىخەينەۋە لە بىدەت، ۋە عەقىدىمان
پاك بىكەينەۋە لەشېرك ۋە لەۋ بىرۋكانەي كە پىچەۋانەي ئىمان ۋە
عەقىدەي ئىسلامىين.

بەئى، بىرۋبۆچوۋنىكى ئاۋا ھەيە دەئىن: دۋاي ئەۋەي كۆمەلگا تەصفىيە
دەكرى ۋە لە بىزىنگ دەدرى ۋە لە ۋۋى عەقىدەيى پەۋە صاف دەبى، خوا
(سبحانە رەئەلى) دلى دەسەلاتداران نەرم دەكات كە حوكۈم بەشەرىيەت
بىكەن، ياخود لايان دەبات!!

دەتۋانىن بىلەين (شىخ ناصرالدين الألبانى) "رەھمەتى خۋاي لى بى"، زۆر
كارى لەسەر ئەۋە بىرۋبۆچوۋنە كەردە.

۲) بۆچوۋنىكى دىكە ھەيە دەئى: ئىمە پىۋىستە لە ۋۋى فېكرى پەۋە كار
لەسەر كۆمەلگاۋ دەۋرۋەرمان بىكەين ۋە، چەمكە فېكرىيەگانى خەلك

بىگۇرېن، كە دىتوانىن بىلىپن حىزبى (تحریر) زۇر جەختى لەسر ئەو
بىرۆكەيە كىردە.

(۳) بۇچوونىكى دىكەھەيە دەلى: پىۋىستە كارىك بىكەين جەماۋەر ھەمۋى
راپەرې، واتە: شۇرشىكى جەماۋىرىى دروست بى، يانى: دىبى كار لەسر
خەلك بىكرى لە پروۋى فىكرەۋە، لە پروۋى ەقىدەۋە، لە پروۋى
بانگەواز كىردن ۋ تىگەياندنىانەۋە، تا ئەو خەلكە ھەستىكى گىشتى لەلا
دروست دىبى ئەو ۋاقىيە رەفز دەكات، كە لەگەل ئىمان ۋ
ەقىدەكەيدا ناگونجى، ۋەك ئەۋى كە لە (ئىران) پروۋى دا لە دى شا.

(۴) بىروبوچوونىكى دىكە ھەيە دەلى: پىۋىستە ئىمە كار لەسر لايەنى
سەربازى بىكەين ۋ ھەۋلىدەين لايەنى سەربازى بەدەستەۋە بىگرېن، ۋە
سەرمىجام دۋى ئەۋى خەلك ۋ جەماۋەر ئامادىبون، پەنابەرىنە بەر
كودمى سەربازى، ۋەك لە سوۋدان پروۋىدا لەسر دەستى (حسنى
الزايى) ۋ ھاۋەلانى.

(۵) بۇچوونىكى دىكەھەيە دەلى: پىۋىستە چەك ۋ ھىز ئامادە بىكەين، ۋە
بەچەك ۋ ھىز پروۋى كۆمەلگى خۇمان بىيىنەۋە، ئەۋانەى كە
ناھىلن حوكم بەشەرىعت بىكرى، پىۋىستە بە چەك لەدزىيان بىن، كە
ھەندىك لەلايەنە ئىسلامىيەكان ۋەك (جماعة الجهاد) ۋ (الجماعة
الإسلامية) لە مىصر، ۋە (طالبان) لە ئەفغانىستان ۋ رېكخراۋى (قاعدة)
ئەو بىرو بۇچوونەيان ھەيە.

(۶) بىروبوچوونىكى دىكە ھەيە دەلى: پىۋىستە لەرپى ھەلبىزاردن ۋ چوونە
نىۋ پەرلەمان ۋ بەدەستەيتانى دىنگ ۋ كارى سىياسى ۋ بەشدارىي
سىياسىيەۋە ئەو گۇرپانكارىيە بىكرى...

۷) بۇچوونىڭ دىكە ھەيە دەلى: پىۋىستە تاكى مەسۇلمان، پاشان خىزانى مەسۇلمان، دوايى كۆمەلگەي مەسۇلمان پەرۋەردە بىكەين ۋە ئەنەجامى ئەۋەدا دۆلەتنى ئىسلامىي ۋە دايىك دەپ.

۸) خەلگى دىكەش ھەيە كە مەبەستى ئەۋە نىە لەۋۋى سىياسىي ۋە ھۆكۈمەتتە ھەيە ۋەقەگە بىگۇر، ۋەك كۆمەللى (تەبلىغ) كە ھەر مەبەستىن ئەۋەيە خەلگ بە گشتى ۋە دىن تى بىگات ۋە شارەزا بى، بەلام بەلەي كارى سىياسىي ۋە چالاكى سىياسىي دا ناچن.

۹) ئەھلى تەسەۋۋۇف زىاتىر تەركىز دەخەنە سەر لايەننى ۋە ۋەھىي ۋە ئىمانىي ۋە تەزكىيە نەفس ۋە... ھەتتە، بەلام دەست ناخەنە مەسەلە سىياسەتتە.

بەلام مەن ۋە تەدەگەم كە ئىمە بۇ گۇرۇپپىنى ۋەقە بە تەبەئىي كە باسى ھەيە كوردەستانى خۇمان دەكەين، جى لىبىكەين ۋەچۇنى لى بىكەين، ۋەبىن كە كۆمەلگەمان كۆمەلگەيەكى ئىسلامىي بىت ۋە خۇا لىمان پازى بى ۋە، شەرىئەتنى خۇا پەرۋەردىگار سايە ۋە سىبەرمان بى، ۋە ھەلەسكەۋەتەكانمان: تاكى ۋە سىياسىي ۋە كۆمەلگەيەتنى ۋە خىزانىي، بەپىي شەرىئەت بىن، پىم ۋە ۋە ھەر كامىك لەۋ بىر ۋە بۇچوونانە تام ۋە بۇۋ مۇركى ۋەقەيىكى دىيارى كراۋى پىۋەيە، بۇيە پىم ھەلەيە ھىچ كام لەۋانە كە ۋەمەت بىكەينە پىبازو شىۋازى كارمان ۋە بەرنامەي گۇرۇپپىنى، ۋە ئىمە دەپ ئەۋ ھەقىقەتە بزانىن كە لە شەرىئەتتە دوۋ شتى سەرەكەيىمان ھەن، ئامانجەكان ۋە ئامرازكان (المقاصد والوسائل)، دىيارە ئامانجەكان ھەمىشە چەسپاون، بۇ ۋەنە لەگۇمەلگەدا دەپ دادگەرىي بچەسپى، دىيارە دادگەرىي ئامانج ۋە بەھايەكى نەگۇرە، دەپ كار بە ۋە پازىر بى، ئەۋە ئامانج ۋە بەھايەكى نەگۇرە، دەپ تەبەيى ھەي ۋە، پىكەتەكانى كۆمەلگە يەكەنى تەھەممول بىكەن ۋە پىز لەيەكەدى بىگرن، ۋە پىۋىستە ئازادىي ھەي، ۋە پىۋىستە پىز كەرامەتنى ئىنسانەكان پارىزراۋى، ۋە پىۋىستە تەنھا خۇا

بەندايەتتى بۇ بىر ئۆزى ۋە كەس نەبىتە بەندە ۋە كۆپلەي كەس، ئەوانە تىكرى ئامانچ ۋە بەھاي نەگۈر، بەلام ئايا ئەو ئامانچ ۋە بەھايانە چۈن دەجەسپىن؟ ديارە بە ئامپازو شىۋازى جۇراۋجۇر، ئامانچ ۋە بەھايەكان نەگۈر، بەلام ئامپاز ۋە شىۋازەكان گۇراۋن ۋە جۇراۋجۇر، لەكات ۋە شۈپنىكەۋە بۇ كات ۋە شۈپنىكى دىكە دىگۈر، بۇيە زانايانى ئىسلام گوتوويانە: ئامانچە شەرىعى يەكان پىۋىستە چەسپاۋ بن، بەلام ئەو ئامپازو شىۋازانەي كە ئامانچەكانيان بى دىننە دى، پىۋىستە ھەمىشە چاۋيان پىدا بىگىرپنەۋە ۋە گۇرناكارىيان تىدا بىكەين، چۈنكە مەرج نىيە ئەو ۋەسىلەيەي كە بۇ دۈننى باش بوۋە بۇ ئەمىرۇ باش بى، ديارە پىغەمبەرىش (ﷺ) لەقۇناغىكەۋە بۇ قۇناغىكى دىكە شىۋازەكانى خۇي ۋە ئامپازەكانى خۇي گۇرپون.

بۇ ھەر جەمۇجۇللىكى فىكرى، سىياسى، كۆمەلەيتى، پىۋىستە ئەو ھەلومەرجە سىياسى ۋە كۆمەلەيتى يە ۋە بارودۇخە بابەيتىيە كە تىپىدا سەرى ھەلداۋە، لەبەرچاۋى بىگىر، بۇ ئەۋەي لەكاتى بىرپار بۇ دەرگىندا توۋشى ھىچ زولمىك نەبىن، بۇ ۋىنە (سەيد قەلب) (راھمەتى خۇي لى بى)، بۇچى ھەندىك بىرۋىچۈۋىنى بۇ دروست بوۋە، كە ھەست دىكەي لە ھەندىك پۈۋەۋە ئەندازمىيەك لەشەرىچ چۆتە دىرى، لەگەل ئەۋەشدا بىۋىكى زۇر گەۋرە بوۋە، ۋە كۆتايى پىھاتنەكەشى، ئەۋە ديارە كە لە پىناۋى خۇادا ئىعدام كراۋ شەھىدكراۋە، تۇ دىبى تەماشا بىكەي (سەيد قەلب) لە چ كۆمەلگايەكدا بوۋە، ۋە چۈن توۋشى سەم لىكران ۋە فشارخانى سەرو ئازار ۋە ئەشكەنجە بوۋە، بۇيە تاراددەيەك كاردانەۋە بەبىرو بۇچۈۋەكانىيەۋە ديارە، ھەروھە (ابو الأعلیٰ الودودي) رەھمەتى خۇي لى بى، كە دۋاي ئەۋەي پاكىستان لەھندىستان جىبابۇۋە، بەۋ نىيەتە جىبابۇۋە كە ئەۋە مۇسۇلمانەكانن لە سىخ ۋە ھىندۇسەكان جىادىمبەنەۋە، ۋە ھەۋارىيەكى ئىسلامىي پىكىدەھىنن، لەۋ ھەل ۋە مەرجەدا

(مەھدودىي) كۆمەللى ئىسلامىي پاكىستانى پېكىنغا، گە خوينىڭىزىيەكى زۆر روويداۋەو مەسۇلمانان توۋشى گىرەتارىي ۋ نازەھەتتى زۆر بوون، ۋ بەو مەبەستەش جىابوونەتەۋە كە دەۋلەتتىكى ئىسلامىي پېك بېنن، (ابو الأعلى المودودي) لىرەدا بەپېۋىستى دەزانى تەركىز بىخاتە سەر لىك جىاكىرنەۋەي مەسۇلمان ۋ نامەسۇلمان، ۋە ئەو مەسۇلمانانە پېۋىستە چۆن بىزىن ۋ زىانى خۇيان چۆن رېكېخەن؟ ۋە ئەو دەۋلەت ۋ حەكۇمەتە گە قەۋارمىيەكى ئىسلامىي يە دەپ چۆن بى؟ ۋاتە ھەل ۋ مەرجەكە ۋاى لى كىردەۋ كە زۆر تەركىز بىخاتە سەر مەسەلەي حەكىمىيەتى خۇدا ۋ حەكۇم كىردن بە شەرىئەت ۋ لىك جىابىي (مفاصلة) لەنىۋان مەسۇلمان ۋ نامەسۇلماناندا، ۋ جۆرىك لە ھەستىارىي زىاد لەپېۋىستى بەرامبەر نامەسۇلمانان ۋ بەرنامەۋ رېيازەكانى دىكە بۇ دروست بوۋە، كە ھەندىك چار ئەو خالە ھاۋبەشانەي لەنىۋان ئىسلام ۋ بەرنامەكانى دىكەدا ھەن، ئەو ۋىستوۋىيەتى خالە ھاۋبەشەكان كال بىكاتەۋە، بۇ ئەۋەي لىك جىابىي زىاتەر دەربىخات.

بەلام بەپېچەۋانەۋە جەمەئەتى تەبلىغ كە دىيارە بەنەفەسىكى دىكەۋە كارىان كىردەۋ، ھەرۋەھا مامۇستا سەئىدى نۇرسىي رەھمەتى خۇاى لى بىت، بەھەمان شىۋە لەۋاقىيەكى دىكەدا بوۋەۋ، ئەۋان جۆرى بىر كىرنەۋىيان ۋابوۋە كە بە توندىي تىكەنەگىرېن لەگەل ۋاقىيەكەيان ۋ دىزى نەۋەستەۋە، بەلگەۋ بە نەفەسىكى دىرېز پارىزگارىي بىكەن لەسەر ئەۋەي كە بۇيان دەپارېزى، (مامۇستا مەلا سەئىدى نۇرسىي) تەماشاي كىردەۋ ناتۋان بەرگىرى لە ھەموۋ ئىسلام بىكات، گوتوۋىيەتى با بەرگىرى لە ئەۋەلەكەي بىكەم گە ئىمان ۋ عىبادەت ۋ رەۋشە، با چارنى تاكى مەسۇلمان پارىزراۋ بى، دۋاى كۆمەلگەي ئىسلامىي ۋ دەۋلەتى ئىسلامىي، ئەۋ تاكە مەسۇلمانانە دەتۋان دروستى بىكەن، ۋەك چۆن ئىستا پارتى دادو گەشەپىدان لە تۈركىي لەسەر شانى ئەۋ تاكانەي كە بەھىزى ھەۋل ۋ تىكۇشانى نۇرسى ۋ قوتابىيەكانى ۋ قوتابىخانەي نوۋر كە ئىمانىيان

تىيىدا پارىژرا، ئىستا تەماشادەكەين، ئەمەتتا ھەنگاۋيان ناۋمو دىنىي بۇ ئەۋەى
كە ھەموو ژيانى خۇيان وردە وردە نىزىك بىكەنەۋە لە ئىسلام.

بۇيە دەلىم: ئەگەر بىت ۋە ھەتسەنگاندن ۋە نىرخاندنى ئەزمۇونە
ئىسلامىيەكان، ھەلو مەرجى تىدا سەرھەلدىان لە بەرچاۋ نەگىرىن، توۋشى
زولم دىبىن، (بىدىع الزمان) مامۇستا مەلا سەئىد قەسەمەكى جۈانى ھەمە لەۋ
بارمە، كە دەلى: (ئەگەر مەن لەسەردەمى شىخ (عبدالقادر) گەمىلانى دا بام
(الفتح الربانى) ۋە دىنۋوسى، ئەگەر ئەۋىش لەسەردەمى مەندا بوۋايە (رسائل
النور) دىنۋوسى، مەبەستى پىي ئەۋەى كە زاناۋ پىشەۋايانى ئىسلام كە
كاتى خۇى لە ھەل ۋە مەرجى دىكەى جىا لەۋەى ئىستى ئىمەدا ژىاون، بەپىي
ھەل ۋە مەرجى خۇيان كارىان كىردە بۇ بوۋاندنەۋەى ئىسلام ۋە
ھۇشياركىردنەۋەى مەسۇلمانان، بۇ ۋىنە: (ابو حامد الغزالي) رەھمەتى خۋاى لى
بى، دى كىتپى (احياء علوم الدين) دىنۋوسى، كە زىاتىر تەركىز دىخاگە سەر
لايەنى رۋوحىي ۋە ئىمانىي ۋە ئەخلاقىي ۋە پەرۋەردە كىردنەۋەى خەلگ ۋە دوۋر
گىرتى خەلگ لە گوناھ ۋە تەزكىيە نەفس ۋە دىيا بەكەمگىرتن (زۈھد)، بەلام
(سید قطب) (رەھمەتى خۋاى لى بى) كە (فى ظلال القرآن) دىنۋوسى، دىزانى كە
مەسۇلمانان پىۋىستە بەتەنىا بەدىندارىي تاپبەتتى ۋە زەنەھىنن، بەلكو پىۋىستە
بىزانن كە خۋا ئەۋانى مەلۇمە كىردە بەۋەۋە كە شەرىئەتى خۋا لەژيانى
سىياسىي ۋە كۆمەلەيتىشدا پىادەبىكەن، بۇجى؟ چۈنكە ئەۋ كۆمەلگاۋ
ھەلۈمەرجەى ئەۋ ۋاى خۋاستۋە. ئەۋانى دىكەش بەۋ شىۋەمەى خۋاستۋە.

ۋە جارى ۋاش ھەمە شىۋازى كار دەگەرپىتەۋە بۇ جىاۋازى بىرۋىچۈۋن،
جارى ۋا ھەمە لەمەك كاتداۋ لە يەك شۋىندا، دوۋ ئىجتىھادى جىاۋاز ھەن، كە
رەنگە ھەندىك جارى پەيۋەندىي بەشىۋەى تىگەپىشتى ئەۋ ئىنسانەۋە ھەبى
لەدىن، يان پەيۋەندى ھەبى بەشىۋەى مىزاج ۋە سىرۋىتى ئەۋ كەسەۋە، ھەمە

بەسروشت نەرمە، كەيىن بە تىك گىران نايەت، ۋە ھەيە خالەتتىكى شۇرۇشكىپرانە ۋە گۇرۇنكارىي رېشەيى يانەي ھەيە. كەواتە: ھەم ھەلومەر جەكان ۋە، ھەم شىۋەكانى تىگەشتىن لەدىن ۋە، ھەم شىۋەي پەرۋەردىمۇ بارى دىروۋى ئەۋ كەسانەي كە ئەۋ تەۋزىمە ئىسلامىي يانەيان بەرئ خستە، ھەموۋيان كارىگەر يان ھەيە لەسەر جۇراۋ جۇر بوۋىي بىرۋېچۈۋەكان.

لەكۇتايىدا بە پىۋىستى دىزانم نامازە بەۋە بىكەم كە پىۋىستە بۆھەلەنگەندى ھەموۋ ئەۋ بىرۋېچۈۋەكانە بىگەرپىنەۋە بۇ ئەۋە كەپىغەمبەران (سەلات رەسەلامى خرايان لى بى) بەگشتى ۋە پىغەمبەرى كۇتايى موحەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەتايبەتى چى كىردەۋ چۆنى كىردە، بەمەبەستى پاكسازى ۋە چاكسازى كۆمەلگا؟ ئەۋە بەراستى تەرازوۋىيەك دىبى ھەموۋ ئەۋ بىرۋېچۈۋەكان ۋە رېباز ۋە شىۋازانەي كە باسكان، پىيەھەلەسەنگىنىن، ئىستاش چى بەراست ۋە دىروست دىزانم لەۋبارەۋە بەگورتىي دىمىخەمەرۋە:

ئىمە ھەموۋ ئەۋ شىۋازو نامرازانەي كە قورئان ۋە سوننەت دەلالەت يان لەسەر دىكەن، پىۋىستە بەچاۋى رېزەۋە تەماشايان بىكەن، ۋە بە شەرىعى يان دابىنىن، واتە: كاتىك كەسانىك دىبىنن مەشەرب صۇفىين، ئەۋى دىكە مەشەرب سەلەفىيە، ئەۋى دىكە لەۋۋى فىكرىيەۋە كاردەكا، ئەۋى دىكە لەۋۋى پەرۋەردىمۇ، يەككە لەۋۋى بانگەۋازمۇ، يەككە لەۋۋى كۆمەلەپىيەۋە كاردەكات، پىۋىستە ئەۋانە ھەموۋيان بىگەرپىنەۋە بۇ تەرازوۋى قورئان ۋە سوننەت:

(۱) لەۋۋى ئىمانەۋە: ئايا لە قورئان ۋە سوننەت دا لايەنى ئىمانىي ۋە رۋوحىي جەختى لەسەر نەكرەۋە؟ ھەموۋ دواندەكان (خىلاپات)ى قورئان بۇ مەسۇلمانان، بە: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ....) دىست پىدىمەن، كەواتە: بناغە ئىمانە، بۆيە كەسەك كە ۋە رۋى ئىمانىيەۋە كار دىكات، پىۋىستە

پۈزلە كارمكەى بىيىن.

(۲) لەرووى عىبادەت ۋە تەقۋا تەزكىيەى نەفسەۋە: يەككەى لە ۋەزىفە سەرمكەيەكانى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەۋمىيە بىرىتييە لە: تەزكىيەى نەفس ۋە پەيدا بوۋنى تەقۋا (وَزُكِّيهِمْ ...)، يان ۋەك ئەھلى تەسەۋۋۇف دەللىن: بزاركران لە سىفەتە نزم ۋە پەستەكان ۋە، پازىنراۋە بەسىفەتە بەرز ۋە پەسەندەكان.

(۳) لەرووى كۆمەلەپىيەۋە: تەماشاش دىمكەى لە قورئان نا زۆر باسى پۈزگرتن لە باب ۋە دايك ۋە سىلەى پەحم ۋە ھەقى دراۋسى ۋە مىۋان ۋە بەزمى ھاتنەۋە بەھەزارو ھەتيۋو لىقوماۋ ۋە بى دەرەتان ۋە ... ھتە. نا كراۋە، كەۋاتە ئەۋ لايەنەش دىسان بەشىكى بىنەرقىيە لەئىسلامدا .

(۴) لە روۋى فېكرىيەۋە: تەماشاش دىمكەىن پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كاتىك روۋبەرۋو دەپىتەۋە لەگەل كۆمەلگەيىدا كارى سەرمكەى ئەۋمىيە كە چەمكەكان بگۆرۈ ۋە فېكرى خەلگ راست بىكاتەۋە، ۋەك خۋاى زاناۋ تۋانا لەبارەى يەكەمىن ئەركى سەرشانىيەۋە لە چۋار ئەركەكانى فەرمۇۋىيەتى: (تَلَّوْا عَلَيْهِمْ ءَايَتِهِ) (۱۶۷) ال عمران

(۵) لەرووى جەنگ ۋە جىھادەۋە: لەكاتىكدا زولم لە مىللەتەكەت دىمكىرى ۋە بەھىز پىت لى دىمكىرى ۋە، بەجەك لەدۇت دىمۇستىن، ديارە تۆ ۋەختى دىفاع لەدىن ۋە زىنەت دىمكىرى، ئەۋىش بەھەمان شىۋە ئەركىكى شەرىيەت ئەنجامداۋە، ۋەك خۋا فەرمۇۋىيەتى: (وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ... (البقرة، ۱۹۱) ۋە لەرپى خۋادا لەدۇى ئەۋانە بىجەنگن كە لەدۇتان دىجەنگن.. كەۋاتە: ئەگەر بەرگىرى لە دىن ۋە زىنى خۇت بىكەى، دۋاى ئەۋمى دىمكەى بىن بەست ۋە، ھىچت بۇ ناھىلەرتەۋە، دىسان

خوای پەرۋەردگار ھەقى بە تۆ داۋە: (فَمَنْ أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ... ﴿١٩٤﴾ البقرة، واتە: ۋە ھەر كەس دەستدریژی كردنە سەر، ۋەك دەستدریژی خۆيان دەستدریژیان بكنە ۋە سەر ۋە بەرپەرچيان بدەنە ۋە..

كەواتە با ھەموو كەس بزانی كە ئیمە ھەستیاریمان بەرانبەر بە ھیچ كام لەو شیۋە كارو جم وچۆلنەى كە لەساحەكەدا ھەن نیه، بەلام ئەوێ بەراستی دەزانین ئەویمە كە بگەرپینە ۋە بۆ قورئان و سوننەت، پێغەمبەرمان (علیهم الصلاة والسلام) چۆنیان كردو، لەكوێ ۋ دەستیان پێكردو، چۆن لەگەڵ كۆمەلگای خۆیاندا مامە ئەیان كردو، دەبێ ئەو بەكریتە تەرازو و سەر مەشق، كە ئەویش نەگەر بمانەوێ بەكورتیی باسی بكەین، ئەویمە كە:

۱- پێغەمبەرمان (علیهم الصلاة والسلام) ھیچ كاتێك پەنایان نەبردۆتە بەر توندوتیژی ۋ بەكارھێنانی ھێز و چەك بۆ گۆرینی كۆمەلگا و دەرۆبەر، بەلكو ھەمیشە لە فێكەر و وشە ۋ دەستیان پێكردو، لە بانگكردنی خەلك ۋ تیگەیانندنیانە ۋ دەستیان پێكردو.

۲- نەچوون تەنیا خەریكى لایەنێك بن، بۆ وێنە: ھەر خەریكى لایەنێ فێكیری بن، یان تەنیا خەریكى لایەنێ عەقیدمیی بن، یان بەس خەریكى لایەنێ عیبادەت بن، یان تەنیا خەریكى لایەنێ ئەخلاقی، یان كۆمەلایەتی، یان ئابووری، یان سیاسیی بن، بەلكو ئەگەر تەماشای پەيام ۋ دواندن (خطاب) ی پێغەمبەرمان بكەین (علیهم الصلاة والسلام) لەگەڵ گەلەكانی خۆیان دا، دەبینین پەيام ۋ دواندن (خطاب) مەكەیان گشتگیر (شمولي) بوو ۋ بۆ تێكراي پێكھاتەكانی ئینسان ۋ سەر جەم لایەنەكانی زیان.

۳- ئىنا پىغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) بە ھاندەرى دىنلارنى، بەزىمى ۋە پەرۋىش كاريان كىردىمۇ، بە گىيانى مەدار كىردىن لەگەل خەلەك ۋە تەھمەمۇل كىردىنى ناخۇشى ۋە ئازارەكانيان، ھەلىيان داۋە كۆمەلگا بگۆرن.

ئىنا لە كۆتايى ئەم باسەدا بەپىيۇستى دىزانم بۇچوونىكى ھەلە راست بىكەمەۋە:

ھەندىك ۋا دىزانم كە ئىمە گوتمان نابى ھىز ۋە چەك بە كارىيىنى، ماناى ۋاپە كە تۇ سەلامەت دىمى، بەلام بىگومان ۋانىيە، ئايا لە قۇناغى مەككەدا مەسۇلمانان شەھىد نەبوون، ئازار ۋە ئەشكەنجە نەدران؟! با، بۇيە ئىستاش ئەگەر بانگەۋازو تىگەياندىنى خەلەك ۋە بەرچاۋوون كىردىمۇ ۋە ھۇشيار كىردىمۇ ھەقى خۇى بىمىيە، باجى لەسەر دىمەي، دىگىرى، دىگوزى، ئازار ۋە ئەشكەنجە دىمى، ئانچاۋ دىمى، بە مەرجىك ھەقى خۇى پىيەدى، ۋەك چۇن كاتى خۇى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە مەككە جارى نەچۈبۈۋە قۇناغى شەپ ۋە كۈشتارەۋە، كە ھاۋەلانى بەپىزىشى لە زىر ئەشكەنجەدا شەھىد دىكران ۋە ئازار دىكران، خۇيشى ئازار دىكران، ئىمەش ئەگەر بەھەمان شىۋە ھەقى خۇى بىمىيە ئەۋ بانگەۋاز ۋە تىگەياندىن ۋە پىگەياندىنى خەلەك، كە پىيۇستە قۇناغى يەكەم ھەر ئەۋمىي ۋە، بە پىچەۋانەۋە نىشانەيەكى پىرسىارى گەۋرە لەسەر ئەۋ كارو پىرۋزە ئىسلامىيە پەيدا دىمى، دىمى چاۋمروانىي ۋە ئامادىي ئازارو ئەشكەنجەۋە باجدانىشمان ھەي.

بىرگە يەكەم: بەرنامە رېئازى پېغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) بۇ
كۆرۈن ۋە پاكىزلىق ۋە چاكىزلىق كۆرۈن:

سەرھەتتا بۇ ئايەتە موبارەكە دەست بى دەكەم، كە خوا (سبحانه وتعالى)
دەفەر مۇئ: ﴿رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ
وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾ (النساء، ئەم ئايەتە موبارەكە دۇا ئۇ ۋە دى كە
ژمارەيكە لى پېغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) ناۋ دەبىر ئى ھەر لى (نوۋوھە ۋە
ھەتتا داۋود سولەيمان)، ۋەپاشان دەفەر مۇئ: پېغەمبەر ئىككى دىخۇشكەر ۋە
ترسىنەر، تاكو خەك دۇا ھاتى پېغەمبەر بەلگە لى سەر خوا نەبىت،
كەۋاتە: بەبى رەۋانە كۆرۈن پېغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) خەك بەلگە ۋە
بىانوى دەبى لەسەر خوا، كە بلى: خوايە! مەن نەمزانى تۇ بەبى رازى دەبى،
نەمزانى چۆن بىزىم، نەمزانى رېئازىك بىگرمە بەر!! بۇيە خوا (سبحانه
وتعالى) پېغەمبەر ئى (عليه الصلاة والسلام) ناردۋە كە دىخۇشكەرى خەك بىن،
ئەۋانەى كە رېگەى خوا دەگىرن، ۋە ترسىنەر بىن لەۋەى كە لادىن، ۋە بۇ
ئەۋە كە بەلگەى خوا لە سەر خەك تەۋاۋ بىكەن، خەك بىانوى بىراۋ بىكەن ۋە
ھىچ كەس بەلگە ۋە بىانوىيەكى بەدەستەۋە نەبى، بەبى پېغەمبەر (عليه
الصلاة والسلام) پەيام ۋەبەرنامەى خوايىان ھىناۋە بۇ خەك، بۇ بەختەۋەر
كۆرۈن، لە ئەنجامى ئەۋەدا كە ھىر بىان دەكەن ۋە تىيان دەگەيەن، كە تاك
تاكيان لە خۇدى خۇيدا چۆن بىزىم، چۆن خىزان بىكەۋە بىيىن؟ ھەموۋىيان
چۆن كۆمەلگا دروست بىكەن ۋە چۆن بىكەۋە رەفتار ۋە مامەلە بىكەن؟

خوا لە سوۋرەتى (الأنعام) دا دۇا ئۇ ۋەى ناۋى (۱۸) لە پېغەمبەر (عليه
الصلاة والسلام) دىنى، خىتاب لەگەل پېغەمبەرى خاتەم (صلى الله عليه وسلم)
دەكەت ۋە دەفەر مۇئ: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَّتْهُمْ أَفْتَدَهُ...﴾ (۹۰) ۋەتە:

ئەوانە كەسانىكىن كە خوا رېنمايى كىردوون ۋ خستوونىيە سىمىر رېنگاي راست، تۆش بە دواي رېنى راستى ئەوان بىكەو. جا ئەگەر پېغەمبەرى خاتەم (مەھمەد المەصطفى) (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مولىزەم بىي بەمەي بە دواي پېغەمبەران بىكەو، نېمەي شۇيىنكە وتووانى موحەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەپېشتىرېن بۇ ئەو كەچاۋ لە پېغەمبەرانى پېشوو بىكەين، وە رېبازو شىۋازى ئەوان رەچاۋ بىكەين، لە كاتىكدا كە لەگەل كۆمەلگەكەماندا پروبەروو دەبىنەو، بۇ ئەو بىگۆرېن، پاكى بىكەينەو چاكي بىكەين.

جا مەن كە سەرنجى ژيانى ئەو پېغەمبەرە پاىيە بەرزەنەم داو (عليهم الصلاة والسلام) ھەوت خالەم كە وتوونە بەرچاۋ، كە پېم وايە ئەو خالانە رېبازو شىۋازى پېغەمبەرانى تېدا بەرجەستە دەبىت:

خالى يەكەم // ئەو يەكە پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەبى ھەللاۋاردن ھەموويان لە ئيمان ۋ تەۋھىدەو دەستيان پېكردو، واتە يەك پېغەمبەرىشت دەست ناكەوئ كە يەكەمىن قەسەي لەگەل گەلەكەيدا ئەو نە بووبى، كە تەنبا بەندايەتتى بۇ خوا بىكەن و تەنبا خوا بېرستىن، بۇ وئە:

۱- ئەگەر تەماشاي سوورەتى (الأعراف) بىكەين، ئايەتەكانى ژمارە (۵۹، ۶۵، ۷۳، ۸۵) ھەركام ۋ (نوح و ھود و صالح و شوعەيب) (عليهم الصلاة والسلام) يەك رېستە دەفەرموون، وەك يەك: ﴿يَقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ واتە: ئەي گەلەكەم! خوا بېرستىن جگە لەو بەرستراۋىكى دىكەتان نىيە.

۲- لە سوورەتى (الشعراء) دا ئەگەر تەماشاي ئايەتەكانى: (۱۰۵ تا ۱۹۱) بىكەين، پېنج ۋ پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) كە (نوح و ھود و صالح ۋ لۇوط ۋ شوعەيب)ن، ئەوانىش ھەموويان يەك رېستە دووبارە دىكەنەو،

(أَلَا نُنَقِّوْنَ إِلَىٰ لَكُمْ رَسُولًا أَمِينًا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجِرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ). واتە: ئايا پارىز (لەخوا) ناكەن؟ من بۇ ئىۋە رەۋانە كراۋىكى ئەمىندارم، پارىز لەخوا بىكەن وفەرمانبەرىي من بىكەن، ۋە من ھىچ كرى ۋ پاداشتىكتان لىداۋا ناكەم، بەلكو پاداشتى من لە سەر پەرۋەردگارى جىھاننىيەنە.

بەلى، پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ھەموۋىان لە خوا بەيەك گرتنەۋە، لە خوا بە خەلقى ناساندەۋە، لە خەلك پەيۋەست كىردن بەخواۋە (سبحانە رتعالى) ۋەك تاكە بەدېھنەرو، تاكە پەرۋەردگارو، تاكە پەرستراۋ ۋ، تاكە بەرنامەدانەرو، دىارىي كەرى خەئال ۋخەرام ۋ، تاكە ھەمە كارەى كەۋن ۋكائىناتەۋە، دىستىيان بە گۈرپىن ۋ چاككىردنى كۆمەلگاكانيان كىردە.

۳- با تەماشاي ئەم ئايەتە موبارەكە بىكەن لە سوۋرەتى (الأنبياء)دا، خوا (سبحانە رتعالى) دىفەرەمۋى: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾) الأنبياء، دىارە لىرەدا خوا پىغەمبەرى خاتەم موحەممەد(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىدۋىنىت ۋ دىفەرەمۋى: ۋە لەپىش تۇدا ھىچ پىغەمبەرىكىمان رەۋانە نەكىردە، مەگەر پىمان راگەياندەۋە، كەتەنىيا من پەرستراۋم ۋ تەنىيا بەندىيەتتى بۇ من بىكەن، بەلى، خوا بەيەكگرتن (التوحيد) بە خالى دىستىپىك دانان، ئەركى سەرەكى ھەموۋ پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) بوۋە، بەلام ئايا ئىمەش ۋەك شوۋىن كەۋتۋوانى پىغەمبەرەن، كە ئىستالەم كۆمەلگايەداين، يان لە چەند كۆمەلگايەكداين، كە كەم ۋ زۆر خەلكەكەيان مەسۇلمانە ۋ خوا دىبەرستى، ئايا ئىمەش مولىزەمىن لەۋىۋە

دەست يېيىكەين؟ دەلىم: بەلى، بۇچى؟ چۈنكى مەسەلە ئەمەس نىيە
 كەخەلگەكە تەنیا دارو بەرد بېرىستى، چۈنكى لادانى خەلگە لەپەرىستى
 خوادا، تەنیا لەرووى دروشمەكانەمە نىيە، تاكو ئەگەر خەلگە نوپۇزى بۇ
 خوا كردو، پۇزۇوى بۇ گرت و، نەزرو قوربانى تەنیا بۇ خوا بوو، بلىيى:
 تەنیا بەمەندە ئەو خەلگە خوا پەرىستە، بەلگە جارى ۋا ھەيە
 لەمەرگرتى چەمەكان، لە مەرگرتى بەھاكان، لە مەرگرتى بووناسى
 دىدو بۇچۈنەكانەمە، خەلگە تووشى شىرك دەبى، ۋاتە: فەرھەنگ
 كلتورىك حاكىم دەبى بە سەر ئەو خەلگەدا، پېچەۋانەى ئەومىيە كە خوا
 ناردوۋىتە، ئەمەس يەكەم، دوۋەم: جارى ۋا ھەيە لە روۋى بەرنامەكانى
 زيان (شرائع الحياة)مە، خەلگە تووشى شىرك دەبى، لەروۋى سىستىمى
 ئابورىي، كۆمەلەيەتتى، سىياسىيەمە، لە شەرىعتى خوا دوور
 دەكەۋىتەمە. ۋاتە: پېمان ۋا نەبى كە بەندايەتتى بۇ خوا تەنیا بىرىتە
 لە شىركى شەخسىي، كە ئىستە ئەمەس دەردى كوشندەى مسوئلمانانە،
 بەلى، پېغەمبەران(عليهم الصلاة والسلام) بەرپاستى بۇ ئەمەس ھاتوون كە
 خەلگە ھەم ۋاز لە قەبرىپەرىستى بېنن، ھەم قەصر پەرىستى، چۈنكى
 جارى ۋاھەيە، تا خاۋەن قەبرىك چوار خەلگە نەقام گومرا دەكات
 تووشى شىركيان دەكات، خاۋەن قەبرىك بە مليۇنان خەلگە گومرا
 دەكات، ھەربۇيەش خوا(سبحانه وتعالى) دەفەرمۇي: (أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ
 وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ... (النحل، ٩٦) (فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ
 فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) البقرة/ ٢٥٦، دەبىت
 كوفەر بەتاغۋوت بىرى، ئىنجا ئيمان بە خوا دەھىنرى، كەۋاتە: ئىستەش
 بۇ ئەمەس خەلگە زىيانى سىياسىي، ئابورىي، كۆمەلەيەتتى، فەرھەنگىي،
 بەپىي شەرىعت رېك بىرى، دەبى ئەو خەلگە پەيۋەست بىرىتەمە بە

خوا بە يەكگرتنەۋەدو، بەئىمان و عەقىدەۋە، ديارە حاكمىيەتى شەرىعەتى
خوای پەرۋەردگار (سبحانە و تعالى) یش لە ئەصلدا لە ئىمان و عەقىدە
خوابە يەكگرتنەۋە سەرچاۋە دەگرئ، لەبەر ئەۋەى تەنیا خوا پەرستراۋە،
دەبئى ھەر ئەۋیش حاكم بئ، ھەئبەتە حاكم بەمانای ھوكمپران نا، بەئكو
حاكم بەمانای دانەرى ھەئال و ھەپرام و، ديارپكەرى چاكەو خراپە.
بەئئ، ئەگەر گرىمان خەئك لەپرووی خوابەرىستى شەخسىيەۋە توۋشى
لادان ۋ شىرك نەبئ و، لە پروۋەكانى دىكەۋە توۋشى لادان ۋ ھەئەو پەئە
ببئ، ئايا بە كوئ راست دەكرتەۋە؟ ديارە ھەر دەبئ لە سەرچاۋە
راست بكرتەۋە، ۋەك دەئئ: ناو ئەگەر لە سەرچاۋە لئىل بوو، لە
جۆگاۋە پروون نابىتەۋە! بەئئ، دەبئ ھەر لە ئىمان ۋ عەقىدە
تەۋحىدەۋە راست بكرتەۋە .

خالى دوۋەم // ھەرگامىكىيان پاش راگەياندىنى ئىمان ۋ خوا بە يەكگرتن، ۋەبە
گوئى خەئك دا دانى ئەو بانگەۋازو ئەو پەيامە كەتەنیا خوا پەرستراۋە،
تەنیا خوا پەرۋەردگار، دەبئ تەنیا خوا پەسادانەربئ، دواى ئەۋە
ھەرگامىكىيان بە پئى ھەلومەرجى كۆمەلگايەكەى خۆى نەخۆشى
ۋگرفتەكانى كۆمەلگايەكەى خۆى دەستنيشان كردوون ۋ پەنجەى خستۆتە
سەريان، واتە پېغەمبەران (عليهم الصلاۋ والسلام) نەھاتوون، ۋەك ئىستا
ھەندىك تەۋزم ولايەنى ئىسلامىي تەنیا خەرىكى ئىمان ۋ عەقىدە بن
تا قىيامەت، يان تەنیا خەرىكى لايەنى تەزكىيە بن، نا، خەرىكى ئىمان
وعەقىدە بوون، بەئلام دواى ئەۋەى كە ئەۋە چەسپىۋە، خەرىكى
مۇستەلزمەتى ئەو ئىمان و عەقىدەيەش بوون، جا ئايا ئەو ئىمان ۋ
عەقىدەيە جى دەخۋازئ؟ ئەو ئىمان و عەقىدەيە ئەۋە دەخۋازئ كە
مادام تەنیا خوا پەرۋەردگارەو، تەنیا خوا پەرستراۋە، تەنیا دەبئ

رۈوبىرىتە خوا، بەندايەتتى بۇ ۋى بىرى، دەپ تەنبا شەرىعتى خواش
پەپەمۈى لى بىرى.

با بۇ ۋىنە تەماشاي چەند ئايەتتەك بىكىن:

۱- ھود (عليه السلام) كە بۇ گەلى (عاد) نىردراود، لە سوورمى (الشعراء)

ئايەتتى (۱۲۸ تا ۱۳۱) دا ئاۋا گەلەكەى خۇى دەدوئى: ﴿ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ

ءَايَةً نَّبْتُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطَشْتُمْ

بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ﴿١٣١﴾ واتە: ئاۋا ئىۋە لە ھەر

بەرزايىك قەلەپەك دروست دەكەن، رە شوئى ۋا ۋ بىناى ۋا دروست

دەكەن، كە بەھۋىھە ناۋونىشانى خۇتان بەيلىنەۋە، بە فىزو كەشخە

ۋە ھەركاتى زولمەتان كەرد، زۆر بە قورسى ۋ سەمكارانە خەلك سزا

دەدەن.

تەماشادەكەن (ھود) (عليه السلام) پەنجە دەخاتە سەر گىرگىزىن

نەخۇشى مىللەتەكەى، نەۋىش ئەۋەپە كە كەمىنەپەك توۋشى

ئىسراف ۋ خۇشگوزەرانى بوون، لەسەر حسابى زۆرىنەى خەلك ۋ

كۆشك ۋ تەلارى ۋەھا دروست دەكەن كە پىۋىستىيان پىى نىە،

خەلكەكەيان خستۋە ژىر پكىفى خۇيانەۋە قەھرو جەۋرىان بە سەردا

دەكەن.

۲- ھەروھە صالح (عليه السلام) كە بۇگەلى (ئەود) نىردراود، لە سوورمى

(الشعراء) دا لەئايەتتى (۱۴۶ تا ۱۵۲) دا ھاتە كە بە گەلەكەى دەفەرمۈى:

{ أَتُرْكُونَ فِي مَا هَاهُنَا ءَامِينَ ﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّتٍ وَعَيُْونِ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَحْلٍ طَلْمَهَا

هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَتَرِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ﴿١٥٠﴾ وَلَا

تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٥١﴾ الَّذِينَ يَفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يَصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ { الشعراء،

ئەۋرىش بە ھەمان شىۋە دەست دەخاتە سەر چەند نەخۇشىي يەك گە
گەلەكەي پېيانەۋە گىرەتار بوۋومو دەفەرمۇي: (ئايا پېتان ۋايە ھەروا بە
ھېمىنىي لەو خانوو ۋ كۆشكانەدا ۋازتان لى دەھىنرى ۋ دەمىننەۋە لە
نىۋ چەندەن باخ ۋ كانى ۋ سەرچاۋەدا، ۋ لەنىۋ چەندەن بېستان ۋ
درەختى خورمادا، گە بەرمەكەي زۇر چاك گەمىشتە ۋ ھەروا بە لىۋان
دەخورى، ۋ لە چىۋا چۆل دا خانوو ۋ كۆشك زۇر بە خۇشگوزمەرانانە
بىنا دەكەن، دۋايى دەفەرمۇي: { فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا } ۱۵۰ { پارىز لەخوا
بەكەن ۋبە قەسەي مەن بەكەن، ۋاتە: نەست لەو زولم ۋ سەم ۋ جىنايەتتى
ۋ قىرى ۋ پىرى يە ھەلەگىرەن، ئەۋەي كە ئىستاش دەردى كوشندى
سەرچەم كۆمەلگاپەكانى ئەم رۇزگارەيە، پاشان دەفەرمۇي: { وَلَا تُطِيعُوا
أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ } ۱۵۱ { الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يَصْلَحُونَ } ۱۵۲، ۋ بەقەسەي
زىدەرپۇيان مەكەن، ئەۋانەي گە خراپە دەكەن لە زەمى دا ۋ چاكسازىي
ناكەن، ۋاتە: بە قەسەي مەن بەكەن كە دەمەۋى بىتانگىرپەۋە بۇ خەتى
نىۋمەست ۋ، بىتانگىرپەۋە بۇ دادگەرىي ۋ تەبايى، ۋە چى دىكە بە
قەسەي ئەۋانە مەكەن، كە زىادە رۇيى دەكەن، چۈنكە ھەمۇو ئەو
كۆمەلگاپەكانەي كە زىدەرپۇيىيان تىدا پەيدا دەيى، بە تەكىد لە سەر
چىسابى زۇيىنەي خەلگەۋ ئەو كۆمەلگاپەكانە تەمەنيان كورەتە.

بەئى ئىسلام تەنيا بىرىتى نىيە لە تىۋرىي (نظريە) يەك، پىغەمبەران
(عليهم الصلاة والسلام) ئەو ئىمان ۋ تەۋھىدەي رايان گەياندەۋە، دۋايى
داۋايان لە خەلگەكە كەردەۋە، كە بەۋ ئىمان ۋ تەۋھىدە زىانى خۇيان
پاكسازىي ۋ چاكسازىي بەكەن ۋ رىكى بەخەن.

۳- (لوط) پىش (عليه الصلاة والسلام) بە شىۋەپەكى دىكە دەست دەخاتە سەر
جۇرىكى دىكە لە لادان، كە بىرىتتەيە لە نەخۇشىي نىربازىي، ۋەك

دغه رموي: ﴿أَتَاتُونَ الذِّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٣٥﴾ وَتَدْرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿٣٦﴾﴾ الشعراء، ١٦٥-١٦٦. واته: ناپا نيوه له گهل پياوان جووت دمبن، ګ له نيو هه موو خه لکي جيهاندا نهو عادمته خراپه تان داهيتاوه، پياوتان له گهل پياو جووت دمبي، ډ نهومي ګ خوا بوي دروست کردوون له هاوسمرانتان وازی لي دينن، به لکو نيوه گه ليکي سهره روييکهر و ياخيبن.

٤- شوعه يپ (عليه السلام) يش که بو (اصحاب الأيكة) ډ بو (مدين) نيږدراوه نهو له پرويه کي ديکوهه گه له که ي ناموزگاري دمکات ډ جوړه نه خوځي يه کي ديکهيان له نيودا باوه، که دمبي چارسه ربکري، که بريتي يه له مهسه له ي تهرازووبازي و لادان له پروي نابووري په وه که دغه رموي:

﴿أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾﴾ الشعراء. واته: پياو نه تهواو بکهن، که سيک شتي بو دمبيون به تهواوي بوي بپيون، وه زيانيان لي مه دم، وه که شت و مهک بو خه لک دمکيشن به تهرازوويه کي راست بويان بکيشن، نهک تهرازوويه کي لاسهنگ، ډ شتي خه لک به که م مهگرن، واته: شتي خوتان پي زور نهبي و شتي خه لکتان پي که م بيت، ډ له زويدا خراپه کاري مه کهن.

نوموي که مه به ستمه ليږدا نهومي که هرکام له پيغه مبه ران (عليهم الصلاة والسلام) له نيمان و تهو حيدموه دمستيان پي کردوه، چونکه نهوه بناغهو نه صله، به لام دواي هرکاميان ته ماشاي واقعي کومه لگا که ي کردوه چ گره تيکيان بووي و ډ نه خوځييه کيان بووي، چ شتيک زياتر فزرمي لي بريبن ډ نارحمته کردبن، ويستوويه تي نهوه چارسه ربکات،

بەللام ھەممۇشى پەيغەمبەر كىرگەن بە جىيەۋە؟ چارەسەرى كىشە ئابوۋرەيھەكان ۋە كۆمەلەيەتتەيەكان ۋە ئەخلاقىيەكان ۋە سىياسىيەكان پەيغەمبەر بوۋنەۋە بە جىيەۋە؟ بە ئىمان ۋە تەۋھىدەۋە، واتە: ئەۋ خىۋايە كە تەنیا ئەۋ پەرۋەردگار ۋە پەرستراۋە، پىتان دەلى: تەرازۋوبازى مەكەن، ئەۋ پىتان دەلى: پىگىرى مەكەن، ئەۋ پىتان دەلى: نىربازى مەكەن، ئەۋ پىتان دەلى: زىدەرۋى مەكەن لەسەر حسابى خەلگى رەش ۋە پروت.

خالى سى يەم // بىنەمايەكى دىكە كە لە شىۋاز ۋە پىبازى پىغەمبەر(عليه الصلاة والسلام) دا بۇ چاكسازى ۋە پاكسازى كۆمەلگە رەچاۋ كراۋە، ئەۋمىيە كە ھەمىشە خۇبەزلىگى ۋە خۇشگوزمرانەكان دوزمنى سەرسەختى پىغەمبەر(عليه الصلاة والسلام) ۋە رەش ۋە پروت ۋە بەشخوراۋەكان شىۋىنكەۋتۋى پىغەمبەر(عليه الصلاة والسلام) ۋە ھەلگى پەيامى پىغەمبەر(عليه الصلاة والسلام) بوۋن، ئەۋمىش خالىكى زۆر گرنگە كە ئىمە بىزانىن ھەمىشە بەرنامە خىۋا پەرۋەردگار بەرگىرى لە مەزلىۋم ۋە بەشخوراۋە ۋە ماف پىشلىكراۋە دەكات، ھەروەھا بەرنامە خىۋا ھەمىشە دىۋى كەسىكە چاۋى لەزۋلەم ۋە چەۋساندەۋمىيە چاۋى لە خۇ سەپاندەنە، ھەندى كەس ۋە دەزانى دىنى خىۋا(سبحانە رتعالى) تەنھا ھەرمان بە نوپىز ۋە پۇزۋو نەركە تايەتتەيەكان دەكات، بەلى راستە ئىسلام خەلگە فىرى نوپىز ۋە پۇزۋو دەكات ۋە دەلى ۋەك تاك خىۋا بېرستىن، بەللام ھەقىشى بەسەر ئەۋمەۋە ھەيە: كى ھوكەم دەكا ۋە كى زولمى لى دىكرى ۋە كى زولم دەكا!! با سەرنەج بىدەين:

- ۱- نۇوح (عليه السلام) كە يەكەم پىغەمبەر(عليه السلام) خاۋەن ئۆمەتەۋە، پىنى گوتراۋە: (أبو البشر الثاني) واتە: دۋەمىن بابى بەشەرىيەت، لەگەل

گەلەكەيدا پۈۋبەرۈۋ دەپيىتەۋە، خۇاى بىى ھاۋتا ئاۋا بەشىكى قسەكانىمان
 بۈۋ دەگىرپىتەۋە: ﴿ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرْنَكَ إِلَّا بَشَرًا
 مِثْلَنَا وَمَا نَرْنَكَ أَتْبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّى الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ
 عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴾ (۲۷) ھەرد. دۋاى ئەۋمى نۈۋح
 پەيىامى خۇى بەگەلەكەى پادەگەننى، خۋا دەفەر مۈى: زەلەلە بىى
 بېروايەكانى گەلەكەى گۈتياى: ئىمە نابىينى شوپىنى تۈۋ كەۋتېى جگە
 لەۋانەى گە خەلگى سادەم ھەرچى ۋ پەرچىين لەنپۈ ئىمەدا، واتە: پەش
 ۋ پۈۋت ۋ بىى دەرامەتەكان، ئەۋانەى كە سادەم كەم ھامى، واتە كەم
 دەھامى، ﴿ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ ﴾ ۋە ئىمە ھىچ چاكەيەكى ئىۋە
 بەسەر خۇمانەۋە نابىينى. ﴿ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴾ بەلگۈ پىمان ۋايە
 درۈۋزىن. كەۋاتە: كى دۋى نۈۋح بۈۋە؟ ﴿ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
 قَوْمِهِ ﴾ ۋەشەى (مەلأ) واتە: ئەۋانەى كەچاۋى خەلگ پەر دەكەن لە سام ۋ
 ھەپبەت، واتە: خۇۋ بەزل گرەكان.

۲- ھەرۈدھا صالح(عليه الصلاة والسلام)كە بۇلاى (ئەمۇد) نىرەدراۋە، خۋا
 دەفەر مۈى: ﴿ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَفْعَفُوا
 لِمَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ أَنْتُمْ تَكْفُرُونَ أَلَمْ تَكُنْ مِنْ قَوْمِ لُوطَ بْنِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّخَذُوا
 بِهٖم مَّؤْتُونَ ﴾ (۷۵) ۋالاعراف. واتە: خاۋمى دەسەلاتە خۇبەزلگرەكانى
 گەلەكەى بەۋانەيان گۈت كە چەۋسېنرايۈۋنەۋە لە ئىمانداران: ئايا
 پىتان ۋايە (صالح) لە لايەن پەرۈمردگارپەۋە پەۋانە كراۋە؟ كەۋاتە: كى
 دۋى صالحە؟ خۇبەزل گرەكان، ۋە كى لەگەل صالحە؟ ئىماندارە
 چەۋسېنراۋەكان.

۳- ھەروەھا بەھەمان شىۋە (شوعەيب) (عليه السلام) كە بۆلەي مەدەنە و
(اصحاب الأيكة) نىردراو، خوا دەفەر موى: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ
قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَشْعَبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ
كُنَّا كَاهِنِينَ﴾ (۸۸) الاعراف. خۇ بەزل گرەكانى گەلەكەى گوتيان: ئەى
(شوعەيب) خۇت و ئەوانەى ئيمانيان پىت ھىناو ھە وئاتى خۇمان
دەرتان دەكەين، يان دەبى بگەرپنەو ھە سەر رېپازى ئىمە.

خوا (عز وجل)، پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ۱۱
۴- سوورەتى (ابراھىم) دا بە گشتى ھەموويان دىنى و ھەموو كەنىشيان
ھەموو دىنى و تووئىز و دىالۆگيان ھە بەندە دەبى، ھە كۆتايى ۱۲
كافىرەكان بە پىغەمبەرەن دەلىن: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ
لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُحْلِكَ

الْعَالَمِينَ﴾ (۱۳) ابراھىم، ئەوانەى بى پروابوون بە پىغەمبەرەنى
خۇيانيان گوت: ھە سەر زەمىنى خۇمان دەرتان دەكەين، يان دەبى
بگەرپنەو ھە سەر دىنى ئىمە. جا ئايا كى دەتوانى كى دەربكا؟ بىگومان
دەسەلاتدار دەتوانى بىدەستەلات دەربكا، كەواتە: دىارە
پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) و ئەوانەى ھەگەلىشىياندا بوون، بى
دەستەلات بوون، و دوزمەنەكەنىشيان دەستەلاتدار بوون، ھە
لەشۋىنەكانى دىكەدا دەردەكەوى، كە دەسەلاتدارە خۇشگوزمەنەكان
بوون.

كەواتە: ئەو ھەش بەراستى خالىكى زۆر گرنگە كە ئىمە بزانين
پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام)، خۇبەزل گرو خۇشگوزمەنە ۱۱

خۇسەپىنەرەكان ناحەزىيان بوون، ۋە چەوسىنراۋمو ماف پىشىل
كراۋەكان شوپىن كەۋتوويان بوون.

لېرەدا مەبەستمان لەخستەنە پروۋى ئەم مەسەلەيە ئەۋمىيە كە ئىمەي
شوپىنكەۋتوۋانى پىغەمبەرانىش (عليهم الصلاة والسلام) دەپى زىياتر دلمان
بەخەلگى سادەمۇ پەش ۋ پروت خۇش بى، كە ھەمىشە زۆرىنەي خەلگ
پىك دىنن، ھەلبەتە ئىمە دزى دەۋلەمەندىش نىن، ۋە دزى
دەۋلەمەندان ۋ دەستەلدارانىش نىن، ئەگەر ئەھلى زولم نەبن ۋ ئەھلى
زىدەرۋىي (اسراف) نەبن ۋ، لەسەر حىسابى خەلگ دەۋلەمەند نەبوۋىن،
ۋە بە ستمە كردن لە خەلگ نەچۈۋىنەسەر كورسى.

ھەرۋەھا پىغەمبەرانىش (عليهم الصلاة والسلام) ۋە نەبى ھەستىارىيان
ھەبوۋى بە مال ۋ سامان ۋ دەستەلات، نا، بەلگە ھەستىارىيان ھەبوۋە
بەمال ۋ سامانىك، يان بە دەستەلات ۋ ھوكمرانىيەك، كە بە ناچەق
ۋەدەست ھىنرابى.

خالى چۈرەم // ھەمىشە پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) جەختيان
كردۋەتەۋە لەسەر پىكەۋە زىيان ۋ يەكلى تەھەممۇل كردن ۋ دەرپىن ۋ
بىرو راي بەرانبەرۋ قىۋول كردنى، بۇ ۋىنە: ئەگەر تەماشاي
نايەتەكانى (۸۸۷/۸۸۸) سوۋرەتى (الأعراف) بىكەين، كەخۋا (سبحانە وتعالى)
باسى ھەلۋىستى (شوعەيب) دەكا لەگەل گەلەكەي دا، ۋە باسى
نەيارەكانى ئەۋىش دەكا لەبەرانبەر قەسەكەي (شوعەيب) دا، دەفەرەمۋى:

﴿وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِّنْكُمْ ءَامَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ، وَطَائِفَةٌ لَّمْ يُؤْمَرُوا
فَأَصِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴾ ۷، چەند
مەنتىقىكى جوانە! ھەر لە پىغەمبەران دەۋشەيتەۋە! واتە: ئەگەر ھاتە
كۆمەللىك لە ئىۋە بىروايان ھىنا بەۋ (پەيام ۋ بەرنامەي خۋايب) كە پىي

رەۋانە كراوم، ۋە كۆمەللىكىش بىرۋايان نەھىنا، با صەبر لەسەر يەكدى بگرين و يەكدى تەحەممول بىكەين، ھەتتا خوا ھوكم دەكا لە بەينماندا، واتە؛ لايەكيان بۇ لايەكيان دەسەلەين، واتە؛ دەبى يەكدى تەحەممول بىكەين ۋە پىكەۋە ھەلگەين، نەك سەنگەر لەيەكدى بگرين.

بەلام با بزانين نەپارەكانيان چى دەلەين: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَشْعَبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا

كۈرەين ﴿۸۸﴾ الأعراف، واتە؛ دەسەلاتدارە خۇبەزلىگەركەنى گەلەكەى گوتيان، ئەى (شوعەيب) خۇت و ئەۋانەى كە بىرۋايان پىت ھىناۋە لە سەرزەمىنى خۇمان دەرتان دەكەين، يان دەبى بگەرپنەۋە سەر دىن ۋە بەرنامەكەى نىمە، ئەۋ (شوعەيب) پىش دەلى؛ ئايا ئەگەر پىشمان ناخۇش بى ۋە قىۋولپشمان نەبى ۋە قەلپشمان رەفرى بكا ۋە دلىشمان نەى ھوبىينى، ھەر دەبى بەقسەتان بىكەين؟!

كەۋاتە؛ پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ھاتۋون خەلك ئازاد بى، ۋە ھىچ بىرۋەپروايەك لەسەر ھىچ كەسنىك فەرز نەكرى، كە نايەۋى، كە چى ئىستا بە پىچەۋانەى ئەۋەۋە، ۋە باۋەۋە ئىستا خەلك ۋە تەسەۋۋر دەكا، بەتايىبەت خەلكىك كە لە ئىسلام نەشارمزاىە، ياخود خەلكىك كە خۇى گىل دەكا، كەئەۋە تەۋۋمى ئىسلامىي ۋە خەلكى ئىسلامىي يە، بىرۋايان بە پىكەۋە زيان ۋە يەكدى تەحەممول كىرن نىە! بەلام تەماشە دەكەى بە پىچەۋانەۋە، پىغەمبەرانن (عليهم الصلاة والسلام) كە بانگ دەكەن؛ با صەبر لە سەر يەكدى بگرين، يەكدى تەحەممول بىكەين، ھەلەمەنە من دەزانم كەسانىك ھەن كە بە ناۋى ئىسلامەۋە لە نىۋ تەۋۋمى ئىسلامىي دا لە رىبازى پىغەمبەران لايانداۋە، ۋە نىمەش بۇيە ئىستا باسى رىبازى پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) دەكەين، تاكو ھەر لادان ۋە ترازانىك لە

شېۋازى كارى ئىسلامىي دا ھەبى، بەپىي ئەو تەرازوۋى پېغەمبەران
(عليهم الصلاة والسلام) راست بىكرىتەۋە.

خالى پېنچەم // پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ھەمىشە دەستپىشخەرى
ۋەتوۋىز ۋ بەلگە ھىنانەۋە بوون ۋ، ناھەزەنەن ھەمىشە شېۋازى
ھەمپەشە ۋ گورپەشەيان بەكارھىناۋە، ئەۋەش لە ھەموو قورنەندا ديارە، بۇ
ۋىنە: خۋاى پەرۋەردگار ۋ سوۋرەتى (ابراھىم) دا باسى ھەموو
پېغەمبەران دەكا (عليهم الصلاة والسلام) ۋ دەفەرەمۇ: ﴿الَّذِينَ يَأْتِكُمْ نَبُؤًا
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمٌ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودٌ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا
يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ
وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ
﴿٩﴾ إِبْرَاهِيمَ، وَاتِهِ: ئايا بەسەرھاتى ئەۋانەى پېش خۇتانتان ھى
نەگەمىشتەۋە: گەلى نوح ۋ عاد ۋ ئەموودو ئەۋانەى دۋاى وانىش كەتەنھا
خۋا دەيانزەنى، پېغەمبەرانەن (عليهم الصلاة والسلام) بە بەلگە پوون ۋ
ناشكرەكانەۋە ھاتنە لايان.. جا دۋاى باسى ئەو ۋەتوۋىزو دىالۋگە دەكا كە
پېغەمبەران چۇن بەلگە دېننەۋە ۋ، ناھەزەنەن چۇن ھەمپەشە
دەكەن، كە دۋا قەسەيان ئەۋەپە دەلەن: ﴿لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ
لَنَعُودَنَّ فِي مِلَّتِنَا... ﴿١٣﴾ إِبْرَاهِيمَ، ۋ نىشتىمان ۋ سەر زەمىنى خۇمان
دەرتان دەكەن، يان دەپى بگەرپنەۋە سەر دىن ۋ بەرنامەكەمان،
پېغەمبەرانىش (عليهم الصلاة والسلام) قەسەيان جى يە؟ ﴿وَلَنُصَبِّرَنَّ عَلَى مَا
ءَاذَيْتُمُونَا... ﴿١٤﴾ إِبْرَاهِيمَ، صەبر دەگەن ھەرچەندە نازارمان بەن.

ھمروھا لہ سوورپتی (الشعراء) دا گھلی نوح جی بہ نوح دہلین:
﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَنُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ﴾ (الشعراء، واتہ: ئہی
نوح! ئہ گھر دہست ھلئہ گری و واز نہ ھیتی لہو بہیام و بانگہ وازت،
لہ بہر دباران کراوان دہبی و، بہر د بارانت دہکھین.

ھمروھا لھووط (علیہ السلام) لہ ئایہتی ژمارہ (۱۶۷) ی سوورپتی
(الشعراء) دا گھلہ کھی جی پیدہلین؟ ﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَلُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ
الْمُخْرَجِينَ﴾ (الشعراء، ئہی لھووط! ئہ گھر واز نہ ھیتی، لہ دھر کراوان
دہبی ۽ دھرت دہکھین.

وہ لہ سوورپتی (الانبياء) دا ئایہتی (۶۸)، گھلی (ابراھیم) جی
بہ (ابراھیم) دہلین؟ ﴿قَالُوا حَرِّقُوْهُ وَانصُرُوْا آلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ﴾
(۶۸) ﴿الانبياء، واتہ: گوتیان ئیبراھیم بسووتین ۽ بہر ستر اوھان تان سہر
بخن، ئہ گھر دھتانہ وئ کارئ ئہ نجام بدن.

وہ لہ سوورپتی (الشعراء) ئایہتی (۲۹) دا، فیرعہون جی بہ موسا
دہلین: ﴿قَالَ لَئِنْ اَتَّخَذَتِ الْاِلٰهَآ غَيْرِيْ لَاجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُوْرِيْنَ﴾ (۲۹) ﴿
الشعراء، واتہ: ئہ گھر جگہ لھمن بہر ستر اوئکی دیکہ بگری، رھگھل
گیراوانت دھخہم، واتہ: زور کھی دیکہم زیندانی کردوھو توش بہ
مہرمدی وان دہبہم.

کھواتہ زور ئاشکراو پرونہ گہ نہ یارانی پیغہ مہبران، ھو کمرانہ
خوشگوزمران ۽ ستہ مکار مکان بوون، وہ لہ بہران بہر مہنتیقی ھیمنانہو
زیر بیژانہی پیغہ مہبران (علیہم الصلاۃ والسلام) دا، پھنایان بردوتہ بہر
ھمپشہو گورپشہو ناگرو ناسن .

شەشەم // لەنىئو ھەموو پېغەمبەرلاردا (عليهم الصلاة والسلام) يەك پېغەمبەرمان ھەمىيە **كە** بىرىتىيە لە (يونس) (عليه السلام) كە صەبرى نەگرتوۋە لەنىئو كەلەكەيدا، ۋەلە ئەنجامى ئەۋەشدا توۋشى سەرزەشتى خۋاى دادگەر بوۋە توۋشى سزاش بوۋە، كە ديارە ئەۋەش زۆر شتى لى ۋەردەگىرى، كەۋاتە ئىمە ۋەك ئىسلامىي، **كە** دەمانەۋى خەلگى خۇمان چاك بىكەين، دەبىي صەبرىگىرىن ۋە لە نىۋانىياندا بىين، صەبر بىگىرىن لەسەر ئازارو نارەھەتتەيەكانيان ۋەك پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمۇي: {الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ، وَيَصْبِرُ عَلَىٰ أَذَاهُمْ أَكْبَرُ أَجْرًا مِنَ الَّذِي لَا يُخَالِطُهُمْ وَلَا يَصْبِرُ عَلَىٰ أَذَاهُمْ}، ۋاتە: ئەۋ ئىماندارى تىكەل بە خەلگ دەبىي ۋەخۇراگر دەبىي لەسەر ئەزىمەت ۋەئازارىيان، پاداشتى مەزىنرە لەۋە تىكەل نەبىي **ۋ** خۇراگىرىش نەبىي لە سەر ئەزىمەت ۋەنارەھەتتى يەكانيان، چۈنكە پىزىشك چۈن چارەسەرى نەخۇش دەكا، ئەگەر فەھسى نەكاۋ دەردەكەى تەشخىس نەكا؟.

بەلئى تەنبا يەكەك لە پېغەمبەرلار لەۋ بىنچىنەمە ھەلاۋىردارۋە، كە بىرىتىيە لە (يونس) (عليه السلام)، خوا (سبحانه وتعالى) باسى (يونس) مان بۇ دەكا كە صەبرى نەگرتوۋە لە نىۋو كەلەكەيدا، كە بەراى زۆربەى مېژوونوسان ۋە توپۇرمەۋانى قورئان، بىرىتى بوون لە خەلگى نەينەۋا، ۋاتە: خەلگى موصل يان شارىك **بوۋە** لەنزىكى موصل، بەناۋى نەينەۋا ۋەك خوا (سبحانه وتعالى) بە پېغەمبەر دەفەرمۇي: (فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿١٨﴾ الْقَلَمُ. ۋاتە: خۇراگىرە بۇ ھۈكۈمى پەرۋەردىگارت **ۋ** ۋەك خاۋەنى ماسى مەبە **كە** لەخوا پارايەۋە، لە كاتىكىدا

¹ رِوَاةُ الْبُخَارِيِّ (الْأَدَبُ الْمُرْدُ) بَرْقَم: (٢٨٨)، وَاحْمَدُ بَرْقَم: (٥٠٢٢)، عَنْ ابْنِ عُثْمَرَ تَعْلِيْقُ شَعِيبِ الْأَرْنَؤُوط: إِسْنَادُهُ صَحِيحٌ رِجَالُهُ ثِقَاتٌ رِجَالُ الشَّيْخِينَ، وَمَصْخُفَةُ الْأَلْبَانِيِّ.

که زور دلی پر خهفت بوو: (لَوْلَا أَن تَذَرَكُهُ نِعْمَةٌ مِّن رَّبِّهِ لَشَذَّ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ
 ١٩١) القلم، نه گهر نيعمه تي خوا دمفريای نه که وتبايه، فری دمدرایه
 دشت بهزم کراوی، ههرومها له نایه ته کانی (٨٨و٨٧) ی سوورمقی
 (الأنبياء) دا هه رباسی نهو دمکا و دمفه رموی: (وَذَا النُّثْنِ إِذْ ذَهَبَ مُغَضِبًا
 فَظَنَّ أَن لَّنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَنَكَ إِنِّي
 كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ) (٨٧) الأنبياء، واته: بهسهرهاتی خاومنی ماسیيان
 بو بگيرموه، ياخود بيهينه رموه يادی خوت، کاتی که به توورمقی
 روشت، (واته: له گه له گه ی تووره بوو که وهلاميان نه دایه وه ۷ نهو
 به جی هیستن)، پی و ابو نیمة ولاتی لی و متنگ ناهینین، (واته: پی
 و ابو نیمة لهسهرمان نه کردو ته مهرج، که دمبی هه لهوی بی، پی
 و ابو بجیته هه رشوینیک قهینا کا بانگه واز بکا بو خوا، چونکه هه ندیک
 له تویرمروان نهو میان بهه له تفسیر کردوه، گوتوو یانه: (فَظَنَّ أَن لَّنْ
 نَقْدِرَ عَلَيْهِ)، واته: وای زانی نیمة توانامان بهسهریدا نیه، نه هیچ
 پیغه مبه ریک گومانی وا به خوا نابات، به لکو مانای نه م پرستیه: (فَظَنَّ
 أَن لَّنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ) ئاویه: وای زانی مهیدانی کارمان بو دیاری نه کردوهو
 لیمان و متنگ نه هیناوه، لهسهرمان نه کردو ته مهرج که هه رمبی له نیو
 خه لکی نهینه وادا بانگه واز بکات و بهیامی خوا رابگه یمنی)، ئیدی نهوه
 بوو که دواپی ماسی قووتی دا و نهویش به هه لهی خوی زانی و، له سکی
 نههنگه که دا داوی لیبورنی له خوا کرد و، خواش دمربازی کرد.
 هه لبه ته (یونس) (عليه السلام)، لهو هه لو یسته ی دا دمبی پهنی
 لیومر بگیری.

ھەوتەم // لەكاتى گەيشتە بن بەست دا، خوا (سبحانە و تعالى) بۇ خۇي تەدەخولى كردوھو پېغەمبەران و (عليهم الصلاة والسلام) ئەوانەى لە گەلياندا بوون، دەربازى كردوون و، كافەركانى لە بەين بردوھ. كە ديارە ئەوھ بۇ پېغەمبەرانى پېش موھەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وابووھ، وەك خوا (سبحانە و تعالى) لەسوورەتى (ابراهيم - ئايەتى ۱۳-۱۴) وەحى بۇ پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ناردوھو فەرموويەتى: (فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُؤْتِيَنَّكَ الْفُلَيْنِ) {ابراهيم/ ۱۳، بېگومان ئيمە ستمكاران لە بەين دەبەين،} وَلَنُصَبِّحَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ {ابراهيم/ ۱۴،} لەدوای ئەوان لەسەر زەوى نىشتەجېتان دەكەين، دوای ئەوھى كە خوای پەرورەدگار بىزى ئەو سەرزمىنە دەكات ■ جۇمالى دەكا ■ پاکی دەكاتوھ، سەر لەنوێ كۆمەلگايەك لە سەر بناغەى ئيمان و خوا بە يەك گرتن دروست دەبێتوھ، بۇ ئەوھى جارێكى ديكە پەيامى خوای پەرورەدگار تيشكى خۇي بەسەر زەمىندا بلاو بكاتوھ .

بەلام لێردا مەسەلەيەكى گەنگ ھەيە، فەرمايشتىكى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەيە لە (صحيح البخارى)دا بەپېويستى دىزانم ئاماژەى پى بکەم، دەفەرموئ: (لە رۆزى دوايیدا پېغەمبەرى وا ھەيە دى يەك نەفەرى لەگەل نىە، ■ ھى وا ھەيە دى نەفەرىكى لەگەلدايە ئيمانى پى ھيئاوھ، ■ ھى وا دى دووان و سىان و، ھى واش ھەيە كۆمەليكى گەم يان زۆر.. كەواتە: بە ئامانجى دىيايى نەگەيشتى پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) كە ئامانجى دىيايى پېغەمبەران ئەوھ بووھ دىنى خوا لەسەر زەويدا بچەسپىنن ■ شەرىعەتى خوا بکەنە ساپەو سېبەرى ژيانى خەلک، جا نەگەيشتن بەو ئامانجە، بېگومان لە پلەو پایەي پېغەمبەرانى كەم نەکردۆتوھ، مادام ئەوانە لە لووتكەى ھەرە بەرزى ھەموو

سيفه تيكي چاكد ا بوون، هه موو تواناي خو شيان صه رف كرده، به ئامانجي دنيايي نه گه يشتنيان له شان و شك و پايه ي ئه واني كه م نه كرده ته وه، وه له ره وايي په يام و بهرنامه كه شياني كه م نه كرده ته وه، وه نه وه بؤ ئه وانيش وا بو وه به ته نكي د بؤ نيمه ش با شتر وايه، به ئي، ئه گهر پيغه مبه ريك نه يتيواني بي له ژياني خو ي له نيو كومه لگه ي خو يدا ديني خوا بجه سپي ني، له ره وايي بهرنامه كه و په يامه كه ي كه م نه كاته وه، له شان و شه و كه تي نه ه يني ته خوار ي، دياره ئيمه ي شو يني كه وتوو اني پيغه مبه ران، له پي شترين بؤ ئه وه كه ئه گهر نه مانتواني ئه و ئامانجه دنيا ييه بي نينه دي، نابي بكر يته به لگه له سه ر ئه و ي كه بانگه واز و په يامه كه مان راست نيه، چونكه زور جار ئه وه مسو ئمانان تو و شي جو ري ك له بي هيو اي و ساردي ده كات، كاتي ك كه دم بينن نه ياره دنيا ييه كانيان، يان نه ياره سياسي و فيكري يه كانيان به هه نديك ئه نجام ده گن، به لام ئه وان به ئه نجام نا گهن. ئه وه جو ري ك له و سوسه له دلياندا په يدا ده كات، تؤ بلي ئي ئيمه له سه ر ناحه ق بين؟! نا... مه رج نيه حه ق هه ميشه له سه ر ئه رزي واقيع سه ر كه وتوو بي، به ئي حه ق له خودي خو يدا سه ر كه وتوو وه له رو و عه قل و به لگه وه سه ر كه وتوو وه، به لام مه رج نيه هه ميشه هه ل و مه رجي بؤ بره خسي و بتواني له زه ويدا بجه سبي و، بي يته سا يه و سي به ري ژياني خه لك و ميللەت.

له كۆتاييدا دەلّيم: ئىيمە بە ئەندازەى ئەوە كه له ژيانى پيغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەگشتى وهله ژيانى پيغەمبەرى خۆمان (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەتايبەتى ورد دەبينەو، ئەو بارەوە كه چ رېبازو شيوازىك بگريه بەر بۆ مامەئە كردن له گەلّ دەوروبەرى خۆمانداو، بۆ گۆرانكارى كردن چاكسازى كردن له دەورو بەرمان دا، بەرچاومان پوون دەبیتەو، بىگومان پيغەمبەرى كۆتاييشمان (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رېبازو شيوازەكەى له هەموان

پرونتىرە، ۋە تۈنۈيۈپتەن بە چاكتىن شىۋە قەۋارمىھكى سىياسى بۇ دىنى خۋاى پەروەردگار بىيات بىنى ۋ، سايەۋسىيەرىك لەسەر بناغەى دىنى خۋا پىك بىنى بەسەرسەرى بەشەرىمەۋە، بۇيە بىرگەى داھاتوومان بىرىتى دەبى لە؛ (رېبازى پېغەمبەرى خاتەم (صلى الله عليه وسلم) بۇ بىياتنانى دەۋلەت ۋەقەۋارە).

بىرگەى دوۋەم: رېبازى پېغەمبەرى خاتەم "صلى الله عليه وسلم" بۇ بىياتنانى دەۋلەت ۋە قەۋارە:

بۇ خىستەنپروۋى رېباز ۋ شىۋازى پېغەمبەرى كۆتايى (صلى الله عليه وسلم) كە ئايا چۇن كۆمەلگەى پاكسازى ۋ چاكسازى كىردەۋ گۆرپەۋە؟ سەرەتا ئەۋ ئايەتە بىر ھەمۋو لايەك دەھىنمەۋە، كە خۋاى كاربەجى لە ئايەتى ژمارە (۹۰)ى سوۋرەتى (الأنعام)دا، دۋاى ئەۋەى كە ناۋى (۸) لە پېغەمبەران دىنىت (صلى الله عليهم وسلم)، پرو لە پېغەمبەرى كۆتايى دىكات ۋ دەفەرمۈى: {أُولَٰئِكَ

الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فِئْهُمْ أَقْدَرَهُ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ

لِّلْعَالَمِينَ} {الأنعام. واتە: ئا ئەۋانە {واتە: ئەۋ پېغەمبەرانە (صلى الله عليهم وسلم) ، كەسانىكەن كە خۋا رېنماى كىردوۋن، تۈش شوپن رېنماى ئەۋان بەكەۋە. واتە خۋا (سبحانە رەمالى) پېغەمبەرى كۆتايى (صلى الله عليه وسلم) بابەند دىكا بە شوپن پى ھەلگىرتى پېغەمبەران (صلى الله عليهم وسلم) لەدىندارىياند، لەبانگەۋاز كىردىياند، لە ھەۋلەدانىاند بۇپاك كىردن ۋ چاك كىردن ۋ راست كىردنەۋەى خەلك، ۋەگۆرپىنى كۆمەلگەۋ دەۋرۋبەريان، ھەلەتە لىرەدا ھەقىقەتلىكى گەۋرەۋ گىرنگەن دەست دىكەۋى، ئەۋپىش ئەۋمىيە كە ئىنسان ھەرچەندە زۆر شارەزا بى ۋ بلىمەت بى، دىسان بى نىياز نىيە لەۋە كە تەماشى ئەزمۈۋنى خەلكى پىش خۋى بىكا، تەننەت پېغەمبەرى خاتەم مۇھەممەد

(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پىش كە گەورە سەرۋەرى پېغەمبەرەنە، ۋە بە تەئكىد لە ھەموویان پایەى بەرزتربووە، ۋە لە ھەموویان شارمەزاتر بووە، ئەمەش خوا (سبحانە وتعالى) پىشى دەفەرموى {أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ} {الأنعام، ئەوانە كەسانىكىن خوا رىنمايى گردوون ۋە تۆش شوپىن رىنمايى ئەوان بىكەو، واتە: لە ئەزموونى ئەوان بەھرمەند بەو پەند وەربىگرە، ۋەك لەسوورەتى (ھود) پىشدا دەفەرموى: (وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ...} {الھود. واتە: ۋە ھەرچى لە بەسەرھاتى پېغەمبەرەنت بە سەردا دەخویننەو، شتىكە كە عەقڵ و دلتى پى دەچەسپىنن، چونكە ئىنسان ئەگەر بزانى لە پىش ئەودا چۆن كراو! بەرچاوى روون دەبى كە خویشى چۆن بكا، جا ديارە ئەگەر پېغەمبەرى كۆتايى (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە سەرۋەرى پېغەمبەرەنە مولزەم بى بەو كە لە سەر ۋە زىانى پېغەمبەرەنى پىش خۆى پەند ۋە رىگرى و لە ئەزموونيان بەھرمەند بى، ئىمەى شوپىنكەوتووانى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە تەئكىد چاكتر ئەوھمان لە سەر پىوېستە و باشت بىيەو پابەندكراوين.

ئىنجا ناشكرايە كە ئەگەر شوپىن پىشگرتنى پېغەمبەرەنە بەگشتى لەسەر فەرز بى، ئەو ھى پېغەمبەرى كۆتايى پىوېستە و لەپىشتە، بەتايبەتەش كە خوا (عز وجل) ھەوالى پىداوين كە سەرۋەرى پېغەمبەرەنە لە ھەرچى گوناھەو بە شوپىنكەوتووى ھەواو ئارمەزوو دادەنرئ، پارىزراو (معصوم)، ۋەك خوا دەفەرموى: {وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ (۲) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ (۱)} {النجم، ھەرچەندە زۆر توپزەروانى ھورئان دەلەين، مەبەست لىرەدا تەنیا ھورئانە، كە ئەو ھى دەفەرموى ۋە دىپىزئ، ھەر ۋەحى يە. واتە: خۆى پەرۋەردگار پىشى رادەگەيەنئ، چونكە پېغەمبەر جارى ۋا ھەمە ئىجتىھادى كردووە نەپىكاو،

بۇيە توپۇز مەھەلە دەلىل: ئىزىدا مەھەلەست بىن قورئانە. بەلام پىغەمبەرى خوا
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) عەقلى خۇي بەكار ھىناۋە لە كاتىكدا گە ۋەھى لە
بەردەست دا نەبوۋە، خۇي كۆشى كىردە، ديارە لەو بواردە كە پەيغەمبەرى بە
ھەلەسكەۋەتە كەنەۋە ھەيە، واتە لە بواری دىنلارنى دا، ۋەك فەرموۋىتى: { اَنْتُمْ
اَعْلَمُ بِاَمْرِ دُنْيَاكُمْ }^۱. واتە: ئىۋە بە كاروبارى دىنلار زانائىر. ئەگەرنا لە بواری
عەقىدە عىبادەت ۋە شتەنەدا، كە لە رېئى ۋەھىيەۋە نەبى نازائىر،
پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە بى ۋەھى ھەنگاۋى نەناۋە لىي بىدەنگ
بوۋە، بەلام ئەو شتەنە كە پەيغەمبەرى بە بواری دىنلارنى ۋە كاروبارى
رۇۋانەۋە ھەبوۋە، ديارە ھە مېشە چاۋمىرپى ۋەھى نەكردەۋە، عەقلى خۇي
بەكار ھىناۋە، ئىنجا ئەگەر نەبىيىكەبى لە كۆشى كىردىكىداۋ لە بۇچوۋىكىدا،
خۇي كاربەجى بۇي راست كىردۋەۋە، كەۋاتە سەرنەجام ھەرجى كە پىغەمبەر
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋىتى ۋە كىردۋىتى ۋە دانى بىدەھىناۋە، بەتەكىد
ھەموۋى لە ھەلە پارىزراۋە، چۈنكە ئەگەر لەئىجتىھادىكىدا نەبىيىكەبى، بۇي
راست كىردۋەۋە، ۋەك:

(۱) مەسەلەي دىلەكانى جەنگى بەدر.

(۲) ئەۋە كە روۋى لە (عبداللە) كۆرى (مكتوم) گىز كىرد.

(۳) ئەۋە كە ھەندىك لەدل نەخۇش ۋە منافىقەكان ھاتىن عوزرىان بۇ

ھىنايەۋە كە نەچىن بۇ جەنگى تەبوۋە ۋە ئىزىنى دان.

ھەموۋى ئەۋانە كە تىياندە نەبىيىكەۋە لە ئىجتىھادەكانىدا، خۇي بەمەزمىي

بۇي راست كىردۋەۋە.

كەۋاتە: لەلەيەكەۋە دەبى بەدۋى ھەموۋى پىغەمبەران بىكەۋىن (عليهم الصلاة

والسلام) بەگىتى، واتە: لەئەزمۇنى ئەۋان دەرس ۋە پەندە ۋە مەگىرىن، ۋە

^۱ رۋاۋەت مۇستەھكەم: (۲۳۷) عَنْ عَائِشَةَ وَعَنْ ثَابِتٍ عَنْ اَبِي سُرَيْبٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ اَجْمَعِينَ.

لەلایەكى دىكەشمۇه بۇ پېغەمبەرى خۇشمان (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەتايبەت
 فەرمانمان پى كراوه كە موو بە موو شوپىن پى ى ھەلبىگرىن خوا (سبحانہ
 وتعالى) لە سورە تى (الأحزاب) دا دەفەرموى { لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ
 حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ۝ (۱۱) } {الأحزاب. واتە: بىگومان لە
 پېغەمبەرى خوادا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سەرمەشقىيەكى باش و چاوساغييەكى
 باش ھەيە بۇ ئىو، بۇ ھەركامىكتان كە بە تەماي دىدارى خوابى ۋ بەتەماي
 دوارۋۇزى، ۋە زۆر يادى خوا بىكات، واتە: بۇ ھەر كەسنىك كە خۇي بە مسولمان
 بزانى، پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) باشترىن سەرمەشقە كە دەبى
 عەقىدەى ۋەك ھى پېغەمبەر بى، ۋە بووناسىي ۋەك ھى پېغەمبەرى خوا بى،
 ۋە عىبادەتى ۋەك ھى ئەمبى، ۋەك فەرموويەتى: { صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي
 أُصَلِّي } ۱. ۋە فەرموويەتى: { لَتَأْخُذُوا عَنِّي مَنَاسِكُكُمْ } ۲، ۋە دەبى رەۋش ۱
 ھەئسوكەوتى ۋەك ھى پېغەمبەرى خوابى، ۋە دەبى چاكرىنى كۆمەلگاشى و
 جەنگ و جىيەدەشى و، ھوكمەرانىي و سىياسەت كەرنىشى ۋەك ھى پېغەمبەرى
 خوابى.

لېرەدا مەبەستەم ئەومىيە: ھەندى كەس كە ئەم ئايەتە قورئانىيە دېنئىتەۋە:
 (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا
 ۝ (۱۱) {الأحزاب. ۱} ۋە دەزانى تەنھا مەبەست پىي ئەخلاقى شەخسىيە، بەلام
 ئەگەر تەماشى سىاقى ئايەتەكە بىكەين: ئەم ئايەتە قورئانىيە لە سىياقىدا
 ھاتوۋە كە ھەمووى باسى جەنگ و جىيەدە، واتە: ئىوۋش چاۋ لە پېغەمبەرى
 خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىكەن بۇ دىفاع كەرن ۱۱ دىنى خوا و بەرھەراركرىنى

۱ رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ بِرَقَم: (۶۳۱) عَنْ مَالِكِ بْنِ الْخُوَيْرِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

۲ رَوَاهُ مُسْلِمٌ بِرَقَم: (۱۲۹۷)، وَأَبُو دَاوُدَ بِرَقَم: (۱۹۷۰).

دېنى خوا ۋە پاراستنى قەۋاردى ئىسلامىي ۋە بۇ جەنگ ۋە جىھادۋ فېداكارىي.

كەۋاتە كە دەفەرمۇي: پېغەمبەرى خوا سەرمەشقىكى باشە بۇ ئىۋە، واتە:

لە ھەموو بۋارمىكانى دىندارىي ۋە دىيادارىي دا، ۋەك لە سوۋرەتى (آل عمران) يشدا خوا (سبحانه ۋە تعالى) دەفەرمۇي: { قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ } (۳۱) آل عمران، واتە: ئەي مۇھەممەد! تۇ پېيان بلى، (بە خەلك گشتى، پاخود بە ئىماندارانى شوپىنكەۋتۋوت، بە تايىبەتى، ھەردوۋكى دىگىرتەۋە): ئەگەر ئىۋە خواتان خۇش دەۋى، شوپىنم بىكەۋن خواش خۇشى دەۋىن، ۋە لە گوناھەكانىشتان دەۋورى، ۋە خوا لىبوردەي بەبەزمىيە. كەۋاتە: شوپىن بى ھەلگىرتى ئىمە بۇ پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەلگەي خۇشەۋىستىنمانە بۇخوا، ۋە ھۆكارى خۇشەۋىستىرمانە لەلایەن خواۋە، واتە: شوپىن بى ھەلگىرتى پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە ھەموو بۋارمىكاندا ئەم لاۋنەۋلايى برىتىن لە خۇشەۋىستىي، يەكەم: نىشانەي ئەۋمىيە كە ئىمە خوامان خۇش دەۋى، دوو: ھۆكارى ئەۋمىيە كە خوا ئىمەي خۇش بوئ، يانى بە ئەندازەي ئەۋە كە بە دۋاي خۇشەۋىستى خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىگەۋىن، خوا خۇشى دەۋىن، ۋە بە ئەندازەي ئەۋە كە شوپىن بىي خۇشەۋىستى خوا ھەللىگىرىن، ئىسپاتى دىگەين كە خوامان خۇش دەۋى، لە ھەموو بۋارمىكاندا: ھەللىگەۋتى شەخسىي، خىزانىي، كۆمەلپەتتىي، سىياسىي، چۈنكە پېغەمبەرى خوا نەھاتەۋ بەس نوپۇز ۋە ۋۇۋومان فېربىكات، ۋە نەھاتەۋ بەس دىندارىي شەخسىيىمان فېربىكات، بەلگەۋ ھاتەۋ ھەللىگەۋتى كۆمەلپەتتىي، خىزانىي، جەنگ ۋە ئىشتى، سىياسىي، ھەموو شىتېكىمان فېربىكات.

ئىستاش بە پىۋىستى دىزانم سەرمەتا قۇناغەكانى كارو پىرۋەي

ئىسلامىيانەي پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پىز بىكەين، پېغەمبەر

(ﷺ) بە ھەتتە قۇناغ گۇرانتارىيى ۋە كۆمەلگەي خۇيدا كىردى، سەمىنجام قەۋادى سىياسىي يەكەمى دروست كىردى، دىمۇقراپىيە ئىسلامىي يەكەمى بىنايتانەۋە:

قۇناغى يەكەمى: دابەزىنى ۋەھى بۇ سەمىنجام ۋە ھەمەمەد ۋە ھەمەنە كىرانى بە پىغەمبەر (ﷺ).

قۇناغى دوۋەم: بانگەۋاز ۋە ھۇشيار كىردى ھەتتە.

قۇناغى سىيەم: تىگەياندەن ۋە پىگەياندەن كۆمەلە مەسۇلماننى ھەتتە.

قۇناغى جۈۋەم: گەپان بە دۋاى بىكەمى جەمەۋىيى ۋە پىگەمى دىمۇقراپىيە.

قۇناغى پىنجەم: پەيمانى يەكەمى ھەتتە ۋە پەيمانى دوۋەمى ھەتتە ۋە سالىنى ۱۲ ۋە ۱۳ پىغەمبەر پەيتىدا.

قۇناغى شەشەم: كۆچكىرىنى پىغەمبەر (ﷺ)، ۋە پىش خۇي ھەۋەلانى بەرپىزى بۇ (پىش) ۋە بىنايتانە كۆمەلگەي ئىسلامىي.

قۇناغى ھەتتەم: دانانى پىنج پەيمى گىرەك: دروستكىرىنى مەزگەۋە، برايمى نىۋان كۆچكەران ۋە پىشوانان، نوۋسىنى ھەتتە (دەستور)، بانگ، پىۋەكە (ھەتتە)..

ئەم ھەتتە قۇناغە، پىغەمبەر (ﷺ) بە ھەتتە پەيمانى ۋە سەمىنجام ئەمە گۇرانتارىيە كە خۇا پىش ھەمەۋە ۋە ھەمەنى پىش كىردى، كىردى ۋە ۋە دەمىنجامەكەشى بىرىتى بىۋە ۋە پىكەياندەن بىنايتانە ئەمە ھەۋەمە دىمۇقراپىيە ۋە ھەمەمەمە مۇبارەكى تەۋابىۋە.

بىگەمان ئەمە پۇلىنكىرىنە بە پىش ئىجتىھادى مەنە، پىشە يەكەمى دىكە بە جۇرپىكى دىكە پۇلىنكىيان بىكە، ۋە ھەمەكەمە ھەتتە ۋە ھەمەمەمە ۋە ھەمەمەمە (ﷺ) بىكەمەنەۋە، بۇ ۋەنە باسى بانگەۋاز ۋە ھۇشيار كىردى ھەتتە، پىغەمبەر (ﷺ) ﷺ ئەمە قۇناغە دابەش كىردى ۋە بۇ ھەمەمە ۋە ھەتتە قۇناغە:

(بانگەۋازى پەنھانىي، بانگەۋازى ئاشكرا، بانگەۋازى تاكىي، بانگەۋازى بەكۆمەل)، پاشان دژايەتتى ئەو بانگەۋازە لەلەيەننى ناحەزانى يەو، ئەمۇش بەچەند قۇناغىدا تىپەرى، واتە ئەو حەوت قۇناغە بە بۇچوونى من قۇناغە سەرەمكىەكانن گە پىغەمبەرى خوا دىنلەتەكەى با وەك خۇى بى دا بنىاتناو.

كاتىك كە تەماشى سىرەو ژياننامەى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىمەين، دىمىن قۇناغى مەككى سەختى و دژايرىەكانى تايەت بەخۇى ھەبوون و، قۇناغى مەدەنىيەت سەختى و دژايرىەكانى تايەت بەخۇى ھەبوون، واتە: ئەوسەختى و دژايرىەكانى گەلە مەككىدا ھاتوونە رى جۇرىك بوون و تامىكىان ھەبوو، وئەوانەى گە لە مەدەنىيەت ھاتوونە رى جۇرىكى دىكە بوون، بەلام من ناتوانم بلىم: قۇناغى مەككى سەخت تر بوو لە ھى مەدەنىيە، چۈنكە بىگومان لەمەدەنىيەت پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و ھاۋەلانى زۆر تووشى گرفتارى بوون، بەدەست موناڧىقەكان و موشرىكەكان و جۈلەكەكان و دل نەخۇشەكانەو، وە بەدەست كىشەو گرتەكانى خەك و ئات و دىنلەتەو، لەمەككە كۆمەلە مەسۇلماننىكى ھەلباردە بوون و دژمەنەكانىشان ئاشكرا بوون، بەلام لەمەدەنىيەت وپراى دژمەنە ئاشكراپەكانى وەك موشرىكەكان و جۈلەكەكان و لە دوورموش فارس و رۇم، دژمەنى دىكە تازمەش پەيدا بوون: دىمەل و موناڧىقەكان كە لەكەولى مەسۇلمانەتتى دا بوون، وەك دەلى گورگ بوون لەپىستى مەرداۋ، ھەلەسكەوت لەكەل ئەواندا زۆر زەھمەت بوو و، داخ و خەفەتى زۆر بەھۇيانەو بەدلى موبارەكىدا چوو.

لېرەش بەچاكى دىزانم تىشك بىخەمە سەر مەسەلەيەك، رەنگە پىرسىار بىرى: ئايا ئىمەش وەك چۈن پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەم حەوت قۇناغەدا تىپەرىو و گوزمى كردوە تاكو ئەو كۆمەلگايەى خۇى گۆرپو، بەو شىۋىيەى كە خوا فەرمانى پىكرودە، كۆمەلگاي بەشمى چۈن بى، ديارە

پېغەمبەر (ﷺ) ئەو كۆمەلگە دەۋرۈپەرەزى خۇي بىھ شىۋىيە
 لىكردە، ئايا ئىمەش مولزەمىن كە بىھ قۇناغاندا بىرۋىنەۋە؟
 لە ۋەئامدا دەئىم: نەخىر... بۇجى؟ چۈنكە ئەو ھەل ۋ مەرجەي كە
 پېغەمبەر (ﷺ) تىيدا بوۋە، ديارە تايبەتمەندىي خۇي ھەبوۋە،
 بۇ ۋىنە: ئەو لە كۆمەلگە كىدا بوۋە كە ھاۋبەش پەرسە كافر ۋ لارۋى بوۋە،
 بەئام ئىمە لە كۆمەلگە كىدا بىن كە كۆمەلگە كى مسوئامە، كەۋاتە مەرج نىيە
 ئەو قۇناغانى كە پېغەمبەر (ﷺ) بىرۋىنە، بۇ ۋىنە: قۇناغى
 كۆچ كىردن لە مەككەۋە بۇ مەدىنە، مەرج نىيە ئىمە مولزەم بىن بە كۆچ
 كىردنەۋە، پان بانگەۋازى نەئىنى، مەرج نىيە، ئىمە مولزەم بىن بەۋەۋە، خەلك
 كە مسوئامە چ پىۋىست دىكات بانگەۋازەمەت بە نەئىنى ۋ پەنھانىي بى؟
 كەۋاتە: ئەو قۇناغ بەندىيە پابەندگەر (ملزم) نىيە بۇ ئىمە ۋ مانان، بەئام
 بەرچاۋ ۋوونىيە كە ئىمە بىزانىن پېغەمبەرى ئىمە (ﷺ) ئەو
 قۇناغانى چۈن بىرۋىنە، ۋە چۈن ئەو كارەي بىھ سەرمىچامە گەياندەۋە.

ئىستاش با تىشك بىخەينە سەر ھەركام لەو ھەۋەت قۇناغە:

قۇناغى يەكەم: بىرىتە لە دابەزاندنى ۋەھى ۋ ۋەۋانە كرانى موحەممەد (ﷺ)

اللہ ﷺ) بە پېغەمبەر: ھەئەتە (ۋەھى) بىش ھالەتەي تايبەتە ۋ
 ديارەدەيەي تايبەتە بە پېغەمبەرەۋە (ﷺ) ۋاتە: ۋەھى
 بە چەمەك ۋ ۋاتا شەرىعى يەكەي ۋ بە چەمەك ۋ ۋاتا تايبەتەيەكەي
 بىرىتەيە لە پەيام ناردنى تايبەتەي خەۋا بۇ كەسانىكى ھەلۋارە، كە
 پېغەمبەرەنن (ﷺ) بۇيەش ئەۋە دەئىم، چۈنكە ۋشەي
 (ۋەھى) لە قورئاندا بەمانا دىكەش بە كار ھاتەۋە، بۇ ۋىنە:

(۱) بۇ ۋەسۋەسى شەيتانەكان بە كارھاتود، ۋەك دھەرموى: { وَكَذَلِكَ

جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيْطَانِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ

الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ } {الأنعام}.

(۲) ۋە بۇ ئامازەكردن بەكارھاتود، ۋەك دھەرموى: { فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ

الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا } {مريم}، كە زەكەريا

(سەلامى خۋاى لى بى) كاتى خۋاى كاربەجى زىمانى بەست، دۋاى ئەۋەى

كە يەحياى كورى كەۋتە سكى داپكى، ۋەك موعجىزەو نىشانەيەك،

زەكەريا فەرمۋى: نىشانەيەكم بۇ دابىنى، خوا فەرمۋى: ناتۋانى قە

بەكى، ئىنجا بە ئىشارەت قەسى لەگەل قەۋمەكەى كرد (فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ)

ۋاتە: (اشار الیہم) ئامازەى بۇ كردن.

(۳) ھەروەھا خۋاى پەروەردگار ۋەشى ۋەحى بۇ ئەۋ فېركرىنە غەرىزىيەى

كە فېرى ھەنگى كىردود بەكارھېناۋە: { وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ

الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ } {النحل}.

بەلام ماناى تايبەتىى و شەرعىى ۋەحى بىرىتىيە لەۋ بەيامە تايبەتىيەى

كە خوا لە رېئى فرىشتەۋە يان راستەۋخۇ، يان لە رېئى خەۋنەۋە بۇ

پىنغەمبەرانى دەنېرى (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَسَلَّمَ). ھەلبەتە ئەم مەسەلەى

ۋەحى يە شىئىكى زۇر گەۋرەۋ گىرنگە، خۋاى بەرز و مەزن لە سوۋرەتى

(الشورى) دا دھەرموى: { وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا

الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَٰكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ

صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ } {الشورى، بېشىر باسى ۋەحى } چۈنەيتى ۋەحى

ناردنى خۇي بۇ پېغەمبەر ئان دمكات، پاشان دمفەرموئى: (وَكَذَلِكَ) واتە: ۋەك چۇن پېشتەر ۋەحييمان بۇ پېغەمبەر ئانى پېش تۇ ناردو، ئا بەۋ شيۋمەش ۋەحييمان بۇ تۇ ناردو، بەلام ئەۋ ۋەحييە ئاۋ دەنى رۈۋح: (رُحَايْنِ أَمْرِنَا) لەلايەن خۇمانەۋە رۈۋحىكمان بۇ تۇ ناردو، واتە: ۋەحيى خوا رۈۋحە بۇ ژيانى بەشەر، پاشان دمفەرموئى: (مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا أَلْكَتُبُ وَلَا أَلَايْمُنُ) پېش ھاتنى ۋەحيى نەتدەزنى نە كىتېب ۋە نە ئيمانېش چيە، چۇن ئيمان بەخوا بېنى؟ ۋە چۇن ژيانى خۇت وگۇمەلگايەكەت رېك بىخەي؟ (وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا) بەلام ئېمە ئەۋ ۋەحييەمان كىردە رۈۋناكييەك، كەۋاتە: ۋەحيى خوا رۈۋحە خەلك وولتاتى پى زىندوۋ دەبىتەۋە، نوۋرە بەرچاۋى خەلكى پى رۈۋناك دەبىتەۋە (تَهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِن عِبَادِنَا) ھەركامىك لەبەندەكان كەبمانەۋى بەھۋى ئەۋ ۋەحيى يەۋە رېنمايى دەكەين (وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} الشورى ۵۲. ۋەبېگومان تۇ بەھۋى ۋەحييەۋە خەلك رېنمايى دەكەي بەرەۋ پاستە شەقام.

لېرەدا دەمەۋىت بلىيم: ئەۋ ۋەرجەر خانەي كە لە ژيانى موحەممەد دا(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دروست رۈۋ لەۋ كاتەۋە دروست رۈۋ كە ۋەحيى بۇ ھات، جا لېرەۋە دەمەۋى ئامازە بە شتىكى ديكە بكەم: زۇرجار كە يادى لە دايك بوۋنى پېغەمبەر(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەكرى، باسى ھاتنى پېش ۋەحيى دەكرى! كە پېش ھاتنى ۋەحيى موحەممەد (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەلى خاۋەنى گەۋرەترىن ەمەل ۋەپاكتىن فيترەت ۋ چاكتىن ئاكار رۈۋ بەلام ھەر ئىنسانى رۈۋ ۋەك ئەۋخەلكە، واتە: جارى كە ۋەحيى بۇ

نەھاتىبو، نەك ھەر نەيدىتوانى رېئ بەخەلك پىشانىدا، بەلكو بۇ خۇشى بەو رېئ نەدمزانى، خوا بە دەقى ئايەت دەفەرمۇئ: (مَا كُنْتُ نَذْرِي مَا أَلَكْتُبُ وَلَا أَلَايُنُّ)، بۇيە ئىمە كاتى كەباسى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىمكەين، قەينكا نەگەر باسى پېش ۋەحى بۇ ھاتنى بىكەين، كەسايەتتى چۇن بوۋە ۋ، تەمەنى چۇن گوزمراۋە، قۇناغەكانى چۇن بوون؟ بەلام دەبى تەركىزمان لەسەر قۇناغى دۋاى ھاتنى ۋەحى بى، چۈنكە لەدۋاى ھاتنى ۋەحىيەۋە مۈھەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پېغەمبەرى خوايە، نەگەر لا پېشتر ھەر (مۈھەممەد) كۈرى (عبداللە) بوۋە (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).

ئىنجا يەكەمەين ئايەتەننىك كەبوۋنە دەستېلىكى ۋەحى، ئەم پېنج ئايەتەى سەرەتەى سوۋرەتى (العلق) بوون، كە خوا (سبحانە وتعالى) دەفەرمۇئ: (اقْرَأْ بِأَسْمَاءِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ① خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ② اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ③ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ④ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ⑤)، ئەم (پېنج) ئايەتە يەكەمەين ئايەتەى بوون كەدەبەزىنەسەردلى موبارەكى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەسەر زمانى (جېرىل) كە لەشۋەى پىاۋىكدا خۇى بەرجەستەگرد، ۋەك لەسە حىجى بوخارىيەدا ھاتۋە.^(۱)

كاتىك پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە ئەشكەۋتى حىراء دا ۋەكو عادەتى خۇى لە خەلۋەدا بوۋ ۋ خەرىكى خواپەرستى بوۋ، بەو شىۋەيە كە قىرەت ۋ ەھقى سەلىم داۋا دەكا، نەك بەو شىۋەيەكە شەرىعت داۋا دەكا، كە ئەۋەى نەدمزانى، لەو كاتەدا، كە ۋەك مەن لەكتىبى (پۇختەى زىياننامەى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا ۋوونم كەدۋەۋە،

له شه‌موی (۲۱) ی مانگی ږمه‌زانی سالی (۴۱) همیننی ته‌مهنی پیغه‌مبه‌ر
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا بووه، (جبریل) هات بولای، ږ پیغه‌مبه‌ری خوای
به‌خوږه‌وه گوشۍ ږ فهرمووی بخوږینه، پیغه‌مبه‌ر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
پش فهرمووی خوږنده‌وار نیم، جار پکی دیکه‌به‌خوږه‌وه گوشۍ و
فهرمووی بخوږینه، دیسان فهرمووی: خوږنده‌وار نیم، نثجا جاری سییه
به‌خوږه‌وه گوشۍ ږ فهرمووی: { اَقْرَأْ بِأَسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝۱ } . بخوږینه
به‌ناوی نه‌و په‌رومردگارت که دروستی کردوه، واته: هموو شتیکی
دروست کردوه، { خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝۲ } ، له پزی نه‌و شتانه‌دا که
دروستی کردون، ئینسانی له خوږن پاره (علق) دروست‌کردوه، که
په‌کیکه له خوږناغه‌کانی دروست بوونی ئینسان، { اَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝۳ } ،
بخوږینه‌و په‌رومردگارت همره به‌خشمه‌ره، نه‌و په‌ری که‌رم و به‌خشنده‌یی
همیه، واته بخوږینه‌و په‌رومردگارت هموو شتیکی فیردماکات { الَّذِي عَلَّمَ
بِالْقَلَمِ ۝۴ } ، له که‌رم ږ به‌خشۍ خوا نه‌مویه که به‌قه‌له‌م خه‌لکی فیری
خوږندن ږ نووسین کردوه، واته خوا له‌نیو هموو دروست کراومکانیدا
باسی دروست بوونی مروّف دماکات له خوږن پاره، وه له پزی هموو
به‌خشر او دکانیشدا باسی به‌خشینی زانست ږ خوږنده‌واری دماکا، به‌هوۍ
قه‌له‌مه‌وه { عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ۝۵ } ، ئینسانی فیری شتیکی کردوه که
نهی‌دمتونی بیزانی، واته: خوا له‌رپی وحبیه‌وه ئینسانی فیری شتیکی
کردوه که نه‌یدمتوانی بیزانی، یاخود له‌رپی عه‌قل ږ نه‌و
هسته‌موران‌ه‌وه، که به‌ ئینسانی داو، نه‌و توانایه‌ی به‌ ئینسان داوه،
شتانیک بزانی که نه‌گهر خوای په‌روم‌رگار نه‌و هوکارانه ږ نه‌و
نامرازانه‌ی پی نه‌دابه‌یه، نه‌یدمتوانی نه‌و شتانه‌ بزانی.

بەئى ئەم ئايەتەنە يەكەمىن ئايەتەنەك بوون گە بۇ پېغەمبەرى خوا
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دابەزىن، ئىنجا ئايا لەم ئايەتەنەو جى وىردەگىرى؟،
ئەو وىردەگىرى گە يەكەمىن پەيغەمبەرى خوا، بە دواھەمىن پېغەمبەرى
خواو (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە رېئى (جېرىل) موو بوو، (جېرىل)
ھېنەرى وەجى خوابوو بۇ ھەموو پېغەمبەران (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)،
لەسەر پاي زۆربەى زانايان (جېرىل) گەورەى ھەموو فېرىشتەكانىشە،
خوا گەورەى ھەموو فېرىشتەكانى، بە گەورەترىن كىتېبى خۇبەو، بۇ
سەر دىئى گەورەترىن بەسەر، وە گەورەترىن پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ) وە بۇ چاكتىن و دوايىن ئۆمەت ناردو، كە دەبى لە سەر وەجى
خواى پەرومەگار پەرومە بىرى.

ئىنجا ئەو پېنچ ئايەتە ئەو دىگەنەنە كە ئىمە دەبى بەناوى خواو
بىزىن و، بەرپەو بېچىن، {أَفَرَأَيْتَ لَكَ الْإِلٰهَ خَلَقَ ۝۱}، خواش (سَبَّحانه
وَتَعَالٰى) ئەو پەرومەگارمە كە ئىمەى دروست كىردو، ئىنجا ئەو
پەرومەگارە لە گەل ئىمەدا خاۋنى ئەو پەرى بەخشش و كەرمە، وە
گەورەترىن كەرمەى لەگەلمان ئەومەى گە ئىمەى فېرى زانست كىردو،
فېرى خۇندەوارى كىردو، ياخود لەرپى وەھىيەو فېرى شتەنەكى
كىردو، كە بەبى وەجى نەمان دەتوانى بىيانزانىن.

كەواتە: بەندەپەتې بۇ خوا لەسەر بىناغەى زانىارى و، بەرچاۋ پەرونى
يە، لەسەر بىناغەى ئەومەى گە تۆ بزانى داخۇ تۆ جى و؟ كى تۆى
دروست كىردو؟ بۇجى دروستى كىردو؟ لە كۆپە ھاتوۋى؟ بۇ كۆى
دەجى؟ ئەمە قۇناغى يەكەمى كارى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۇ
گە جارى خۇى دەبى بزانى، جى بكاۋ چۇن بكا؟!

دىيارە بېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەم (نەبى) يە ھەم (رسول) ە، واتە: ھەم پەيام بۇ نىردراۋە ۋ ھەم پەوانەكراۋە، ئىنجا: قۇناغى پەيام بۇ نىردرانى بېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) (النبوة) ى (موحەممەد) ە (۱۰) شەۋ ۋ رۇزى خايلاندو، ۋ ە شەۋو رۇزى كۇتايى ئەۋ مانگى پەمەزانەيە، كە دەكەۋىتە سالى (۴۱) ەمىنى تەمەنى بېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واتە: لە (۲۱) ى پەمەزان تا مانگى پەمەزان تەۋاۋ بوۋە، لە دۋاى ئەۋە ئىنجا قۇناغى دوۋەم دەست پى دەكات، واتە: قۇناغى پەوانەكران (رسالة) ى.

قۇناغى دوۋەم ۱ بانگەۋاز ۋ ھۇشيار كىرەنەۋى خەلك؛ واتە: بانگىردنى خەلك بۇ

ئەۋ ھىدايەتەى كە خۇى ۋەرىگرتەۋە، ۋە بەرچاۋ پوۋن كىرەنەۋىيان بەۋ حەقىقەتانەى كە خۋاى بەرز ۋ مەزن ەھقىل ۋ دلى ئەۋى پى رۇشن كىرەۋەتەۋە، ئىنجا ئەگەر قۇناغى بەكەمى كارى بېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە پىنج ئايەتى سەرمەى سوۋرمتى (العلق) دەستى پىكرد، ئەۋە قۇناغى دوۋەم بە حەۋت ئايەتى سەرمەى سوۋرمتى (المدثر) دەست پى دەكا كە دەفەرمۋى (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِىْمِ ، يٰۤاَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ اَنْذِرْ ﴿٢﴾ وَرَبِّكَ فَكْزِ ﴿٣﴾ وَيٰۤاَيُّهَا فَطٰهْرٌ ﴿٤﴾ وَالرُّحْزَاقُ فَهَجْرٌ ﴿٥﴾ وَلَا تَمْنُنْ تَسْكَكِرُ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاَصْبِرْ

﴿٧﴾ المدثر.

ئەم حەۋت ئايەتە موبارەكە مانايان بە كورتىي ئاۋايە:

(بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِىْمِ) بە ناۋى خۋاى بە بەزمىي بەخشنە،

(يٰۤاَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾) ئەى ئەۋ كەسەى كە خۇت لە نوپن ۋ پىخەفەۋە پىچاۋە

ھەرۋەك لە (صحيح مسلم) دا ھاتوۋە، كە دايكمان عائىشە (خرائ لى رازى

بى) دەگىرپتەۋە كە ديارە ئەۋىش لە ھاۋەلانى بەرپىزمەۋە يان لە خودى

پېغەمبەر مۇھەممەد (ﷺ) دىگەن ئىش، كە دىۋان ئىسمى
 پېغەمبەر (ﷺ) لىك ئىشكەۋىتى جىرائىدا جىرائىل (ئىلىك
 السلام) ئىش پېنج ئايەتلىك سەمەتلىك سوۋرىتى (العلق) ى بۇ دىنى،
 دىچىتەۋە بۇ مال ۋە بەخەدىچەلى خىزانى (خىزىلى پازى بى)
 دىمەرمۇ، {دُكُونِي دُكُونِي} ۱. واتە: دىمەش دىمەش، مەقسىتى لىك
 خۇلى پەيدا دىمەش كە دىمەش لىك ۋەشپىنراپى ۋە، گومان دىمەش كە ئىش
 شەيتانلىك بىت ھاتىيەتلىك لىك، دىكەن (خەدىچە) ش (خىزىلى پازى بى)،
 دىمەش بۇ لىك (ۋەشپىنراپى كۆپى نەۋەشلىك) ئىمەش، ۋەشپىنراپى دىۋان
 ئىسمى كە لىك پېغەمبەر دىمەش ۋەشپىنراپى ۋەشپىنراپى بۇ پىۋان
 دىمەش، پىنى دىنى: ئىش ھاتە بۇ لىك، ھەر ئىش ھەشپىنراپى كە بۇ لىك
 پېغەمبەرلىك پېنج تۇ ھاتە.

شايدىلىك باسە (دىنار) ئىش شەمە كە ئىنسان خۇلى پىنى دىمەش، جا
 ھەندىك لىك زانىيان گوتەپانە: مەشەست ئىش بىۋە: ئىش ئىش كەشە كە
 تا ئىستە خۇت كوشمەش كەشە ۋەشپىنراپى ۋەشپىنراپى كەشە بىۋە،
 لىمەش ۋەشپىنراپى دىمەش ۋەشپىنراپى كەشە ۋەشپىنراپى، لىمەش ۋەشپىنراپى
 بۇ خەلىك بىزى {قُرْآنُكَرِيمَ} ۲، ھەشپىنراپى خەلىك ۋەشپىنراپى بىۋە، ئىش
 سەمەش پېغەمبەر (ﷺ) بىزى بىۋە لىك ھەشپىنراپى كەشە
 ۋە ئاگادار كەشە ۋەشپىنراپى كەشە (ۋەشپىنراپى ۲)، ۋە
 پەشپىنراپى خۇت بە گەشە بىۋە، واتە: پەشپىنراپى لىك گەشە بىۋە
 لىك ھەشپىنراپى، لىك ھەشپىنراپى كەشە ۋەشپىنراپى، ھەر ھەشپىنراپى
 لىك دىمەش، ھەر تەشپىنراپى پېنجانت دىمەش، ھەر تەشپىنراپى ۋەشپىنراپى

۱ رىۋاۋەت ئىسمى: (۱۴۵۲۳)، ۋەشپىنراپى: (۱۶۱).

پەرەمەردگارت پێ گەورەتر بێ لە هەموو ئەوانە، وە گەیانەنی پەيامی
خوات پێ گەورە تر بێ لە هەموو ئەوانە، و هێچ شتێک کارت تێ نەکات
{وَيَا بَكَ فَطَفِّرْ (٦)}، و پۆشاکى خۆت پاک بکە، ئەمە زۆربەى توێژمەروان
دەلێن مەبەست پێى مانای مەجازییەتى، وەك: عەرب دەلێن: (فلان
ظاهر الذیل) یان (نظیف الذیل) واتە: فلان کەس داوێنى پۆشاکەکەى
پاکە، واتە پەڕیزى پاکە و سێرەو ژيانى چاکەو، پەموشتى بەرزو جوانە،
واتە: تۆ لە هەر شتێک کە دەبێتە هۆى ناشرین کردن و لایىقى تۆ نیە
و، شایستەى ئەو پەيامە بەرزەت نیە، خۆت بەدوور بگرە. هەلبەتە
پێشتریش خۆى بەدوور گرتووە بە حوکمی فێرەتى پاک و ساغى، بەلام
ئەمجارە هەم بە حوکمی فێرەت و هەم بە حوکمی ئەو وەحى و پەيام و
شەرعیەتەى کە بۆى دى {وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ (٥)} {وَالرُّجْزَ} واتە گوناھ، یاخود
پەیسى، کە لێردا دەگونجێ پەیسى مەعناوێى بێ، یان پەیسى ماددى،
واتە: واز لە گوناھو هەلەو پەیسى بێنە. {وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْبِرُ (٦)} وە منەت
مەکە، ئەوەى کەبە خەلکى دەمدى بە زۆرى بزانی، یاخود ئەگەر
بەخششێکت لەگەڵ کەسێک کرد و شتێک پێ بەخشى، بە زۆرى مەزانە،
یاخود ئەگەر شتێک بە کەسێک دا چاومڕێ ئەوە مەبە لە بەرانبەردا
شتیکى زیاتر و مەبەستەو {وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ (٧)} و بۆ پەرەمەردگارت خۆ
پاک بکە، واتە لە پێناو گەیانەنی پەيامی پەرەمەردگارتدا و چەسپانەنى
دین و شەرعیەتەکەیدا و، هۆشیار کردنەوێ بەندەکانیدا و، لە خوا نزیک
خستەوێاندا، خۆراگر بە، نەفەست درێژ بێ.

نارەھەت دەپ، پۇۋىك كۆمەلىك ۋە ھاۋەلان (خرايان لى پازى بى) دەپن بۇ دلدانەۋە وسەردانى، ئەۋىش دەلى: ئەۋەى گە مىنى نارەھەت كىردە: (إِنْقَطَعَ عَنَّا حَبْرُ السَّمَاءِ) ھەۋالى ئاسمانمان لىپرا، ئىدى ئەۋە قىسەيە ۋاى كىرد گە ھەمۇيان بگىرىن!

بەلى بەكۋچى دۋاىي پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋەھى نەماۋە، بەلام ئايا ئەركى ئىمە جىيە؟ ئەركمان ئەۋمىيە ئەۋ ۋەھىيە گە بۇ پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھاتۋە، ئىمەش لەۋ ۋەھىيە تىبگەمىن، ۋەرى بگىرىن ۋە لىلى ھالى بىن ۋە لە خۇماندا بەرجەستەى بگەمىن، ئەۋەى كەبە خۇمان دىكرى، ئەۋە ۋەك قۇناغى يەگەم، ئىنجا ھەۋل بىدەمىن بىگەيەنن بە خەك، ۋاتە: ۋەك چۇن پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پىشى خۇى ئەۋ راستىيانەى لەپى ۋەھىيەۋە دەزانرىن ۋەرىگرتوون ۋە لە دل ۋە ھەقلى خۇيدا جىي كىردوونەتەۋەۋە قەناعەتى پىيان بوۋە، كە بەرجەستە بوون لە بووناسىي ۋە ھەقىدەۋ عىبادەت ۋە پەۋش ۋە پەفتارى بەرزو پەسنددا، ئىمەش دەپى ھەمۇ ئەۋانە تاك تاكمان لە خودى خۇماندا بەرجەستەيان بگەمىن، پاشان ۋەك چۇن دۋاىي پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەلدەستى بە ئاگادار كىردنەۋەى خەك ۋە ھۇشيار كىردنەۋە ۋە بانگ كىردىيان، ئىمەش بە ھەمان شىۋە دەپى ئەۋ قۇناغە لە گەل دەۋرۋەرى خۇماندا بىرىن.

قۇناغى سىيەم: تىگەيانلىن ۋە پىگەيانلىن كۆمەلە مەسۇلمانلىكى ھەلبىزاردە:

سەرمتا پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بانگەۋازى كىرد خەلكى ھۇشيار كىردەۋە تىگەيانلىن، پىچەلەكاندىن، كە خەلكىنە! لە خەۋى بىئاگاىي ھەلسن! ئىۋە ئازەل نىن تەنبا بۇ خەۋ ۋەۋ خۋاردىن بىن، بەلكو ئىۋەى مەۋف مەخلۋۋىكى ناۋازەن، شىتىكى گەۋرەن، دەپى بىزان بۇچى دروست كراۋن

بۇ كۆي دەچىن ۋە كۆيۈە ھاتوون؟ ئىنجا دىۋى ئەۋەدى خەلىكى
 راجلەكاندو ھۇشيار كىردىمۇ، قۇناغى سىيەمىي كارمەكى دەست پىندىمات
 كە بىرىتى يە لە (تىگەيلىدىن ۋېتىگەيلىدىن كۆمەلە مەسۇلماننىكى
 ھەلئىزادە) دىۋى ئەۋەدى كە خەلىك ھۇشيار دەكرىتەۋە، ئەۋجار دەگونجى
 پەرومردىكىرى، كەسىك ھۇشيار نەۋۋىيەتەۋە چۆن دەگونجى پەرومردە
 بىرى! تىگەيلىدىن ۋە پىگەيلىدىن ۋە پەرومردىكىرى قۇناغىكە دىۋى ئەۋە
 دى كەمرۇ ھەلئىزادە ھۇشيار بولمىدەۋە ۋە بەرچاۋى روون بۇتەۋە ۋە،
 دىۋى ئەۋەدى بۇچى دىۋىستىكراۋە ۋە، كى دىۋىستى كىردە ۋە لە كۆيۈە ھاتوومو، بۇ
 كۆي دەچى ۋە ئەركى جىيە لەم زىانەدا؟ ئىنجا ئەگەر تەماشى جەند
 ئايەتلىك بىكەين، بۇمان دەردىكەۋى كە پىغەمبەر (ﷺ) لە
 قۇناغى سىيەمى كارمەكىدا چى كىردە؟ بۇ ۋەنە: لە سوۋىرتى (الكهف)
 ئايەتى (۲۸)دا خۇا دەفەرمۇي: ﴿وَأَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ
 بِالْغَدْوَةِ وَالْعَفْوِ وَجْهًا وَلَا تَقْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدَ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
 وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا﴾ (الكهف،
 خۇا بە پىغەمبەر (ﷺ) دەفەرمۇي: (نەفسى خۇت
 رابگىرە ھەپسى بىكە لە گەل ئەۋانەدا كە لە پەرومردىگارىيان دەپارپىنەۋە
 بەيانيان ۋىۋاران، واتە: بەندايەتتى بۇ پەرومردىگارىيان دەكەن، ئەۋانە
 كىن؟ ئەۋانەن كە بەدەم بانگەۋازمەكەيەۋە ھاتوون ۋە غەلىيان ھۇشيار
 بۇتەۋە ۋە دىيان بىدار بۇتەۋە.

بەلى خۇا (سبحانە رەئەلى) بە پىغەمبەر (ﷺ) دەفەرمۇي:
 ئەۋانەى كە بەدەم بانگەۋازمەكەتەۋە ھاتوون ۋە ھۇشيار بوونەۋە ۋە بىدار
 بوونەۋە ۋە بىپارىيان داۋە بەندەى خۇا بن ۋە بەو شىۋىيە بىزىن كە خۇا
 فەرمىنى پىكرىدوون ۋە خۇا پىي خۇشە، نەفسى خۇتايان لە گەل ھەپس

بىكە، واتە: لەگەڭيان بە، ئەوانەى بىميانيان و ئىۋاران لەخوا دەپارنەنەۋە،
 واتە: لەھەموو كاتەكاندا بەندايەتتىى بۇ خوا دەكەن، ئىنجا ئايا ئامانجيان
 چىيە؟ (رُيْدُونَ وَجْهَهُ) تەنيا مەبەستيان رۋوى خوايە، واتە: دىدارى
 رۋوى بى ۋىنەى خوايە لە دۋارۋۇزدا، يا خود مەبەستيان رۋامەندىيى
 خوايە، چونكە (ۋجە): بە ماناى (رۋو) ھاتوھ كە سيفەتتىكى خوايەو بەو
 شىۋەيە كە بۇخوا شايستەيە، ياخود مەبەست پېي رۋامەندىيى خوايە
 يان پاداشتى خوايە، بەو مانايەش ھاتوھ، (وَلَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ) ۋ چاوت
 لە سەريان لا مەدە، واتە: ھەمىشە چاوت لەسەريان بى ۋ بىيانخە ژېر
 چاودېرىي خۆتەۋە، ئاگات لىيان بى ۋ پەرۋەردىيان بىكە، (رُيْدُ زِينَةَ
 الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) چاوتيان لە سەرلامەدە بەتەماى جوانىيى و زىيىق و بىرىقى
 دنيا بى، واتە بە ھۆى سەر گەرم بوونت بە دنياۋە ئاگات لە ھاۋەلەكانت
 نەبىرى، لە پەرۋەردە كردن ۋ لە مشورلىخواردن ۋ تەزكىيە كردنيان و
 ھىر كەردنيان (وَلَا تُطِيعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوْنَهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا)
 ۋمبە دۋاى كەسەك مەكەۋە كە دلىمان بىئاگا كەردوھ لە يادى خۇمان،
 ۋمبەدۋاى ئارموزۋى خۇى كەۋتوھ، ۋ كەركەى تىپەريۋە، واتە: خىسابى
 رۋىشتوھ، لە بەر ئەۋە كە رېيەكى چەۋتى گرتوھ، واتە بە ھۆى ئەۋانەۋە
 كە دلىانمان بى ئاگا كەردوھ لە خۇمان و ئاگايان لە خواۋ لە خۇيان نىەو
 بە دۋاى ئارموزۋى خۇيان كەۋتوون، تۋ مەچۋ لە ھاۋەلە رەش و
 رۋوتەكانت و ھاۋەلە چەۋسىترۋەكانت بى ئاگابى، بەئكو ھەر لە گەل
 ئەۋان بەو بىيانخە ژېر چاودېرىي خۆتەۋە ۋ پەرۋەردىيان بىكەۋ تىيان
 بگەيەنەۋ پىيان بگەينە.

ھەروھە ئايەتلىكى دىكە تىشكىمان بۇ دىخەنە سەر ئەو قۇناغە،
 كە ئەو ئايەتەنە سەرھەتە سۈرھەتە (ئەبىس) ن، كە خۇاى بەرزو مەزەن
 بۇمان باسى رۇوداۋىك دىكەتە دىخەرمۇ: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى ۝١ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى ۝٢ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزْكِي ۝٣ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى ۝٤ أَمَّا مَنْ أَسْتَفْتَى ۝٥ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى ۝٦ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزْكِي ۝٧ وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى ۝٨ وَهُوَ يَخْشَى ۝٩ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى ۝١٠ كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ۝١١ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ ۝١٢﴾.

رۇزىك پىغەمبەر (ﷺ) سەرگەرمى قىسە كىردەن دىھى بۇ
 كۆمەلىك لە زلە زلانى قورمىش، كە ئەوان خۇيان پى لەو كەورمىرېوۋە
 كە بىنە كۆرۈ مەجلىسى پىغەمبەر (ﷺ) كە ھاۋەنەنە
 رەش ورووت و سادەو چەوساۋە لە دىھورى كۆ دىھنەۋە، كوتۇۋىانە ئىمە
 لەو بەرزەتەن بىنە مەجلىسى ئەوانەۋە، پىغەمبەر (ﷺ) ئەلە ئەلە
 ﷺ سەرگەرمى قىسە كىردەن بوۋە بۇ ئەوان، لەو كاتەدا (ئەبىدەللى) كۆرى
 (ام مەكۇم) دى بۇ خىزمەتى، كە ھاۋەنەنە نەبىنەبوۋە دەلىت: ئەى
 پىغەمبەر خۇا (ﷺ) ھىچ ئايەتى تازەت بۇ نەھاتوۋەن،
 پان وەھى تازەت بۇ نەھاتوۋەن فەيەم بىكەى؟ پىغەمبەر (ﷺ) ئەلە ئەلە
 ﷺ رۇۋى لى وەردەچەرخىنى و رۇۋى لى كىر دىكەتە، بەو بۇنەۋە ئەم
 ئايەتەنە دىنە خۇار^(۱) كە دىخەرمۇ:

بەناۋى خۇاى بەمەزەمى بەخىشەنە، رۇۋى خۇاى كىر كىر رۇۋى خۇاى
 وەردەچەرخەن لەمە ئەۋەى كە كۆرەمە ھات بۇلاى. ئىنجا تۇ چوۋزانى!
 دىھىنى تەزكىە دىھوۋ، واتە: ئەو ئىمان و تەقۋاىە ھەمەتى زىادى

^۱ رۇۋە الترمذى، ۳۳۳۱، والطبري في جامع البيان (۳۲/۲۰)، وأبو يعلى في المسند: ۴۸۴۸ وابن حبان في صحيحه: ۱۷۶۹، وصححه مؤلف: (الإستيعاب في بيان الأسباب) ج ۲ ص ۴۹۲.

گەرچە پەشكەن بۇ دۆزىنە ۋە خەلىق شۇنىڭ كە بۇ بىنە بېگە ۋە بىنە بىنە پەيام ۋە بانگە ۋە مەكى، چۈنكى زانىۋىيەتى كە ئەمە پەيام ۋە بەرنامە ۋە بۇ نىرراۋە بەبى قەۋارە سىياسى، بەرپۈۋە ناچى ۋە قەۋارە سىياسىيەت پۈيۈستى بە شەرىيەت خەلىق ۋە مەنىيە ھەيە شەرىيەت خۈيى ۋە ئاسمانىي بەس نىە بۇ بىناتنانى.

(ابن ھىشام) ئە زىر ناۋونىشانى: (عَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَفْسَهُ عَلَى الْقَبَائِلِ) (ابن إسحاق) مۇە ھىناۋىيەتى: {فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْرِضُ نَفْسَهُ فِي الْمَوَاسِمِ إِذَا كَانَتْ عَلَى قَبَائِلِ الْعَرَبِ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ وَيُخْبِرُهُمْ أَنَّهُ نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَيَسْأَلُهُمْ أَنْ يُصَدِّقُوهُ وَيَمْنَعُوهُ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا بَعَثَهُ اللَّهُ بِهِ}. واتە: ئىنجا پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئە بۇنەكانى ھەجدا دەھات خۇي لەسەر ھۇزەكانى ھەرب رادەنۋاند، بانگى دەكردن بۇ لای خوا، ۋە ھەۋالى پېدەدان كە پېغەمبەرىكى رەۋانەكراۋە، ۋە داۋاى لېدەكردن كە بەرپاستى بزانو بەرگرى لى بىكەن تاكو ئەۋەى خوا پېيدا ناردوۋىيەتى بۇيان پروون بىگاتەۋە.

ھەروەھا (ابن ھىشام) لەزىر ناۋو نىشانى: (بَدَأَ إِسْلَامُ الْأَنْصَارِ) دا، گوتوۋىيەتى:

{قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَلَمَّا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إظهارَ دِينِهِ وَإِعْزَازَ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنْجَازَ مَوْعِدِهِ لَهُ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَوْسِمِ الَّذِي لَقِيَهُ فِيهِ النَّفَرُ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَعَرَضَ نَفْسَهُ عَلَى قَبَائِلِ الْعَرَبِ، كَمَا كَانَ يَصْنَعُ فِي كُلِّ مَوْسِمٍ، فَبَيْنَمَا هُوَ عِنْدَ الْعَقَبَةِ لَقِيَ رَهْطًا

مِنْ الْخَزَجِ أَرَادَ اللَّهُ بِهِمْ خَيْرًا، قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَعَدَنِي عَاصِمُ بْنُ عُمَرَ
بْنُ قَتَادَةَ، عَنْ أَشْيَاحٍ مِنْ قَوْمِهِ قَالُوا: لَمَّا لَقِيَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُمْ: مَنْ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: نَفَرٌ مِنَ الْخَزَجِ.

واتە: ئىبنى ئىسحاق گوتتۇيەتى: ئىنجا كاتىك خۇي بەرزو زال ويىتى
ئايىنەكەي ئاشكرا بىكاتو سەرىخاتو پىغەمبەرەكەي (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
رَسَلَم) پىشت ئەستوور بىكاتو گىتى خۇي بۇ بەرىتە سەر، پىغەمبەرى
خو لەو كاتەدا كە جەجى تىدا دەكرا گەپشە كۆمەللىك لە
ئەنصارىيەكان، خۇي رانواند لەسەر ھۆزەكانى عەرەب وەك ھەمىشە
وايدەكرد، ئىنجا لە كاتىكدا كە لەلەي عەقەبە بوو گەپشە كۆمەللىك لە
خەزرج، كە خوا ويىتى خىريان بىنىتەرى... ئىنجا لەگەللىان دانىشتو
بۇلەي خۇي پايە بەرزو زال بانگى كردن، ■ ئىسلامى بۇ خىستەنە پروو ■
قورئانى بەسەردا خويىندەنەو... ئەوانىش وەلامىيان دايەوومو بەراستىيان
زانى و ئەو ئىسلامەي لەسەرى رانواندبوون لىيان وەرگرت... پاشان
لەلەي پىغەمبەرى خواوہ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) گەرپانەوہ بۇ ولاتى
خۇيان، دواي ئەوہى ئىمانىيان ھىناو مسولمان بوون.

ئىبنى ئىسحاق گوتتۇيەتى: وە وەك بۇم باسكراون ئەوانە شەشە كەس
بوون لە ھۆزى خەزرج.

شاينى باسشە مسولمانبوونى ئەو شەش كەسە لە ئەنصارىيەكان
زەمىنە خۆشكەرى پەيمانەكانى يەكەم و دوومى عەقەبە بوو و، لەسالى
يازەمىيەم (۱۱) پىغەمبەرايەتەش دا بوو، وە پەيمانەكانى يەكەم و
دوومى عەقەبەش لە سالەكانى: (۱۲و۱۳) دا بوون.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۸.

قۇناغى يېنىچەم: بەستىنى پەيمانى يەكەم دۈۈمى عەقەبە ئەكەل ئۈيىنەرانى ھەردۈۈك ھۇزى ئەۈس و خەزىرە جەدا

۱- بەستىنى پەيمانى يەكەمى عەقەبە لەسالى دۈۈمىيەمى پېغەمبەر پەيمانى
دا:

{ابن هشام} لەو بارمۇ گوتۇۋىمى: {حَتَّى إِذَا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ وَأَفَى
الْمَوْسِمِ مِنَ الْأَنْصَارِ اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا، فَلَقَوْهُ بِالْعَقَبَةِ، (قَالَ) وَهِيَ الْعَقَبَةُ
الْأُولَى، فَبَايَعُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى بَيْعَةِ النِّسَاءِ وَذَلِكَ
قَبْلَ أَنْ تُفْتَرَضَ عَلَيْهِمُ الْحَرْبُ}.

ۋاتە: لە سالى داھاتۇدا دۈۈدە پىاۋ لە ئەنصارىيەكان لەكاتى جەجەدا
ھاتنۇ لەلای عەقەبە پېيگەمبەشتن، دەلى: ئەۋە پەيمانى يەكەمى عەقەبە
بوۋ، ۋە بەگۈپۇرى پەيمانى ئاھرىتان پەيمانىيان بە پېغەمبەرى خوا
(صلى الله عليه وسلم) دا، ئەۋىش پېش ئەۋىبوۋ كە جەنگىيان لەسەر
پىۋىست بىرى.

ئىنجا لەبارەى نىۋەپۇك و بىرگەكانى ئەۋ پەيمانەۋە با گۈى بۇيەككە لە
بەشدار بوۋانى بىگىن كە (عبادة بن صامت) ە (خوا لىتى ۋازى بن)، دەلى:
{بَايَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ الْأُولَى عَلَى أَنْ لَا
نُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا نَسْرِقَ وَلَا نَزْنِيَ وَلَا نَقْتُلَ أَوْلَادَنَا، وَلَا نَأْتِيَ بِيَهْتَانٍ
نَفْسِيهِ مِنْ بَيْنِ أَيْدِينَا وَأَرْجُلِنَا وَلَا نَعْصِيَهُ فِي مَعْرُوفٍ فَإِنْ وَفَيْتُمْ فَلَكُمْ
الْجَنَّةُ، وَإِنْ غَشَيْتُمْ مِنْ ذَلِكَ (شَيْئًا) فَأَخَذْتُمْ بِعَدَةِ فِي الدُّنْيَا، فَهُوَ كَفَّارَةٌ
لَهُ وَإِنْ سَتَرْتُمْ عَلَيْهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَأَمْرُكُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ شَاءَ
عَذَابٌ وَإِنْ شَاءَ غُفْرٌ}.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۲.

^۲ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۳.

واتە: شەمۇ يەكەمى عەقەبە پەيمانان بە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا كە، ھىچ شەيئە نەكەينە ھاوبەشى خوا، ۋە دىزى نەكەين، ۋە زىنا نەكەين، ۋە مەندالەكانمان نەكوژىن، ۋە ھىچ بوختانىك لەنىوان دەست و پېيەكانماندا ھەلەبەستىن، ۋە لەشتى باش و پەسنددا سەرىپچى لىنەكەين (فەرەمۇي:)، ئەگەر وفادارو پابەند بوون بەھەشتان ھەيە، ۋە ئەگەر تووشى بەشەك لەوانە بوون، ۋە لەدنەدا لەسەرى سزاداران ئەو ھەيە مایەى سەرىنەھەيەتى، بەلام ئەگەر ھەتتا قىامت بۇتان پۇشرا، ئەو بەدەست خۇاى زال و پابەدارو، ئەگەر وىستى سزا دەدات، ۋە ئەگەر وىستىشى دەبوورى.

شايانى باسىشە بۇيە ئەم جۆرە پەيمانەى يەكەمى عەقەبە ناوئراو پەيمانى ژنانە (بىعة النساء) چونكە باسى جەنگ و كوشتارى تېدا نىە كە تەنيا لەسەر پىاوان فەرەزە، ۋە ھەمان پەيمانىش كە لەسوورەتى (المتحنة) دا باسكراو ھە ژنان وەرگىراو، ۋەك خوا فەرەمۇيەتى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يَشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأُزْوِجِهِنَّ وَلَا يَعْتَصِمْنَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَأَسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾﴾ المتحنة.

۲- پەيمانى دووھى عەقەبە: پەيمانى دووھم، كە ئەمۇش ھەر لە عەقەبە بەستراو، بەراستى ھەنگاويكى زۆر گرنگ بوو لە لايمەن پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە ئەو ھاوئە بەرپزانەھەو كە پەيمانان پېدا، واتە: مەسۇلمان بوون و پەيمانان پېدا كە كە كە ئېدا ھاوکارو دەسبارگەرب بۇ پېكەينانى ھەوارى سىياسى، لە شارى (يەرب) كە دواتر ناوى دەبەتە

(مدینة الرسول) شاری پیغمبر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، تھو پھیمانہ شر
لہ سہرچاومکانی سپرہی پیغمبر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۱۱ بہ چہند
ریواہیتیک ہاتوہ، ۱۲ تھمہ یہ کیکیانہو (جابر بن عبد اللہ) دھیکیریتھوہ
کہ نامادہی بہستنی تھو پھیمانہ بووہ:

{عَنْ جَابِرٍ قَالَ مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ
يَتَّبِعُ النَّاسُ فِي مَنَازِلِهِمْ بِعُكَاظٍ وَمَجَنَّةٍ وَفِي الْمَوَاسِمِ بِمَنْى يَقُولُ مَنْ
يُؤَيِّنِي مَنْ يَنْصُرُنِي حَتَّى أَبْلُغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ الْجَنَّةُ، حَتَّى إِنْ الرَّجُلُ
لَيَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ أَوْ مِنْ مُضَرَ كَذَا قَالَ فَيَأْتِيهِ قَوْمُهُ فَيَقُولُونَ احْتَزْ عَلَامَ
قُرَيْشٍ لَّا يَفْتِنُكَ وَيَمْشِي بَيْنَ رِجَالِهِمْ وَهُمْ يُشِيرُونَ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ، حَتَّى
بَعَثَنَا اللَّهُ إِلَيْهِ مِنْ يَثْرِبَ فَأَوَيْنَا وَصَدَقْنَا فَيَخْرُجُ الرَّجُلُ مَنَا فَيُؤْمِنُ بِهِ
وَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَيَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ فَيُسَلِّمُونَ بِإِسْلَامِهِ، حَتَّى لَمْ يَبْقَ دَارٌ مِنْ
دُورِ الْأَنْصَارِ إِلَّا وَفِيهَا رَهْطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يُظْهِرُونَ الْإِسْلَامَ ثُمَّ اتَّخَمَرُوا
جَمِيعًا فَقُلْنَا: حَتَّى مَتَى تُشْرِكُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُطْرَدُ فِي
جِبَالِ مَكَّةَ وَيَعَاثُ، فَرَحَلَ إِلَيْهِ مَنَا سَبْعُونَ رَجُلًا حَتَّى قَدِمُوا عَلَيْهِ فِي
الْمَوْسِمِ فَأَوَعَدْنَا شُعْبَ الْعَقَبَةِ فَاجْتَمَعْنَا عَلَيْهِ مِنْ رَجُلٍ وَرَجُلَيْنِ حَتَّى
تَوَافَيْنَا فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ تُبَايِعُكَ قَالَ: تُبَايِعُونِي عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ
فِي النَّشَاطِ وَالْكَسَلِ وَالنَّفَقَةِ فِي الْعُسْرِ وَالْيُسْرِ وَعَلَى الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ
وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَنْ تَقُولُوا فِي اللَّهِ لَّا تَخَافُونَ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَّامٍ
وَعَلَى أَنْ تَنْصُرُونِي فَتَمْنَعُونِي إِذَا قَدِمْتُ عَلَيْكُمْ مِمَّا تَمْنَعُونَ مِنْهُ
أَنْفُسَكُمْ وَأَزْوَاجَكُمْ وَأَبْنَاءَكُمْ، وَلَكُمْ الْجَنَّةُ، قَالَ: فَقُمْنَا إِلَيْهِ فَبَايَعَنَا} ۱

۱ برواہ: مسند الإمام أحمد، رقم الحديث: ۱۴۴۵۶، وإسناده صحيح على شرط مسلم المحقق
شعيب الأرنؤوط وآخرون، ط ۲ ۱۴۲۰ھ - ۱۹۹۹م.

واتە: جابىرى كۆرى عەبدوللا (خا لىيان رازى بى) دەلى: پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دە (۱۰) سالان لە مەككە مایەو، شوین خەلکی دەكەوت لە مەنزىلگایەكانیان دا لە عوكاڭ و مەجەننە وە لەكاتى جەجدا لە مینا، دەیفەرموو: ((كۆ دەمگىتە خۆی و پشتم دەگرى، تاكو پەيامى پەرومردگارم بگەيەنم و لە بەرانبەردا بەهەشتى ھەبى؟))

ھەتا پیاوی وا ھەبوو لە یەمەن یان لە موزەپ دەردەچوو گەلەكەى دەھاتنە لای پىيان دەگوت: وریای گەنجەكەى قورمیش بە فریوت نەدات! وە (پىغەمبەر) بەنیو پیاوگەكانیاندا رەت دەبوو بە پەنجەكانیان ئامازمیان بۆ دەکرد.

ھەتا خوا ئیمەى لە (یثرب) موە ناردە لا، ئیدى ئیمە پشتمان گرتو بپرومان پێھێنا، پیاویك لە ئیمە بۆ لای دەچوو بپروای پێدەھێنا و ئەویش قورئانى فێر دەکرد، ئیدى دەگەرپایەو لە كەسو كاری و بەھۆى مسوئەلبوونى ویەو ئەوانیش مسوئەلمان دەبوون، ھەتا واى لێھات گەرەك و بنەمالەپەك لە ھى پشتیوانەكان نەما كە كۆمەلەك مسوئەلمانیان لەنیودا نەبن و مسوئەلمانەتیی خۆیان ئاشكرا كرد.

پاشان لەنیو خۆیان دا كۆبوونەو مو راپۆزىيان كرد (واتە: پشتیوانەكان) وە گوتمان: ھەتاكەى واز لە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىنین لە شاخ و داخەكانى مەككە دەربگرى و بترسىنرى! ئیدى ئەو مەبوو جەفتا پیاو لە ئیمە بەرەو لای كەوتنە رۆ ھەتا لە كاتى جەج دا لەلای شیوى عەقەبە بەلێنگەمان دانائ، یەك یەك و دوو دوو لەلای كۆبووینەو، گوتمان:

ئەى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پەیمانەت پى دەمىن، فەرموو: پەیمانم پێدەدەن لەسەر:

- ۱- گوئى بۇگرتن ۋە بەقسەكردن لەكاتى چالاكىي ۋە تەمبەئىي دا.
- ۲- ۋە بەخشىن لەكاتى تەنگەمستىي ۋە فەرەحنائىي دا.
- ۳- ۋە لەسەر فەرمان بەچاكە كردن ۋە رى لە خرابە گرتن.
- ۴- ۋە گە لە پىناۋى خوادا ھەق بلىن ۋە لە لۆمەي لۆمەكاران نەترسن.
- ۵- ۋە گە پشتم بگرن ۋە سەرم بخەن كە ھاتمە نىوتان لە ھەرشىك كە خۇتان ۋە ھاسەرانتان ۋە كورەكانتانی لى دىپارىزن.
- ۶- ۋە لەبەرانبەرىش دا بەھەشتان دەبى.

دەلى: ئىمەش ھەئساين ۋە پەيمانمان لەگەل بەست.

ئەگەر تەماشىا بگەين ئەم پىنج مەرچە كە پىفەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە سەر ئەو ھەۋەلە بەرپزانە دايدەننى، لە راستىدا ھەر پىنجىيان پىۋىستىن بۇ ھەر كۆمەلگەۋ كۆمەللىكى توندوتۆل كە بىھەۋىت ۋاقىع بگۆرى:

- ۱- گوئى بۇ گرتن ۋە بەقسەكردن لەكاتى پى خوشبوون ۋە پى ناخوشبووندا، ئەو خەلگە دەبىت گوئى بگرن بۇ قىيادەي خۇيان ۋە بە قسەشى بگەن، ديارە لەسنوورى شەرعدا .

- ۲- ۋە پاشان مال سەرف كردن، ھەر ئەۋەندە بەس نىە كە تۇ گوئى بگرى ۋە بەقسە بگەي، بەلكو دەبى مالش بىخەشى، ئەو مال بەخشىنەش لەكاتى ھەرزانىي ۋە لەكاتى گرانييدا، لەكاتى نارەھەتتىي ۋە لەكاتى فەرەحنائىيدا.

- ۳- ۋە پاشان فەرمان بەچاكەۋرپىگىرى كردن لە خرابە، دەبى ھەر كامىيكان ئەندامىكى گورج ۋە گۆل بىت بۇ پاكسازىي كەرنى كۆمەلگەي خۇي لە ناشەرىيەكان، ۋە رازاندەۋەي بىمناكارى شەرىعىي ۋە پەسەند.

- ۴- ۋە پاشان ھەقىيىزىي ۋە نەترسان لە لۆمەي لۆمەكاران.

۵- ۋە پاشان پېنجه ميان بەرگىرىيى كىردىن لە پېنجه مېبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) ۋە سەرخستىن ۋە پاراستىن لە ھەرشىك كە تۆ خۆت ۋە مال ۋە مىندالى خۆتى لى دەپارېزى، ھەر پېنجىيان پېۋىستىن، چۈنكە بەبى بوۋى ھەر كام لەم پېنج مەرجه، كارى ھەرموۋىيى ۋە بەكۆمەل ناكى.

شاينى باسېشە ئەۋ جەفتاۋ پېنج (۷۵) كەسە نوپىنەرى سەرخەم ئەۋ خەلگە مىسۇلمانە بوۋىن، كە ھەر لەدۋاى دىدارى پېنجه مېبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) لەگەل شەش كەسەكەدا لە (يئىرب)دا پەيدا بوۋىن، نەك لە دۋاى پەيمانى پەكەمى عەقەبە شەۋە، ھەر لەۋ كاتەۋە خەلگىكى زۆر مىسۇلمان بوۋە ۋە ئىمە پېشەر باسما كىرد كە يەككە لە راۋىيەكان دەلى: (فلم يبق دار من دور الأنصار إلا ودخلها الإسلام) ۋە ھىچ كەركە ۋە بىنەمالە يەكى ئەنصارىيى نەما بوۋ كە ئىسلامى نەچۈۋىيەتە نىۋ، ۋەك خۋاى پەرومىردگارىش ئاماژە بەۋە دىكەت ۋە دىفەر مۋى: { وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِ } الحشر، ۹، ۋە: ئەۋانەى كە پېش كۆچكەران مەنزىلگاپان بۆ ئىمان ساز كىردىۋو.

ئىنجا مىن لىرەدا مەبەستەم لە باسكىردىن ئەم مەسەلەمە ئەۋمىيە كە زانايانى ئىسلام بىنچىنە يەككىيان دانائە دەلى: فەرزى عەمىن ئىنسان دەبى خۆى پېى ھەلىسى، ئەۋجار لەسەرى لادەچى، ۋەك: (نوپىز، پۇزۇۋ، زەكەت، جەج) بەلام فەرزى كىفايە ھەيە ئەۋمىيە كە ئەگەر كۆمەللىك لەنىۋ مىسۇلماناندا بايى ئەۋەندە كە پېيان ئەنجام بىرى، پېى ھەلىستان، لەسەر ئەۋانى دىكەش لادەچى، بەلى ئەركەكانى ئىسلام بەگشتى دەبنە دوۋبەش: بەشكىكان (الواجبات العينية) ن ۋە: لەسەر تاك تاكى مىسۇلمانان پېۋىستە پېيان ھەلىسن ۋە ھەركامىكىيان دەبى لە زاتى خۇيدا

ئەو فەرزە ئەنجام بەت، ئەوجار لەسەرى لادەجى، بەشىكى دىكەى ئەو فەرزەنە كە زۆرتىنىيان، بىرىتىن لە (الواجبات الكفائية) ئەمانىش ئەوانەن كە دەپىنت ھەندىك لە جىياتى ھەمووان پىيان ھەئس، ئنجا ديارە نەدەگونجا كە مسوئلمانانى (يئرب) ھەموويان بىن بۆلاى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھەم كەشف دەبوون، ۋە ھەم ناشگونجى ئەو خەلكە ھەمووى بىت، ۋە ھەمووشيان رەنگە لە ئاستى ئەودا نەبووبىن كە بىن پەيمان لەگەل پىغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم) بىەستەن.

چۆنىەتلى ئەو پەيمان بەستەنە

ئنجا با تەماشىا بگەين شىۋازى ئەو پەيمان بەستەنە چۆن بوو؟ (كعب بن مالك) (خرأى لى رآى بى) كە يەككىكە لە بەشداربووانى ئەو پەيمانە لەو بارەو دەلىت: { قَالَ فَنِمْنَا تِلْكَ اللَّيْلَةَ مَعَ قَوْمِنَا فِي رِحَالِنَا، حَتَّى إِذَا مَضَى ثُلُثُ اللَّيْلِ خَرَجْنَا مِنْ رِحَالِنَا لِمِعَادِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْلُلُ تَسْلُلُ الْقَطَا^(۱) مُسْتَحْفِينَ حَتَّى اجْتَمَعْنَا فِي الشَّعْبِ^(۲) عِنْدَ الْعُقْبَةِ، وَكُنْ ثَلَاثَةٌ سَبْعُونَ رَجُلًا، وَمَعَنَا امْرَأَتَانِ مِنْ نِسَائِنَا: نُسَيْبَةُ بِنْتُ كَعْبٍ أُمُّ عُمَارَةَ إِخْلَى نِسَاءَ بَنِي مَازِنَ بْنِ النَّجَّارِ، وَأَسْمَاءُ بِنْتُ حَمْرٍو^(۳) }.

ديارە پىشتەر ئەنصارىيەكان مسوئلمان بوون، بەلام لەو كاتەدا پەيمانى پى دەدەن، پەيمانى پى نادەن كە مسوئلمان بىن، چۈنكە پىشتەر مسوئلمان بوو ون ھەر لە مەدىنە مسوئلمان بوون لە دواى پەيمانى يەكەمى عەقەبەو، بگرە رەنگە پىشتىش مسوئلمان بووبىن، ھەر لەو كاتەو كە (مصعب بن

^(۱) القطا: ضرب من الحمام، الواحدة: قطاة. المصباح المنير: للفيومي، ص ۲۶۲.

^(۲) الشعب: إنفراج بين الجبلين، ج: شعاب. المعجم الوسيط: ص ۴۸۳.

^(۳) السيرة النبوية لابن هشام. ج ۲ ص ۲۲۸ ط ۲۰۰۶. دار ابن الهيثم.

عمير) (خوای لی رازی بی) چووه بۆ مەدینە، بەلام ئەو کارىكى گەورەى دیکەیه پىی ھەلدەستن، گە بریتىھ لە بنیاتنانى ھەوارەى سیاسى.

کەعبى كورى مالیک دەلتى: ئەو شەو ھەوتىن لەلای بارمکانى خۆمان لە گەل گەلەکەى خۆماندا، (واتە: لەگەل ئەو خەلکەى کە نامسولمانەو لە (یثر) ھەو ھاتوون بۆ ھەج، چونکە موشرىکەکان ھەجیان دەکرد) ھەتا سىپىھى شەو تىپەرى، دواتر ئىمە لە مەنزىلگانى خۆمانەو بەرەو بەلنگاکە رۆشتىن، {واتە: ئەو شوپىھى گە بەلنگان دابوو لى کۆپىنەو لەگەل پىغەمبەردا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)}، وە رۆشتىن بە پەنامەگى و ئەسپاى وەك رۆشتىن کۆتر (کە زۆر نەرم دەروا، پانى بە جۆرىك رۆشتىن کە ھىچ کەس ھەستمان پى نەگات و دەنگى پىمان نەیت) ھەتاگو لەلای دالانى نرىک عەقەبە کۆپوینەو لە خزمەت پىغەمبەردا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وە ئىمە ھەفتاوى سى پىاو بووین و دوو ژانىمان لە ئافرىتانمان لەگەل بوون: نوسەپىھى کچى کەعب (ام عمارە)، وە ئەسمائى کچى عەمر.

کەواتە: گە (جابر بن عبداللە) دەلتى (۷۰) کەس بووین، ئەو بە شىوہى نىزىکخستەو گوتوویەتى، ئەگەرنا بە وردى (۷۳) پىاو و (۲) ئافرىت بوون، ھەلبەتە لىرەشدا ئەو وەردەگىرى کە ئافرىتان لە ھەموو قۇناغەکانى گارى ئىسلامى دا بەشدار بوون، ھەروەك چۆن لە قۇناغى مەككەدا يەگەمین شەھىد ئافرىت بوو: (سُمَيَّةُ) خىزانى (ياسر) دایكى (عمار)، لەو رۆداو ھەنگەشدا بەشدارن، لە ھەلبەزاردنى سەروگى دەولەتدا، چونکە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەو پەیمانە کەپى دەمدن، وەك گۆتم پەیمانى ئىمان پىھىنان نى، چونکە پىشتى زانىویانە

كە پېغەمبەرى خوايە، بەلكو پەيمانى ھەلبىزار دىيەتى بە سەرۆكى دۆلەت وولات.

چەند ھەلوەستەيەك لە بەرانبەر پەيمانى دووھەمى عەقەبەدا

(۱) ھەلوەستەي يەكەممان لەبەرانبەر قسەيەكى (عبادە بن الصامت)ە (خرا لىي زازى بى) كە ئەويش يەكەكە لە بەشداربووانى پەيمانەكە، كە دەلەيت: (بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ بَيْعَةَ الْحَرْبِ)^(۱) واتە: پەيمانمان لەگەڵ پېغەمبەرى خوادا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەست، بە پەيمان بەستنى جەنگ، ئنجا ئايا بۆجى ناوى لىئاو پەيمان بەستنى جەنگ؟ چونكە بە پىي بەندەكانى ئەو پەيمانە، زانىويانە كە لەمەودوا دەبى ئامادە بن كە بەسەر و مال دىفاع لە ئىسلام و پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بگەن.

(۲) پىويستە ھەلوەستەيەكى دىكە بگەين لە بەردەم قسەكانى (اسعد بن زرارە)دا كە وەك گوتراو: (وكان من أحدثهم سنا) لە ھەموويان گەنجتر، ياخود يەكەك بوو لەوانەى لە ھەمووان گەنج تر بوو، بەئى جارى وا ھەيە قسەيەكى زۆر چاك، يان ھەلوئىستىكى زۆر جوامىرانە پەكى لە سەر گەنجىك دەكەوى.

ئەو گەنجە مسوئمانە قسەيەكى زۆر ھەكىمانە و دووربينانە دەكات، كە بەراستى بۆ ئىمە جىي پەند لىومرگرتن، دەلى: (رَوَيْدًا يَا أَهْلَ يَثْرِبَ فَإِنَّا لَمْ نَضْرِبْ أَكْبَادَ الْإِبِلِ إِلَّا وَنَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنْ إخراجَهُ الْيَوْمَ مُفَارَقَةُ الْعَرَبِ كَأَنَّا وَقْتَلُ خِيَارِكُمْ وَأَنْ تَعْضُكُمْ السُّيُوفُ، فَإِمَّا أَنْتُمْ قَوْمٌ تَضْرِبُونَ عَلَى ذَلِكَ وَأَجْرُكُمْ عَلَى اللَّهِ، وَإِمَّا أَنْتُمْ

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۳۵، دار ابن الهيثم ط: ۲۰۰۶.

قَوْمٌ تَخَافُونَ مِنْ أَنْفُسِكُمْ جَبِينَةً فَبَيَّنُوا ذَلِكَ فَهُوَ عُلْتُ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ،
قَالُوا أَمِطْ عَنَّا يَا أَسْعَدُ فَوَاللَّهِ لَا نَدْعُ هَذِهِ الْبَيْعَةَ أَبَدًا...^۱

به لى ئهم هه لوىستهى (اسعد بن زرارة) زور شتى لى وهردهگيرى، كه له
گهرمهى قساندا ده لىت: راوهستن ئهى خه لكى (يثرې) ئيمه سوارى
خوشر نه بوو، واته خويمان نه زيمت نه داوه له (يثرې) موه هاتوو،
پهيمانى له گهل بېهستين، مه گهر له بهر نه وهى دمرانين كه پيغه مبهرى
خوايه، وه ئيمه دمرانين نه مړو ته گهر له شارى خوئ بيهينينه دمر و
بېهين بولاي خويمان، نه وه ماناي وايه كه له تيكړاي عمرېب جيا
دمبينه وه، {واته: ئيمه دمبينه بهرميهك له بهرانهر همموو عمرمېدا {
وه نه وه دمبينه هوئ نه وهى پياوه نازاو چا كه كانمان بكوژرين، }
دمبينه هوئ نه وه كه شمشير بمانگه زى، جا پان نه وه تا ئيوه نارام ده گرن
له سر نه وه نارې حتميانه هى كه دننه رېتان به هوئ نه وه پهيمان هوه،
نه وه پاداشتتانه له سر خوايه و بهر دهوام بن، يا خود نه گهر دهرسن دوايى
ترسيك بچيته دلثانه وه } پاشه كشه بكن، نه وه ئيستا روونى بكنه وه،
چونكه بولاي خواتان نه وه مياشتره، كه له ئيستاوه پهيمانى پى نه دمن
(نه كه پهيمانى پى بدن } دواتر پاشه كشه بكن } به گورگان خوار دوى
بدن) خه لكه كه گوتيان: نهى نه سه ده! ده ستت لادمو خوت دوور
بخه ره وه، (واته: ريمان بكه، چونكه وا دياره ده ستى به ده ستى
پيغه مبهرى خواوه بووه) ئيمه هه رگيز نه م پهيمان واز لى ناهينين،
(واته: ئيمه به هه رچى بويمان ته و او بووبى نه م پهيمان له گهل

^۱ پروانه: مسند الإمام أحمد بن حنبل ج ۲۲-۲۴۹. المحقق: شعيب الأرنؤوط وآخرون. الناشر: مؤسسة الرسالة. الطبعة: الثانية ۱۴۲۰ هـ، ۱۹۹۹ م.

پېغەمبەرى خوادا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىمەستىن، ئەگەر سەرۋىملىشىمان تېدا فېدا كىردۇ.

بەئى ھەركەسىك بېھۋى پەيمانىك بەرىتە سەر، ئەو پەيمانە لە سەر بناغەيەكى كۆنكرىتى دىمەستى، واتە: ئەگەر ئىنسان بېھۋى بەئىنىك بەرىتە سەر، پېش ئەۋى بەئىنەكە بدات سەد جار بىر دىمەتەۋە، بەلام كەسىك گۆى بە پەيمان ۋەئىن نەدات، باكى نېە چ پەيمانىك دىمەتەۋە چ بەئىنىك دىمەتەۋە، چۈنكە بە تەما نېە بېباتەسەر، بەئى ئەو ھاۋەلە بەرىزانە زانىۋىانە لەگەل كى مامەلە دىمەن، پېش پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پەرۋەردىگارىان بېنىۋە، ئەۋەتا (اسعد بن زرارە) دەئى: (فَهُوَ عَزَّ لَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ) ئەگەر لە خۇتان رانابىنن ۋە دىتەرسن دۋاى ترس بېچىتە دىتەنەۋە پاشەكشە بىكەن، ئەۋەزىاتەر عوزرى تېدايە بۇ لای خواتان، كە ھەر لە سەرۋەتەۋە پەيمانى لە گەل نەبەستىن، زانىۋىانە كە ئەۋە مامەلە كىردنە لەگەل خوادا (سبحانە ۋە تەلى)، ئىنجا لەگەل پېغەمبەرى خوادا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، ۋە بە تەماش بوون پەيمانەكە بەرنەسەرۋە كازى پى بىكەن، بۇيە زۆر ھەۋەستەيان تېدا كىردۇ ۋە پەلەيان تېدا نەكردۇ.

۳) ئىنجا قىسەكەى (ابوالھېثم) دىمەكەنە جىئى ھەۋەستە، كە دەئى: (يا رسول الله! إن بيننا وبين الرجال حبلاً، وأنا قاطعها - يعني اليهود - فهل عسيت إن نحن فعلنا ذلك ثم أظهرك الله، أن ترجع الى قومك وتدعنا؟ قال: فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال: بل الدّم الدم والهدم الهدم، أنا منكم وأنتم مني، أحارب من حاربتكم وأسلم من سلمتم).

ۋاتە: ئۇنى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لى نىۋان ئىمە و بىاۋانىكىدا كە مەبەست پىي جۈۋلەكەكانە پەيمان وبەلئىن ھەن كە پىشتر بوۋمانە، ۋەبە ھۇي ئەو مسوئلمان بوۋنەمانەۋە، لەگەل ئەۋان پەيۋەندىيەمان دەپچىرى (بى ئەۋەي ئەۋان پەيمان بشكىنن، بەلكو ھەر جۈۋلەكەكان لىيان قىۋول ناكەن و بە تەبىئەت دەپچىرى)، جا ئايا چاۋمىرى دەكرى كە ئىمە ۋامان كىردو دۋاپى خوا تۋى سەرخست، بگەپپەۋە بۆلای قەۋمەكەت و بچىتەۋە بۆ مەككەۋ ئىمە ۋاز لىبىنى (ۋە بىمىننەۋە ئىمەۋ جۈۋلەكەكان و سەرمىجام ئەۋانىش تۆلەمان لى بىستىننەۋە؟).

پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پىش زەردەخەنەي ھاتى، (ھەلبەتتە زەردەخەنەكە ئەۋمىيە كە سەرسام بوۋە بە عەقلى و دوۋر بىنىي (أبوالهيثم)، ۋەپاشانىش ديارە قەسكەي پى خوش بوۋە، دۋاترىش زەردەخەنەكە ئەۋە دەگەپەننى كە شتى ۋا لە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ناۋەشىتەۋە، چونكە زەردەخەنە جارى ۋاھەيە چەند مانايەكى ھەيە، بەللى، لە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ناۋەشىتەۋە كە ئىستا كەسانىك بە سەرومال فېداكارىي لە پىناۋ پەيامەكەيدا بگەن، كەچى ئەۋىش بە جىيان بەللى بۆيە دەفەرمۇي: (بەلكو خويىنم لە گەل خويىتەنەۋ، مىردىم لە گەل مىردىتەنە، مىن لە ئىۋەم و ئىۋەش لەمىن، شەپ لە گەل كەسىكىدا دەكەم كە شەپتان لەگەل بگات، لەگەل كەسىكىدا ئاشتىي دەكەم كە ئىۋە ئاشتىي لە گەلدا دەكەن.

۴) ھەلۋەستەپەكى دىكە: كە ئەۋەش دىسان ۋەردەكارىي ئىشى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مان بۆ دەردەخات، كە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) زۆر ۋەردەكارىي ۋ كارامەيى بەكار ھىناۋە لە ئىشى خۇيدا:

(كعب بن مالك) دەلىت: (وقد قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أخرجوا إليّ منكم اثني عشر نقيباً ليكنوا على قومهم بما فيهم. فأخرجوا منهم اثني عشر نقيباً، تسعة من الخزرج وثلاثة من الأوس)؛
 واتە: ۋە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرموۋى: دوازده (۱۲) كەسم لە نىۋ خۇتاندا بۇ ھەلۋىزىر ۋەك مشوورخۇر، بۇئەۋى بەسەر خەلگەكانى خۇيانەۋە سەرپەرشتىارىن ۋە ئاگانى لىيان بىۋ مشوورىان بخۇن، ئىدى (۱۲) نەقىبىيان ھەلۋىزىر، ("نقىب" ديارە زارۋىيەك بوۋە بەماناى مشورخۇر ۋە كاربەدەست ۋە بەرپەرس)، نۇ (۹) كەسىان لە خەزرج ۋە سى (۲) شىيان لە ئەۋس، لە بەر ئەۋى ھۇزى خەزرجىيەكان زىاتر بوون، ديارمېشكى زىاتريان دراۋىتى، ۋە ھۇزى ئەۋس كەمتر بوون كەمترىان پى براۋە.

ديارە ئەمەش چەند شتىكى لى ۋەردەگىرئ:

۱- مەسەلەى ھەلۋىزىر (انتخاب)، شتىكى رېشەپپە لە ئىسلامدا، واتە: ھەلۋىزىر دىنى بەرپەرسان ۋە مشوورخۇران، ديارە پېغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەيتۋانى بھەرموۋى: فلان ۋە فلان ۋە فلان نىۋە نەقىبى ئەۋ خەلگەن، بەلام ئەۋى گىراۋمەۋە بۇ خۇيان: (أخرجوا إليّ منكم اثني عشر نقيباً كي يكنوا على قومهم بما فيهم) لە نىۋان خۇتاندا (۱۲) نەقىبىم بۇ ديارى بگەن، تاكو ھەركامىك لەۋ نەقىبانەسەرپەرشتى ئەۋ كۆمەلەى خۇى بكات.

ب- ۋە ئەۋمىشى لىۋەردەگىرئ كە دەستەلات (سلطة) دەگەرپتەۋە بۇخەلگ، پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پارىزراۋ (معصوم)ە

^۱ - السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۹، والمعجم الكبير للطبراني، ۱۷۱، وتاريخ الإسلام، للنهبي، (۸۵/۱)، وعيون الأثر، لابن سيد الناس (۲۶۱/۱).

بتانهوئى لهم ژووره بچنه دهرهوه، خو دهبیت پهکيکتان پيش بکهوئى،
دما (عاسى) دمېن!!.

د- لهراستيدا ههبوونى رېک وپيکي [(نظم) عمقل دمېخوازى، بويه
پيغه مبهري خوا (صلى الله عليه وسلم) چاوهرپي نهوه نهبووه خوا
نايه تيک بنيرته خوارى و بهرموى: (۱۲) کهسيان لى جيا بکهروهو
وهک نهقيب لپيان هه لېژره، به لکو هر به عمقل و نهزموونى خوئى
زانيويه تي که نهگهر وانه بى نيشه که بهرپوه ناچى.

۵) نجا هه لوسته يه کى دپکه له بهرانهر وهلامى پيغه مبهري خوا دا بو
فسه کهى (العباس بن نضلة): (فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
ارفضُوا إِلَى رَجَالِكُمْ. فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُضَلَةَ: وَاللَّهِ الَّذِي
بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنْ شِئْتَ لَنَمِيلَنَّ عَلَى أَهْلِ مِنْى عَدَا بِأَسْيَافِنَا؟ قَالَ فَقَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَمْ تُؤْمَرْ بِذَلِكَ، وَلَكِنْ ارْجِعُوا إِلَى
رَجَالِكُمْ، قَالَ فَرَجَعْنَا إِلَى مَضَاجِعِنَا، فَمِنَّا عَلَيْهَا حَتَّى أَصْبَحْنَا).^۱

(کعب بن مالک) دهلي: پيغه مبهري خوا (صلى الله عليه وسلم) بهرموى،
بگه رپنهوه بو مهزله گاني خوتان { (رحل) کويه کهى (رحال) ه، بهو باره
دهگوترى که دهخريته سهر پشتى ولاخ، دوايى بهو مهزلگايه دهگوترى
که ههرکه سيک له وانه لپى دابه زيوه { (عباس بن نضلة) پيى گوت:
سوئند به خوا نهى پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) نهگهر بتهوئى بهياني
به شمشيره گانمان به سهر خه لکى (مينا) دا دهمين، { چونکه
موشريکه گان له (مينا) دا کويوونه تهوه بوچه جکردن به پيى نهو دينه

^۱ - السيرة النبوية لابن هشام - ج ۲ - ص ۲۳ - (الباني) يش له (تحقيق) ي (فقه السيرة) ي (محمد
الغزالي) دا بهراست (صحيح) ي داناوه.

خۇيان} ، بېيغەمبەرى خواش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرموۋى: (لەم نۇمر بىزلك) ھەرمانمان بەۋە پى نەكراۋە.

لەم دەقەشەۋە دوو مەسەلەى گىرنگ دەقەمىرئەۋە:

۱- جەنگ و جىھاد دەبىي خوا ھەرزى بىكات و ھەركەس بۆى نىيە لە خۇرا مل بىنى، ئىنجا دۋاى ئەۋەى گە ھەرزىش كرا لەمەشەۋە دوو مەسەلەى گىرنگ دەقەمىرئەۋە: ئەۋ ھەل و مەرجەى كە تىيدا ھەرز كراۋە، بىتەۋە گۇرپى، ئەۋجار دەكرى، كە ديارە ئەۋەش دەبىي پىسپۇران بىرپارى لەسەر بىدەن.

بىيغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھىچ ھەنگاۋىكى نەناۋە بەبىي ۋەحى، بەلام ديارە ھەنگاۋى گەۋرەۋ گىرنگ؟ ئەگەرنا لەۋ شتانەدا كە لەمەۋداى ئىجتىھادۋ مەۋداى بىرگىرەنەۋەى مەۋفەدا بوون، ئىشى خۇى لەسەر ئەۋە پانەگرتۋە داخۇ خۋاى زانا چى دەقەمىرئەۋى؟، چۈنكە ناگونجى بۇ ۋەدە درشت خۋاى پەرومىرەگار بىفەرمۋى: ۋا بىرۋو ۋا مەۋرۋا!! بەلكو ئەۋ شتانەى كە پەكەيان لەسەر ۋەحى كەۋتۋەۋ لە تواناى عەقەلدا نەبوون، چاۋمىرئەۋ بوۋە تا ۋەحى بۇ دى، بۇ ۋەنە كە ئاپا دەست بە جەنگ بىكەن يان نا؟!

(ابن هشام) لەژىر ناۋۋىشەنى: (العباس يستوثق من الأنصار) دا ئەم قىسانەى ھىناۋن:

{قال (كعب بن مالك): فَاجْتَمَعْنَا فِي الشَّعْبِ نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى جَاءَنَا وَمَعَهُ (عَمُّهُ) الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهُوَ يَوْمِنْدٍ عَلَى دِينِ قَوْمِهِ إِلَّا أَنَّهُ أَحَبَّ أَنْ يَخْضُرَ أَمْرُ ابْنِ أَخِيهِ وَيَتَوَقَّعَ لَهُ، فَلَمَّا جَلَسَ كَانَ أَوَّلَ مُتَكَلِّمِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ الْخَزَرَجِ - قَالَ: وَكَانَتْ الْعَرَبُ إِنَّمَا يُسَمَّوْنَ هَذَا الْحَيَّ مِنَ الْأَنْصَارِ:

الْخَزْرَجَ، خَزَرَجَهَا وَأَرْسَهَا - : إِنَّ مُحَمَّدًا مِنَّا حَيْثُ قَدْ عَلِمْتُمْ وَقَدْ مَنَعْنَا
مِنْ قَوْمِنَا، مِمَّنْ هُوَ عَلَى مِثْلِ رَأِينَا فِيهِ فَهُوَ فِي هِزْ مِنْ قَوْمِهِ وَمَنَعَهُ
فِي بَلَدِهِ وَإِنَّهُ قَدْ أَبَى إِلَّا الْإِنْحِيَازَ إِلَيْكُمْ وَاللَّحُوقَ بِكُمْ فَإِنْ كُنْتُمْ تَرَوْنَ
أَنْكُمْ وَأَقْوَمُونَ لَهُ بِمَا دَعَوْتُمُوهُ إِلَيْهِ وَمَانَعُوهُ مِمَّنْ خَالَفَهُ فَأَنْتُمْ وَمَا تَحَمَّلْتُمْ
مِنْ ذَلِكَ وَإِنْ قَالَ فَقُلْنَا لَهُ: قَدْ سَمِعْنَا مَا قُلْتَ، فَتَكَلَّمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَعَدَّ
لِنَفْسِكَ وَلِرَبِّكَ مَا أَحْبَبْتَ {^(۱)

واته: كەبى كۆرى مالىك گوتى: ئىمە لە نىتىۋەكمەدا كۆبۈۋىنەۋە
چاۋەرپى پىغەمبەرى خوامان پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دىگەرد،
هەتتا ھاتو عەبباسى كۆرى عەبدولوتەلىبى مامىشى لەگەلى بوو، كە
ئەو ئەۋكاتە ھەر لەسەر ئاپىنى گەلەكەى بوو، بەلام ھەزى كۆرۈۋو
بىتو لە نىشى برازاپەكەيدا ئامادىۋى و لەبارمەۋە دۇنيابى. ئىنجا كاتىك
دانىشت يەكەمىن قەسكەر عەبباسى كۆرى عەبدولوتەلىب بوو، گوتى:
ئەى كۆمەلى خەزرج: گوتى: ۋ عەرەب ھەموو خەلىكى (يەتەرب) پان بە
ئەۋس و خەزرجەۋە ھەر بە خەزرج ناۋدىرەد — موھەممەد ئەۋە
خۇتان دىزانن كىيە! ۋە ئىمە لەبەرانبەر ئەۋ كەسانەدا لە خەزمەكانى كە
راپان لە بارمەۋە ۋەك ھى ئىمەيە پاراستوۋمانەۋ لە شارى خۇيدا
سەلامەتو پارىزراۋە، بەلام ھەر سوۋرە لەسەر ھاتن بۆلاى ئىۋە
پەيۋەستبۈۋن پىتانەۋە.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۸.

تەيىنى: مەبەست لە (استوثاق العباس من الأنصار) ئەۋمەيە كە عەبباسى مامى پىغەمبەر
صلى الله عليه وسلم ۋىستوۋىمەتى دۇنيابى كە پىشتىۋانەكان پىغەمبەر دىگەرنو بەئىنى
لەگەل دىمەنە سەرى.

ئىنجا ئەگەر پېتان ۋايە ۋە لەخۇتات رادىيىن گە ئەۋ پەيمانەى پېتان داۋە بانگىتان كىردۈۋە بۇى بەجى دېنن ۋە ناھىزۈ نەپارەكانى دەپپارىزىن، ئەۋە خۇتات ۋە ئەۋەى بىرپارتان داۋە، بەلام ئەگەر پېتان ۋايە پاش دەرچوۋنى بۇلاتان تەسلىمى دەكەن ۋە پىشتى بەردەمدەن، ئەۋە ھەر لە ئىستائە ۋەزى لىبىنن، چۈنكە لە نىۋ خەلك ۋە ۋلاتى خۇى دا سەلامەت ۋە بارپىزاۋە دەلى: ئىمەش پېمان گوت:

ئەۋە قىسەى تۆمان بىست، ئەى پېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) ھەرمۇ قىسەى بىكە ۋە چ شتىك بۇخۇت ۋە بۇ پەرومردگارت ھەز دەكەى ۋە داۋا دەكەى ۋە بەمەرج دەگرى بىفەرمۇ.

(۶) قىسەكانى (عباس بن عبدالمطلب) پىش چەند ھەلۋەستەپەك ھەلدەگرن:

۱- پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بە پى عورف ۋە باۋى ئەۋ كاتە ھەتا لە مەككە ۋە لە دەۋرۈ بەرىدا بوۋە، لە ژىر سايە ۋە پەناگەى ھۆزەكەى خۇى (بنى هاشم) دا، ھاۋاۋەتەۋە پەنا دراۋە، دىارە ئەۋان ۋەك دەمارگىرى تىرەگەرى (التعصب القبلى) بەرگىرىيان لە پېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) كىردە، ۋەك خىزمىكى خۇيان، ئىنجا دىارە دەمارگىرى تىرەگەرى شتىكى نەفامانەپە ۋە ئارپەۋايە، بەلام لەگەن ئەۋەش دا پېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) سوۋدى بىنىۋە لەۋ عورف باۋەى كە ئەۋ كاتە ھەبوۋە، كە بىرىتى بوۋە لەۋەى عەشىرەت دىفاعىيان لە خەلكى خۇيان كىردە گەر چى لەسەر دىنى ئەۋانىش نەبوۋىت.

۲- پاشان دەبىنن كە پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بە مامى نالى: جا خۇ تىرە مسولمان نى، چ ھەقى مەنت ھەپە؟ پەنگە ئەگەر مسولمانىكى كىرچ كالى ئىمە بى ئەگەر بابى يان خىزمىكى نا ئىسلامىي

قەسەيەكى خىرى بۇ بكا، بلىت: جا تۇ ھەقت جىيە خۇ تۇ مسولمان نى، يان تۇ لەگەل ئىمە نى!!، واينەفەرموو، بەلگۇ رېزى مامى گرتو، وە لىگەراو مامى بەناوى ئەومو ۋە بىكەت، چۈنكە قەسەكى (عباس) زۇر گەورە بوو كە گوتوويەت: موھەممەد لە لاى ئىمە رېزى لى گىراو ئىمە دىفاعى لى دىكەين ودىپارېزىن، ديارە چاكىشيان نەپاراستو، بەلام بۇيە وايگوتو تاكو بىكاتە منەتەك لە سەر ئەوس ۋ خەزرەج، ۋە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وا نەيەتە بەر چاۋ كە كەسى نىە پىشتىوانى لى بىكات، ھەروھە مولزەمىشيان بىكات بەوھى كە ئەو بوۋارى ھەبوو لەلاى ئىمە خۇمان بىمىنئەتەمو لى نەفەوماو، پېغەمبەرى خواش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھىچ قەسەك ناكات كە عەبباسى مامى بە ناوى ئەومو ۋە بىكەت، ئىنجا ئەوانىش چۇن وەلام دىمەنەو.

ئەوانىش دەلئىن: ئىمە دىزانىن بۇجى ھاتووين ۋە پەيمانى پى دىمەين و دىشى پارېزىن، ھەلەتە ئەو ھەلۋىستەى (عباس) نىشانى خۇى دىپىكى، وە ھەردووك ھۇزى ئەوس ۋە خەزرەج) ھان دىدات كە زىاتەر دىفاع لە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىكەن، كەواتە: ئەو ھەلۋىستەى عەبباس (خرا لى پازى بى) كۆمەلەك ئامانجى پىكاون.

۳- پاشان ئەوموشى لى وىردەگىرى كە ئىمە دىبىت بەھرە وىرەگىرىن لە ھەموو وزەو توانايەكان پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەگەر ھەرمووباي: ئەى بەنى ھاشىم! ئىو ھەقى مىنتان نەبى ۋە فلان كەس ئەتۇ ھەقى مىنت نەبى بىگومان كەلپىن ۋە بۇشاى زۇر دىكەوتە ئەو پىشتىوانىيەى كە لى دىكەرى. بەلام مادام عەبباس نەھاتە بلىت: وىرە مىن پىشتىوانىيەى لى دىكەم، بە مەرجى تۇ تەنازول لە فلان شتە

بىكەي، ھەروەھا (ابو طالب) ھىچ مەرجىكى دانەنابوو گە دىفاعى لى دەکرد، ئىمەش دەبى ھەر كەسىك پىشگىرىيمان بىكات بۇ كارو كاروانو پىرۋەزى ئىسلامىي، ئەگەر مەسۇلماننىش نەبى، گە ديارە ئىمە مىللەتى خۇمان بە زۇرىي بە مەسۇلمان دەزانىن، بەلام ئەگەر كەسىك مەسۇلماننىش نەبى، ھەر دەبى سوپاسى بىكەين، مادام بەبى بەرانبەر يارمەتتىيمان دەدات.

لە كۆتايى توۋرىنە دەماندا لەبارەي پىنچەمىن بىنەماي كارو پىرۋەزى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بۇ پاكىزلىق ۋە چاكىزلىق كۆمەلگە، سەرنىجتان بۇ مەسەلەبەكى گىرنگ رادەككىشم:

پىغەمبەر (ﷺ) بۇ بىياتنانى كۆمەلگە ئىسلامىي كارى لەسەر بانگەواز، لەسەر ھۇشيار كىرەنەمە تىگەياندىن ۋە پىگەياندىن خەلگ، بەلام بۇ بىياتنانى دەۋلەتى ئىسلامىي ھاتوە كارى سىياسى كىرەدە، واتە: بۇ پەيدا كىرەنە كۆمەلە خەلگىكى ئىسلامىي ۋە كۆمەلگەبەكى مەسۇلمان لە رى بانگەواز ۋە تىگەياندىن ھۇشيار كىرەنەمە خەلگەمە كارى كىرەدە، بەلام لە دىۋى ئەۋەي كە كۆمەل ۋە كۆمەلگەبەكى مەسۇلمان دروست بوۋەمە ۋەستوۋىيەتى قەۋارمەبەكى سىياسىيان بۇ دروست بىكات، گە بىيان پارىزى ۋە چەترو سايەمە سىبەرىكىيان ھەبى، ھاتوە شىۋازى كارمەبە گۆرۈمە دىنى كارى سىياسىي دىكات: ۋەك پەيمان ۋە مەگىرەن ۋە جەم ۋە جەلگەن بە شەۋەمە پەنھانكارىي ۋە، نەقىب دىارى كىرەن ۋە، رىكەستنى كاروبارى ئىدارىي! كەۋاتە: ئىمەش پىۋىستە بۇ ئەنجامدانى كارى ئىسلامىيەمە، ۋەستەمە ھەر كارىك بىكەين، شىۋازى خۇي بۇ لە بەر چاۋ بىگىرەن كارى بانگەواز شىۋازەمەكەنى خۇي دەۋى، كارى سىياسىي شىۋازەمەكەنى خۇي دەۋى، ۋە دروست كىرەنە قەۋارمە سىياسى

شىۋازى خۇي دەۋى، پىغەمبەرى ئىمە (ﷺ) ۋاي كىردە، ديارە لە بەرچاۋ گىرتى ئەۋ ھەل ۋە مەرجەي ئەۋ كاتە بە گىشتى، ئەۋ كۆمەلگايەي گە تىيدا بوۋە، دەجا ئىمەش دەبى بە لەبەر چاۋ گىرتى ئەۋ ھەل ۋە مەرجە فىكرى ۋە سىياسى ۋە كۆمەلەيتىيەي كە ئىستاكە كۆمەلگاي بەشەرىي بە گىشتى ۋە كۆمەلگاي خۇمان بە تايىبەتتى تىيدا دەزىن، كارەكەمان ئەنجام بەدىن ۋە بۇ ھەر ئامانجەۋ لەمەر قۇناغەدا شىۋازو ئامرازو رېبازە پىر بە پىست ۋە پىۋىستەكان بگىرنە بەر.

قۇناغى شەشەم: كۆچكردى پىغەمبەر (ﷺ) پىش ئەۋىش

ھاۋەلانى بۇ (يثرى) ۋەك پىشەككەيەك بۇ بىياتتانى قەۋارى سىياسى:

كۆچ (ھجرە) بىرى ۱۱۱ لە گۈستەنەۋى پىغەمبەرى خۋاۋ (ﷺ) ئەۋىش (ﷺ) ھاۋەلانى بەرپىزى پىغەمبەر (ﷺ) لە مەككەۋە بەرەۋ مەدىنە، لە مەككەيەك كە كارۋكارۋانى ئىسلامىي تىيدا گەپتەتتە بىنەست، بەرەۋ مەدىنەيەك كە ۋەك خۋا دەفەرەۋى:

﴿وَالَّذِينَ بَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ...﴾ ۱۱۱ لە مەككەۋە بەرەۋ

مەدىنەيەك كە مەسۇلمانانىكى تىدان كە باۋەشيان گىرتتەۋە بۇ پىغەمبەر (ﷺ) ۋە بۇ بەرنامەكەي ۋە بۇ ھاۋەلانى كۆچكەرى بەرپىزى، ئىنجا ئەۋ كۆچكردە ئىمە ئىستا كە سىرە دەخۋىنەۋە، رەنگە بەشتىكى ئاسان تىببىفكرىن، بەلام لە راستىدا زۇر شتىكى قورس بوۋە بۇيەش مەن كۆچكردەم بە پىشەكى بۇ پىكەپىنانى كۆمەلگاي ئىسلامىي ۋە پاشان دامەزراندنى دەۋلەتى ئىسلامىي دانائە، چۈنكە تەنبا بە مەسۇلمانانى مەككە كە دۋايى بوۋە بە كۆچكەران (مەاجرون) دەۋلەتى ئىسلامىي ۋە كۆمەلگاي ئىسلامىي پىك نەدەھات. ھەرۋەھا بە مەسۇلمانانى مەدىنەش كە دۋايى ناۋيان لىئىرا: پىشتىۋانان

(الأنصار) بىھانىش پېكىنەدەھىنرا، بەلگە ئۇ دۇۋە لەمبەكىان دا ۋ
پېكەۋە ئاۋىتە بوون، ئەۋجار كۆمەلگايەكى ئىسلامىي دروست بوو، ۋ
لەھەناۋى ئەۋ كۆمەلگايە دەۋلەتى ئىسلامىي ھاتەدەر، بەللى ئەۋ
مىسۇلمانانەي گە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سىزدە سالى رەبەق
بەپەرۋەردەمكردىنەۋە خەرىك بوو، ئەۋ مىسۇلمانانەي كە دۋاىي ناۋيان
لېنرا: كۆچكەران، ۋە پاشان ئەۋ مىسۇلمانانەي دېكەش كە لەمبەدېنە
بوون، گە پىشتىۋانان بوون، گە لەۋۋى زمارۋە زىاتر بوون، ۋەلە مال ۋ
ھالى خۇشيان دا بوون، پىۋىست بوو ئەۋ دۋوانە ھەردۋوگيان لىك
بدرېن، كەسانىك گە پېغەمبەرى خوا سىزدە سال تەمەنى پېر بەرەمەتى
خۇي بەپەرۋەردەمكردن ۋ بارھىنان ۋ راھىنانانەۋە خەرج كەردبوو، ۋە
كەسانىكەش گە مال ۋ ھالى خۇيان دەرگاي خۇيان خىستبوۋە سەرىشت
بۇ پىشۋازىي لىكردنى ئىسلام ۋ پەيام ۋ بانگەۋازى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئىنجا كۆچىش ئاۋا دەستى پىكردۋە:

لە (السيرة النبوية) دا ھاتۋە،^(۱) ھەروھە لە (طبقات ابن سعد) دا^(۲) (قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَخْبَرْتُ بِدَارِ هَجْرَتِكُمْ وَهِيَ يَثْرِبُ
فَمَنْ أَرَادَ الْخُرُوجَ فَيَخْرُجْ إِلَيْهَا وَخَرَجَ الْمُسْلِمُونَ جَمِيعًا إِلَى الْمَدِينَةِ فَلَمْ يَبْقَ
بِمَكَّةَ مِنْهُمْ إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَابُوبَكْرٌ وَعَلِيٌّ، أَوْ
مَفْتُونٌ أَوْ مَرِيضٌ أَوْ ضَعِيفٌ عَلَى الْخُرُوجِ) پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ) ۋەكو زەمىنە سازىەكى نەفسى بە ھاۋەلانى بەرىزى دەفەرمۇئ:
ھەۋالە پىدراۋە بە مەنزلگاي كۆچ بۇكردنتان – ئەۋ شۋىنەي گە دەبىت
كۆچى بۇ بىكەن – ئەۋىش (يەسرىبە)، لە ھەرمۇۋەدەيەكى دېكەدا

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۶۷، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ

^۲ طبقات ابن سعد، ج ۱ ص ۳۲۵.

دەفەرمۇي: ھەۋالەم پىندراۋە شوپىنىكە كە دارخورماي لىيەۋ كەۋتۇتە
 نىۋان دوو زىجىرە شاخەۋە، بەلام دوايى بۇيان ديارى دىمكات و
 دەفەرمۇي: يەسرىبە، ھەركەسىك دەمەۋى ئىرە بەجى بھىلىت با بۇي
 بچى، واتە: ھەرمانيان پىدەمكات بەدەرچوون، دوايى (ابن سعد) لە
 درىژە قىسەكانىدا دەلىت: مەسۇلمانان ھەموويان رۇيشتن بەرمە مەدىنە،
 ھىچ كەس لە مەككە نەمايەۋە، جگە لە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)
 ۋە ئەبۇبەكرە ۋەلى (خرا لىيان رازى بىت)، ياخود كەسىك كە سىجىن كرابى
 يان لە زىر ئەشكەنچەدا بىت لە ھاۋەلان، ياخود نەخۇشې، ياخود
 نەتوانى بچىتە دەر، ۋەكو ئافرىتان ۋە مىندال ۋە پىرو بەككەۋتە، واتە:
 ھەموويان رۇيشتن، ئىنجا ۋەكو گوتە لە سەرمەۋە ئامازەم پىدا ھەندى
 كەس پىيان وايە كە ئەۋ كۆچە تەنيا سەفەرىك بوۋە لە مەككەۋە بۇ
 مەدىنە — كە ماۋەكەي دەۋرى (۶۰۰) كە دەپى — كە بە دوۋسى رۇژ
 كەپشتۈنەتە ئەۋى بەلام كىتەبەكانى سىرە باسى ئەۋەمان بۇ دىمكەن كە
 ئەۋ كۆچكردنە زۇر سەخت بوۋە، ۋە موشرىكەكانى مەككە كۆمەلىك
 شىۋازيان بەكارھىناۋن، بۇ پىگرتن لەۋ كۆچ ۋە كۆچبارەي ھاۋەلان:

يەكەم/ يەكەم شىۋازيان بىرىتى بوۋە لەۋەي كە زىن ۋە مىرد ۋە مىندالىيان
 لەيەك جىيا بىكەنەۋە، كە ئەۋە بۇ (ئوممە سەلەمە) ۋە (ئەبۇ سەلەمە) ۋە
 (سەلەمەي) كورپان روۋى دا، كاتىك ئەبۇ سەلەمە ۋەستى لەگەل (ئوممە
 سەلەمە) ۋە (سەلەمەي) كورپى بەرمە مەدىنە بچىن، خىزمەكانى ئوممە
 سەلەمە ھاتىن گوتيان: ئىمە ناھىلىن ئەۋ ئافرىتەي ئىمە لەگەلەت بى،
 ئىدى ئەۋيان پاكىشا، خىزمەكانى ئەبۇ سەلەمەش گوتيان: ئىمەش ئەۋ
 مىندالەي خۇمان نادىمىنە ئىۋە، ئەۋانىش مىندالەكەيان لىستاند، ئوممە

سەلەمە دەلى: من لەشۈيۈننىڭ بەتەنياو كۆرەكەشم لاي خزمەكانى مېردەكەم و مېردەكەشم كۆچى كرد بۇ مەدېنە^(۱).

دووەم/ شىۋازىكى دىكە برىتى بوو لە پفاندن (اختطاف) كە ئەووە لە (عياش بن ربيعة) پرويدا كە لەگەل (عمر بن الخطاب) (خرا لىيان رازى بىت) بەلئىيان دا بەيەكەووە كۆچ بگەن، دوايى ئەووەبوو كە (عياش بن ربيعة) ھەلەدەخەلەتۆ و (ابو جەلە الحارث بن هشام) دەپرفىنن و دەيگىرەنەووە^(۲)

سېيەم/ شىۋازىكى دىكە برىتى بوو لە ھەپسكردن، يانى كە زانىويانە كاپرا دەيەوئ كۆچ بكات، ھەپسيان كرددو، بۇ وئە: كۆيلەكان بە زۆرى زېندانى دەكران، وە (عياش بن ربيعة) كە لە ژوورىكدا ھەپس كرابوو كە سەربانى نەبوو^(۳).

چوارەم/ يەككى دىكە لە شىۋازەكانى رېگرتن لە كۆچكردنى ھاوولان برىتى بوو لەووە كە سىك زانىبيان كۆچ دەكات ئەگەر ساماندار بووبى، مال و سامانەكەيان لى ستاندووە. بۇ وئە: صوھەيبي كورى سىنانى پۆمىي، دەلى: گوتيان: رېت نادەين مەگەر ھەرجى مال و سامانت ھەيە بمان دەيتى ئىنجا رى دەدەيىن دەربازى و برۆي! ئىنجا دواي ئەووە مال و سامانەكەي خۆي دانى، لىيگەرەن كە كۆچ بكات^(۴)، كەواتە: ئەو كۆچكردنە جارى وابوو سەريان لە پىناودا داناو، وە جارى وابوو لە پىناويدا گىراون و رېفندراون و پرووت كراون! ھەروا كۆچ سەفەرئىكى ئاسان نەبوو.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۶۷، ۶۸، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

^۲ ھەمان سەرجاوە بەرگ، ص ۷۲، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

^۳ ھەمان سەرجاوە بەرگ، ص ۷۳.

^۴ ھەمان سەرجاوە بەرگ، ص ۷۴.

رَسَلَمَ) كە ئىمە بە يەكەمىن پايسە پىكھاتنى دەولەتى ئىسلامىي دادەنىيىن، بخەينەپروو، (ابن هشام) لە درىژەي باسکردنى ئەوودا كە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەچىتە مەدينەو بە سواریي حوشترەكەي خۆي مەنزل بە مەنزل دەروات دەلئىت:

(حَتَّى إِذَا آتَىٰ دَارَ بَنِي مَالِكٍ مِنْ بَنِي النَّجَارِ بَرَكْتَ عَلَىٰ بَابِ مَسْجِدِهِ وَهُوَ يَوْمَئِذٍ مَرِيدٌ لِّفُلَامِينَ يَتِيمِينَ مِنْ بَنِي النَّجَارِ وَسَأَلَ عَنِ الْمَرِيدِ لِمَنْ هُوَ؟ فَقَالَ لَهُ مُعَاذُ بْنُ الْعَفْرَاءِ: هُوَ يَارَسُولَ اللَّهِ لِسَهْلٍ وَ سُهَيْلِ ابْنِي عَمْرٍو وَهُمَا يَتِيمَانِ لِي وَ سَأَرْضُهُمَا مِنْهُ، فَأَتَخَذَهُ مَسْجِدًا، قَالَ فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُبْنَى الْمَسْجِدَ).

واتە: پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەسواری حوشترەكەي رۆشت تا گەشتە لاى بەنى مالیک لە بەنى نەججار، لەوێ لەدەرگای مزگەوتەكە یەخ بوو (واتە: ئەو شوپنەي كە دوايى كراوە بەدەرگای مزگەوت) ئەو كاتە (جۆخین) (واتە: شوپنى خەرمانى خورما و دەرغل بوو و تەخت كرابوو) ھى دوو مندالى ھەتیو بوو لە بەنى نەججار، پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرمووی: ئەم جیخوون (جیخەرمان) ھى كیئە؟ (موغازى كۆرى عەفرا) گوتى: ئەى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەو ھى (سەھل و سەھیلە) كۆرانی عەمر، گە دوو ھەتیون لەلای من و من سەرپەرشتیان دەكەم، وەمن پازییان دەكەم، (واتە: بۆیان ھەرمبوو دەكەمەو و پارمیان دەدمەي) تۆ بیکە بە مزگەوت، دەلئى: پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرمانى كردو كریان بەمزگەوت. كەواتە: چۆنیەتى دروستکردنى مزگەوتەكە بەو شیومیە بوو، شوپنیکى سادە، ھى دوو مندالى ھەتیو، كە دواى ئەو ھەرمبوو

دەكرىنەمۇ، بىگومان قەرىمبۇدۇمكە بۇ ئەوان باشىر بوۋە لەم شۇيىن خەرمانى.

شاينى باسە كە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۇيشى ئىشى لە دروستكردى مژگەۋتەكەدا كىردە، وەك (ابن هشام) دەلى: (فَعَمِلَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُرْغِبَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْعَمَلِ وَعَمِلَ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ فِيهِ)^(۱) واتە: پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۇيشى ئىشى تىدا دەكرى (لە دروستكردى مژگەۋتەكەدا) بۇ ئەۋەى مسولمانان ھاندىت كە ئەۋانىش كارى تىدا بىكەن، بۇيە كۆچكەران ۋە پىشتىۋانانىش ئىشان تىدا دەكرى، ئىنجا (ابن هشام) دەلى: (فَقَالَ قَاتِلُ مَنِ الْمُسْلِمِينَ: لِإِنْ قَعَدْنَا وَالنَّبِيُّ يَعْمَلُ لِدَاكِ مِنَ الْعَمَلِ الْمُضَلُّ). واتە: يەكەك لە مسولمانان گوتى: ئەگەر ئىمە دابنىشىن ۋە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كار بىكات، ئەۋە بەرپاستى كارىكى زايەيەۋ ماپەپوۋچىيە بۇ ئىمە!

ھەروھە (ابن هشام) دەلى: مسولمانان ئەمەشيان بە شىعەر دەگوت لە كاتى بىناكرىن دا، كەۋاتە: با خەك بزانى كە جەۋى نىۋ مسولمانان جەۋىكى وشك ۋە ھەق ۋە ھەق ۋە بى زەۋق نىۋ! دىيانگوت: (لَا عِيشَ إِلَّا عِيشَ الْآخِرَةِ، اَللّٰهُمَّ اَرْحَمْ الْاَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ) واتە: زىان نىۋ جگە لە زىانى دۋارۋۇز، ئەى خۋايە! بەزمىيەت بەپىشتىۋانان ۋە كۆچكەراندا بىتەۋە.

(ابن هشام) دەلى: (فَيَقُولُ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا عِيشَ إِلَّا عِيشَ الْآخِرَةِ، اَللّٰهُمَّ اَرْحَمْ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارَ)^(۲) واتە: پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئاۋا شىعەرەكەى دەفەرمۇ: زىان نىۋ جگە لە زىانى دۋا رۋۇز، ئەى خۋايە! بەزمىيەت بە كۆچكەران ۋە پىشتىۋانان دا بى، واتە: ۋاى

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲، ص ۸۶، ۸۷، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

^۲ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲، ص ۸۷، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

نەفەرمۇ ۋە بېيىت بە شىعر، ديارە ئەۋەش مىصداقنى ئەۋمىيە ۋە خوا
دەفەرمۇ: (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ) (يس) واتە: نەشىعرمان فېر
کردەۋە نە بۇيشى ھەيە بېيىت، واتە: پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
ۋەك زانايان دەلتىن: ئەگەر ويستباشى شىعر بلى، بە جۇرئىكى دەگوت ۋە
لە شىعر دەشۇرا ۋە كىش (وزن)مكەى تىكەدەچوو، ياخود سەروا (قافية)
تىكەدەچوو.

رۇلى گىرنگى مزگەوت:

كاتى خۇى مزگەوتى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە مزگەوت
لە ئىسلام دا بەگشتى، شوئىنى ۋەزگىرتى زانست بوو، ۋە شوئىنى
پەرۋەردەگىردن بوو، ۋە شوئىنى راۋىزگىردن ۋە خەشەدانان ۋە تەگىر گىردن
بوو، ۋە شوئىنى چارەسەرگىردى كىشەكان بوو، ۋە شوئىنى عىبادەت ۋە
پەرۋەردەگىردى ئىمانىي ۋە پۈۋى ۋە پازو نىياز بوو لەگەل خۇاى
پەرۋەردىگارىدا، ۋە شوئىنى كۆمەلىك چالاكى دىكەى سىياسىي ۋە
كۆمەلىيەتى ۋە ئابۋورىي ۋە بەلكو جىيەدىي ۋە سەربازىيىش بوو، زۇر جاران
سوپا لە مزگەوت دا پىك خراۋە ۋە كاروبارى بۇ دىيارىكراۋە.

يەكەك لەو زولمانەى ۋە لەئىسلام ۋە مسولمانان دەكرى، بىرىتە لە
پەكخستى مزگەوتەكان ۋە خالى گىردنەۋمىيان لە نېۋمۇۋكى خۇيان،
ئەۋىش بە پىگىرتن لە تىدا ئەنجامدانى چالاكىيە جۇراۋ جۇرەكان، من
جووم بۇ ھەندىك لە ولاتانى ئەۋرۈۋپا، مزگەوت لەۋى ۋەپراى نوپۇز
تاعەت، شوئىنى كۆۋۈنەۋەى مسولمانانە، شوئىنى چالاكىيە فېكرىي ۋە
ھاۋكارىي پىكەۋە گىردن، شوئىنى پىك ئاشناۋون ۋە يەكەدى
بەسەرگىردنەۋەى مسولمانان ۋە... ھتە، ۋە بە داخەۋە لىرە لە زۇربەى
ولاتانى مسولماناندا ئەۋ چالاكىيانە لە مزگەوت قەدەغە كراۋن، ۋە ئەۋە

بەراستى زولمىكە لە ئىسلام ۋە لە مسولمانان دىگىرى، سىتەمىكە مسولمانان لە خۇيان ۋە دىنەكەيانى دىگەن، بەللى ئىمە ھەقىقان نەداۋىتە مالىھەكانى خۇيان پەرۋەردگارو، يەككىك لە ھۆيەكانى پاشكەۋىتەمان ۋە يەككىك لە ھۆكارمەكانى بەلارپىدا چوۋنى چىنى گەنجەمان، كە سەرى لى دىشپۇۋى ۋە بەملو لادا دىرۋات ۋە ۋو لە بارو مەيخانەكان ۋە شۇنى خراب دىكات، ئەۋمىيە ۋە دىرگى مالىھەكانى خۇيان لى بەستراۋە، بەللى بۇ نۇپۇز كراۋىتەۋە، بەلام مەزگەۋىت تەنبا جىگىك نۇپۇز كىرەن نىھو، پىۋىستە مەزگەۋىت جىگىك پۇشنىرى بى، شۇنى پەرۋەردىگەن ۋە پىگەپەندى ۋە راھىنان بى، شۇنى چارەسەرى كىشە كۆمەلپەتپەكان بى، شۇنى سىياسەت ۋە پەرس ۋە ۋاپۇز كىرەن مسولمانان بىت، ۋە ئەۋە كە ئىمام لەمىخراپ دا دىۋەستى، ئەۋە دىگەپەننى، كە مسولمانان دىبى سەركىرەمە پىشەۋاپەكەيان ھەبى ۋە بە دۋا ئەۋەدا جۈۋلە بىگەن، ۋە دىبى ۋە ۋەپان پى بىكاتە يەك ۋە ۋەگە دىارى كراۋ، نەۋەك ھەركەسە ۋە ۋە لاپەك بى، ۋە پىشەۋا كە پىيان دىللىت: پىك بۈۋەستى پال ۋەك بىدەن! ئەۋە بەراستى ھەۋۋى مەشق ۋە راھىنانە بۇ مسولمانان ۋە ئەۋە مەشق ۋە راھىنانە تەنبا بۇ نۇپۇزەكان نىھ، بەلكو بۇ ئەۋمىيە كە لە سەرجەم لاپەنەكانى دىكەى ژيانىشيان دا، ئاۋا بە ھەرمۇمىزى ۋە ۋاپۇز ۋە پىكى كارى خۇيان بىگەن.

//۲// براپەتتى لە نىۋان كۆچكەران ۋە پىشتىۋاناندا:

دىارە (ابن ھىشام) بۇ سىرەكەى خۇيان پىشتى بە (ابن اسحاق) بەستەۋە خۇيشى ھەندى زىادەى دىخاتە سەر، جا (ابن ھىشام) دىللى: {قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَأَخَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَصْحَابِهِ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، فَقَالَ - فِيمَا بَلَّغْنَا، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ نَكُونَ عَلَيْهِ مَا

لَمْ يَقُلْ: - تَأَخَّرُوا فِي اللَّهِ أَحْوَرِينَ أَحْوَرِينَ { واتە: (ابن اسحاق) دەئەيت پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) براپەتتى بېرىدا لە نىوان ھاوہانى بەرپىدا لە كۆچكەران و پشتىوانان، ھەك پىمان گەشتە پەناش بەخوا دەگرىن كە شتەك بەدەمىيەو بەلەين كە نەيفەرمووبى. ھەرمووى: لە پىناوى خوادا براپەتتى بىكەن، دوو دوو، واتە: ھەر كۆچكەرو پشتىوانىكى دىكردە برا. ديارە ئەو براپەتتىش چەند حىكمەتتىكى تىداپوون:

يەكەم: ئەو كۆمەلگايە دىبەتە كۆمەلگايەكى تۆكەمەو پتەو ۱ پىكەو ھەشدرەو و ئەو نەبى كە بگوتى: ئەو مەككەيەو ئەو مەدەنەيە، چونكە ئەو كۆمەلگايەكى دەمارگىريان بۇ شارو تىرەو ھۆز دىبى، كۆمەلگايەكى دواكەوتوون، تاكەكانى كۆمەلگا دىبى پىكەو قەلب بىن و جۆش بىخۆن و، ھەموويان لەسەر يەك پەيام و بەرنامە خەپ بىنەو، پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وىستى ئەو خەلگە ھىچى دەمارگىرى بۇ ھىچ شتەك نەبى جگە لەئىسلام، ۲ لەقەلب و جوغزى تەسك و گچكەى شارو تىرەو ھۆزى دەرھىنان و يەك ئىنتىماى گشتى بۇ دروست كردن، كە بەيەكديەو بەيانەستىتەو: ئىنتىما بۇ ئىسلام ۳ براپەتتى ئىسلامى.

دووەم: پاشان چارەسەرى گىشەيەكى ئابوورى و كۆمەلەيتتىشى پىكرد، كۆچكەران كە لەمەككەو ھاتبوون، زۆربەى ھەرە زۆريان مال و ھالى خۇيان بەجى ھىشتبوو، ھەبوو خىزانىشى بەجى ھىشتبوو، بۇ وپنە عومەرى كورپى خەتتاب (خرا لىسى پازى بى) ئەو كەلەپياو دوو ھاوسەرى ھەبوون، ھىچيان لەگەلى نەھاتن، ھەردووكيان كافەر بوون،

۱ - سەرچاوەى پېشوو، ج ۲-، ص ۲۶۴، دار ابن الھېثم.

بۇيە پېغەمبەر (ﷺ) لە نىۋان كۆچكەرانى بى مال ۋە
 حال ۋە، پىشتىوانان دا براپەتتى بىرپاردا، كە ئەو بوو پىشتىوانان
 بەراستى ۋە بەماناى وشە براپەتتى راستەقىنەيان لەگەل كۆچكەراندا
 كرد، ھەتا ھى واپان ھەبوو بە برا كۆچكەرمكەى دىگوت: نەك ھەر
 لە مال ۋە ساماندا بەشدار بە، بەلكو وىرە من دوو ھاسەرم ھەن،
 ھەيە وىرە تەماشايان بىكە، كامىانت بە دىلە من تەلاقى دىدەم دوايى
 كە عىددەى بەسەرچوو مارەى بىكەروە، براپەتتى يەكەيان
 كەشتىبوو لووتكە! كەواتە: ئەو براپەتتى بە پىر كىرەندەو
 ئەو كەلپەنە سىياسى ۋە ئابوورى ۋە كۆمەلپەتتى ۋە عاتىفىيە بوو، كە
 لە لاي كۆچكەران دروست بوو بوو، بەھۇى كۆچكەرنىيەندەو،
 پېغەمبەر (ﷺ) ئەو گىرەتەنەى پى چارەسەر كىردن،
 ھەر بۇيەش دوايى دواى ئەو ئەو قۇناغە كاتىيە بەسەر دىچى،
 خواى پەروەدگار ئەو جۇرە براپەتتى كە مىراتيان لە يەك دىبىرد،
 براپەتتى يەكە ھەروەك خۇى دىبىت، بەلام مىراتكەى كەپاندەو
 سەر ئەھلى خۇى، ۋەك دىفەرمۇى: ﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ
 فِي كِتَابِ اللَّهِ...﴾ (الأنفال ۷۵). واتە: ئەوانەى كە خىزمن لەيەكەى
 لەپىشتىرن ۋە نىزىكتىرن (بۇمىرات كىرتن) لە كىتپى خوادا، واتە مەسەلەى
 مىراتى كەپاندەو سەر ھالەتە ئاسايى يەكەى خۇى، دواى
 بەسەرچوونى ئەو ھالەتە تىپەر (طاريە) بەلام براپەتتىيەكە ھەر
 لەجىتى خۇى مايەو.

ھەلبەتە ئەو ھەلۋىستە بەراستى لووتكەى خەلك بەسەر خۇدا
 ھەلبىزاردن (پىشار) ۋە بەخىندىمى ۋە براپەتتى پى لە نەفسى خۇنانە،
 ئەگەرنا دەست ھەلگىرتن لە ھاسەرى خۇ زۇرى دەو، بەلام ئەوان

ۋاتە: (ابن اسحاق) دەلىت: پېغەمبەر (ﷺ) نووسراۋىكى نووسى لەنيۋان كۆچكەران ۋە پىشتىوانان دا، ۋە پەيمانى بەست لە گەل جوولەكەكان، ۋە پەيمانى دانى كە لەسەر دىنى خۇيان بېيىنەۋە ۋە لەسەر مال ۋە سامانى خۇيان بېيىنەۋە، ۋە مەرجىشى بۇ گرتن ۋە مەرجىشى لەسەر گرتن، ئىنجا دواتر باسى بەندىمەكان دىمەكتە، ديارە ئەۋە ۋە سېقىيەيە يەككە لە دۇكىۋىيىنە گىرەكەكان لەسەردەمى پېغەمبەر (ﷺ) دا، كە لە (۴۶) ماددە پىك دى، ۋە بە وردى پىكەتەكانى مەدىنە، ھەموو تىرەۋ ھۆزەكانى نىۋە (يىترب) لە ھەمبەكانى باس كىردە، ۋە تىرەۋ ھۆزى جوولەكەكانىشى باس كىردە، ۋە مافە ھاۋبەشەكانى مسولمان ۋە جوولەكەشى پىكەۋە باس كىردە، ۋە سەربەخۇي ھەركامىكىشىيانىشى راگەياندە، ۋە مسولمانانى بە ئۆمەتلىك ناۋ بىردە، جوولەكەكانىشى بە ئۆمەتلىك ناۋ بىردە، ۋاتە: ھەركامىكىيان سەربەخۇي خۇي ھەيە، خاۋەنى ئىدارە ۋە ھەۋارە خۇيەتى، بەلام ھەردوۋكىشىيان ۋە ھەۋارەيەكى فراۋانى سىياسىداخۇيان دەيىنەۋە، ۋە كۆمەتلىك ئەركى ھاۋبەشىيان ھەيە، كە پىكەۋە راپان دەپەرپىن.

شاينى باسە زۇر لە مېژوۋنوۋسان ئەۋە دەستۈرە بە يەكەمىن دەستۈرى نووسراۋ لەسەردەمى كۆندا دەيىن، ديارە پېغەمبەرىش (ﷺ) ئەۋە دەستۈرە بۇ پىكەستى پىكەتەكانى مەدىنە دانائە، لەروۋى سىياسى ۋە ئابورى ئىدارىيەۋە، چۈنكە لەۋ (۴۶) ماددەدا كە دەستۈرەكە دىيانگىرپتە خۇي، گەلىك شتى گىرەك باس دىمەكتە، بۇ نەۋە:

(۱) ئەگەر كەسلىك كەتلىكى كىرد، ھەلىۋىستان لەبەرانبەرىدا چى بى.

۲) مەسەلەي مائۇلۇمەت خەرجىگەن، رۇنۇكراۋىتەۋە.

۳) ئەگەر كېشەۋ فېتىنەيەك بۇ، چۇن چارسەر بىرى؟

۴) ئەگەر لايەنېك ھېرشى كىرە سەر مەدېنە چۇن بەيەكەۋە ھاۋكارى
بىكەن بۇ بەرگىرى؟

۵) ئەگەر كەسەك لىي قەۋماۋ ھەزار كەۋت چۇن چارسەرى گىرەتەكەي
بىرى؟... ھەتە.

ئەۋەش بەرپاستى بەلگەيە لەسەر ئەۋە كە پېغەمبەر (ﷺ)
زۇر پېش سەردەم ورۇزگارى خۇي كەۋتە، بۇ چۇنەيتى پېكەستىن ۋە
بەرپەۋەردىنى كۆمەلگا، ۋە دىيارىگەردىنى ئەرك ۋە مەفەكەنى پېكەتەكەنى
كۆمەلگا، بۇ ئەۋە كە بەرچاۋرۋونىيە يەۋە پېكەۋە مامەلە بىكەن.

۴/ دانانى بانگ:

بانگ ۋەك درۋشەيەك كە مەسۇلمانەكان كۆ بىكەتەۋە، بەتەبەتەي لە
مىزگەۋت دا بۇ خوا پەرسىيە، يان گەۋرەتەرىن جۇرى خواپەرسىيە، كە
نۇپۇزە، دىيارە مەسەلەي بانگ شەيەكى ناسايە لەلەي نېمە، بەلام لە
پەستىيدا بانگ يەكەكە لەۋ شەنەي كە مەسۇلمانان جىادەكەتەۋە لە
غەيرى خۇيان، ھەر بۇيە لەزۇر لە ۋەتەندە كاتەك دۋور دەكەۋىنەۋە لە
ۋەتەننى ئىسلامىيە، بەجى دەردەكەۋى كە ئەۋ شۇيە مەسۇلمانى لېن يان
نا؟ بە بانگ، ۋە لەسەردەمى پېغەمبەردا (ﷺ) ۋە لەكەتەي
ھەتۋەتەي ئىسلامىيە پېغەمبەرى خوا (ﷺ) دەپەرەۋە:
ئەگەر ۋەستەن بىچن بۇ ناۋچەيەك بۇ لاي تىرەۋ ھۇزىك، بۇ ئەۋەي
بىزان مەسۇلمانان يان نا؟ گۇئە ھەلەخەن داخۇ بانگ دەمدەن يان نا؟ ۋەتە:
بانگ درۋشەيەك مەسۇلمانى پى لەنامەسۇلمان جىا دەكرىتەۋە، ۋەك

كۆمەل ۋە كۆمەلگاۋ ۋىلايىتى، ۋەك چۈن نوپۇز مەسۇلمانى بىلەن نامەسۇلمان جىيا دەكرىتەۋە، ۋەك تەك.

(ابن اسحاق) بە درىزىيى بۇمان باس دەكات كە مەسەلەي دانانى بانگ چۈن بوۋە؟^(۱) كورتەكەي ئەۋمىيە دەلى: دۋاي ئەۋەي پېغەمبەر (ﷺ) ئالەيھى رەسۇلەم ئە مەدىنەدا نىشتەجى بوۋ ۋە ھاۋەلانى ئە كۆچكەران ۋە پىشتىوانان لىي كۆبۈۋنەۋە، ۋە ئىسلام ھېزو پېزى پەيدا كىردو سەقامگىر بوۋ، نوپۇز ھەرز گرا، ديارە پىشتىر نوپۇز ھەرز كرابوۋ، ئە شەۋى (ئىسراۋ ميعراج) دا، بەلام ئەم جارە مەسۇلمانان نوپۇز مەكانيان بە كۆمەل دەكرىدو ئە پىنج كاتى ديارى كراۋدا، ديارە بەر لەۋەي بانگ دابىرى پېغەمبەر (ﷺ) خەلىق كۆدەكرىدەۋە بۇنوپۇز، بى ئەۋەي كە بانگيان بىكات، واتە: مەسۇلمانان بۇ خۇيان دەيانزانى كە كاتى نوپۇزە، ئىنجا ھەبۈۋ دۋا دەكرىدەۋە، ۋە ھەبۈۋ پىش دەكرىدەۋە، بۇيە پېغەمبەر (ﷺ) ئالەيھى رەسۇلەم كە چۈۋە مەدىنە، بىرى لەۋە كىردەۋە كە دەبى شىتەك ھەبى مەسۇلمانان كۆبىكاتەۋە بۇ نوپۇز، جارىك وىستى (بوق) يەك ۋەك ھى جۈۋەلەكە كە پىي بانگ دەدەن، بەكارىيىنى، دۋاتىر پىي ناخۇش بوۋ ۋە ئەۋەي ۋاز لىيەننا، ئىنجا (ناقوس) ھىنا كە ۋەك جەپەس لى دەكرىدەۋە نەسرانىيەكانە، ئەۋەي بەكارىدەھىنا، ئىدى ئەۋان لەۋە مەشت ۋە مەپەدا بوۋ، يەكەك ئە مەسۇلمانان بەناۋى (عبدالله بن زيد) خەۋنى بە بانگەۋە بىنى ۋە ھات بۇ پېغەمبەرى خۋاي (ﷺ) گىپرايەۋە، گۈتى: ئەي پېغەمبەرى خۋا! مەن دۋىنى شەۋ ئە خەۋەمدا بىنىم كە پىاۋىك دۋو بەرگى سەۋزى ئە بەردابوۋ، ناقوسىكى بەدەستەۋە بوۋ، ۋەك ھى نەسرانىيەكانە، گۈتم: ئەي بەندەي خۋا! ئەۋە ناقوسىم پى نافرۇشى؟

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۶۶، دار ابن هيثم، ۋە: ج ۲ ص ۹۵، ط دار صادر / ۱۴۲۲ھ.

تەماشى ۋە شەكلىنى بىلەن، دىننىڭ ھەممەتلىك گەۋدىسىنى بىر ئىسلامىيەت، ئىمان ۋە ئەقىدە ئىسلامىيەتتىن، بانگ چۈن دەست بىر دەمات؟ (الله اكبر الله اكبر) بىر مۇتەئەسسىپ خۇدا گەۋدىسى، ھەرچى بىر تەسەۋۋۇرى تۇتۇدۇ، خۇدا ئەۋە گەۋدىسى بىر گەۋدىسى كە قىياس ناكىرى، پاشان باسى خۇدا بىلەن كىرىن (تۇخىد) دەمات: (اشهد ان لا اله الا الله) شاھىتى دەمەت كە جگە لى خۇدا ھىچ بىر سىرتىدىكى دىكە نىيە، ئىنجا باسى رەۋانەكرانى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەمات (اشهد ان محمداً رسول الله)، ئىنجا باسى خەلىك بانگ كىرىن دەمات بۇ نۇتۇر، ۋە خەلىك بانگ دەمات بۇ سەر فرازى، پاشان دۇۋبارە گەۋدىسى خۇدا رادەگەۋدىسى، ۋە لەكۇتايى دا يەكتايى خۇدا لى بىر سىرتىدىكى دا رادەگەۋدىسى.

بەلى بانگ يەكلىك بۇۋە لى پايدەكرانى بىناتىنى كۆمەلگەۋ دەۋلەتى ئىسلامىيەت، ۋە ئىستاش بۇ كۆمەلگەۋ ئىسلامىيەت گىرەڭگىيەكى تايىبەتى خۇدا ھەيە، ئىنجا ئەۋەش زۇر جىي سەرنجە كە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەۋ (عبدالله بن زيد) كە خەۋنەكەي بىنى بوۋ، پىي نەۋمەۋ: خۇت بانگ بىدە، خۇت خەۋنەت بىنىۋەۋ خۇش بانگ بىدە، بەلىكۇ ۋەرمۇۋ: بىچۇ ۋەشەكان فىرى بىلال بىكە، ئىنجا ھىكمەت ۋە پاساۋەكەش جى بوۋ؟ ۋەرمۇۋ (إِنَّهُ أُنْذِرُ صَوْتاً مِنْكَ) دىنگى ئەۋ لى دىنگى تۇ خۇشترە، كەۋاتە: پىۋىستە بانگ بىزان، كەسانىك بىن كە دىنگىيان خۇش بىۋ دىنگىكى زۇلال ۋە كارىگەريان ھەيى، بەلى ئەۋ ۋەشە گەۋرەۋ مۇبارەكانە، ھەيۋە بەدىنگى كەسىكى دىنگى زۇلال ۋە دىنگى خۇش نەگۈترىن.

// ۵ ديارىكرنى رووگە:

پايە پېنجەم بۇ پېك ھېنانى كۆمەلگاي ئىسلامىي و دىنلەتى ئىسلامىي بىرىتى بوو لە دانانى رووگە (قېلە) كە ئەمىش لەلای ئىمە ئىستا زۆر ئاسايىيە كە خەللى مسولمان بۇ نوپۇز دىمۇستى و روو لە (كەبە اللە) دىكات، بەلام بۇ ئەو كاتە شتىكى زۆر گەورەبوو.

چۇنىيەتى دانانى رووگە (قېلە) ش بەم شىۋىيە بوو، وەك (ابن ھشام) ھىناۋىيەتى، وە (بخارى) ېش ھىناۋىيەتى: {عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ قَالَ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ وَأَنَّ صَلَّى قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ} ^(۱)، بەرئى كۆرى عازىب دەلى: پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) يەكەم جار كەچوو بۇ مەدىنە لە لای بابىرەكانى، (واتە: تەرەقى داپكى) يان لەلای خالەكانى لە پىشتىوانەكان دابەزى، وەماۋى شازدە مانگ يان ھەفدە مانگ بەرمو (بىت المقدس) نوپۇزى كرد، بەلام ھەزى لەوۋ بوو كە قېلەكەى كابە (بىت الحرام) بى واتە: مەككە، وەك خۋاى پەروەدگار دىفەرەمۇ: ﴿قَدْ

رَأَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ... ﴿۱۲۴﴾ البقرة، بىگومان خۋا ئاگاي لە دلى موبارەكى پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بوو، ئەھا دىفەرەمۇ: ﴿قَدْ رَأَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ دىبىنن پۋوت ھەر لە ئاسمان دىكەى، ديارە پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) پۋوى ھەر لە

^۱ رواه البخاري برقم: (۴۰).

پښتې جهنگ و جيهاد له كۆمهلگاو دډولتې تېسلامي دا:

جهنگ و جيهاد په كيك نيه لهو پايه و بنه مايانه كې پيغه مېر (صلى الله عليه وسلم) كۆمهلگاو دډولتې تېسلامي له سر بنيات ناو، بهنې، كۆمهلگاي تېسلامي و دډولتې تېسلامي به راستي هيچ پيوفندي به هيزموه نيه، واته: به كار هيناني هيز په كيك نيه له پايه كاني بنياتناني دډولتې تېسلامي، له راستيدا پښتې جهنگ و جيهاد، بريته له وه كې دډولتې بهرزي و قه لارو سوپهر بۇ سر مسولمانان ۽ دډولتې تېسلامي، بۇيه ئيمه تماشامكېن، دواي نه وه كۆمهلگاي تېسلامي بنيات دډولتې و دډولتې تېسلامي دادمه زري، نه و جار خوي كار به جي نه و نايه ته دډولتې خوي ۽ اذن للذين يقتلون بانهم ظلموا وان الله على نصرهم لقدير ﴿٢٩﴾ الحج، واته: مؤلتمدرا به وانې كې جهنگيان له گهال دډولتې و سته ميان لي دډولتې، وه خوا له سر يارمه تيداني نه و ان به توانايه، نجا دواتر خوي پهروردگار پاساوي نه و مؤلتم درانه مان بۇ پروون دډولتې دډولتې: ﴿الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ...﴾ ﴿٤٠﴾ الحج، واته: نه وانې كې له مال و حالي خويان و دډولتې، بي نه وه حقي خه لكان له سر بووي، تهنه نه و نه بېت كې دډولتې: پهروردگار مان خوي، نجا دواتر خوي پهروردگار تيشك ده خاته سر حيكمتي فهرزبووني جهنگ و جيهاد، له كات وشوئي خويدا له هه لومهر جي خويداو دډولتې: ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الصَّوْمُغُ وَيَبِغُ وَصَلَاتُ وَمَسْجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ ﴿٤١﴾ الحج. واته: وهنه گهر خوا هه نديك له خه لكان به هه نديكان پال پيوه نه نابايه، (واته: خه لكان خراب و زالمي به خه لكان مسولمان و چاك پال پيوه نه نابايه)، پهرستگانني ربه نه كان و جووله كمو

نەھىر ئىبىنى ۋە مەسۇلمانان گە يادى خاۋايان زۆر تىدا دىكىرى، دىر ۋە خىنران، واتە: خاۋاپەرسىتى كاتىك دەمىنىتەۋە كە ئەھلى حەق چەك ۋە ھىزىكىيان ھەبى دىفاعى پى لەخۇيان ۋە پەرسىتگاۋ دىن ۋە زىنيان بىكەن، دواپىش دىمەرمۇ: ﴿

الَّذِينَ مَكَتَلُهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿١١﴾﴾ ۋەھى كاتىك كە دەسەلاتمان پىدان لە زەۋىدا، نۆۋز بەرپا دىكەن ۋە زەكات دىمەن، ۋە ھەرمان بەچاكە ۋە پىگىرى لەخراپە دىكەن. بەلى بەبى ھىز كۆمەلگاۋ دىمەتە ئىسلامى ناپارىزى ۋە بۇ پارىزگارى لىكىرنى كۆمەلگاۋ دىمەتە ئىسلامى ۋە دىن ۋە زىنى مەسۇلمانان، ۋە زەھەر پى نەھىر ئىبىن لەلەيەن دۆمەن ئىبىن ۋە ھىز ۋە پىزىيان ھەبى، بەلام نەك بۇ چەسپاندنى ئىسلام ۋە بىلاۋ كىرنەۋە ئىسلام، ئىسلام دىمەتە بۇ خۇ بىلاۋ بىيىتەۋە، لەپى بانگەۋاز ۋە تىگەپاندنى خەلگەۋە، بەلگە بۇ پارىزگارى لىكىرنى دىن ۋە زىنيان.

ئەگەر نە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۇ ئەگەر نە ئىتوانىيا جەنگى بەرەپى ۋە ئاشكراش بىكە لەگەل كافر مەكاندا، دىمەتە جەنگى پەنھانكوزى (اغىيالات) بىكات، واتە: ھەندىك لەسەرانى كوفەر بەپەنھانى بىكوزى، ۋەك لەمەدەنە كىرى، بەلام لەگەل كەسانىك كە لەگەل ئاندا لە جەنگداپە، ۋەك (كعب بن الأشرف) ۋە (سلام ابن ابى حقيق) ۋە (خالد بن سفيان الهزلي) كە ئەۋانە سەرانى ئەھلى كوفرىۋون ۋە لە جىياتى ئەۋە كە پىغەمبەرى خا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىچى كەسانى زۆر لەمەۋەمەكەيان بىكوزى لەھالەتە جەنگدا، ھەندىك لەسەركىدە شەرىمەگىزەكان كە ئاگرى بىن كاۋ سەرى مار بوون ۋە ئەۋانە لەكۆل كىردەۋە، بەلام ئايا ھۇ چى بوو كە ئەۋە لەمەكەدا نەكرد؟ چۈنكە لە بىچىنەدا بەكار ھىنانى ھىز رەۋا نەبوۋ لەۋىدا، لە سۆنگە ئەۋەۋە كە ئىسلام ھىز بەكار دىنىت بۇ بەرگىرى كىرن لە كۆمەلگاۋ دىمەتە تىكى

ئىسلامىي، لە قەۋارمىيەك كە ھەيە، نەك بۇ دروست كىردى، ئىنجا ئەگەر لەمەككە ھىزى بەكار بېيىنايە، دىيانگوت: ئەۋئىسلامە دىبى خەلگى بىكوزى ئىنجا بىلاۋ دىبىتەۋە، بەلام نا، ئىسلام با خۇى بىلاۋ بىتەۋە، با خەلگە مەۋلمانەكە لەرپى بانگەۋازو تىگەياندەۋە پەيدا بىيۇ بە قەناعەتەۋە لە ئىسلام كۆبىتەۋە، ئەۋسا چەك ۋ ھىز بەكار دىھىنرى بۇ دىفاع كىردى لە ئىرادى ئەۋ خەلگەى كە ئەۋ بەرنامەۋ پەيام شىۋە زىانەى بەقەناعەتى ئازادانەى خۇى ھەلى بىزاردەۋە.

ئىنجا خۇيىنەرى بەرپىزا ئىستا كە زانىمان پىغەمبەرى خوا (ﷺ) چۇن قەۋارەى ئىسلامىي دروست كىردەۋە دىۋلەتى ئىسلامىي دامەزراندەۋە، دەلىپىن: ھەلبەتە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) سەرمەشقە بۇ ئىمە نەك تەنيا بۇ چۇنىيەتى نوپىز كىردى ۋ پۇۋوۋو كىرتى ۋ ھەج ۋ عومپە، بەلگە بۇ ھەۋو شىك ۋ لەھەۋو بۋارمەكاندا سەرمەشقمانە كەۋاتە: پىۋىستە پىغەمبەرى ئىمە چۇن كۆمەلگەى كۆمەلگەى خۇى كۆپۋەۋە چۇن قەۋارەى سىياسىي دروست كىردەۋە، ئىمەش شۇن پىي ھەلبىگىن، دىارە بە لەبەرچاۋ كىرتى ھەلومەرجى خۇمان، بەلام لە ھىلە گىشتى يەكاندا دىبى تەماشى پىغەمبەرى خۇمان (ﷺ) بىكەين، كە لەرپى قەناعەت پىيىنانى خەلگەۋە، لەرپى بانگەۋازو ھۇشيار كىردەۋەى خەلگەۋە، خەلگى لە پەيامەكەى كۆكردۆتەۋە ، پاشان پەرومردەى كىردەۋە، دۋابى پىكى خىستۋون ۋە پەيمانى لى ۋەركىتۋون، ، قۇناغ بە قۇناغ لە گەلىاندا رۇپىشتەۋە، تاكو ئەۋ كۆمەلگەى پى بنىات ناۋن، دۋابى لە ھەناۋى ئەۋ كۆمەلگەىدا كە لەسەر ئىمان ۋ ئىسلام كۆبۆتەۋە ۋ بنىات نراۋە ، پىكەينراۋە، قەۋارەى ئىسلامىي ۋ دىۋلەتى ئىسلامىي بنىات ناۋە، ئىمەش پىۋىستە بە ھەمان رىبازدا لە ھىلەگىشتىيەكاندا بەرمە ئەۋئامانچە بىچىن.

لېرەشدا دەگەينە كۆتايى بەشى دۋەۋەى ئەم تەۋمەرى يەكەمە.

بهشی سییهم

سیستمی حوکمرانیی (نظام الحکم) له ئیسلام دا

- ۱- هه‌بوون و نه‌بوونی سیستمیکی حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۲- ئه‌زموونی می‌زوویی سیستمی حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۳- سروشت و چۆنیهتی سیستمی حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۴- بناغه‌ی فیکری و عه‌قیده‌یی سیستمی حوکمرانیی له ئیسلام دا.

خوينەرى بەرپىزا

خو پىشتىوان بى لىم بەشەدا ھەول دىمىن بە شىۋىيەكى گىشتى تىشك
بىخەينە سەر سىستەمى ھوكمىرانىي لى ئىسلام دا، ئەۋىش لى چوار بىرگەدا؛

۱- لى بىرگە يەكەمىيان باسى ئەۋە دىمەين كە ئايا لى ئىسلامدا شىك ھەيە
بىگونجى پىي بىگوتىر؛ سىستەمى ھوكمىرانىي (نظام الحكم) يان نا؟

۲- لى بىرگە دوۋەم دا باسى ئەزمۈۋى مىژۋۋى سىستەمى ھوكمىرانىي
ئىسلامىي دىمەين، لى ۋە ۋەۋە كە ئايا تا چ رادىيەك بابەندىكەر
(مىلزم) ە بۇ مىسۋلمانان؟

۳- لى بىرگە سىيەم دا باسى سىروشت ۋە چۈنەيتى سىستەمى ھوكمىرانىي
ئىسلامىي دىمەين، كە ئايا ھىلە گىشتىيەكان ۋە سىروشت ۋە بازىنى فراۋانىي
بىكەيتانى ھەۋارە سىياسى لى ئىسلام دا چىن ۋە چۈن؟

۴- ۋە لى بىرگە چۋارەم ۋە كۆتايى دا تىشك دىخەينە سەر بىناغەي ھىكرىي ۋە
غەقىدەي سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي.

شاينى باسىشە كە بىرگەكانى؛ ۲۳ ۋە ۴، لى ھەمان كاتدا ۋە ۋەۋەندەۋەي
ئەۋ راسىتيانەن كە كراۋن بە ناۋۋ نىشانىيان، ۋەلامىش بۇ ئەۋ پىرسىارەي كە لى
بىرگە يەكەم دا ۋەۋۋىنراۋە.

بەلام بىگومان ۋەلامى تىرو تەسەلى ئەۋ پىرسىارە لى ۋەۋ تۋى ھەرسىك
تەۋمىر؛ دوۋەم ۋە سىيەم ۋە چۋارەمى ئەم كىتەبە داىە.

۱- ھەببۇن ۋە نەبۋۇنى سىستېمىى ھۆكۈمرانىيى لە ئىسلام دا:

لە بارەى ھەبۋون ۋە نەبۋونى سىستېمىى ھۆكۈمرانىيى ئىسلامىي لە نىۋو شامزايان ۋە زاناپانى ئىسلام دا، ۱- لە نىۋو مەسۇلمانان دا بەگشتى، سى بۇچوونى سەرەكى ھەن:

(۱) ھەندىكىيان پېيان وايە گە ئەصلەن ئىسلام سىستېمىىكى تايبەتى ديارىي نەكردوۋە بۇ چۆنىيەتى ھۆكۈمكردن، يەككىك لەوانە (علي عبدالرازق)، لە كىتئىبى (الإسلام و اصول الحكم) دا كە لە سالى (۱۹۲۵) داپنا سالىك دواى رپوۋخانى دەۋلەتى عوسمانىيى، دوا ئالقەى دەۋلەتى ئىسلامىي- دەلئىت: (مەسۇلمانان ئىسلام ھىچ چوارچىۋمىيەكى بۇ ديارىي نەكردوۋون ۋە بۇ چۆنىيەتى ھۆكۈمرانىيى كىردن ۋە دەۋلەتدارىيى كىردن بۇيان ھەيە ھكۈومەتى دىموكراسى داپمەزىنن، ۋەبۇيان ھەيە ھۆكۈمىكى دىكتاتورىي، يان بەلشەفىي، يان ئىمپىراتورىي يان ھەبى، چۆنى بىيانەۋى دەتۋانن ئىدارەى دەۋلەت ۋە ۋولاتى خۇيان بىكەن)^(۱).

(۲) بۇچوونىكى دىكە ھەيە دەلى: نەخىر وانىيە، بەلگۈ ئىسلام چوارچىۋمىيەكى تايبەتى بۇ ھۆكۈمرانى داناوۋ، ۋە لەو بوارمدا نوختەى خىستۇتە سەر پىت ۋە دروست نىيە مەسۇلمانان لەو چوارچىۋمىيە لاپدەن، (خىزىبى تەحرىر) ىش ئەو جۇرە بىزو بۇچوونەيان ھەيە ئەگەر تەماشاي كىتئەكانىيان بىكەى ھەر لە خەلىفەۋە پىدا ۋەرە، ئىنجا ۋەزىرەكانى: (تفويض) ۋە (تنفيذ) ۋە پاشان (ولاية) ۋە (عمال) ۋە.. ھتد ۋەك (الماوردي) لە كىتئىبى (الأحكام السلطانية) دا ھىناۋىيەتى، ئەوان پېيان وايە ئەۋە قالىبىكە ئىسلام داپىرشتەۋە نابىت لىي لاپدەمىن!!

^۱ الإسلام و اصول الحكم، ص ۵۸، ط/۲۰۱۱، مطبعة: جداول.

۳) ھەندىكى دىكە پىيان واھە كە نە بەو شىۋىمىھە كە (ئەلى ئەبۇرازق) گوتىۋىتەتە، كە گوايە: ئىسلام ھىچ ھىلى گشتى ۋە بازىنى فراۋانى بۇ ھوكمەرانى دىيارى نەكردوون، ۋە نە بەو شىۋىمىھە كە ئەۋانى دىكە دەلئىن: كە ئىسلام قالىۋە قۇرۇم ۋە چۈرچىۋىمىھە دىيارى كىرىۋە دىرۇست نەبى لىلى لادىلى بەلكو ئىسلام چەند بىنەمايەكى بىنەمىتى دىيارى كىرىۋە، ۋە چۈرچىۋىمىھە فراۋانى دىيارى كىرىۋە، بەلام بۇشايمەكى زۇرى بەجىھىشتە، بۇ ئەۋە كە مەسۇلمانان بەگۈپرى ھەل ۋە مەرج باردۇخە گۇراۋەكانى خۇيان، ئەۋ بۇشايمە پىر بىكەنەۋە ۋەلات ۋە كۆمەلگەي خۇيان لە بەر پۇشناي پىرەنسەبىۋە بىنەما گىرەنگەكان نا كە قورۇئان ۋە سوننەت دىيارىيان كىرىۋە، ۋە لەۋ چۈرچىۋە فراۋانەدا كە دەستىان كراۋەتەۋە، ئىدارە بىكەن.

ھەلبەتتە ئىمە ئەۋ بۇچۈۋە سىيەممان پىرەستەۋ لە دىرۇزى باسەكان دا ئەۋە زىاتىر رۈۋە دەپتەۋە .

ۋە مەن پىم واھە ياساكانى ئىسلام دۈۋە بەشەن ۋە شەرىئەتى ئىسلامىي دۈۋە چۆرە ياساى دانان:

۱- بۇ ئەۋەستانە كە نەگۈر (ئەۋەت) لە كىيانى ئىنسان ۋە لە زىيانى ئىنسان دا، ۋەك لايەنى ئىمان ئەقىدە، لايەنى بۈۋىنەسىۋە دىنابىنى، لايەنى عىبادەت، لايەنى ئەخلاق، لايەنى بارى كەسەتتى، ئەۋانە ئىسلام نۇختە تىدا خىستۈۋە سەرىپىت، ئەگەر تەماشائى ئايەتەكانى قورۇئان ۋە فەرمائىشەكانى پىغەمبەرى خۇا (سَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) بىكەن، زۇر بە رۈۋىنى دىيارە كە نۇختە خراۋەتە سەرىپىت لەۋ بۈۋانەدا، بۇچى؟ چۈنكە ئەۋ بۈۋانە لە كىيانى ئىنسان ۋە لە زىيانى ئىنسان دا، ۋە لە بۈۋە (ۋەجۇد) دا ناگۇرەن: خۇا بى ۋىنە ھەر ۋەك خۇيەتى ۋە سىفەت ۋە ناۋە

بەرز بىيى ۋەنەكانى نەگۈرۈن، مامەلەكەت لىكەل خۇدا (سبحانە رەتەالى) شىتەكى نەگۈرۈن، ئىمە بەندەين ۋە خۇاى بەرزو مەزىن پەرومەرگەر، خەقىقەتى بوۋنى دوا پۇژو بەھەشت ۋە دۇزەخ نەگۈرۈن، ئەخلاق ئەۋە كە راستىي (صدق) جۈانەۋ درۇ (كەزب) ناشىرەنە، دەستپاكىي (امانە) جۈانەۋ ناپاكىي (خىيانە) ناشىرەنە. دادگەرىي بەھايەكى بەرزو زولم شىتەكى خراپە، ئەۋانە نەگۈرۈن.

بەگۈرتىي: ئەۋ شتانەي كە لە ژىر ناۋونىشانى ئۈۋوللى دىن دا كۆدەبنەۋە، يان لەژىر ناۋو نىشانى بىنچىنەكانى بوۋو ژىن دا، چۈنكە بوۋو ژىنىش ھەندىك شىتان تىدا ھەيە كە ناگۈرۈرۈن، ئىسلام بۇ ئەۋانە نوختەي خىستۈتە سەر پىت.

ب. بۇ بوۋارى گۈراۋەكان (متغىرات)، ۋەك: بوۋارى خوكم ۋە سىياسەت، بوۋارى جەنگ ۋە ئاشتىي، بوۋارى كۆمەلەپەتىي، بوۋارى بېشەسازىي ۋە بازىرگانىي، بەگۈرتىي: بوۋارى مامەلەكەت لىكەل ماددەدا، لىكەل دەۋرو بەردا، لىكەل ژىان ۋە گوزمران دا، ئىسلام ئىكتىفائى كىردۈە بە دانانى چەند بىنەمايەكى بىنەپەرتىي، بەلام بۇشاپەكى زۇرى بەجىيەشتۈە بۇ ئەۋە كە ئىنسان لە پىي ئىجتىھادۈ بەكارھىنانى عەقلى ۋە ئەزمۈۋنى خۇيەۋە، پىرى بىكاتەۋە، جا لىرەدا زانايان بىنچىنەمەكىيان دانائە، دەلىن: (اجمال فى المتغىرات ۋەتەفەفىل فى الثوابت) ۋاتە: ئەۋ شتانەي كە دەگۈرۈرۈن، ئىسلام بە كۈرتىي باسى كىردۈۋن، ۋە ئەۋ شتانەي كە ناگۈرۈرۈن، ئىسلام بە ۋردىي باسى كىردۈۋن، مەن ئەۋۋەنەيەك بىنەمەۋە بۇ ئەۋ شتانەي كە ناگۈرۈرۈن: دەست نوپۇز (ۋەۋە) خۇاى كاربەجى لە سوۋرەقى (المائىدە) دا ھەر چەندە دەستىۋىز شىتەكى بچۈۋكە لە چاۋ مەسەلەي خوكم ۋە ۋلات بەرپۈمەردەدا، بەلى خەقىقەتەكى دىنىيەۋ بە بى دەستىۋىز، نوپۇز

دروست نابىت، بەلام دىستىنۇز لەچاۋ بەرپومېردىنى ۋلات شىتىكى
گچكەيە، كەچى خوا ھەموو پېۋىستىيەكانى دىستىنۇزى لە ئايەتىك دا
بەيان كىردوون ۋە دىفەرمۇئ: ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى
الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ

وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...﴾ (المائدة، ۶) ۋاتە: ئەي ئەوانەي ئىمانتان
ھىناۋە! ھەر كاتىك ھەستان بۇ نۇز، دىموچاۋتان بشۇن، ۋە دىستىكانتان
بشۇن، لەگەل ئانىشكەكانتان، ۋە مەسحى سەرتان بىكەن (دىستى تەپ
بەسەر سەرتان ۋە بىنن)، ۋە پىيەكانتان بشۇن لەگەل گۈزىنگان، دۋاى
باسى بەدىلى دىستىنۇزىش دىكات كە تەيەموۋە، ۋەك دىبىنن خوا بە
وردى ھەموو پاىە ۋە فەزەكانى دىستىنۇزى باس كىردوون، بەلام
لەۋلاشەۋە بۇ بابەتى گەۋرەي ھوكم ۋە سىياسەت ۋە دىموكراتىيە خۋاى
بەرومىردىگار چەند ھىلىكى گىشتى ۋە چەند بىنجىنەكى سەرمەكى داناون ۋە
ۋە دىموكراتىيەكانى بە جىيەشتوون.

ئىنا چىكمەتى ئەۋەش كە خۋاۋ پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە
بۋارى ھوكم ۋە سىياسەت دا ۋازىيان ھىناۋە بە دانانى چەند بىنەمايەكى گىشتى ۋە
نەچۋە نىۋە ۋە دىموكراتىيەكانى ھوكمىرانى دىموكراتىيەۋە، ۋە كەلن ۋە
بۇشايەكى زۆرىيان بە جىيەشتوۋە، چىكمەتەكەي ئەۋمىيە كە خۋاى زاناۋ
پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) زانىۋىيانە كە زىيانى بەشەر لە پۋۋە
سىياسىيەكەي ۋە لە پۋۋە مادىيەكەيەۋە لە پۋۋى زىيان ۋە گۈزەرانەۋە، زۆر زوۋ
دەگۈرۋى، لەبەر ئەۋە دىست ۋە پىۋى مەۋلىمانانىان نەبەستوۋە مەۋلىمانانىان
نەخستۋە نىۋە قالىبىكى داپىزراۋى ۋەشكەۋە، تاكو دىستىيان كراۋە بىت بۇ
مامەلەكەت لەگەل ھەل ۋە مەرج ۋە كات ۋە شۈپنە جىيا جىياكان دا، كە ئەۋە لە
راستىدا چىكمەتىكى زۆر گەۋرەيە، ھەر چەندە ھەندىك كەس بە نەزەنى

ئەھۋە بە نۇقتىۋىي بۇ ئىسلام تەفسىر دەكەن، پېيان ۋايە كە ئىسلام سىستېمى ھۆكۈمرانىي تېدا نىيە! بەللى ئىسلام سىستېمىكى ھۆكۈمرانىي تېدا نىيە كە قالىب بەستوۋىي، بەلام بېگومان سىستېمى ھۆكۈمرانىي تېدايە، ۋەك ھىلەگىتىيەكانى ۋە بنەما سەرەكىيەكانى ۋە چۈرچىۋە فراۋان.

ئىنجا ئايا بۇچى ئىسلام لە ۋە بۈرەدا نۇختەي نەخستۋتە سەر پىت؟ چۈنكە ئەگەر سىستېمى ھۆكۈمرانىي لە قالىبكى دىيارىكرادا داپشتابىيە ۋە نۇختەي تېدا خىستىۋايە سەر پىت، ئەھۋە ۋەك كۆمارى ئەفلاتوۋن ۋە كىتەبەكانى دىكەي فەيلەسوۋفەكان، ھەمۇ ئەھۋە كە پىي دەگوتىي كەلەپۈر، ھى مەسۇلمانان ۋە غەپرى مەسۇلمانان، ۋەك لايەنە بەشەرىيەكەي، كاتى بەسەر دەچۈ، چۈنكە پەيۋەست دەبۇ بە ھەل ۋە مەرجىكى تايىمەت ۋە دىيارىكرادە.

بەلام لە سۆنگەي ئەھۋە كە خۇا قورئان ۋە سۈننەتى ناردوۋن بۇ ھەمۇ بەشەر، بە دىرئازىي زەمان ۋە بە پانايى زەمىن، لەبەر ئەھۋە بە دانانى بازىنەيكى فراۋان ۋە ھىلە گىتىيەكان، ۋازى ھىناۋە، تاكو بۇ ھەمۇ كاتەكان بىشەت، ئەدى چۈن مەسۇلمانان ئەھۋە بۇشايە پىر بىكەنەھە؟ بېگومان لە پىي ئىجتىھادەھە؟

جا لىرەدا زانايان بىنچىنەيەكەيان دانائە دەللىن (الأصل في العبادات المحظورة ما ورد عن الشارع تشريعاً، والأصل في العادات الإباحة إلا ما ورد عن الشارع تحريمه)^(۱) ئەمە قەسەي (عبدالرحمن بن ناصر السعدي) يە، ھەمۇرەھا (ابن تيمية) ش (رەھمەتى خۇا لى بىت) لە كىتەبىي (القواعد النورانية في الفقهية) دا، ھەمان ئەھۋە بىنچىنەيەي ھىناۋە، بە تەبىرىكى دىكە^(۲)، ۋاتە: بناغە لە عىبادەتەكان دا {ئەھۋە گوتوۋىيەتى: عىبادەت، بەلام لە راستىيدا عەقىدەش ھەر ۋايە ئەخلاقىش ھەر ۋايە} بىرىتيە لە قەدەغە بوون. (ۋاتە: قەدەغەيە

^۱ أصول الفقه المهمة، ص ۱۰۵، ۱۰۶، عبدالرحمن بن ناصر السعدي.

^۲ القواعد النورانية الفقهية، ص ۱۱۲.

لەخۇرا عىبادەتتىك دابىيىتى (جگە لەمۇى كە لە شەرىع دانەرەو ھاتو ۋە) پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە خوا ۋەھى بۇ ئارەو، مەگەر ئەوان شەرىئەتتە پېدا بى، ئەگەرنا ھىچ عىبادەتتىكى دىكە شەرىئى نى، بەلام بە پېچەوانەو ئەھل ئەعادەت ۋە ئەسۋەكەوتەكان دا بىرىتە لە دەستكراۋمى ۋە لە رەۋايى، مەگەر شەرىئەتتە قەدەمغەى كىرىپ، واتە: راست پېچەوانەى يەكدىن، ھىچ عىبادەتتىك دروست نى كە شەرىع دىيارى نەكردى، ۋە ھەموو ھەئەسۋەكەوتىك رەۋايە، ئەگەر شەرىع قەدەمغەى نەكردى.

ئىنا لىرەدا ئەو ۋە رەمان دەكىشى بۇ ئەو كە ئىمە لە ۋە رەمان شەرىئە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چاك ھالى بىن كە لە (صحيح مسلم) دا ھاتو بە ژمارەكانى ۲۳۶۱ - ۲۳۶۲ - ۲۳۶۳، ئەۋىش ئەۋمىيە كە (ابو موسى بىن طلحة) ئەۋىش لە بابىمەو دەكىرەتەو، دەلى:

{مَرَرْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَوْمٍ عَلَى رُءُوسِ النَّخْلِ، فَقَالَ: مَا يَصْنَعُ هَؤُلَاءِ؟ فَقَالُوا: يُلْقِعُونَهُ يَجْعَلُونَ الْأَكَرَ فِي الْأَثْنِ فَيُلْقِعُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أَظُنُّ يَغْنِي ذَلِكَ شَيْئًا. قَالَ: فَأَخْبِرُوا بِذَلِكَ فَتَرَكُوا، فَأَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ، فَقَالَ: إِنْ كَانَ يَنْفَعُهُمْ ذَلِكَ فَلْيَصْنَعُوهُ، فَإِنِّي إِنَّمَا هَلَنْتُ هُنَا فَلَا تُؤَاخِلُونِي بِالْهَنْ، وَلَكِنْ إِذَا حَدَّثْتُكُمْ عَنْ اللَّهِ شَيْئًا فَعُولُوا بِهِ، فَإِنِّي لَنْ أَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ} ^(۱)

ئەو ھەۋەلە دەكىرەتەو دەلىت: لەگەل پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەلەى كۆمەلەك دا رۆشتىن لەسەر تروپكى دارخورما بوون، پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە رەمۇى: ئەوان چى دەكەن ؟ (بۇچى چوۋنە سەرى؟ چۈنكە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خەللى مەككە بوۋە مەككەش دارخورماى لى نەبوۋە تا بزانى بۇچى ۋە دەكەن) كوتيان: ئەو مەتوربەى

^۱ أخرجه مسلم برقم: (۲۳۷۵)

دەمكەن، تۆۋى نېرەكە دەخەنە سەر مېيەكە ۋە موتوربە دەبىتتو سەرفىجام بەر دەگرى، پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋى: پېم واپە ئەۋە ھىج سوۋدى نىە (ۋاتە: ئەگەر واپش ئەمكەن زىانى نىە). ھەۋالىان پېندرا كە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋا دەفەرموۋى، ئەۋانىش ۋازيان لە موتوربە كىرنى دارخورمايەكان ھىنا، دۋاپى ھەۋال دراپەۋە بە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە ئەۋانە ۋازيان لە ئىشمەكى خۇيان ھىناۋە، ئەۋىش فەرموۋى: ئەگەر پېيان ۋاپە سوۋدىان پى دەگەپەنى بۇ دارخورمايەكان ۋا چاكە، با ھەروا بىكەن، چۈنكە مەن ھەر گومانىكەم بىرۋە بە بۇچوۋنى خۇم گوتەم رەنگە سوۋدى نەبىت، ئىۋە مەن مەگىرەن بەۋەى كە گومانىكە دەپەم، بەلام ئەگەر شتىكەم پى گوتەن كە خوا ۋا فەرموۋە، ئېم ۋەر بگىرەن، چۈنكە مەن درۋ بەناۋى خواۋە ناكەم.

ۋە لە زېۋاپەتتىكى دىكەدا كە بە زمارە (۲۳۶۲) ھاتۋە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋى: {لَعَلَّكُمْ لَوْ لَمْ تَفْعَلُوا كَانَ خَيْرًا} ۋاتە: پېم واپە ئەگەر ۋاش ئەمكەن ھەر باش بېت، ۋاتە: ئەگەر موتور بەپىشى ئەمكەن ھەر بەر دەگرى! (فەركۋە فەنقىست ۋا فەنقىست) ئەۋانىش ۋازيان لە موتوربەكىرن ھىنا، سەرفىجام بەرمەكى ۋەرى، يان نوقىۋانى ھىناۋە كەم بوۋ، ئىنجا پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋى: {إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِّنْ دِينِكُمْ فَخُذُوا بِهِ وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِّنْ رَّأْيٍ فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ} ۋاتە: مەنىش بەشەرىكەم ۋەك ئىۋە، ئەگەر لەبارەى شتىكەۋە لە كاروبارى دىن دا (ۋاتە: ئىمان ۋە عەقىدەمۇ عىبادەت ۋە ئەۋانە) قەسەم بۇ كىرن، ئېم ۋەربگىرەن، بەلام ئەگەر شتىكەم پى گوتەن لە بۇچوۋنى خۇم دەربارى كاروبارى دىناتان، ئەۋە مەن ھەر ئىنسانىكەم دەگونجى نەمپىكا بى.

ھەروەھا بەزى مەزھەب (۲۳۶۳) يىش ھېناويەتلىرى ۋە كۆتايى قىسەكانى دا پېغەمبەرى خوا (ﷺ) ھەرمويەتلىرى: {أَتُمُّ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ} واتە: ئىيۇ ۋە كاروبارى دۇنياتان دا شارمزا ترن، ئەمە يانى چى؟ يانى: خەللى بىسپۇرو شارمزا ۋە كاروبارى دۇنيادا، قىسە كۆتايى بەدەست ئەوانە، بەنمۇنە: ۋە بۇ جەنگ دا جەببى كورى مۇنزىر ۋە جەنگى بەدردا دۇي ئەمەي ۋە پېغەمبەرى خوا (ﷺ) دەپرسى: ئەي پېغەمبەرى خوا! (ﷺ) اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمَ ئايا ئەم مەنزلگايەي كە ئىمە بارگە ۋە نەمان ئىخستە، ۋە خى خواپە يان ھەر بىرو ۋە تەكتىكى جەنگە؟! ئىنجا دۇي ئەمەي پېغەمبەرى خوا (ﷺ) دەپەرمۇي: بەلكو تەنيا بۇچوون ۋە راي خۇمەو تەكتىك ۋە نەخشەپەكى جەنگىيە، (الحباب بن المنذر) پېشنىارىكى دىكەي بۇ دىكات ۋە ئەمەش پەسندى دىكا. ^(۱) لىرەدا ئىمە دىگەپنە ئەمە ھەقىقەتە كەكاروبارى دۆلەتدارىيى ۋە ھۆكەمپانىيى، يان ھەر كاروبارىكى دىكەي دۇنيانى، شەرىعت نەپكردە بە عادەت كە نۇختەي تىدا بىخاتە سەز بىت، بۇچى؟ چۈنكە ئەمە شىۋازەي بۇ ئىستە دىبى، مەرج نىيە ھەمان شىۋاز بۇ كات ۋە شۇيىنىكى دىكە بىگۈنجى ۋە ئەگەر نۇختەي خىستەپە سەز بىت، دەست ۋە پېي خەللى دىبەست، ۋە ئەمە ۋە راستىدا ئىعجازى ئىسلام دىگەپنە، دىرىدەخات ئىسلام بۇچى بەكەللى ھەمەو كات ۋە شۇيىنىكى دى؟ چۈنكە دەستى خەللى نەبەستە ۋە بۇراندەدا كە زىيانى خەللى تىيان دا گەشە دىكات ۋە پەردەستىنى.

۲ - ئەزەمەتلىرى مۇرۇبىي سىستەمى ھۆكەمپانىيى ۋە ئىسلام دا:

خۇيىنەرى بەرپىز! راستەوخۇ دەچمە نىيە باسەكەمانەمە دەلىم: بەنەما سەرمەكىيەكانى ھۆكەمپانىيى ۋە ئىسلام داو پەنسىپەكانى بە شتى نەگۇرۇ

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۱۸۲ ط ۲، دار صادر، ۲۰۰۵.

ھەر ئۇ ئازناۋىيان ھەلگرت، ھەروھە ھوكمپرانانى ئومەۋىي و ەمباسىش، بەلام دواتر لە سەردەمى عوسمانىيەكان دا بە گەورەى مسولمانان گوتراۋە: سولتان، ۋە لە ھەندىك شوپنەوار دا ھاتوۋە كە لە دواى چوار خەلىفە راشىدەكان پىيان گوتراۋە: پادشا (ملك) لەبەر ئومەى ھوكمەكە بۆتە مىراتىي و، وشەى مەلىكىش بەكار ھىنراۋە.

كەواتە: لە ئەزمۇنى ھوكمپرانىي مسولمانان دا، تەنانت ئەوانەشيان كە سەركەوتوۋ بون لە پابەندىي بەشەرىعەتدا، جگە لەۋەى كە راستەوخۇ لە ۋەھىيەۋە سەرجاۋە دەگرئ (كە دواتر ئۇ بىنەمايانەى لەۋەھىيەۋە سەرجاۋە دەگر، باسيان دەكەين كەپابەندكەر (مُلزِم) ن بۇ ھەموو جىلەكانى مسولمانان) ئومەى دىكە وردەكارىيەكان و ئۇ مىكانىزمانەى كە خۇيان داپانھىناۋن، ياخود لە ۋلاتانى دىكە ۋەريان گرتوۋ، بۇ ۋىنە عومەر (خرا لىي پازى يىت) زۇر شتى لە فارس و رۇم ۋەرگرتوۋ لەبۋارى ھوكمپرانىيدا، ھىچى نابىتە پابەندكەر بۇ ئىمە، ھەروەك چۇن شىۋەى ھوكمپرانىي كەردنى ئەبۋبكر (خرا لىي پازى يىت) لە وردەكارىيەكانىدا پابەندكەر نەبوۋ بۇ عومەر، بەلگۈ بۇ خۇي ئىجتىھادى كەرد لە زۇر شت دا، ھەروھە ھى عومەرىش پابەندكەر نەبوۋ بۇ عوسمان، ۋە ھەروھە ھى ئەۋىش بۇ ەلى (خرا لە ھەمورىان پازى يىت)، بەلگۈ ھەركامىكىان بە پىي ھەل ۋ مەرجى سەردەمى خۇي ئىجتىھادى كەردوۋ، بۇ ۋىنە: تەماشە دەكەين ھەرسى خەلىفەكان لە مەدىنەدا نىشتەجى بون و ئەۋىيان كەردوۋ بە (پايتەخت)، بەلام ەلى (خرا لىي پازى يىت) پايتەختى ھوكمى خۇي گواستەۋە بۇ شارى كوۋفە، دوايى موعاۋىش گواستىەۋە بۇ دىمەشق.

جا لىرەدا ئىمە با نەۋنەمەك بىننىنەۋە: كىتەبىك ھەمە بەناۋى (الأحكام السلطانية) كە ھەم (الموردى) كىتەبىكى بەۋ ناۋونىشانەۋە ھەمە، ھەم (ابو يعلى الفراء) ىش، (الأحكام السلطانية) ش واتە: ياساكانى ھوكمپرانىي، نىجا ئىمە

باشان ئەۋەدى (الماوردى) گوتۇۋىيەتى، بۇ سەردەمى خۇي گوتۇۋىيەتى ۋە لە پېش (الماوردى) يىشدا خەلكى دى قىسەى كىردەۋ، لەۋ بارەۋە شتى دىكەى گوتۇۋە لە دۋاى (الماوردى) پىش خەلگ شتى دىكەى گوتۇۋە، بەتەئكىد ئىستاپىش ئىمە بۇ سەردەمى خۇمان دىمىت شتى دىكە بلىين، ۋە ئىمە دىمى كىتەبەكەى (الماوردى) ۋە ھەمۋو ئەۋ كىتەبانەى دىكە كە لە دۋاى ئەۋو لە پېش ئەۋ ۋا نووسراۋ، ھەتتا ئەم رۇزگارەى خۇمان، ھەمۋو ۋەك كەلەپۋور تەماشىا بىكەين، چۈنكە ھەمۋو بۇچۈۋون ۋ ئىجتىھادى زاناپانەۋ، ئەۋەى كە بۇ ئىمە پابەندكەرە تەنھا قورئان ۋ سۈننەتە، ۋە ھىيە، ئەۋى دىكە ئەزمۈنەۋ جۇرى تىگەيشتى ئەۋانەۋ، جۇرى بۇچۈۋونى ئەۋانە لە بارەى شىۋەى ھۈكۈمپرانىيەۋە، جا چ كىتەبى (ابن تىمىيە) بى كە (السياسة الشرعية) يە، ۋە ھى (ابن القيم) بى كە (الطرق الحكمية في السياسة الشرعية) يە، ۋە ھى زاناپانى دىكە بى، كە زۇر لە زاناپانى دىكە كىتەبىيان نووسىۋە لەۋ بارەۋە، بەلام ھەمۋويان ۋەك كەلەپۋورلىك ۋ بۇچۈۋونى ئەۋان دادەنرېن، كە ئىمە دىتۋانين لىيان بەھرە مەند بىن، بەلام ئەگەر موۋ بەموۋ خۇمانيان پىۋە پابەند بىكەين، ئەۋە بەتەئكىد لە سەردەم ۋ زەمانى خۇمان بەجى دەمىين.

ئىنجا بە پىۋىستى دىزانم لىرەدا سەرنجىكى ورد لەۋ راستىيە بىدەين كە لە دوو ئايەتى قورئان دا دووبارە بۇتەۋە، ئايەتى: ژمارە (۱۳۷) ۋە لە ئايەتى ژمارە (۱۴۱) سوۋرەتى (البقرة) دا خۋاى زاناۋ تۋانا دەفەرەمۋى: ﴿لَكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ۋەتە: ئەۋانە كۆمەللىك بوون رابردوون، ئەۋەى كە كىردۋويانە لە شتى باش خۇيان لىي بەھرەمەندىن، ئىۋەش ئەۋەى كە دىكەن ۋە شتى باش خۇتان لىي بەھرەمەندىن، ۋە ئىۋە دىربارەى ئەۋان پىرسىارتان لى ناكىرى.

كەۋاتە: پېشىنان بۇ خۇيان ئىجتىھادىيان كىردە نەك بۇ ئىمە، ۋە لىرەدا من سەرنجى ھەموو لايەك پادەكىشەم بۇ كىتەبىكى (سىۋىي) پەھمەتى خۋاى لى بى بەناۋونىشانى: (الرد على من أخذ الى الأرض، وأنكر أن الإجتهد في كل عصر فرض) ۋاتە: {بەرپەرچدانەۋى ئەمۇ كەسەى كە خۇى بەزەۋىيەۋە نووساندەۋە نكوۋلىى لەۋە دىكات كە ئىجتىھاد كىردن لە ھەموو سەردەمىك دا پىۋىستە}، بەتاىبەت لە بوارى سىياسەتى شەرىعى ۋە دۆلەتدارىى دا، پىۋىستە زۇر بە عەقلىكى كراۋە بە دەستىكى ئاۋەلاۋە ئىجتىھاد بىكەين، ئەگەرنا ئەسەردەمۇ زەمانى خۇمان بەجى دەمىنەن، زولمىش لەئىسلام دىكەين، بە بىنانوۋى بابەندىى بە شەرىعەتەۋە، پىچەۋانەى شەرىعەتەۋە پەقتار دىكەين، چۈنكە شەرىعەت لەۋ بواردە دەست ۋ پىى ئىمەى نەبەستەۋە، بە پىچەۋانەۋە زۇرىش ھانى داۋىن بۇ داھىنان (ابداع) لەبوارى دىنيادارىى دا.

راستكردنەۋى تىكەيشتنىكى ھەلە لە فەرەۋودەيەكى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)

فەرمايشتىكى پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) ھەيە كە ھەندىك كەس بەھەلە لىيتىدەمگەن ۋاى لىدەفامەنەۋە، كە ھەرجى لەماۋەى سى ۋەچەكان (الأجيال الثلاثة) دا كراۋە، ھەموۋى شتى باش يان بەلايەنى كەمەۋە دروست (جانن) ۋە ۋەايە، چ لەبوارى دىندارىى ۋ، چ دىنيادارىى ۋ شىۋەى ھوكمەرانىى دا! فەرەۋودەكەش بەچەند بىزە (لفظ) يەك ھاتەۋە، بۇ ۋىنە: {خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِينَ بَعَثْتُ فِيهِمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ}، يەكى دىكەيان: {خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ}، لە ھەندىكىان دا تا چوار جىل باس كراۋە، لىرەدا مەبەستى ئەم فەرمايشتەى پىغەمبەرى خوا (صلى الله

عَلَيْهِ رَسَلَمَ) نه‌گهر به دروستی لئی تی بگهین، همر نه‌مویه که دمی‌موی پیمان
بضم‌موی: باشرین و ده‌چی مسولمانان هاوه‌لانی به‌ریزی بوون، پاشان نه‌وانه‌ی
دوای وان، پاشان نه‌وانه‌ی دوای وان، واته: له‌شی‌موی راست‌یگه‌یشتیان دا له
دین، و له شی‌موی باش پابه‌ندبوونیان دا به دینه‌م، به‌لام نه‌موی لی‌مورناگری
که نه‌وانه همرشتیکیان گوتومو کرده، ههمووی همر راسته و چاکه، چونکه
خوتان ناگادارن که نه‌م جه‌نگه گموره خویناویانی که بوون، له‌م
سهرده‌م‌دابوون،^(۱) همرده‌م‌م‌دینه که له له‌لایه‌ن یه‌زیده‌م سی‌رؤزان
نیستی‌پاچه^(۲) کرا، همر له‌م سهرده‌م‌دا بووم، جا نایا دم‌کری بلین: نه‌م
شتیکی باش بووه؟! به‌ئی مرج نیه همر شتیک له‌وکات‌دا بووم، وه ههموو
نه‌وانه‌ی له‌م کات‌دا بوون، ههموویان خه‌لکی باش بووین، به‌لام به‌گشتی کو‌ی
مسولمانان له‌م سی‌سهمو و ده‌چیه‌دا له‌م سهمو و ده‌چکانی دیکه، یه‌که‌م: باشر و
فراوانتر له‌ دین تیگه‌یشتون، دووم: باشر پی‌موی پابه‌ند بوون له‌ کو‌ی
گشتیان دا، به‌لام نه‌مه نه‌م ناگه‌ینه‌ی که همرچی له‌م سهرده‌م‌دا بووه باش
بووه، بؤ وینه نه‌موش که مو‌عاویه سیستمی جو‌کم‌رانی له‌ شورایی یه‌م
گو‌ری بؤ میراتی، بلینی نه‌موش همر شتیکی باشه‌م دمی به‌ دوای بکه‌وین!!
چونکه نه‌م پی‌چمه‌وانه‌ی نایه‌تمکانی خوایه و پی‌چمه‌وانه‌ی فهرمایشتی

^۱ مهبستم جه‌نگه‌کانی، (صفین) و (جمل) و (نهروان)، که به‌هم‌زاران کس‌یان له‌هاوه‌لانو
غمیری وانیش تیدا کو‌زران!!.

^۲ واته: یه‌زیدی کو‌ری مو‌عاویه سی‌رؤزان همرچی سو‌پایه‌کی دمی‌موی له‌گه‌ل خه‌لکی
مه‌دینه‌دا، بؤی ره‌وا کردن!!

تی‌بینی، به‌گو‌ره‌ی ره‌وایه‌تی (الزهری) له‌م شهر‌دا سو‌پای یه‌زید (۷۰۰۰) کس‌یان له
خه‌لکی مه‌دینه کو‌شتمو (۱۰۰۰) کچیش به‌بی شو‌کردن له‌م سال‌دا دو گیان بوون له‌لایه‌ن
سو‌پای یه‌زیده‌م!!.

بروانه: تاریخ الأمم والملوک للطبری، ج ۴، ص ۳۷۲. وه: البداية والنهاية لابن کثیر، ج ۸، ص ۲۰۲.

وه: الكامل في التاريخ لابن الأثير، ج ۲، ص ۳۱۰.

پېغەمبەرى خواشە (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمْ) ۋەك پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمْ) ئامازەى پېداۋە ۋەرموۋىەتى: {أَوَّلُ مَنْ يَغْيِرُ سُنَّتِي رَجُلٌ مِّنْ بَنِي أُمَيَّةَ}، ۋاتە: يەكەمىن كەس كە رېئازى من (لە ھۆكۈمرانىيى دا) دىگۈرى، پياۋىكە ۋە بىنى ئومەييە، كە گومانى تېدا نىە مەبەست پېى موعاۋىەى كورى ئەبو سۇھەيلى ئومەۋىيى يە.

ئىنا ئىمە دىمىنىن ھۆكۈمرانىي ئومەۋىيى ۋە ھەبباسىي چەند بىرۈكەيەكى ئاشەرىيەن داھىئاۋە تەبەننىي كىردەۋ، خەلىكان لەسەر ئىجبار كىردەۋ، بۇ ۋىنە: ئەۋە لەسەردەمى ئومەۋىيەكان دا داكەۋت كە ناۋيان لە غەيرى ھەرب نا (مۋالى) ۋەك بىلىي ھاۋۋلاتى پەلە دوۋا! ۋە لە ئەنجامى ئەۋ ۋوۋى خۇ بەزلىگرتن ۋەمارگىرى يەشدا، ئەۋ ھەمۋو شۇرسانە دۇ ئومەۋىيەكان پەيدا بوۋن، ۋەك بىزۋىتتەۋەى (زىۋى) ۋ (قارامطە) ۋ (خۋارج) ۋ... ھەتدا، ۋ سەرمەنجام سەلتەنەتى ئومەۋىيى لە بىر يەك ھەلتەكىنرا، ھەروەھا ھەبباسىيەكان كە بىرۈكەى درۋىستكرانى ھورئان (خلىق القرآن) يان تەبەننىي كىردو زۇررىك لە زانايانىشىان لەسەر ئەۋە كە قىۋوليان نەبوۋ، كۈشت ۋ ئازارو ئەشكەنچەداۋ ئەشكەنچەدانى (احمد بن حنبل) یش زۇر ناۋدارە، كەۋاتە: مەرج نىە ھەرجى لەۋ سەردەمانەدا بوۋبى، ھەمۋى ھەر راست ۋ چاك بوۋبى، بەلكو لەلايەن ھۆكۈمرانانەۋە ھەلەۋ لادانى زل زل ھەبوۋن!

بەلام لىرەدا پىۋىستە ۋرىا بىن ۋ توۋشى ھەلەيەك نەبىن، ئەۋىش ئەۋەيە كە بەھەلە بەكارھىنانى ھەندىك لە بىنەمايەكانى ھۆكۈمرانىي، يان لى لادانىان لەلايەن زۇربەى ھەرمزۇرى ھۆكۈمرانانەۋە، لەھەمۋو چاخەكانى ھۆكۈمرانىي ئومەۋىيەكان ۋ ھەبباسىيەكان ۋ ھوسمانىيەكان دا، خۇدى بىنەمايەكانى ھۆكۈمرانىيەن لە ئىسلام دا، لەمىشك دا بخاتە ژىر پىرسىيار! بۇ ۋىنە: يەكەك

لەبەلگە نەوېستەكانى حوكمرانىي ئىسلامىي - وەك دوايى باسى دەكەين-
ئەومىيەكە ديارىي كردنى حوكمران، چ كەسى يەكەم، چ ئەوانەى گە ھاوكارنى،
گرېبەستىكە لە نىوانى خەلك و ئەو كەسانەدا كە ھەلدەبىژىررىن، و ئەو
كەسانە جېگرو وەكىلى ئۆممەت، يان پېغەمبەرى خوان (صلى الله عليه وسلم)،
ھەندىكىش دەللىن: جېنشىنى خۆى پەرۋەردگارن، بەلام ھەرچۆن بى بە
ئىرادەى خەلك، جەلەوى حوكمرانىي بەدەستەو دەگرن.

كەجى (المأوردى) لە كتیبى (الأحكام السلطانية) دا بزائىن چۆن باسى دەكات؟
دەللى: (واختلف أهل العلم في ثبوت إمامته و انعقاد ولايته بغیر عقد ولا
اختيار، فذهب بعض فقهاء العراق الى ثبوت ولايته و انعقاد إمامته و حمل
الأمة على طاعته وان لم يعقدها أهل الاختيار لأن المقصود بالاختيار تميز
الولي وقد تميز هذا بصفته، وذهب جمهور الفقهاء و المتكلمين الى أن إمامته
لا تنعقد الا بالرضا و الاختيار، لكن يلزم أهل الاختيار عقد الإمامة له، فإن
اتفقوا أمروا لأن الإمامة عقد ولا يتم الا بعقد). واته: زانايان كەوتوونەتە
راچايى يەووە كە ئايا (كەسى يەكەم) پېشەوايەتییەكەو سەرپەرشتى
كردنەكەى بەبى گرېبەستىك و بەبى ھەلبىژاردنىكى ئارەزوومەندانەى خەلك،
دادەمەزرى يان نا؟ ھەندىك لە شەرعزانانى عىراق گوتوويانە: بەللى
سەرپەرشتىارىيەتەكەى و پېشەوايەتییەكەى دەدامەزرى، و پېويستە خەلك
ناچار بکرىن لەسەر فەرمانبەرىي بۆ كردنى، ھەرچەندە ئەوانەش كە مافى
ھەلبىژاردنيان ھەمىە لە نىو خەلك دا نوینمرانى خەلكن ھەليان نەبىژاردبى،
چونكە مەبەست لە ھەلبىژاردن، ديارىكردنى سەرپەرشتىارەو ئەويش بەھۆى
سيفەتەكەى خۆيەووە - كە خۆ فەرزكردنە- خۆى ديارىي كردو، كەواتە ديارەو
خۆيەتى! بەلام زۆربەى شەرعزانان و بىرمەندان رايان وايە كە بەبى
رەزامەندىي و ھەلبىژاردن پېشەوايەتییەكەى دانامەزرى، بەلام ئەگەر خۆى

جا باشە ئەو خراپىرىن دەسلە لاتدارە، چۆن بەيىعتى دەجىتتە گەردنى
مىسولمانانەمۇ، چۆن مىسولمانان مولۇزم دەپن بەمۇى گە بەھوكمەران و برا
گەورمى خۇيانى بزەن؟!

وہك دەپىنن: مەسەلەى ھەئىزىررانى ھوكمەران لەلايەن خەلگەمۇ
رەزامەندىى ھەبوونيان لەسەرى و پەيمان (بیعة) پىندرانى، زۆر لە ئەسلى
شەرىعیانەى خۇى دوور خراومتەمۇ، لە نیومرۇكى خۇى خالى گراومتەمۇ.
بۆيەش گۆتم: دەبى وریابىن و بەھەلە بەکارھىنانى ھەندىك لە بنەمایەکانى
ھوكمەرانى ئىسلامى و لى لادانىان، ئەو پایەو بنەمایانەمان لەبەرچاۋ
نەخەن و، ھەقمان ھەر پى ھەق و راست بى، ئەگەر بەھەلەو بۇ مەبەستى
خراپىش بەکارھىنرابى!

بەرپەرچدانەمۇ بە مەرگىرانى قورمىشىى بوونى ھوكمەران:

مەسەلەپەكى دىكەى گىرنگ ھەپە كە پىۋىست بەو دەكات ئىمە لە
داھاتوودا بە تىرو تەسەلى قسەى لەبارمۇ بەكەين، بەلام ئىستا ھەر ئەمۇندە
دەئىم كە ھەرمایشىكى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەپە كە
دەفەرمۇى: {الْأَمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ} ^(۱). كە زانایان لەسەر سەنەدەكەى مشتومریان
ھەپە، بەلام ئەگەر سەنەدەكەى راست بىت، مەبەستى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەمۇپە گە وەك ئەمرى واقع لە رۆزگارى ئەودا ھۆزو تىرەكانى
دىكەى ەرمب رازى نەدمبوون، بىجگە لە قورمىش برا گەورمیان لە ھۆزىكى
دىكە بى، واتە: وەك ئەمرى واقع باسى كىردە، كە ئەگەر دەتانەوئ
بەرپرسىك ھەئىزىر، ھۆزو تىرەكانى ەرمب ھەموویان بەقسەى بکەن و لە
دەورى كۆبىنەمۇ، پىۋىستە لە ھۆزى قورمىش بىت، بەمەلگەى ئەو كە

^۱ رواة أحمد برقم: (۱۹۷۹۲)، والطبرانی في (الكبرى) برقم: (۷۲۵)، والبيهقي في الشعب برقم:
(۱۶۱۴)، وصححة الألباني في (صحيح الجامع) رقم: (۲۷۵۷).

پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) فەرمايشتى دىكەى ھەيە دەفەرموى:
 {اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنِ اسْتَعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَانَ رَأْسُهُ زَيْبَةً} ^(۱)، واتە:
 گويىيىست بن و فەرمانبەردار بن، ئەگەر كەس يېكيش بەسەرتانەو بوو بەبرا
 گەورەو بەرپەرس، كە سەرى وەك مېوزىكى پەش وابى!! ھەروھە فەرمايشتى
 دىكەش زۆرن لەو بارەو نايەتەكانىش زۆر بە پەھايى باسى ھوكمرانى
 مسولمانان ■ بەرپەرسەكانيان دەكەن.

بەرپەردانەوھى بېرۆكەى: سېبەرى خوابوونى ھوكمران:

دەمەوى لېرەدا ھەر لە بارەى لادان لە سېستەمى ھومرانيى ئىسلامىي، يان
 بەھەلە بەكارھێنانى ھەندىك لە بنەمايەكانى يەو، ئامازە بەكەم بۆ قەسەيەكى
 (أبو جعفر المنصور) دووھەمىن خەلىفەى بنەمالەى عەبباسىي، ھەلبەتە ئەويش
 ئەگەر قەسەكەى سەنەدەكەى راست بێت، چونكە (العقد الفريد في الأدب) (ابن
 عبد ربه) ھېناويەتى، وەك (د.عبدالحميد متولي) لە (مبادئ نظام الحكم في
 الإسلام) ^(۲) ھېناويەتى، گوايە ئەبوجەعفەرى مەنصور پۆزۆك گوتوويەتى:
 (أيها الناس! إنما أنا سلطان الله في أرضه أسوسكم بتوقيه وتأييده، وحارسه
 على ماله أعمل فيه بمشيئته وأرادته وأعطيه بإذنه، فقد جعلني الله عليه
 قفلاً، إن شاء أن يفتحنى فتحنى لأعطيك عطاءكم وأقسم أرزاقكم، وإن شاء
 أن يغلطني، أغلطني).

واتە: ئەى خەلىفە! من دەسەلاتدارى خوام لەسەر زەمى خوا، بەيارمەتى
 خواو بە پشتگيرى خوا ھوكمرانييتان لە سەر دەكەم {واتە: ھەرچى كردم،
 ئەو دەيارە لە خواومى،}، وەمن پاسەوانى خوام لەسەر ئەو مال و سامانەى
 خوا، كەلە بەردەستى من دایناو وە بەويستى خوا ■ بە خواستى خوا نیش لەو

^۱ أخرجه البخاري برقم: (٦٦٤) عن انس بن مالك رضي الله عنه .
^۲ ص ١٩٠.

مال ۋە ساماندا دىگەن، ۋە بەھەرمانى خۇا دەمبەخشم، ۋە خۇا منى لەسەر ئەۋ سامان ۋە مائەتان كىرەتە قۇل، ئەگەر وېستى بىمكەتەۋە دەمكەتەۋە، بۇ ئەۋى بىتەندەمى ۋە موۋچەكان تان بەسەردا دابەش بىكەم، ۋە ئەگەر وېستىشى دامبىخات، ئەۋە دامدەخات ۋە ھىچتان نادەمى.

ۋاتە: ئەگەر بېمەدان، ئەۋە خۇا بېى فەرمووم، ۋە ئەگەر نەشمەنى، ئەۋە ديارە ھەر خۇاى پەرمەردگار بېى فەرمووم!! كە ديارە ئەۋە سىۋىكپاسىيەكى زۆر بى مانايە! چۈنكى سى جۆر ئىۋىكپاسىيە ھەيە: يەكەم: كە ھوكمران خۇى بەخۇا زانىۋە، دوۋە: كە ھوكمران خۇى بە نۆينەرى راستەخۇى خۇا زانىۋە، سىيەم: كە ھوكمران ۋە دەستەلاتدار خۇى بە نۆينەرى ناپاستەخۇى خۇا زانىۋە، جا ئەۋى (ابو جەفر) بەلەي كەمەۋە دەچىتە خانەي جۆرى دوۋەمى سىستەمى سىۋىكپاسىيە يەۋە !!.

بەلام بە تەكىد ئىمە كاتىك كە ھەلۋىستىكى ئاۋاى ئەۋە جەمەرى مەنصور پان ھەر كەسىكى دىكە دەبىنەن، بېۋىستە بىگىرپەنەۋە بۇ تەرازۋى شەرىعت، ۋەك خۇاى دادگەر دەفەرمۇي: ﴿وَمَا أَخْلَفْتُ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ...﴾ (۱۰) الشورى. ۋاتە: جا ھەرشىك تىيدا كەۋتە پاجىايەۋە بىگىرپەنەۋە بۇ لاي خۇا، جا ئايە كىتەبى خۇا جى دەفەرمۇي؟ دەفەرمۇي: ﴿وَالْأَرْضُ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾ (۱۱) الرحمن، ۋاتە: خۇا سەرمۇي بۇ ھەموو خەلك دانائە، ۋە دەفەرمۇي: ﴿وَعَاثُوهُمْ مِّنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ...﴾ (۱۲) النور، ۋاتە: ۋەلەۋ مائەلى كە خۇا بېى داون، بېيان بىبەخشن، ۋاتە: لەئەسل دا ھى خۇايەۋ بە ئىۋە داۋە، ئىدى بەكەسى نەداۋە بە تايىبەت، ۋە فەرموۋىتە: نىعمەتەكان ھەموۋيان ھى خۇاى پەرمەردگارن، بۇ ھەموو خەلك: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا...﴾ (۱۳) البقرة.

۳- سۈرۈشت ۋە چۆنىمەننى سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي:

سۈرۈشتى سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي لە ئىسلام ۋا، سۈرۈشتىكى تايىبەتمە ۋە كۆمەللىك تايىبەتمەندىلىق خۇى ھەيە، ۋە بىرلىستى ئىمە مەدھى ئىسلام ناكەين كاتىك كە سىستېمە ھۆكۈمرانىيەكەى بىرلوردو قىاس دىكەين لەگەل سىستېمىكى ھۆكۈمرانىي دىكەدا، كە لەم سەردەمەى ئىمە دا پەواجى ھەيە، پەنگە دواى ئەم سەردەمەى ئىمە لە پەواج بىكەى، ماناى واپە ئىمە زولمەن لە ئىسلام كىرە، چۈنكە ۋا لىكەندىرەتمە كە ئەمە ئىسلامىش لە پەواج كەوتە! بەللى ئىمە دەبى ئەمەندە مەمانەمان بەخوای پەموردگارى خۇمان ھەبى ۋە پىنى پەشت ئەستور بىن ۋە باۋەر (ثقة)مان بە شەرىعت ۋە بىرنامەكەى ھەبى كە بىرلوردى پى نەكەين لەگەل ھىچ سىستېمىكى دىكەدا، بەمە واتاپە كە سىستېمىكى دىكە بىكەىنە پىۋەر ئىسلامى لەگەل بىپۈين، بەلگو دەبى بلىين، ئىسلام سىستېمە ھۆكۈمرانىيەكەىش ۋەك ھەر شتىكى دىكەى، ۋەك بوونناسى پەكەى، ۋەك عەقىدەكەى، ۋەك شەرىعتەكەى، ۋەك ھەمەمە بولارمەكەى دىكەى، سۈرۈشتى تايىبەتمەى خۇى ھەيە، ۋە تايىبەتمەندىلىق خۇى ھەيە، ۋە لە راستىيدا زولمى لى دىكەين كاتىك كە دىمەيەنە تەرازوۋەمە لەگەل سىستېمىكى دىكەدا. بۇ ۋەنە: جارى ۋا ھەيە دەپرسى: ئايا سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي دەتۋانين بلىين: سىستېمىكى دىمەكەسىيە، لە سەدا سەد؟!! ئەدى ئەگەر دىمەكەسىيە نەبىت، ئايا سىۋكەسىيە؟ يان ئايا سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي دەتۋانين بلىين: سىستېمىكى دىننىيە؟ ئەدى ئەگەر دىننىيە نەبى ئايا مەدەنىيە؟ ئىنجا ئەگەر مەدەنىيە، ئايا بەمە واتاپەى كە لە رۇزئاۋا ھەيە؟! بۇيە دەلىين: لە راستىيدا سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي، ئەگەر باش سەرنجى بىدەين ۋەك لە باسەمەكەى داھاتوۋدا باش بۇمان پۈون دەبىتەمە- دىننىيە دەبىن كە سۈرۈشتىكى تايىبەتمەى خۇى ھەيە، چ لە پەواجى بىكەى ھەيەكەىمە، چ لە پەواجى تايىبەتمەندىيەكەىمە، چ لە پەواجى مەكەنىيەكەىمە، بەلام ئەمە

ئەۋە ناگەيەننىڭ سىستېمىسى ھۆكۈمىرانى ئىسلامىي كارتىكراۋ ئابى ۋە نەبوۋە بە سىستېمەكانى دىكە ھۆكۈمىرانى، دىسان ئەۋەش ناگەيەننىڭ سىستېمىسى ھۆكۈمىرانى ئىسلامىي كارتىكەرى نەبوۋە بۇ سەر سىستېمەكانى دىكە.

دەتۋانم زۇر بە دىئايىيەۋە بىلىم ھەركام لە (تۆماس ھۆبىز) ۋ (جۇن لۇك) ۋ (جانجاك رۇسۇ) كە دەربارەى گرىبەستى كۆمەلەيتى (العقد الإجتماعي) يان گرىبەستى سىياسىي (العقد السياسي) لەكتىبەكانىيان دا ھەركامىكىيان بە شىۋەى خۇى قىسەكەى كىردە، دەتۋانم بە دىئايىيەۋە بىلىم: ئەۋە تىشكى شىۋەى ھۆكۈمىرانى ئىسلامىي بوۋە لە رۇژئاۋى داۋە، ئەۋانەى بەھۇش ھىناۋەتەۋە، چۈنكە لە پېش ئەۋەداۋ لە سەردەمى ئەۋانەى دا سىستېمىسى سىۋىكپاسىي لە رۇژئاۋادا ھەبوۋ ۋ ھۆكۈمىران بە پەرسىتراۋ (اللە) دادەنرا، دۋاپى بە ۋەكىلى راپستەۋخۇى خواۋ، پاشان بە ۋەكىلى ناراپستەۋخۇى خواۋ! ئىنجا ئايا ئەۋانە چۈنەن ئەۋ بىرۋەكەيە بۇ ھات؟ لە راپستىدا لە سىستېمىسى ھۆكۈمىرانى ۋ لە دەۋلەتى ئىسلامىيەۋە ئەۋە فېر بوۋن، كە ھۆكۈمىرانى كۆمەلگا نوپىنەرى مسۇلمانانەۋ نوپىنەرى خوا نىە، بەلكو مسۇلمانان داپدەنن ۋ چاۋدېرىشى دەكەن، ۋە دەتۋان لاشى بەرن، ۋەك دۋاپى ئىمە لە باسەكانى داھاتوۋدا دەپخەينە روۋ، ھەروەھا بە بارەكەى دىكەش دا، ئايا ئىمە ئىستە بۇ كاراكرەنى راپۋىژ (شورى) كە بىناغەى كاروبار بەرپۋەبەردنە: كاروبارى سىياسىي ۋ كۆمەلەيتى ۋ ئابۋورى... ھەتە، ئايا ئىمە بۇ كاراكرەنى راپۋىژ پېۋىستىيمان بە مىكانىزمەكانى دىمۇكپاسىي ئابى؟ پېۋىستىيمان بە ئەزموۋنەكانى دىمۇكپاسىي ئابى؟ با، بەتەنكىد پېۋىستىيمان پېيان دەپ، چۈنكە ئەۋان لەۋ بارەۋە زۇر بەرەۋ پېش چوۋن ۋ ئەزموۋنى دەۋلەمەندىيان ھەيە، ئىنجا ئايا كاتىك كە ئىمە دېنن بۇ كاراكرەنى راپۋىژ ۋ بەرجەستەكرەنى لەنىۋ سىستېمىسى ھۆكۈمىرانى ئىسلامىيەدا، لە ئەزموۋنەكانى دىمۇكپاسىي ۋ لە مىكانىزمەكانى دىمۇكپاسىي بەھرمەند دەپن، ئايا ئىمە شىتېكى ئاشەرىيەمان كىردە؟

بىگومان نەخىر، چۈنكى ئىسلام دەستى نەگرتوۋىن كە سوود بېيىنن لە ئەزموۋنى خەلگى دىكە، ۋەك دەستى عومەرى كورى خەتتابىشى نەگرت (خرا لىي رازى بىت) كە لە دەۋلەتى فارس ۋ رۇم بەھرەمەند بىي، بۇ كۆمەللىك كاروبارى ئىدارىي، ۋەك: دانانى دىۋانەكان ۋ پۇستەۋ ھەپسخانەۋ ...ھتد.

كەۋاتە: كە دەلىين: سىستەمى ھوكمپرانىي لە ئىسلام دا سروشتىكى تايبەتى خۇي ھەيەۋ، ۋە كۆمەللىك تايبەتمەندىي خۇي ھەن، ۋە زولم لەئىسلام دەكەين كاتلىك دەلىين: سىستەمى ھوكمپرانىي ئىسلامىي دىموكراسىيە، يان دىكتاتۇرىيە، يان سىۋكراسىيە، يان... يان... ھتد، بەلكو ھەر دەمى بلىين: (سىستەمى ھوكمپرانىي ئىسلامىي)، ئەۋە ماناي ئەۋە نىيە كە خالى ھاۋبەشى لەگەل سىستەمەكانى دىكەي ھوكمپرانىي دا نىيە، كارىان تىناكات ۋ كارى تىناكەن! بەلام ئايا لە دىموكراسىي يەۋە نىيە ترە يان لە دىكتاتۇرىيەۋە؟ لەراستىيدا پىشتى لەدىكتاتۇرىي يەۋ خالى ھاۋبەشى لەگەل دىموكراسىيدا زۇر زۇر، يان ئايا سىستەمى ھوكمپرانىي ئىسلامىي سىۋكراسىي يە؟ دەلىين: نەخىر، ديارە ھوكمى ئىسلامىي پىشت بە ئىسلام دەبەستى، بەلام دروست نىيە بلىين ھوكمى ئىسلامىي سىۋكراسىي يە، بۇجى؟ چۈنكى ئەۋ ۋشەيە چەمك ۋ واتاپەكى جىاۋازى ھەيە لە فىكرو ھەرھەنگى پۇژئاۋاييەكان نا كە برىتيە لەۋەى چىنلىك (طبقة) بەناۋى (ئەكلىرۇس) واتە: پىاۋانى ئايين (رجال الدين) بەسەر خەلگ دا بەناۋى خواۋە ھوكمپرانىي بىكەن ۋ، كەسىش ۋە لە ھسەيان دا نەكات ۋ بە پىرۇز (مقدس) دابىرلىن! بەلام لە ئىسلام دا كەس نوپنەرى خوا نىيە ۋ مەسۇلمانان ھەموۋيان نوپنەرى خوان، ۋە ھىچ كەس تەخۋىل نەكراۋە لە لايەن خواۋە، ھىچ كەسلىك ۋ ھىچ بىنەمالەيەك بۇي نىيە، دەسلەتسىيە سىياسىي بە دەست خۇيەۋە بگرى ۋ قۇرخى بىكات .

كەۋاتە: بەلى، سىستەمى ھوكمپرانىي ئىسلامىي پىشت بە ئىسلام دەبەستى ۋ بە دەفەكانى شەرىعەتەۋە پەيۋەستە، بەلام ناشگونجى بلىين: ھوكمىكى

سىۋىكراسىيە ۋە ئايىنى يە، ھەروھە لەولاشەو: سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي پىشت بە ئىرادى خەلك دىمەستى، بەلام دىسان ناشگونجى بلىين: سەدا سەد (۱۰۰%) دىموكراسىيە يە، بۆجى؟ چۈنكە ئىرادى خەلك بەستراۋمەتەو بە شەرىعەتەو، ۋەك رۇزئاۋا نىيە كە لە دىموكراسىيە رۇزئاۋادا دىستى خەلك ئاۋەلايە بەتەۋاۋىيە ۋە ھىچ خەللەۋ ھەرامىكىان لە بەردەم دا نىيە بەلام لە ئىسلام دا كۆمەلىك شتى نەگۆر ھەن، ئەۋە خەللەۋ ئەۋە ھەرامەو، ئىرادى خەلك دىمە پابەند بىت بەو سىۋىكرانەۋەو بۆي نىيە لىيان لابتات.

چۈن سىستەمىكى ھوكمىرانىي ئىسلامىي پەيدا بىكەن؟!

لەۋەلامى ئەۋە پىرسىارەدا دىلىين.

❖ نىمە سىۋى خەلتمان لەبەردەمدا ھەن:

يەكەمىيان/ كە چاۋەرۋانى ئەۋە بىن سىستەمىكى ئامادەكراۋ ھازىر بەدەستمان لەبەردەست دا بى، كە ئەۋە ھەينە، بەلام قالىبىكە بۆ ۋاقىيە ۋە ھەل ۋە مەرجى زەمانىكى دىكە دارپۇزراۋە!! ۋە بۆ كۆمەلگىيەكى دىكە دارپۇزراۋە، ئەۋەش ئەۋەمىيە كە (الماۋىردى) لە (أحكام السلطانية) دا ھىناۋىيەتى، ۋە باقى كىتەبەكانى دىكە سىياسىيەش ھەن ھىناۋىيانە، ئەۋە ھەينە، بەلام ئەۋە قالىبىكە كە بۆ ۋاقىيەكى دىكە دارپۇزراۋە مىكانىزىمىكە بۆ خەللىكى دىكە دانراۋە، بە كەلكى ئىستىنايەت، ئىنجا بەرەستى مىن زۆر بەزەمىم بەۋە كەسانەدا دىتەۋە كە باسى دىۋەلتى ئىسلامىيە ۋە باسى گۆرۈنى ۋاقىيە دىكە ۋە باسى دىۋەلتىنى ھەۋەرى ئىسلامىيە دىكەن، بەلام زاراۋەكانى: (خليفة) ۋە (وزير التفويض) ۋە (وزير التنفيذ) ۋە (والي) ۋە (عامل) ۋە.... ھەن بەكار دىنن، بىۋە خەبەر لەۋەمى كە ئەۋە ھۆرۋە مىكانىزىم ۋە زاراۋانە بۆ ۋاقىيەكى دىكە دانراۋە، بەلى لە ئىسلام دا دىۋەلت كەسى يەكەم ھەبىت، بەلام ناۋى بىنن (خليفة) ۋە (امير

المۇمىن) يان (سولتۇن) يان ھەر ناۋىكى دىكە: سەرۋىك كۆمار، سەرۋىكى دىمۇلەت، سەرۋىك ۋەزىران، ھەر دروستە، گىرنگ ئەۋمىيە تۇ ھوكۇمىرانىكت ھەبى شەرىعت پىادە بىكات بەسەر كۆمەلگا دا، ئەمما ناۋى جىيە؟ ئەۋە شەرىعت دىمۇستى ئىمەى نەبەستەۋە، بەلگە دىمۇستى ئىمەى كىرۇتەۋە، پاشان دىمۇستى كەسى يەكەمى ھوكۇمىران ستافىكى ھەبى ۋە كۆمەلگە ھاۋكارى ھەبى، بەلام ناۋى نىشان ۋە سىنورى دىمۇستىۋىستىنى (صلاحىيە) يان چۇن بى؟ پاشان كاتىكى دىيارى كراۋى بۇ دادىنىن چوار سال چوار سال، دوو دەۋرە، سى دەۋرە، يان ھەۋت سال ھەۋت سال، يان بۇ دانانىن، دىسان شەرىعت دىمۇستى ئىمەى نەبەستەۋە ھەردوۋك لامان بۇ ھەيە، ئەۋە رېيەكىان، گە ئەگەر بىمانەۋى قالىبىكەمان لە بىردەست دا بى، بەللى ئەۋە قالىبە ھەيە، بەلام قالىبىكە بە كەلگى ئىستا ناپەت.

دوۋەمىيان/ ئەۋمىيە گە ئىمە بە يەكجارى حىساب بۇ ئىسلام نەكەين، مادام قالىبىكى ھوكۇمىرانى نامادى نىيە، كەۋاتە با ھەر ۋاز لە ئىسلامو شەرىعت بىنىن ۋە بىچىن قالىبىكى خەلگىكى دىكە بىنىن، كە بۇ كۆمەلگەيەكى دىكە دانراۋە، كە ئەۋەى يەكەمىيان چەند ھەلە بوو، ئەۋە دوۋەمىيان زىاتر ھەلەيە! كە يەكسەر سىستەمىكى پۇژئاۋى، يان پۇژھەلاتى بىنىن ۋە لە ۋلاتى خۇمانى ھەرز بىكەين!! كە بەتەكىد ئەۋەش ھەر ھەلەيە.

سىيەمىيان/ چارەسەرى سىيەم ۋە راست ئەۋمىيە، گە ئىمە بىنىن لەبەر پۇشناي ئەۋە چوار چىۋە فراۋانەى كە شەرىعت دىيارى كىرۋە بۇ سىستەمى ھوكۇمىرانى، ۋە لەبەر پۇشناي ئەۋە بىنەما بىنەمىيانەدا كە دىنانون، بىنىن غەۋلى خۇمان بىخەينە كارو ئىجتىھاد بىكەين بۇ دانانى مىكانىزمەكان ۋە ۋەدەكارىيەكانى چۇنىەتى بەرپۇمبىردى ئەۋە ھەۋارە سىياسىيەى كە دىمانەۋى بىناتى بىنىن.

ھەلبەتتە ئىجتىھادىش - كە بۇ زانىيارىتان ئىجتىھاد واتە؛ كۆشش كىردىن ۋە بەكارھىنانى عەقلى - لى راسىتىدا شوئىنە سىروشتىيەكەى، بىۋارى ھەئىسۇكەۋتەكانە كە شەرىعت بە بۆشى ھىشتوۋىيەتەۋە، جگە لى ھەندىك ھىلى گشتى، بەئى شوئىنى بەكارھىنانى عەقلى ۋە ئىجتىھاد ئىرمىيە، نەك بىۋارى عەقىدەۋ عىبادەت، ۋەك لى رابىردوۋا باسما كىردى، كە بە داخەۋە زۆر لى زانىيانى ئىسلام، ھەر لىۋ بىۋاردا ئىجتىھادىيان كىردە، ئەۋ بىۋارى كە دىمىرتى كۆشش كىردى تىدا كەمە، لىبەر ئەۋە دىمىرتى شەرىعتى تىدا زۆر، ۋە لىبەر ئەۋە كە عەقلى لىۋىدا زۆر بىر ناكات، ئاخىر عەقىدەۋ ئىمان ۋە بىۋىناسىيە ۋە عىبادەت بۇ خىۋى پىرومىردىگار ۋە خىلاق ۋە بارى كەسىتىيە ۋە ئەۋانە، عەقلى زۆر تىياندا بىر ناكات، بۆيە شەرىعت نۇختە تىدا خىستىۋىنەتە سەر بىت، كەچى ئەگەر تەماشى بىر ھەم كەلەپوۋرى زانىيانى خۇمان بىكەين، دىبىنىن بەزۆرى لىۋ بىۋارەندەيە، كە نەدەبىۋو زۆر ئىجتىھادىيان تىدا بىكىرى، بەئام ئەۋە كە ئىمە زۆر بىۋىستە ئىجتىھادى تىدا بىكەين، ئەۋىيە كە شەرىعت لىۋ رىۋى خىكىمەتەۋە بە بۆشى ھىشتوۋىيەتەۋە، چىنكە زانىۋىيەتە كۆمەلگەكان لىۋ بىۋارەندا زۆر دىگۆرپىن ۋە بىرەۋ بىش دىچىن، ۋە بىۋىستە كە ئىجتىھادى تازىيان بۇ بىكىرى، كە بىۋارى سىياسەت ۋە خىكىمىرانىي گىرنگىرتى ئەۋ بىۋارەنەيە.

كەۋاتە چارەسەر ئەۋىيە كە ئىمە بىگەرپىنەۋە بۇ سەرچاۋى رىۋى ۋە بى چەند چىۋىنى ئىسلام، كە بىرىتە لىۋ قورئان ۋە سىۋىنەت، ۋە بىمىرىش ۋە بىگىرىن لىۋ كەلەپوۋرى زانىيان، بەئام لىۋ خۇمانى نەكەين بەدىن، بەئىك سىۋى لىۋ ۋە بىگىرىن ۋە پەندى لىۋ بىگىرىن، چ لىۋ ھەئەكانىيان، چ لىۋ چاكەكانىيان، ھەروەھا سىۋىش لىۋ ئەزىمىۋى ۋە شارمىزىي خەئىكى دىكەش ۋە بىگىرىن، لىبەر رىۋىشنى بىزەنى فرىۋانى شەرىعت دا.

۴- بىناغەي فېكرىي ۋە ەقىدەيىي سىستەمىي ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي:

خۇيىنەرى بەرپىز!

بېگومان سىستەمىي ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي (نظام الحكم في الإسلام) واتە: ئەو شىۋەيە كە ئىسلام رەچاۋى كىردۈە بۇ دۆلەتدارىي ۋە بەرپۆمۈبردى كۆمەلگا، كەم ۋە زۆر خالى ھاۋىيەشى ەن لەگەل سىستەمەكانى دىكەي ھۆكۈمرانىي دا، بەلام بە تەئكىد خالى جىاۋازىشى ەن، ۋە تايىبەتمەندىي خۇيىشى ەن.

ئىنجا ئىمە لە رابىردودا باسى ئەۋەمان كىرد كە ناكونجى سىستەمىي ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي، ەيچ نازناۋىكى دىكەي بۇ بەكار بەيىرىۋ ەيچ ناۋنىشانىكى دىكەي ەبى جگە لە: (سىستەمىي ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي).

ئىستاش ئىمە لەم بەرگەيەدا باسى بىناغەي فېكرىي ۋە ەقىدەيىي سىستەمىي ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي دىكەي، چۈنكە ەم سىستەمىي ھۆكۈمرانىي بگىرىن ۋە ەم شىۋەيەك لە شىۋەكانى دۆلەتدارىي ۋە بەرپۆمۈبردى دۆلەت ۋە كۆمەلگا بگىرىن، پىشت بە سەمچاۋىيەكى فېكرىي دىبەستىۋ چەند بىنەمايەكى فېكرىي ەن: چۇن بوون (ۋجود) دىبىنى؟ چۇن زىان دىبىنى؟ چۇن تەماشاي دىنياۋ دۋارپۇز دىكەت؟! ئەۋە ەمۋوۋى كارىگەرىي ەمە لەسەر شىۋەي ئەۋە سىستەمە ھۆكۈمرانىيە، بۇ ۋىنە: ئەگەر تەماشاي سىۋگراسىي بگەيىن، كە بەھۆكىمى دىنىيىش ناۋىراۋە، كاتى خۇي لە سەدەكانى نىۋەرپاست داۋ ەتتا پىش سەدەي (۱۷) ۋە (۱۸) لە ۋلاتانى رۇژئاۋادا باۋ بوۋە، دىبىنىن كە جۇرپىك لە فەلسەفەۋ بونناسىي لە پىشتەۋىيە، ئەۋىش ئەۋمىۋە كە ھۆكۈمران ۋە سەلەتدار بە پەرسىراۋ زانراۋە، يان بە سىبەرى خۋاۋ بە نۇيىنەرى خۋا (جا نۇيىنەرى راپستەۋخۇ، يان ناراپستەۋخۇي خۋا) (سبحانە وتعالى)!!

ھەرۋىھى سىستېمى ھۆكۈمرانىي پادىشاھىيىتى يان مىراتىيى، بەھەمان شىۋە ئەۋىش فەلسەفەيەكى لە پىشتەۋىيە، ئەۋىش ئەۋىيە كە ئەۋ بىنەمالەيە، لە ھەمۇۋ خەلگەكەي دىكە زىاتىر شايسىتەي ئەۋمەن كە ھۆكۈمران بىن، بۇيە لە بابەۋە بۇ كۆرۈ لە كۆرۈۋە بۇ ئەۋە، ھۆكۈمرانىي بە مىرات گىراۋە، واتە؛ ۋەك چۈن مەر ۋ مالات بە مىرات دەگىرئۇ، زەۋى ۋ زار بە مىرات دەگىرئۇ، بە ھەمان شىۋەش خەلگ ۋ كۆمەلگەش بە مىرات گىراۋە.

ۋەسىستېمى ھۆكۈمرانىي دىكتاتورىي ياخۇد تاكىيى، بەھەمان شىۋە جۇرئەك لە فەلسەفەيەكى لە پىشتەۋىيە، ئەۋىش ئەۋىيە كە ئەۋ كەسەي ھۆكىمى رەھاي كەۋتۈتە دەست، ۋەك كاتى خۇي (ھىتلەر) لە ئەلمانىياۋ (مۇسۇلۇنى) لە ئىتالىياۋ (ستالېن) لە يەكەيتى سۇفىيەت، جۇرئەك لە پىرۋىزىيۋ تايبەتمەندىي جىيا لە خەلگ بە بالاي ئەۋ ھۆكۈمرانە بىراۋە، كە شايسىتەي ئەۋىيە ھەر خۇي ھۆكۈمران ھەمە كارە بىۋ، ھەمۇۋ شىتەكى بەدەست بىۋ، نەك بگەپتەۋە بۇ ئىرادەي خەلگ ۋ بۇ راي خەلگ، كە دىيارە ھەمۇۋ ئەۋ جۇرە سىستېمانە ئىسلام لە دىيانەۋ لەگەتايان دا ناكۆكە.

بەلام ئىمە ۋەك ئەۋىيە ھىنناماننەۋە، بۇ ئەۋە كە ھەركامىك لەۋانە فەلسەفەيەكى لە پىشتەۋىيە، دىيارە سىستېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىيەش بە تەئكىد جۇرئەك لە بونناسىيۋ جىھاننىيىنى ۋ ئىمان ۋ عەقىدەي لە پىشتەۋىيە. ئىنجا ئايا بناغەي فەكرىي سىتېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي جىيەۋ چۈنە؟ دەتۋانېن بەگورتىي بلىيىن؛ سىستېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي ھەم بەيۋەستە بە بونناسىي ئىسلامىيەۋە، ھەم بەيۋەستە بە ئىمان ۋ عەقىدەي ئىسلامىيەۋە كەدىيارە ئىمان ۋ عەقىدەي ئىسلامىيەش لە بونناسىي يەكەيەۋە سەرچاۋە دەگىرئۇ.

كەۋاتە: ئىمە دەبىۋ باسى ئەۋە بىكەيىن بونناسىي ئىسلامى جىيە؟ بىناسەيەكى كورتى بىكەيىن، پاشان ھىلە گىشتىيەكانى بىخەيىنەرۋو، ۋە دۋايش

چۈنكى پەيغەمبەر بولۇپ سىستېمىنى چوڭقۇر ئىسلامىي، بە بولۇپلا قالماستىن، پەيغەمبەر بولۇپلا قالماستىن، دىننىڭ ئاساسى ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، چۈنكى پەيغەمبەر بولۇپلا قالماستىن، پەيغەمبەر بولۇپلا قالماستىن، ئىسلامىي پەيغەمبەر بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن.

پېئاسىي بولۇپلا قالماستىن ئىسلامىي:

بولۇپلا قالماستىن^(۱) ۋە ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن (ئىنتېلېكتىۋى antology) بولۇپلا قالماستىن، بەئىنچى (مەرفەۋە الوجود) بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن.

ئەگەر تەشەببۇس ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن.

ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن ئىسلامىي:

خا (سەبەھە رەئەلى) ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن.

^۱ زارەۋى بولۇپلا قالماستىن (مەرفەۋە الوجود) داھىيەتلىك خۇمەي پەيغەمبەر ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن.

^۲ ۋە ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن (ئىنتېلېكتىۋى antology) ۋە ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن، ئىمان ۋە ئىسلامىي بولۇپلا قالماستىن.

تەماشى ئىكەن ئايەتەنە بىكەين، كە من بەنمۇنە ھىناۋمەنەۋە لە نىۋ زۆر لە ئايەتەكانى قورئان دا، ئەگەر سەرنىجىان بىدەين، ئەو ھەقىقەتە لە قورئان دا زۆر بەرجەستە ۋە درەوشاۋىيە:

۱- لە سوۋرەتى (الزمر) ئايەتەكانى ژمارە (۶۲) ۋە (۶۳) دا خوا (سەبەئە رەئەبى) دىمەرمۇ: ﴿اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ۝۱۲۱﴾ لَئِنْ مَقَالِدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ... ۝۱۲۲ ﴿۱۲۲﴾ واتە: خوا بەدەينەنەرى ھەموو شەيئە ۋە ھەموو شەيئە بەدەينەنەۋە بەسەر ھەموو شەيئەشەۋە چاۋدېر سەرىشتىارە، خەزىنەكانى ئاسمان ۋە زەمىن ھى ۋەين، ياخۇد كىلەكانى ئاسمان ۋە زەمىن ھى ۋەين، چۈنكى ۋەشەي (مقالىد) كە كۆي (مقالد) ۋە، ھەم بەماناى ەمبارو خەزىنەۋە، ھەم بەماناى كىلەش دى^(۱)، واتە: خەزىنەكانى ئاسمانەكان ۋە زەمىن، كىلەكانى ھەموۋىان ھى خەۋى پەرومردگان.

۲- ۋە لە ئايەتى (۱۶۴) سوۋرەتى (الأنعام) دا، خوا (سەبەئە رەئەبى) دىمەرمۇ: ﴿قُلْ أَغْيَرَ اللَّهُ بَنِي رَبِّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ... ۝۱۶۴﴾ واتە: بلى، ئايا جگە لە خوا پەرواىە شەيئە دىكە بىكەمە پەرومردگانى خۇم لە كاتىك دا ئەو پەرومردگانى ھەموو شەيئە، ئەمەيان باس ۋە پەرومردگانىتىي خوا دىمەت ۋە خەۋى بەرزو مەزن بە پەغەمبەرى خەۋى (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىمەرمۇ: بلى، ئايا جگە لە خوا پەرومردگانى دىكە بخەۋىم كە ئەو پەرومردگانى ھەموو شەيئە؟ پەرومردگانىش واتە: سەرىشتىارو خەۋىم ۋە بەخەۋىمە مشور خەۋى، خەۋى بىۋەنە تاك پەرومردگانى

^۱ المعجم الوسيط. ص ۷۵۴.

ھەممۇ شىئىكە ھەممۇ دروستكراۋىكان بەس خوا سەرپەرشتىيارو
پەرۋەردگارو بەخىۋىكەرو مشوورخۇرىپانە.

۳- دەر بارەى خاۋەندارىتىيى خۋاى پەرۋەردگارېش بۇ ھەممۇ شىئىك، لە

ئايەتى (۲۶) ى سوۋرەتى (ال عمران) دا دىھەرمۇئ: ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ
تُوْنِي الْمُلْكِ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ

يَبْدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۶﴾ لىرەشدا دىسان خۋاى تاك و پاك
خىتاب لەگەل پىغەمبەردا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىكات پان لەگەل ھەر
كەسىك كە قورئان دىخوئىنى، دىھەرمۇئ: بلى ئەى خۋاىپە! خاۋىنى
مولىك، مولىك بەھەر كەسىك دىھەى كە بىتەۋى، ۋە لە ھەر كەسىكى
ۋەردەگرى و دادەرنى كە بىتەۋى، ۋە ھەركەسىك كە بىتەۋى بالادەستى
دىكەى و دىسەلاتدارى دىكەى، ۋە ھەر كەسىك كە بىتەۋى، زەبوون ۋ بى
دىسەلاتى دىكەى، چاكە ھەر بە دىست تۋىپە، بىگومان لەسەر ھەممۇ
شىئىك بە تواناى، كەۋاتە: خوا خاۋىنى بوۋنەۋەرو خاۋىنى ھەممۇ
شىئىكە.

۴- لەۋبارمۇ كە خۋاى بەبەزمىيى سەرپەرشتىيارو مشوورخۇرى ھەممۇ

شىئىكە، لە ئايەتى ژمارە (۳) ى سوۋرەتى (الأعراف) دا خوا دىھەرمۇئ:

﴿اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ

﴿۲﴾ ۋاتە: شوپىن ئەۋە بىكەون كە بۇتان دابەزىنراۋە (ۋاتە: ئەۋ پەيام

بەرنامەپەى كە لە خواۋە بۇتان ھاتۇتە خۋار) ۋ بەدۋاى

سەرپەرشتىيارانى دىكەى جگە لە خوا مەكەون.

ۋاتە: خوا (سبحانە رتعالى) كە پەيام بەرنامەى دابەزانددە، لەرپى ئەۋ

پەيام بەرنامەپەۋە سەرپەرشتىيتان دىكات و مشوورتان لى دىخۋات،

كاروبارتان بە رېۋە دەبات، ئىنجا ئەگەر بە دىۋى كەسىكى دىكەو بەرنامەيەكى دىكە بىكەن، كەۋاتە كەسىكى دىكەو لايەنىكى دىكەى جگە لە خواتان كىردە بە سەرپەرشتىارو مشوورخۇرى خۇتان، كە ئەۋەش شىركو كوفىرە بە خوا.

۵- ۋە لەۋ بارەۋە كە خۇى گەۋرەۋ مەزن تاكە كەسىكە كە شاپىستەى پەرستىران و بەندايەتتىى بۇ كىران بىت، لەئايەتتىى ژمارە (۱۶۲)ى سوۋرەتتىى (البقرة)دا خوا دەرفەرەمۇئى: ﴿وَاللَّهُ أَكْبَرُ ۚ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ (۱۶۳) پەرستراۋى ئىۋە خۋايە، بىچگە لەۋ ھىچ پەرستراۋىكى دىكە نىيە، خاۋەنى بەزەمىيە ۋە مېھرىبانە ، كەۋاتە: مادام خۇى گەۋرە تاكە بەدىيەنەرەۋ تاكە پەرۋەردگارەۋ تاكە خاۋەنەۋ تاكە سەرپەرشتىارە، ھەر ئەۋىش شاپىستەى ئەۋەيە كە پەرستراۋ بى و تاكە كەسىك بى كە بەندايەتتىى بۇ بىكى.

ھىلى دۈۋەمى بونئاسىي ئىسلامىي:

خۋا ئاسمانەكان ۋ زەۋى و ئەۋى كە دىكەۋىتە نىۋانىانەۋە، بۇ ئەۋە درۋستىردۋون، كە مەۋفىيان تىدا تاقى بىكىتەۋە، پاشان دىۋى مەرگ مەۋف زىندۋو بىكىتەۋە، ۋ بە پىي شىۋەى ژىانى كە لە دۋنىا دا گۈزەراندىۋىيەتتىى، سزا يان پاداشت بىكىتەۋە. زۇر لە ئايەتەكانى قورئانىش ئەم ھەقىقەتەيان تىدا بەرجەستەيە، بۇ ۋىنە:

۱- لە ئايەتتىى ژمارە (۷)ى سوۋرەتتىى (ھود)دا خوا (سبحانە وتعالى) دەرفەرەمۇئى: ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّا لَنُفَعِّلُكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ

الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ ۞ واتە: خوا ئەو كەسەيە كە ئاسمانەكان ۋ زەمى لە شەش رۆژان دا ھىناونە دى {واتە: بە شەش قۇناغ، چونكە ئەو كاتە خولانەھەدى زەمى بە دەورى خۇيدا نەبوو، تاكو رۆژەكانى ھەفتە، لە شەممە تا ھەينى پەيدا بن، كەواتە: وشەى (ايام) كە كۆى (يۈم)ە واتە: ماومىيەك لە كات، ئىدى نازانىن چەندە؟} ۋە لەو كاتەدا بارمگای خوا لەسەر ئاۋ بوو، (ئىنجا ئايا بۆچى خوا ئاسمانەكان ۋ زەمى ھىناونە دى؟) (لَبَلُّوكُمْ أَنِكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) تاكو تاقىتان بىكەتەو كە كامەتان كەردەمى چاكتەرە ، (وشەى كەردەمە (عمل)پىش لە بەكارھىنانى قورئان دا، ھەم نىيەتى نىۋ دىل دەرگىتەو، ھەم دەربرىنى زمانو، ھەم جەموجۆلى ئەندامەكان، كەواتە: ئەو ھىكمەت ۋ ئامانجەى كە ئاسمانەكان ۋ زەمى بۆ ھىنراونەتە دى، بىرىتە لە تاقىكرانەھەدى ئىنسان). دوايى دەفەرموى: (...وَلَيْنَ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ) ۋە ئەگەر تۆ بلىي: لە دواى مەرگ زىندوو دەرگىتەو، ئەوانەى بى پىروان دەلئىن: ئەو جادوويەكى ئاشكرايە، (واتە: ئەو قەسەيە كە دەمىلى جادوويە ۋ ھەقىقەتى نىيە).

كەواتە: ئاسمانەكان ۋ زەمى، كە وشەى بوونەوەر لەپراستىيدا تەنيا تەعبىر لەگۆشەيەكى بوون (وجود) دەكا، لە گۆشەيەك لەھەدى كە خوا دروستى كەردە، كە بىرىتە لەھەدى ھەتا ئىستا بە دوور بىنەكان دەمىنرى ۋ بىنراو، بەئى خوا ئاسمانەكان ۋ زەمى ۋ ئەھەدى نىۋانىانى بۆيە دروست كەردە، كە ئىنسانىيان تىدا تاقى بىكەتەو، ۋ دواى مەرگىش ئىنسان زىندوو دەرگىتەو، بۆ ئەھەدى سزا ۋ پاداشت بىرىتەو.

۲- ۋە لە ئايەتەكانى ژمارە (۱۱۵) و (۱۱۶)ى سوورەتى (المؤمنون)دا خەلىق بى ھاۋەل مەسەلەى زىندوۋى كرانهۋى دۋاى مەرگ، ۋە سزا ۋ پاداشت درانهۋى مەرۋف، زۆر جوان پۈۈن دىكاتهۋە دىفەر مەۋى: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾ (۱۱۵) ﴿فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ﴾ (۱۱۶) بە نىكۈۋى لىكرانهۋە خەلىق كاربه جى پۈۈ لە بى پۈۋاىه كان دىكاتهۋە دىفەر مەۋى: ئاىا پىتان ۋاىه بە گالته خەلقاندوۋمانن، بى حىكمەت ۋە ھەۋمىتە ئىۋەمان دروست كرده؟ ۋە بۆلەى ئىمە ناگىر درىنهۋە!! بەرزى بۆ خەلىق پادشاى ھەق، بىجگە لە ۋە ھىچ پەرسراۋ نىن، خەۋمى بارەگەى پىر پىز ۋ خورمەتە، ۋاتە: زۆر لە حىكمەتى خەلىق دوۋرە، زۆر لە بەرزى خەلىق دوۋرە، زۆر لە كاربه جى خەلىق دوۋرە، كەئىنسان بىخەلقىن، بەلام دۋاى زىندوۋى نەكاتهۋە، لىپرسىنەۋى لەگەل دا نەكاته، خەلىق زۆر لە ۋە بەرزترە كە كردهۋى ۋا لە خەلىق بۈەشەنەۋە، ۋاتە: بەتەئىكە مەرۋف دۋاى نەۋەى كە قۇناغى ژىانى دىنا دىگوزەن، زىندوۋ دىكرىتەۋە لىى دىپرسىتەۋە، ۋە سزا ۋ پاداشتى دىكرىتەۋە، بە پىى ئەۋ جۆرە ژىانە كە لە دىنا دا گوزەندوۋىتە.

۳- ھەروەھا لە سوورەتى (سبا) ئايەتەكانى ژمارە: (۳ ۋ ۴ ۋ ۵)دا خەلىق (سبحانە رەئەلى) زىاتر تىشك دىخاتە سەر ئەۋ رەستىيەۋ دىفەر مەۋى: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ (۳) لىجىزى اللىن ءامنوا وعلما الصلحت اولىك

جېنشینیک له سهر زهویدا دادهنیم، فرشته‌کان گوتیان: نایا کهسیکی
تیدا دادهنی که خرابه‌ی تیدا دمکاو خوینی تیدا دپړی، له حالیک دا
که نیمه همیشه تو به پاک دمگرین و ستایشتم دهکین و تو خاوین
رادمگرین {له‌وی که نوقصانی و که مو کورتیت پال بدمینه لا؟}
(خوا) فهرمووی: نه‌وی من دمیزانم نیوه نازان، هه‌لته‌ته نه‌م نایه‌ته
زور پروونه، که مهبست پیی نادمه سه‌لامی خوی له‌سهر بی، نادمیش
بابی به‌شهریه‌ته، خوا نادمی به جینشینی خوی له‌سهر زمو داناو، وه
فرشته‌کانیش بو نه‌وه که حکمه‌ته‌که‌ی بزنان، پرسویانه: بچی
له‌سهر زمو نادمیک دادهنی که له بارانیدا هیه خوین برپړی و
خرابه بکا؟ خوی پهرومردگاریش دمفهرمو: نه‌وی من دمیزانم نیوه
نایزان، راسته نینسان دتوانی خرابه بکاو خوین برپړی، به‌لام
کومه‌ئیک نیتیا و تایه‌تمه‌ندی‌شی هه، که له نیومدا نین، نه‌ی
فرشته‌کان! وه هر نینسان شایسته‌ی نه‌ویه که نه‌و نه‌رکه‌ی پی
بسپردی.

۲- هه‌روها خوا (سبحانه و تعالی) له سوورمتی (التین) نایه‌تی ژماره (۴) دا
نه‌و راستیه‌مان بو ده‌خاته پرو، که چو نینسان له‌باشترین شیومدا
خولقینراوه، دمفهرمو: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ واته:
بیگومان نینسانمان له باشترین شیوه پیکه‌ته‌ی دهروونی و پواله‌تیدا
دروست کردوه، واته نه‌و شیوه دروستبوونه‌ی نینسان باشترین شیومیه
که له بوون دا هیه.

۳- وه دبراره‌ی نه‌وه که نینسان هه‌لگری نه‌مانه‌تی خویه، نه‌و نه‌مانه‌ته‌ی
که به نینسان نه‌بیت هه‌ل نه‌گیرا، له نایه‌تی ژماره (۷۲) ی سوورمتی
(الأحزاب) دا دمفهرمو: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

وَالْجِبَالِ فَأَيُّكَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

❦ (۷۲) ۞ واتە: ئىمە ئەمانەتەم رانواند لەسەر ئاسمانەکان ۞ زەمى و چىايەکان، بەلام نامادە نەبوون ھەلىبگرن، ھەلى ترسان، بەلام ئىنسان ھەلىگرت، بىگومان ئەوئىش زۆر سەمكار و زۆر نەقامە، واتە: ئىنسان ئەگەر بەندەى خوا نەبى و پابەندى بەرنامەى خوا نەبى، سەرى لە سەم و نەقامى زۆرمو ھەمچى، ديارە سەم برىتە لە لادانى ئىنسان لەروى کردەمىيەو، ھە نەقامىش برىتە لە لادانى ئىنسان لەروى فەكرىيەو، واتە: چ لەروى فەكرىيەو، چ لەروى کردەمىيەو، ئىنسان لە بارانيدا ھەيە تووشى لادان و ھەلىرانی زۆر بى، لە ھالىك دا كە پابەندى بەرنامەى خوا نەبىت .

كەواتە: ئىنسان ئەركىكى بى سەردراو، كە نە لە تواناى ئاسمانەكاندا بوو، ھە نە لە ھى زەمى، ھە نە لە ھى چىايەكان، بەلام ئىنسان لە توانيدا ھەبوو، ئەو ئەمانەتە ھەلى بگرت، ئەو ئەمانەتەش بەراى زۆر لە تويزمەوانى قورئان، ئەومىيە ئىنسان بە وىستى ئازادانەى خۆى بڑى و بکەوئتە ژىر تەفەكردنەوئى خواى پەرومردگار، ھە بە ئىرادەى خۆى چاکە بکات، پان خراپە بکات، بەندایەتەى بۆ خوا بکات، پان نەيكات.

۴- ھەروەھا لەو بارەو كە خوا رېز و حورمەتەى تايبەتى لە مروؤ ناو،

لە سوورەتى (الإسراء) ئايەتى ژمارە (۷۰) دا دەفەرموئ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي

ءَادَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ

مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ۝ (۷۰) ۞ واتە: ۞ بىگومان رېزمان لە ھەمچەى ئادەم

گرتەو لە وشکانى و دەريا دا ھەلمان گرتەو، ۞ لە رزقە بەتام ۞

خوشەكان بەشمان داو، ۞ بەسەر زۆر لە دروستكارو مەكانى دىكەدا

ھەلەمان بىزاردوون، كەواتە: ئىنسان ۋە ك ئىنسان، لە لايەن خواۋە پىزى
 لى گىراۋە، ئىنجا پىنگە ھەندىك كەس پىلن: ئىنسانىك پىز لىگىراۋە كە
 ئىمانى ھەبىت! دەلىين: ئەۋە لە راستىدا بۇ دوا پۇژە، بەللى لە دوا
 پۇژدا جگە لە ئىمانداران بە تەئكىد پىز لە كەس نانرى، ۋە ھىچ كەس
 ناخىتە ئەۋ شۈپنەۋە كەجىي پىزلىگىراۋانە، كە بەھەشتە، بەلام لە
 دىيادا ۋانىھو لەم ژيانەدا ھەموو ئىنسانەكان ۋەك ئىنسان پىز لىگىراۋان،
 چونكە خۋاى دادگەر بە گشتى دەفەرمۇي: پىزما لەۋەچەى ئادەم
 گرتۈ، ئىدى جىيى نەگردۆتەۋە ئەۋانەى پروادان، ياخود بى پروان،
 بەبەلگەى ئەۋەش كە دەفەرمۇي: ﴿.....وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ
 مِّنَ الطَّيِّبَاتِ .....﴾ ۋەلە ۋىكەنىي ۋەدىادا ھەلەمان گرتوون، واتە:
 ھۆكارو ئامپازى ۋامان بۇ پەخساندوون كە ھاتوچۇي پى بىكەن لە
 ۋىكەنىي ۋەدىادا، كە ديارە ئەۋ ھۆكار ۋ ئامپازانەش مەسۇلمان ۋ كافر
 تىيان دا بەشدارن، بەلكو ئىستا زىاتر بە دەستى كافرانەۋەن، ۋە
 دەفەرمۇي: لە پىزى ۋ پۇزىيە بەتام ۋ خۇشەكان بەشمان داۋن، كە
 ئەۋەش كافر ۋ مەسۇلمان تىيدا بەشدارن، كەواتە: پىزلىگىراۋەكەش ۋ
 بەچاكتەر دانرانەكەش، ھەموو ۋەچەى ئادەم ۋ مەسۇلمان بە گشتى تىيدا
 بەشدارن.

ۋە لە ھەرمۇدەپەكى راست(صحيح)دا ھاتە كە پۇژىك جەنازەى
 كابرەپەكى جۈۋلەكەيان ھىنا، پىغەمبەرى خواش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
 لەبەرى ھەلسا، ھەزىيان كىرد: ئەى پىغەمبەرى خوا! (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ

رَسَلَمَ) ئەو جۈولەكەيە، ئەۋىش فەرمۇۋى: (أَو لَيْسَ نَفْسًا) ئەدى نەفسى ئىنسان نىيە؟! ^(۱) كەۋاتە: ئىنسان ۋەك ئىنسان پېز لىگىراۋە.

۵- ۋەلە سوۋرەتى (الجانية) ئايەتى (۱۳) دا، لەو بارمۇ كە خوا ھەموو شىتلىكى بۇ مەۋجۇد مەيسەرۈ دەستەمۇۋ كىردۈۋ، ۋاى لىكردۈۋ كە بتوانى لىي بەھرە مەندىي، دەفەرمۇي: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ ۱۳ ۋاتە: ۋە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زمۇيدا ھەيە (خوا) لە لايەن خواۋە ھەموۋى بۇ ئىۋە مەيسەر كىردۈ، بېگومان لەۋمدا نىشانەى زۆر ھەن بۇ كەسانىك كە بىر بىكەنەۋە.

كەۋاتە مەۋجۇد جىنشىنى خوايەۋ لە چاكتىن شىۋە دا دروستكراۋە ئەمانەتى خۋاى پى سېئىرەۋە پېزى لى گىراۋە، ۋە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زمۇيدا ھەيە بۇ دەستەمۇۋ مەيسەر كراۋە.

ھىلى چۈشەنچىسى بولغان ئىسلامىي:

خوا (عز وجل) ھەمو مەۋجۇدەكانى بە نىرو مى ۋە لە دايك و بابىكەۋە بەدەيئەنۋن، پاشان بە مەبەستى ئاشنايەتى ھاۋكارىي لە نىۋ خۇيان دا، بۇ چەند گەل وتىرمەك دابەشى كىردۈۋ، ۋە بۇ پىۋانى بەرزى نىۋانىشىان، پارىزكارى كىردۈتە تەرازوۋ پېۋەر.

ئەم راستىيەش خۋاى تاك و پاك لە ئايەتى ژمارە (۱۳) ى سوۋرەتى (الحجرات) زۆر بە پوۋنىي رايەدگەيەنى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلَكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَاهُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ ۱۳ ۋاى بانگى بەشەر دەكات و دەفەرمۇي: ئەى خەلكىنە! ئىۋەمان لە نىرو مىيەك

ۋەدىيەنناۋە، ۋە گىراۋمانن بەچەند گەل ۋ تىرمىيەك، تاكو يەگدى بناسن ۋ پىك
 ئاشنا بن، بىگومان بەرپىزترتان لەلەي خوا پارىزكارترتانه، ■ بەراستى خوا
 زاناي شارمزاىە، كەۋاتە: مەۋفەكان لە لايەن خۋاي پەۋمەردگارمە ۋەك يەك
 دروستكراۋن ۋ ھەموۋيان دەچنەۋە سەر نىر ■ مېيەك، كە ئادەم ۋ ھەۋۋان،
 سەلامى خۋايان لى بىت، دابەشبوۋنىشان بۇ چەند گەل ۋ تىرمىيەك، بە
 ئىرادەي خۋايە، لەۋ دايك ■ بابو خىزانەۋە، گەل ۋ تىرمەكان پەيدا بوون،
 ھىكمەتەكەشى ئەۋمىيە كە ژيانى بەشەر، ■ پىكھاتەكانى بەشەر لەسەر زەۋى
 جۇراۋ جۇر بن، ۋە پاشان پىكەۋە ئاشنا بن ■ پىكەۋە ھاۋكار بن، ■ تەرازوۋى
 گرانىي ۋ سوۋكىي ۋ گەۋرەبى ۋ بچوۋكىي برىتيە لە پارىزكارىي (التقوى)
 ديارە تەقۋايش ۋەك پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە ھەرموۋدىيەكى
 راست دا سى جار ئامازە بۇ سىنەي پاك ۋ چاك ۋ موبارەكى دىكاۋ بە داكۋكىي
 كەندەۋە دىفەرمۋى: كە پارىزكارىي لە سىنەدايە: {اَلتَّقْوَىٰ هَا هُنَا، وَيُشِيرُ إِلَىٰ
 صَنْدَرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ} ^(۱)، واتە: تەقۋا لىرە دايە، تەقۋا لىرە دايە، تەقۋا لىرە دايە،
 ئامازەي بۇ سىنگى موبارەكى كرد، واتە: پىشەي تەقۋاۋ ھاندەرى تەقۋا لە
 سىنەۋ دلى ئىنسانەۋمىيە، بىجگە لە خوا كەس پىي شارمزا نىيە ۋ كەس پىي زانا
 نىيە، بەلام شوپنەۋارى تەقۋا لە ژيانى ئىنسان دا دەردەكەۋى، بۇيە دۋايى خوا
 دىفەرمۋى: (إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) بىگومان خوا زاناي شارمزاىە، ديارە تەقۋايش بۇ
 دۋا پۇژ دىكرىتە تەرازوۋ، ئەگەرنا بۇت نىيە بەكەس بلئى: تۇ بى تەقۋاى،
 كەۋاتە: بى حورمەتى، لەۋ ۋوۋەۋە كە مەۋفى! بەلى، كى تەقۋاى زىاتەر بى،
 حورمەت ۋ پىزى زىاتەر لەلەي خوا، بەلام ئەۋ پىز ■ حورمەتە لە دۋا پۇژدا
 دەردەكەۋى، چونكە ئەۋى شوپنى سزا ■ پاداشتە.

^۱ أخرجه أحمد برقم: (۷۷۱۳)، ومسلم برقم: (۲۵۶۴).

هیلې پېنجه و کوتايې بووناسیې تېسلامی:

خوا پېغه مبه رانی خوۍ له نیو مروفايه تييدا گولېژېر کردومو کتیب و بهرنامه گانی خوۍ له پېی فریشته گانه وه پې دا ناردوون، تاكو پېغه مبه ران (عليهم الصلاة والسلام) موژدمدر و ترسینه ربن، ۱۰ بیانوو به ددست خه لکه وه نه هیلن، وه خه لکی به رمو راسته شه قامی خوا به په ککرتن (توحید) ۱۱ دادگه ری بیښن، ۱۲ سهرمنجام مروقه گان به خته ومړی دنیا ۱۳ سهر فرازی دوا پوژ بن.

به لې خواۍ زاناو توانا که مروقی له سمر زمویدا داناو، همرچی له بوونه وم دایه بؤ مروقی مه سمر کردومو هه موو دروستکراو گانی بؤ نه وه هیانوه دی که ئینسان تاقی بکریته وه، ئینسانی وېل نه کردوه، به لکو به پېغه مبه رانی خویدا (عليهم الصلاة والسلام) له پېی فریشته گانه وه سهلامی خویان لې بیت به یام ۱۴ بهرنامه ی خوۍ په پتا په پتا بؤ رهوانه کردوون، که نه ویش له کتیبه گانی خوا دا بهرجه سته یه، بؤچی؟ تاكو مروقه گان بزاین خواۍ به رزو مه زن چ جوړه ژيانیکې بؤ نه وان پې چاکه و، چ جوړه بهرپوه بردنیکې ولات وسهرزموی بؤ نه وان پې چاکه، بهوشیومیه ژيان بگوزمړېن و، بهو شیومیه ولاتی خوۍان ئیداره بکه ن، ۱۵ سهرمنجام شایسته ی نه وه بن که له دنیا دا به خته وم ربن، وه له دوا پوژدا سهر فراز بن.

۱- خواۍ په رومردگار لهو باره وه که پېغه مبه ران گولېژېری نیو به شهریه تن له لایه ن خواۍ په رومردگار وه، ۱۶ فریشته په یامه ی نه رمکانیش هه لېژېردراوی خوان، له نیو سهرجه م فریشته پاک و بی گونا هه گانی خوا دا، هه رموویه تی: ﴿اللّٰهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ﴾ ۱۷
﴿اللّٰهُ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾ ۱۸ الحج. واته: خوا رهوانه کراوان له نیو فریشته گان دا، وه له خه لکیش دا هه لدمېژېری، بیگومان خوا بیسهری

بىنەرە، واتە: خوا دەبىستى ۋە دەبىنى، كە زىيانى بەشەر بە بى ۋەھى
خواۋ بەبى پەيامى خوا، زىيانىك نابى كە لە مەۋقە بوشىتەۋە، ۋە تىيىدا
بەختەۋەرى دىناۋ سەرفرازى دۋارۋۇز بى، بۆيە بەفرىشتە
ھەئىزىرداۋەكانىدا، كە جىرىل (عليه السلام) سەرۋەكىانە، پەيام
ۋەبەرنامەى خۇى بۇ مەۋقە ھەئىزىرداۋەكان پەۋانە كەردە، كە
پىغەمبەرەنن سەلامى خاۋيان لەسەر بى.

۲- ھەروەھا لەۋ بارەۋە كە پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) بۆيە ھاتوون
موزدە بدن بە خەلك، ۋەخەلك بىرسىنن، ۋە بيانوۋ بەدەست خەلكەۋە
نەھىلن لە دۋارۋۇزدا، لە بەرامبەر خاۋادا، ھەرموۋىيەتى: ﴿رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ
وَمُنْذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

النساء. ۱۶۵﴾ لە پىش دا ناۋى ژمارەيەك پىغەمبەرەن دىنى ۋە دۋاى
دەفەرمۇى: پىغەمبەرەننىكى موزدەدەرو ترسىنن، ياخود دىخۇشكەرو
ورىاكەرەۋە، تاكو خەلك لە دۋاى ھاتنى پىغەمبەرەن بەلگەى لەسەر خوا
نەبى، ۋە خوا زالى كاربەجىيە، (ۋاتە: بيانوۋ ۋە بەلگەى نەبى، بلى؛
خۋايە! جا خۇ من نەمدەزانى تۇ جۇنت پى خۇشە بىزىم، ئەگەرنا بەۋ
شېۋىيە دەزىيام، بەلام تۇ منت ئاگادار نەكەردەۋە! دۋاى پەۋانەكرانى
پىغەمبەرەن بە كىتب ۋە بەرنامەكانى خواۋە، ھىچ كەس ئەۋ بيانوۋ ۋە
پاساۋەى نىيە، چۈنكە دىيارە كە خوا چ جۇرە زىيانىكى پى خۇشە، ئەۋ
شېۋە زىانەى كە لە پەيام ۋە بەرنامەۋە كىتبەكانى خۇى دا روۋنى
كەردۆتەۋە، كە پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ھىناۋيانن، لە پىي
فرىشتە پاك ۋە بىگەرەدەكانى خواۋەۋە).

ئاشكراشە كە مەبەست لە موزدەدان ۋە ترساندن، موزدەدان بە
چاكەكاران ۋە ئىماندارانە كەلە دىياش دا بەختەۋەر دەبن ۋە لە دۋا

رۇزىشدا سەرفراز دەپن، ۋە مەبەست لە ترساندن و ورياکردنەووش، ترساندن ئىوانەيە کە رپى خوا ناگرن ۋ راستە شەقامى خوا ناگرن، کە نەدىيان باش دەپت و نە دواپۇزيان، و متووشى پەشيمانىي ۋ بەدبەختىي و ۋ سزا ۋ جەزىبەي خواي دادگەر دەپن.

۳- ھەرومەھا لەو بارمەو کە پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ھەموويان ھاتوون کە مەرفەھان بەندايەتیی بۆ خوا بکەن، ۋ تەنیا خوا بپەرستن خوا ھەرموويەتی: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (الأنبياء، ۲۱) دیارە پرووی دواندن لە پېغەمبەری خاتەمە (صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واتە: وەلە پېش تۆدا ھېچ پەوانەگراوێکمان نەناردو مەگەر وەحییمان بۆ ناردو کە بېجگە لە من ھېچ پەرستراو نین، من بپەرستن و بەندايەتیی تەنیا بۆ من بکەن، بەئێ ھەموو پېغەمبەران ھاتوون کە دەستی ئینسانەکان بگرن بەرەو راستە شەقامی خوا بەپەگرتن و تەنیا بەندايەتیی بۆ خوا کردن، تەنیا بەندايەتیی بۆ خوا کردنیش ئەوێ، کە ئینسان دل ۋ دەروونی و ژيانى تاکيی ۋ خيزانيی ۋ کۆمەلایەتیی ۋ سیاسیی، بە شیوەیک بێ، کە خوا پېی خوشەو لە شەریعت و بەرنامەي خۆي دا دیاری کردو.

۴- وە لەو بارمەو کە خوا (سبحانه و تعالی) ھەموو پېغەمبەرانى ناردو دادگەری بچەسپین لە زەوی دا، لە ھەموو پرومکانی ژيانى مەرفەھەو خوا دەفەر موی: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ (الحديد، ۲۵) واتە: بېگومان پېغەمبەرانى خۆمانمان بەبەلگە پروون و ناشکرایەکانەو

ناردوۋە (ھىچ پېغەمبەرلىك نەبوۋە موعجىزەمىيەكى نەبىي كە خەلىك دەسەۋستان بىكەتو خەلىك بىيانوۋ بىر بىكەت) ۋە كىتىب ۋ تەرازوۋوشمان لەگەل ناردوۋنە خوار } (كىتىب) ۋاتە: بەرنامە، ۋ (مىزان) ۋاتە، ئامپازىك كەدادگەرىي پىي بىچەسپىنرى } تاكو خەلىك بە دادگەرىي بەرپوۋە بىچىن ۋ بە دادگەرىي ھەلىسن، ۋ ئاستىشمان ناردوۋتە خوار (دادگەرىي بە بىي ھىز ناچەسپىي، چۈنكە ستەمكاران چاۋيان لە ستەمەو چاۋيان لە پىشلىكرىنى مافى ھەزار ۋ نەدار ۋ بىي دەستەلاتەكانە، لەبەر ئەۋە دەبىي دەستەلاتىك ھەبىي لە پىشت دادگەرىيەۋە گە بىچەسپىنرىت) ئەۋناسنەش ھىزلىكى توندى تىدايە، ۋە چەندەن سوۋود ۋ كەلىكى خەلىكىشى تىدان، (كەئەۋە ئامازمىيە بە تەكنۇلۇزىي سەردەم: سەربازىي ۋ مەدەنىي، ۋاتە: لەۋ ئاسنە دەگونجى كە ھەم تەكنۇلۇزىي عەسكەرىي دروست بىرى، ھەم ھى مەدەنىي، تەكنۇلۇزىي عەسكەرىي ۋەك پالېشتىكرىنى ئەۋانەي كە دەيانەۋى دادگەرىي بىچەسپىن، ۋە تەكنۇلۇزىي مەدەنىيىش بۇ ئەۋەي زىانى خەلىك روۋ لە گەشە كىردىن بىكەت، ۋە خەلىك لە نىعمەتەكانى خوا بەھرەمەند بىي، ۋ بۇ ئەۋەي بىزانى (ۋاتە: لەسەر ئەرزى ۋاقىع بىزانى، ئەگەرنا خوا ھەموو شىتلىك دەزانى) كە ئايا كىي خۇي ۋ پېغەمبەرانى سەردەخات ۋ پىشتىگرىيان دەكەت، ۋە پىشتىگرىي بەرنامەكەيان دەكەت، لەكاتىك دا كە خوا نابىنى ۋ بەھەشت ۋ دۇزەخ نابىنى؟ بىگومان خوا بەھىزى بالادەستە، ۋاتە: ۋەنەبىي خوا لە بىي دەستەلاتىيەۋە بىي (پالېشتىك بىي) كە داۋا لە مەۋفەكان دەكەت پالېشتى پېغەمبەرانى بىن، ۋە بەرگرىي لە پەيام ۋ بەرنامەكەيان بىكەن گە دەمەۋى دادگەرىي بىچەسپىن، بەلكو دەمەۋى خەلىك تاقي بىكەتەۋە، ۋ خەلىكى بۇ دەركەۋى ۋ بە زامانى حال ۋ كىردارى خۇيان ۋ خۇيان بە خوا بىناسىن.

۵. لەوبارەشەوھە كە مەرۇف بە پابەندىي بە بەرنامەي خواو بەرپەوھە چوونى بەپيى شەرىعەتى خوا، دەبىتە بەختەومرى دنياو سەرفرازى دوا رۇز، خوا دەفەر موى: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّاهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

﴿النحل. ۱۷﴾ واتە: ھەر كەسك كردهوى باش بكات لە نىر يان مى و برۆدارىش بى، بىگومان بە ژيانىكى بەتام و چىژ دەپزىەنين، (لەدوارۆزىش دا) بە پيى باشتىن كردهوى پاداشتىان دەدەينەوھە. پيشتىش باسما كە كە كردهوى باش، ھەم نياز و مەبەستەكانى دل، ھەم وتەكانى زمان، ھەم كردهوى ئەندامەكانىش دەگرتەوھە، خوا كە دەفەر موى: كەسك كردهوى باش بكات، كردهوى باش يانى چى؟ يانى ھەموو جەم و جۆل و چالاكىيەكان كە لە قازانجى مەرۇف دان و لە قازانجى تاك و خىزان و كۆمەلگادان، و مەتەنكىد بەرنامەي خواي پەومردگارىش ھانى ئىنسانەكان دەدات و فەرمانىيان پى دمكات كە ھەموو ئەو جەموجۆل و چالاكىيانە ئەنجام بەدن، كە لە دنياو دوا رۇز دا لىيان بەھرەمەند دەبن، ئنجا ھەر كەسك كردهوى باش ئەنجام بەدات، لە نىرو مى، لەئىسلام دا، لە تەرازووى بەرنامەي خوادا جىاوازي نەخراوتە نىوان نىر ومى، چونكە نىر بوون و مى بوون، بە دەست خودى ئىنسانەكان نىھە، خواي كار بەجى ئىنسانەكانى كردۆتە نىر يان مى، لە بەر ئەوھە رەگەز (جەنس) ناكەرتە پيۆم و تەرازوو و ھەر كام لە نىر و مى، ھەر كەسك كردهوى باش ئەنجام بەداو برۆدارىش بى ئەوھە بەتەنكىد بە ژيانىكى پاك و چاك، ژيانىكى بەتام و چىژ دەپزىەنين، واتە: لە دنيا، لە دوارۆزىشدا بە تەنكىد بەگوڤرەي باشتىن كردهومىيان، پاداشتىان دەدەينەوھە.

كەواتە: بەختەۋەرىي دىنيا لە گەرمەي ئىمان ۋە كەرمەي باش دايمە، ئىنجا ئايا ئىمان ۋە كەرمەي باش كى ديارىي دەكات؟ بە دىنئايىيەۋە خوا ديارىي دەكات، لە رېي جىيەۋە ديارىي دەكات؟ لە رېي بەرنامەكەيەۋە، ئىنجا لىرەدا مادام خۋاي تاك بە گىشتى دەيفەرمۇي، كەواتە: ھەم تاك دەگىرئەۋە، ھەم خىزان، ھەم كۆمەلگا، ھەم دەۋلەت، كاتىك خەلگ بە تاك ۋە كۆمەلئانەۋە خاۋمنى ئىمان بن، خاۋمنى كەرمەي باش بن، بەھۋى پابەندىيان بەشەرىيەتى خۋاي پەۋمەردگارەۋە، ۋە ۋلاتى خۋايان بەۋ شىۋمىيە بەرپۋە بەرن گە شەرىيەتى خۋا دەفەرمۇي، ئەۋە ھەم بەختەۋەرىي ژيانى دۇنيائان بۇ دەستەبەر دەيى، ھەم سەرفرازىي دوا رۇزىشان بۇ مەۋگەر دەيىت.

چۆنىيەتى پەيۋەستبۇۋنى ئىمان ۋە ەقىدەي ئىسلامىي بە بۇنئاسىي

ئىسلامىيەۋەۋە پايەكانى ئىمان ۋە ەقىدەي ئىسلامىي:

سەرەتا دەلئىن: مەبەستمان لە ئىمان ۋە ەقىدەي ئىسلامىي ئەۋ ھەلۋىستە فىكىرىيەيە كە لە بۇۋنئاسىيەۋە سەرجاۋە دەگىرئەۋ، تاكە ھەلۋىستى راست ۋە دروستى فىكىرىي كە لەۋ بۇۋنئاسىيەۋە كە لە باسى پېشۋودا باسماۋىت، ھەلۋەقۇلئەۋ بەيدا دەيى، بىرئىيە لە ئىمان ۋە ەقىدەي ئىسلامىي، واتە: ھەر كەسئەك ۋە ھەرگۈمەلئەك ھەنئەمەتى ۋابىي كە خوا (سەبھانە رەتەلى) تاكە بەدەيئەنەرو پەۋمەردگارەۋە خاۋمەن ۋە مشۋور خۋور تاكە پەرسىراۋى مەۋفەكانە، ۋە ھەنئەمەت ۋە بىرۋاي ۋابىي كە خوا زەۋى ۋە ئاسمانەكانى بۇيە دروست كىردون، تاكو ئىنسانەكانىيان تىدا تاقي بىكاتەۋە، ۋە خوا (سەبھانە رەتەلى) ئىنسانىي كىردۋتە تە جىنئىشەن لەسەر زەۋى، ۋە خوا ھەمۋو مەۋفەكانى لە دايەك ۋە بابىكەۋە دروستكىردەۋە دابەشكىردەۋون بۇ گەل ۋە تىرەكان، بۇ ئەۋەي يەكەدى بناسن، ۋە پارىزكارىي (تقوى) تەرازو ۋە سەنگى مەھەكى، گرانبىي ۋە سوۋكىي مەۋفەكانە، ۋە پېغەمبەران (عليهم الصلوة والسلام) پەيام ۋە بەرنامەكانى خۋايان ھىناۋە،

تاكو ئىنسانەكان فېرى ئەوۋە بىكەن بەو شېۋە بژىن كە جىگاي پەسەندى
خوایەو خوا لىي رازى يە، وەسەرەنجام بەختەوهرىي دنيا ۋ سەر فرازىي رۇزى
دوایی وەدەست بېنن، بەلئى ھەر كەسك ئەوۋە تېرۋانين و قەناعەتى بېت،
مىسۇگەر ئەو قەناعەت و تېرۋانينە، ئەو شېۋە بووناسىيە، وای لى دەكا، كە
ئىمانى پەيدا بېت، عەقىدەي پەيدا بېت ئەو ئىمان و عەقىدەيەي كە ئىسلام
دەلئى، ئىمان و عەقىدەي ئىسلامىيىش پېنچ پاىەي سەرەكى ھەيە، كە برىتىن
لە: ئىمان بەخوۋو بەفرىشتەكانى خوۋو بەكتىبەكانى و بە پېغەمبەران (عليهم
الصلاة والسلام) وە بەرۋزى دوایی.

ئىنجا ديارە كە ئىمان ۋ عەقىدەي ئىسلامىي بە ھەر پېنچ پاىەكەيەوۋە
نېۋەرۋككى ھەيە كە لە قورئان و سوننەت ۋا روون كراۋەتەوۋە، بۇيە ئىمە
دەچپنە خزمەت قورئان، وە پېنچ پاىەكانى ئىمان ۋ نېۋەرۋك ۋ چۈنەيتى
ئىمان، لەبەر رۇشناي چەند ئايەتلىك دا دەخەينە روو:

خو (سبحانه رتعالى) لە ئايەتى ژمارە (۱۷۷) سورەتى (البقرة) دا بۇمان باسى
پېنچ پاىەكانى ئىمان دەكات و دەفەرەمۇئى: ﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قَلَّ
الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَآلَمَتِيْكُمْ وَآلِكُنْتِ
وَالنَّيِّتِْنَ وَءَاتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِ الْقُرْبِ وَالْيَتَمٰى وَالْمَسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ
وَالسَّابِلِيْنَ فِيْ الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَءَاتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْتُوْا بِعَهْدِهِمْ إِذَا عٰهَدُوْا
وَالصَّبْرِيْنَ فِي الْبَاسَاءِ وَالضَّرَآءِ وَحِيْنَ الْبَاسِ أُوْلٰٓئِكَ الَّذِيْنَ صَدَقُوْا وَأُوْلٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُوْنَ

﴿البقرة﴾ ۱۷۷-واتە: چاكە كارىي ئەوۋە نىە كەرۋوى خۇتات وەر سوورېنن بەرمو
رۇژھەلات ۋ رۇژ ئاۋا، بەئكو چاكە كارىي (ياخود دىندارىي ۋ مىسۇلمانەتتىي)
(ھى) ھەر كەسكە ئىمان بە خوۋو رۇزى دوایی و فرىشتەكان و كىتب و
پېغەمبەران بېنئى. ئەم پېنچە پېنچ پاىەي سەرەكىي ئىمان ۋ عەقىدەن لە

روانگە ئىسلامەۋە ، ھەلبەتتە ھەممەيىنى سەھىجى پېغەمبەر كە بە ھەرموودەي جېرىل ناسراۋە ، باسى پايتەھكى دىكەي شەشەمىش دەكات ، گە برىتتە لە ئىمان بە ھەدەر : { أَنْ تُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرٌ وَشَرٌّ } ^(۱) بەلام لە ئايەتەكاندا ئىمان بە ھەدەر باسنەكراۋە ، بۇچى ؟ چونكە ئىمان بە ھەدەرى خوا ، ھەر دەچىتەۋە نىۋ ئىمان بە خوا ، چونكە ھەر كەسى ئىمانى بە خوا ، دەبى ئىمانى بە ھەش بىت كە خوا ھەموو شىك دەزانى و ھەموو شىك دەتوانى ، وە كار بەجى يە ، وە خوا ھىچ شىكى لى عاصى نابى ، كەواتە : ئىمان بە ھەدەر ، دەچىتەۋە نىۋ ئىمان بە خوا بە سىفەتەكانى خواى پەروەردگار ، ئىمان بە ھەدەر ، ئەم پىنج پايتە پىنج كانى ئىمان ، ئەدى ئىمان بۇ خۇي چىيە ؟ وە نىۋەركى ئىمان چىيە ؟ وە ئىمان لە چى پىكىدى ؟ لە زۇر لە ئايەتەكانى قورئان دا خواى پەروەردگار پىناسەي ئىمانمان بۇ دەكات ، بەلام نەك بەشىۋمەكى داپراۋى (تجريدى) بەلكو خوا پىناسەي ئىمانداران مان بۇ دەكات ، چونكە ئىمان وەك خۇي ، وەك ھەقىقەتەك بوۋنى نىيە ، ھەتا ئىنسانىك ھەلى نەگرى ، بۇيە خواى پەروەردگار باسى ئىمان داران مان بۇ دەكات ، واتە : ئەوانەي كە ئىمانيان ھەيە ، كە دەبى چۇن بن ؟ وەكىن ؟ وە چۇن ؟ بۇ وىنە :

۱- لە سوۋرەتى (الحجرات) ئايەتى (۱۵) دا دەفەرمۇي : ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ

آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿۱۵﴾ واتە : بىگومان بىرواداران تەنيا ئەوانەن

كە بىروايان بە خوا بە پېغەمبەرەكەي ھىناۋە ، پاشان نەكەوتوۋنە

گومانەۋە ، وە بە سامان گىيانيان لە پىناۋى خوادا تىدەكۈش ، ئا ئەوانە

راستن ، واتە : راستە كە دەللىن : ئىمانمان بە پەروەردگار ھەيە ، (ئىمان) لە

^۱ متفق عليه.

زمانى غەرىبى دا پىي دەگوتى: (اداة الحصر والإثبات) ئامرازى كورت
ھەللىيان ۋە چەسپاندن، واتە: وشەي (إنما) كاتىك دەكەۋىتە سەر
پستەيەك كە ھوكمىكى تىدا دى، ئەو ھوكمە دەجەسپىنى ۋە كورتى
ھەل دىنى، لەو كەسەدا كە بۆى باسكراۋە.

كەۋاتە: لىرەدا ئەم ئايەتە پىمان دەفەرمۇ: ئىمانداران تەنھا ئەو
كەسانەن كە ئىمانيان بە خوا ۋە پىغەمبەرى خوا (عليه الصلاة والسلام)
ھەبى، ۋە ھەر جى پىغەمبەرى خواش لە خواۋە بىھىنى، ئىمانيان پىي
ھەبى، ۋە پاشان ھىج دوو دلىي ۋە لەرەلەرىكىيان نەبى، ۋە بەسەرو
مالىشىيان لە پىناۋى خوادا تىبگوشن، ئائەۋانە راستن، كەۋاتە: غەيرى
ئەۋانە نە ئىمانداران، ۋە نە راستىش دەكەن لە دەۋاى ئىمان دا.

۲- لەشۋىنىكى دىكەدا خوا (سبحانە وتعالى) پىناسەي ئىمانداران مان بۇ
دەكات ۋە دەفەرمۇ: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا
تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ
الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ دَرَجَتٌ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾ ﴾ الأنفال.

لىرەدا خوا (سبحانە وتعالى) بە پىنج سىفەت ئىماندارانمان بۇ پىناسە
دەكات، دەفەرمۇ: بىگومان بىرۋاداران ئەۋانەن كە:

يەكەم: كاتىك يادى خوا دەكرى ۋە باسى خوا دەكرى، دلىيان را دەچلەكى
دىارە لە مەقامىكدا كە داخۋازى ئەۋە بكات دلىيان رابچلەكى ۋە شۋىنە
كە شۋىنى ئەۋە بى، بۇ ۋىنە: باسى ترس لە خوا بى، يان باسى سزى
خوا بى، يان باسى بەرزىي ۋە گەۋرىي ۋە مەزنىي خوا بى، دلىيان را
دەچلەكى: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ﴾.

دوۋەم: ۋە كَاتِيك ۋە ئايەتەكانى خۇايان بەسەردا دەخۇيىرئىتەۋە، ئىمانيان
پىيان زىاد دەكات، واتە: ھەتتا بە ئايەتەكانى خوا ئاشناتىرېن ئىمانيان
زىاتىر دەكات: ﴿وَإِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾.

سۈيىھەم: ۋە تەنھا پىشت بە خۇاي خۇيان دەبەستىن ۋە پىشتىان تەنھا بەخوا
قايىمە، بەئى ھۆكارمەكان پەچاۋ دەكەن، بەلام دلىان ھەر پە خواۋە
پەيۋەستە ﴿وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾.

چۈرەم: ئەۋانەى نوۋىزەكانيان بەرپا دەكەن، نەك بەس نوۋىز بىكەن، بەلگو
بەرپاى دەكەن، واتە: بەۋ شىۋەيەى كە خوا دىيەۋى دىيەن ۋە
ھەقىقەتى نوۋىز دىننەدى: ﴿يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ﴾.

پىنچەم: ۋەلەۋەى كە پىمان داۋن دەبەخىش، يانى ھەرچى كە پىمان
داۋن، بىزۋى مەنەۋىي، ياخۇد ماددىي، ھى مەنەۋىي ۋەك: ئەۋ
عەقلى ۋە ھۆشيارىيەى كەھەيانەۋ، ئەۋ زانىيارىيە ھەيانە، بەكارى
دىنن، ھى ماددىيىش واتە: ئەۋ سەرۋەت ۋە سامانەى كە ھەيانە،
بەكارى دىنن لەبەرۋەۋەندىي خەلك دا بۇ ئەۋەى كەرمزەمەندىي
خۇاي بى ۋەدەست بىنن ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾.

لە كۈتايىدا دەفەرەمۋى: ﴿أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ
وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾ ۋە: ئا ئەۋانە بەرپاستىي ئىمان دارن
لەلەيەن خۇاي پەرۋەردگارەۋە لىبوردنىكى تايىبەتايان ھەيە، ۋە بىزۋىكى
پەرۋەردگارەۋە ھەيە، ھەم لىيان دەبەۋىي، ھەم بىزۋىك كەپىزۋ
خۇرمەتى تىدايە، بەس خۇاردن ۋە خۇاردنەۋە نا، خۇاردن ۋە خۇاردنەۋە
بۇ جەستە ، بەلام پىزۋ خۇرمەت بۇ ۋەۋە، چۈنكە ئىنسان بەر لەۋەى
جەستەبى ۋەۋە.

۳- لە جىيەكى دىكەشدا ديسان خوا (سبحانه وتعالى) جارىكى دىكە پېناسەى

ئىماندارانمان بۇ دەكاتو دىمەرمۇي: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا أَسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذَنَ لِمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

﴿۱۲﴾ النور. واتە: بېگومان بىرۋاداران تەنيا ئەو كەسانەن كە ئىمانيان بەخۇا و بە پېغەمبەرەكەى ھېناۋە، ۋەھەر كاتىك لە خزمەت پېغەمبەرى خۇادا بوون بۇ كارىكى كۆكەرەۋە، (ۋاتە: كارىك كە پىۋىست بكا مسۇلمانانى بۇ كۆبكەنەۋە) ئامادەى ئەو كارە دەبن، مەگەر مۇلەتى لى ۋەربىگرن {ۋاتە: لە پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) يان بەرپرسىيان، ئەگەرنا ئەو كارە بەجىناھىلن ۋە بىيانوۋ نادۆزنەۋە ۋە بەملاۋ لادا نارۋن} دواىى دىمەرمۇي: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ﴾ بېگومان ئەۋانەى كە مۇلەتت لى ۋەردىگرن، ئىنجا بەملاۋ لادا دەچن، ئەۋانە ئىمانيان بە خۇاۋ بە پېغەمبەرەكەى ھەيە ﴿فَإِذَا أَسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ﴾ جا ھەر كاتى مۇلەتيان لى ۋەر گرتى بۇ ھەندى كاروبارى خۇيان ﴿فَإَذَنَ لِمَن شِئْتَ مِنْهُمْ﴾ ھەر كات ۋىستو بەرژەۋەندىيەت تىدا بىنى، مۇلەتيان بدە ﴿وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ ۋە داۋاى لىبوردنىشيان بۇ لە خۇا بكة، بېگومان خۇا لىبوردەى بەبەزمىيە.

ئىرەدا خوا (سبحانە رتعالى) راستىيەكى زۇر گەورەمان بۇ بەيان دەكات، كە پەيوەندىي ھەيە بە لايەنى سىياسىي ولايەنى كۆمەلەيتىيەۋە، ئەۋىش ئەۋمىيە گە دىمفەرمۇي؛ ئىمانداران تەنيا ئەۋانەن گە بىروايان بە خواۋ بە پىغەمبەر ھەيە، وپراي ئەۋەش ھەر كارىك كە پىۋىستە مسوئلمانانى بۇ كۆبىنەۋە دەبىي بە ھەرەۋىيى بىي، ئىنجا جەنگو جىيەدە، كارىكى سىياسىي يە، چالاكىيەكى كۆمەلەيتىيە، ئابوورىيە، ھەرچى بىي، ھەركارى پىۋىست بىكا مسوئلمانان بۇي كۆبىنەۋە، ئەۋان كۆ دىمبەنەۋە ۋ بەملاۋادا ناچىن، پىغەمبەرى خواۋ قىيادى خۇيان جىي ناھىيىن، تا مۆلەت ۋەرنەگىرن، دىيارە ئىرەدا مەبەست تەنيا پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نىيەۋ دەبىي مسوئلمانان بەبىي مۆلەتى بەرپىرسى خۇيان دەرەنەچىن ۋ سەرپىچىي نەگەن، كەۋاتە؛ بەقسەي براگەۋرەۋ بەرپىسان كىردن لە سنوۋرى شەرىعت دا، بۇ جىيەجى كىردنى ئەرك ۋ فرمانەكان، مەرچە بۇ ھاتنەدى ئىمان.

چۈنەنەن ھەلقۇلىنى سىستەمىي ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي لە بووناسى ۋ ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىيەۋە:

خۇنەرى سەنگىن! با سەرنج بىدەين بىزانىن چۇن چۇنى بووناسىي ئىسلامىي ۋ تىپروانىنى ئىسلامىيەنە بۇ بوون (ۋجود)، ۋ ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىي بەۋ شىۋەيەي كەباسمان كىرد، چۇن دىمىن بەسەرچاۋە بۇ ھەلقۇلىنى سىستەمىي ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي، ۋەچۇن چۇنى سىستەمىي ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي پەيوەست دەبىي بە بووناسىي ئىسلامىيەۋە بە ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىيەۋە؟!

ئىمە پىشتىر باسماڭىز كە ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىي ھەلقۇلۇۋى بووناسىي ئىسلامىي ۋ تىپروانىنى ئىسلامىيەنە بۇ بوون (ۋجود)، ھەر كەسى

بەھ شۆمەيە تەماشاي (بوون) بكاو، بەھ شۆمەيە خوا بناسى، بەھ شۆمەيە تەماشاي زيان بكاو، تەماشاي ئىنسان بكا كە ئىسلام دەلى، ئەمە يەكسەر ئەمە جۆرە بووناسىيە پالى پىۋە دەنى بۇ ئيمان ھىنان، ھەلۋىستىكى فىكرى پەيدا دەبى، دوايى ئەمە ھەلۋىستە لەكردارو رەفتاردا بەرجەستە دەبى، چۈنكە ئيمان و عەقىدە ئىسلامى بىرىتى نىيە تەنبا لە ھالەتتىكى تىۋرىي و زمىنىي، بەلگو ئيمان چوار پىكەنەرى سەرەكى ھەن: پىك ھىنەرىكى زمىنىي، پىكەنەرىكى دەروونىي، پىكەنەرىكى تەبىرىي، ۋە پىكەنەرىكى كىرەمىي و جەستەي، ئيمان بىرىتىيە لە چەند راستىيەك بەرانبەر بە خوا (سبحانە رەئەلى) و ھىرىشتەكانى ۋە پىغەمبەرانى و كىتەبەكانى و پۇزى دوايى، كە لە عەقلى دا جىگىر دەبن، واتە: ئيمان پىش ھەمە شتى مەرىفەت و ھۆشيارىي و زانىيارىي و پەپىيەردنە، بەلام دواي ئەمەي ۋە عەقلى دەرەكى پى كىردوون و پىيان ھۆشيارو پۇشن بۆتەمە، لەدلىشدا جىگىر بوون، بۇ ئەمەي دلىش پىيان بىدار بىتەمە، ئەمە ھەقىقەتەنە دەبى دلىش پەسەندىيان بىكات، ئىنجا دواي ئەمە دەبى زمانىش تەبىرىيان لى بىكات، واتە: پاش ئەمەي لە زمىنەمە گوازىرانەمە بۇ دلىش دەبى بىاندا بەزمان، ئەمەش تەبىرىيان لى بىكات، كەواتە: دان پىدانانى زمانىش پىكەنەرى سىيەمى ئىمانە ، ۋە پاشان كىردەمەي ئەندامەكانەمە، ھەر كات ھەقىقەتەكان لە عەقلى و دلىدا جىگىر بوون، بەزمان تەبىرىيان لى كىرا، ئىنسان دەبى بە پىي تۈانا بەكىردەمەش پىيان ھەلسى.

بۇ ۋىنە: ئيمان بە خوا، بىرىتىيە لە ئيمان بە بەدپەنەرايەتتىي خواو بە پەرسىراۋىتتىي خواو بە خاۋەندارىتتىي خوا، ئىنجا ھەر كات عەقلى دەرەكى بەمە راستىيە كىردو، دلى پەسندى كىردو، زمان دانى پىدا ھىناو، بەكىردەمەش ئەمەجەمە دراو بەرجەستەكرا، ئەمە جار ئەمە پىي دەگۈترى ئيمان .

ئىنجا با تەماشىا بىكەين بىزانىن، چۈن چۈنى نەك ھەر سىستەمى ھۆكۈمىرانىيى ئىسلامىي، بەلكو ھەموو نەركەكانى ئىسلام، پەيۋەست دەبنەۋە، بە شىۋەى تىپروانىن بۇ بوون (وجود) و بە ئيمان و عەقىدەۋە:

۱- ئايەتەكانى ژمارە: (۴۰۳۹) لە سوورەتى (يوسف) دا خوا لە سەر زمانى

(يوسف) (عليه السلام) دەفەر موى: ﴿يَصْحَبِ السِّجْنِ أَزْيَابٌ مُتَفَرِّقُونَ

خَيْرٌ أَمِ اللَّهِ أَلَوْ جُدَّ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا

أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مِمَّا أُنْزِلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا

إِيَّاهُ ذَلِكَ الَّذِينَ الْقَسِمُ وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾ واتە: ئەى

دوو ھاۋەلە زىندانىيەكەم! ئايا چەند پەرۋەردگارنى پەرئەۋازە باشترن،

ياخود خۋاى تاكى مل پى كەچكەر؟! لىرەدا (يوسف) پەرسىار لە دوو

ھاۋەلەكەى سەكا كە: ئايا واباشە چەند پەرۋەردگارنى پەرئەۋازەى دژ

بەيەكى ناكۆك بېهرستىن، ياخود يەك خوا (سبحانە وتعالى) كەتاك و بالا

دەستەو بەسەر جگە لە خۆيدا؟ دوايى دەفەر موى: ﴿مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ

إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مِمَّا أُنْزِلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ﴿٤٠﴾ واتە:

ئىۋە ھىچ ناپەرستىن لەجىياتى خوا، بىجگە لە ھەندىك ناو كە خۇتان و

بابو باپىرانتان بەكارتان ھىناون، واتە: تەنيا ناۋى بى نىۋەرۆك

دەپەرستىن، كە لەلایەن خواۋە ھىچ بەلگەمىان لەسەر نىيە، كە ئەۋانە

پەرۋەردگارو پەرسترون، دوايى دىتە سەر ئەسلى مەبەستو دەفەر موى:

﴿إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ﴾ ھۆكۈم تەنيا دەبى ھى خوا بى، ھۆكۈم لىرەدا يانى:

ياسا دانان و، ھەلال ھەرام دىيارىي كەردن و، چاكەو خرابە دىيارىي

كەردن، تەنيا مافى خوايە، كە فەرمانى كەردە جگە لەو كەس نەپەرستىن،

واتە: ئەگەر جگە لە خوا كەسىكى دىكە بىكەنە بەرنامە دانەرو ھاكىمتان،

ئەو ماناي وايە جگە لە خواتان پەرستو، بەلام خوا فەرمانى كرده گە جگە لەو كەس نەپەرستن، چ وەك پيشكەش كردنى دروشمەكان (تقديم الشئائر)؛ نويز ۋ پوزوو ۋ زمكات ۋ حەج، وە ۋەك وەرگرتنى بەرنامەكان (تلقى الشرائع) دەبى لە هەردوو بوارمەدا، تەنیا خوا پەرستراوبى، ﴿ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ﴾ ئا ئەو دیندارى راستە، دیندارى ڕێك و راست، ئەوێهە كە تەنیا خوا پەرستراو بى، خواش كاتێك تاكە پەرستراو دەبى، كە وەك چۆن دروشمەكانى خواپەرستى تەنیا بۆ ئەو پيشكەش دەكرێن، سەجدەو ڕكووع ۋ نويز ۋ حەج ۋ قوربانى پوزوو دوعا، تەنیا بۆ ئەو پيشكەش دەكرێن، بەهەمان شێوە دەبى بەرنامەكانیش ۋ ياساكانیش كە زانیان بى بەرپۆه دەبى، بەس لە خوا وەرگیرىن، بەلام زۆر بەى خەلكى نازان دیندارى راستە قینە ئەوێهە گە تەنیا خوا حاکم بى، وەك چۆن تەنیا خوا پەرستراو (معبودە)، لە بواری دروشمەكاندا، دەبى تەنیا خواش حاکم بى لە بواری شەرىعتو حوكم دا.

۲- وە لە سوورەتى (فاطر) ئایەتى ژمارە (۳)دا، خوا (سبحانه وتعالى) تەنیا پەرستراوبىتى خۆى، پەيوەست دەكاتو بەوێهە كە تەنیا ئەو خاوەنى نىعمەتەو تەنیا ئەو بەدیهینەرە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَلْقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا هُوَ قَاتِلُ تُوفِكُونَ

﴿۳﴾ واتە: ئەى خەلكینە! چاكەى خوا بە سەر خۆتانەو پاد بكەنەو لەبیرتان بى، ئایا جگە لە خوا بەدیهینەریكى دیکە هەیه لە ئاسمان ۋ زەوى، پوزیبتان بى بدا؟ (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) واتە: مادام جگە لە خوا هیچ پوزى دەرێكى دیکەتان نیەو، تەنیا خوا پوزى دەرەو، تەنیا خوا

خاۋەنى نىعمەتەكانە، جېنى خۇيەتى تەنيا ئەۋىش پەرسىراۋىي، جگە لەو پەرسىراۋى بەھەقى دىكەتان نىيە ﴿فَأَنزَلْنَا نُفُكُونَ﴾ ئەدى بەرمو كۆي لا دەدرېن؟ واتە: ۋەك بىللى ئىرادەتان لە دەستى خۇتاندا نەماۋە كەسىك پووتان پى دەسوورپىنى.

۳- ۋە لەسوورپىتى (الغافر) لەئايەتەكانى: (۶۱ ۋە ۶۲ ۋە ۶۳) دا ئەو راستىيەمان زىاتر بۇ پوون دەكاتەۋە دەفەرمۇ: ﴿اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْآيَاتِ لَتَسْكُنُوا فِيهِ وَاللَّهُ مُبْصِرٌ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾ ﴿١١﴾ ذَالِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنزَلْنَا نُفُكُونَ﴾ ﴿١٢﴾ كَذَلِكَ يُؤْفِكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَحْمَدُونَ

﴿١٢﴾ واتە: خوا ئەو كەسەيە كە شەۋى بۇ گىراۋن بەۋە كەتپىدا ئارام بگرن ، ۋە پۇزگارىشى بۇ گىراۋن بە بىنەر، (ۋاتە: تپىدا دەبىنن ۋە كەسابەتى تپىدا ئەنجام دەدەن) بېگومان خوا خاۋەنى چاكەيە بەسەر خەلكەۋە، بەلام زۆربەي خەلكى ناسوپاسن ، ئائەۋ خوايە پەرسىراۋانە، بەدپەيئەرى ھەمۇ شتىكە جگە لەو ھىچ پەرسىراۋى دىكە نىن، بەرمو كۆي لا دەدرېن! ئەۋانەي بېرا بەئايەتەكانى خواناكەن، ئا بەۋ شىۋەيە پرويان پى لادەدرى، واتە: شەيتان كۇنتۇلپان دەكاۋ لەبەنداپەتپى بۇ خوا دوورىان دەخاتەۋە دەيانكاتە بەندەۋ خزمەتكارى خۇي، شەيتانى جندو مروفو، تاغۋوتەكان زەفەر بەكەسانىك دەبەن كە دلىان لەخوا بەيەك گرتن (توحيد) خالىيە، دلىان لە خواناسىي (معرفة الله) بەتالەۋ بەندەي خوا نىن، بۇيە دەبىن بە كۆپلەۋ خزمەتكارى ئەمۇ ئەۋ.

۴- ۋە خۋاي بىي ۋىنە لە سوورپىتى (النساء) ئايەتى (۵۹) دا دەفەرمۇ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ

فَرُدُّهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

❁ ۵۹ ❁ واتە: ئەي ئەوانەي بىر واتان ھېناۋدا! ھەرمانبەرىي خوا بىكەن،
 ۋە ھەرمان بەرىي پېغەمبەر بىكەن، ۋە ھى كاربە دەستانىك ۋە مشوور
 خۇرانىك كەلە خۇتەن، ۋە ئەگەر لە شتىكدا كەۋتەنە مشت ۋە مېرەۋە
 بىگىرپەنەۋە لاي خواۋ پېغەمبەر، ئەگەر بىر واتان بە خواۋ بە پۇژى دۋايى
 ھەيە، ئانەۋە بۇ ئىۋە چاكتەۋ سەرنجامىشى باشترە، لېرەدا خوا (سبحانە
 ر تعالی) پۈۋ لە ئىمانداران دەكات، كە ئەگەر ئىمانيان بە خواۋ بە پۇژى
 دۋايى ھەيە، دەبىي ھەرمانبەرىي خواۋن واتە: شۈپكەۋتەي قورئان بن،
 ۋە ھەرمان بەرى پېغەمبەر بن، واتە: شۈپكەۋتەي سۈننەت ۋە رېبازى بن،
 كە بەتەئكىد ھەرمان بەرىي بۇ پېغەمبەرىش ھەر برىتپە لە پراكتىزە
 كردن ۋە جىي بەجىي كردنى قورئان ۋە، برىتپە لەۋەي كە پېغەمبەرىي خوا،
 قورئانى بەۋ شىۋەيە جىي بەجىي كردە، واتە: سۈننەتى پېغەمبەر
 شتىكى جيا لە قورئان نپە، بەلگۈ برىتپە لە جۈنپەتى جىي بەجىي كردن
 ۋە پراكتىزە كردنى قورئان.

باشان دەفەرمۇي: ھەرمانبەرىي كاربە دەستانىك بىكەن كەلە خۇتەن،
 واتە: خۇتان ھەلتەن بىزاردوۋن ۋە ديارىيتان كردوۋن، ۋە لە خۇتەن لەرپۈۋى
 ئىمان ۋە ھەقىدەتەنەۋە، دۋاتر دەفەرمۇي: ۋە ئەگەر كەۋتەنە كېشەۋە
 لەگەل كاربە دەست ۋە بەرپەرسەكانتەن دا بىگىرپەنەۋە بۇ لاي
 خواۋ پېغەمبەرىي خوا، واتە: بىگىرپەنەۋە بۇ لاي قورئان ۋە سۈننەت،
 قورئان ۋە سۈننەت تەرازوۋى لەيەك جياكردنەۋەي چاكە ۋە خراپەۋ،
 راست ۋە چەۋتە، ھەلەل ۋە ھەرامن، بۇيە ئەۋ ھۈكەم شەرىئەيەنەي لە
 قورئان ۋە سۈننەت ۋە ھەمگىرپەن ۋە زانايانى ئىسلام لەسەريان پەكەدەنگن،
 دەبىي دەستۈۋرى مەسۇلمانان بىك بەلەنن. ۋە مكاتىك كۆمەلگەي مەسۇلمانان

لەنيو خۇياندا يان لەگەل كار بە دەستانى دا دەكەونە كېشەو مشت و مېرو راجىيائى يەو، دەبى ئەو ناكۆكىي و كېشەيە بگېرنەو، بۇ قورئان ۋ سوننەت، ئەگەر خۇيان بە ئيماندار دەزانن، دوايى دەفەرموى: ﴿ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ ئەو چاگترەو و دەسەرمنا مېشى باشترە.

۵- وە لە سوورەتى (النور) ئايەتى (۵۱) دا خوا ھەلۋىستى بېروادارانمان مان بۇ دەخاتە روو، لەبەرانبەر حالەتتە كەبانگ دەكرېن تاكوشەرىعەتى خويان بەسەردا جى بەجى بكرى، دەفەرموى: ﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

﴿۵۱﴾ واتە: بېگومان قسەى بېروادان كاتىك بانگ دەكرېن بۇ ئەوۋى كە دادومرېيان لەبەپىندا بكرى، ھەلۋىست و قسەيان ھەر ئەوۋىيە كە بلىن: بېستمان وە گوپراپەلېن، يانى: وەرى بگرن و پاشان جى بەجىي بگەن، كەسى خۇى بەبېروادار بزانى، نابى لەبەرانبەر شەرىعەتى خوادا لام و جىمى ھەبىو، نابى دل لەدل دانى ھەبى، دواى ئەوۋى دەزانى كە خوا ئەوۋى ھەرموۋەو، پېغەمبەرى خوا ئەوۋى ھەرموۋەو، وەحى خوايە، نابى پېگا بەخۆت بەدى سەر پشك بى، جېبەجىي دەكەى، يان نايكەى؟ قېوۋلى دەكەى يان نايكەى؟ ھەلۋەتە قېوۋل كردن ۋ نەگردنى، سنوورى نېوان ئيمان و كوفەر، چونكە ھەر كەسىك ھەرمانىكى خوا قېوۋل نەكاو بشزانى ئەوۋە ھەرمانى خوايە، لەبازنەى ئىسلام دەچىتە دەر، بەلام بەجى بەجى نەگردنى لەبازنەى ئيمان ۋ ئىسلام ناچىتە دەر، مادام دانى پېدا بېنى كەحەقە، بەلام بەتەنكىد بەئەندازەى سەرپېچىيەكەى تاوانبارى دەكات، جارى واش ھەيە سەرپېچىيەكەى لەبازنەى ئيمانىشى دەباتەدەر.

۶- ۋە لەسۋورەتتى (الأحزاب) لەئاينەتتى (۳۶) دا دەفەرمۇي: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا

مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ

وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا ﴿۳۶﴾ ۋاتە: ۋە ھىچ بىر ئادەمنىڭ بىر ئادەمنىڭ ھىچ

ئافرىقىسىنى بىر ئادەمنىڭ بۇيانىنى، كاتتىكى خۇا ۋە پەقەتتە خۇا بىر ئادەمنىڭ

دەردەكەن، سەر پەقەت بىر ۋە ماقى ھەللىرىدىن بە خۇيان بىر، ۋە ھەر

كەسنى سەر پەقەتتىكى لى ھەرقاننى خۇا ۋە پەقەتتە خۇا بىر، بە

شۇنەتتىكى زۆر پەقەت ۋە ئاشۇرى پەقەت لى ۋە بۇ.

۷- ۋە لەسۋورەتتى (الأنعام) ئاينەتەكانى: (۱۴ ۋە ۱۶) دا خۇا (سبحانە و تعالى)

جارىتىدىكى دىكە ئەو پەقەتتە بۇ پەقەت دەكەتە ۋە پەقەتتە دەكەتە،

كەچۈن بۇ ئىسلامىي پەقەتتە بەقەتتە ئىسلامىيە، ۋە

قەتتە ئىسلامىي سىستەمىنى ھۆكۈمرانلىقى ئىسلامىي لى ۋە سەر چاۋە

دەكەتتىكى، دەفەرمۇي: ﴿قُلْ أَغْنَىٰ اللَّهُ عَنْكَ الْفَيْلَ وَالْأَرْضَ وَهُوَ يُطْعِمُهُ وَلَا

يُطْعِمُهُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

﴿۱۴﴾ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿۱۵﴾ مَن يَصْرِفْ عَنْهُ

يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿۱۶﴾ ۋە پەقەتتە دەفەرمۇي: تۇ

بىلى: (ۋاتە: بە كافرەكان بىلى) ئاينەتتە لى خۇا كەسنى دىكە بەكەمە

سەر پەقەتتە خۇا، لى كاتتىكىدا كە خۇا بەقەتتە ئاسمانەكان ۋە

زەمىنە (ئەو پەقەتتە كەچۈن) ۋە ئەو پەقەتتە دىكە بىر، (ھەر

ئەو پەقەتتە دەردە پەقەتتە بەقەتتە نى پەقەتتە بىر)!!! بىلى: ھەرقاننى

پەقەتتە كە پەقەتتە كەس بىر كەچ بىر خۇا (سبحانە و تعالى) ۋە

لى ھەقەتتە دەرەن مەقە، (ھەقەتتە بىر خۇا دەرەننى لى پەقەتتە،

ھەقەتتە بىر دەرەننى لى ۋە بەقەتتە كە بەقەتتە لى خۇا بەقەتتە، بەقەتتە

جگە لە بەرنامەى خوا بکەوى) ھەروەھا بلى: من دەترسىم
کەسەرپىچىي خوا بکەم، ۱۱ سزاي رۆژىكى مەزن (کە رۆژى دوايىيە)، وە
ھەر کەسک ئەو نازارەى لى لا بدرى، بەراستى خوا بەزمىي پييدا
ھاتۆتەو، وئەوھش بە موراڧ گەيشتنىكى زۆر ئاشکرايە .

۸- ھەروەھا لە سوورەتى (الأنعام) ئايەتەکانى: (۱۱۴ و ۱۱۵)دا، ئەگەر ۱۱ ئايەتى
پيشيدا باسى ئەوھى کرد کە جگەلە خوا نابى بکرىتە سەر پەرشتىيکار،
لەم دوو ئايەتەدا باسى ئەوھ دىمکات کە دىمبى جگە لە خوا نەکرىتە
نەکرىتە دادومر (حکەم)، وەك دەفەرموى: ﴿ أَفَعِزَّ اللَّهُ أَتَنَغِي حَكْمًا وَهُوَ
الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنْزَلٌ
مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۝۱۱۴ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا

مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝۱۱۵﴾، ديارە خوا لەسەر زمانى
پيغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموى: ئاياجگە لە خوا کەسکى
دیکە بکەمە ھەكەم !!! (وہ بہمانای بہرنامہ دانەريش دى) لەھالىکدا
کە ئەو کتیبى بۆ ئیوہ ناردۆتە خوار زۆر پۆشنەو ھەقیقەتەکانى پۆشن
کردۆتەوھو پاساكانى تيدا پروون کردوونەو، (واتە: مادام خوا کتیبىكى
ناردوہ بەرنامەى زيانى تيدا پروون کردۆتەوھو پاساكانى تيدا پروون
کردوونەو، چۆن جگە لەو بکەمە ھەكەمى خۆم و بیکەمە ھاكىمى
خۆم؟! وئەوانەش کە پيشتر کتیبمان پيداون (کە بەتايبەت مەبەستى
جوولەکەو نەصرانىيەکانە، ۱۱ ھەموو خاوەن کتیبە ئاسمانىيەکانە،
بەگشتى)، دىزانن کە ئەم قورئانە بەھەق لە پەرورەدگارەوھ
دابەزىنراو، (چونکە نيشانەکانى موھەممەد (صلى الله عليه وسلم) لە
کتیبە پيشووەکاندا ھەن، ھەر بۆيەش خاوەن کتیبەکان چاوەرپيان

دەكرىد بى، ۋە ھەندىكىش لەۋانەى گە ئىنصافىيان ھەيە، ۋەك (عبداللە بن سەلام) ئىمانىيان بى ھىنا، گوتىيان؛ نىشانەكانى تۆ لە كىتەبەكانى ئىمەدا ھەن، بەلام ئەۋانى دىكە گە كىنەۋ ھەسەدىيان ھەبۋوۋ دەيانزانى بەرژەۋەندىيان لى تىك دەچى، ئىمانىيان بى نەھىنا، ۋەك خوا دەفەرمۇى: ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ دەيان ناسى ۋەك چۆن كۆرەكانى خۇيان دەناسى، بەلام ئىمانىيان بى نەھىنا بۆ ئەۋەى بەرژەۋەندىيەكانىيان لى تىك نەچنۋ، ئەۋ بازارى سازيان كرىبۋو، لىيان تىك نەچى، بۆيە ئىمانىيان بى نەھىنا). پاشان دەفەرمۇى: ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَكَبِّرِينَ﴾ ۋاتە: تۆ لەۋانە مەبە كەدەكەۋنە گومانەۋە جا ديارە پېغەمبەر گومانى نەبۋوۋ، بەلام مەبەست ئەۋانەن كە لە پەشت پېغەمبەر ھەۋەن، چ لە ئىمان داران، چ لە خەلگى دىكە، لە كۆتاپى دا دەفەرمۇى: ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا﴾ ۋاتە: ۋەشەى پەرۋەردىگارت تەۋاۋە، لەۋۋى راستىيەۋە، لەۋۋى دادگەرىيەۋە، لادەر نىە بۆ ۋەشەكانى، ۋە ئەۋ بېسەرى زانايە.

ئايەتەكانى خوا دوو بەشن: بەشىكىيان ھەۋالەن، ۋە بەشىكىيان ياسان، ئىنجا خوا دەفەرمۇى: ۋەشەكانى پەرۋەردىگارت ئەگەر ھەۋالەن لەراستىيدا تەۋايان كرىدەۋ، ھىچ ھەۋالەتلىكى نەداۋە، چ لەبارەى رابىردوۋەۋە، چ لەبارەى داھاتوۋەۋە كە راست نەبى، ۋە ئەگەر ھۆكەمىشەن لە دادگەرىيى دا تەۋايان كرىدەۋ، ۋە ھىچ ھۆكەمىكىشى دانەناۋە كە دادگەر نەبى.

لېرەدا زۆر بەروۋىيى ۋە راشكاۋى دەيىنىن: ۋەك چۆن ئىمان ۋە ەقىدەى ئىسلامىيە لەگەل بوۋناسى ئىسلامىيە دا تىكەلەتەشەۋ پېيەۋە پەيۋەستە، ۋاتە: ھەركەسىك ھەلگى تېرۋانىنى ئىسلامىيەنە بى، ناچار دەبى گە ھەلگى ەقىدەى ئىسلامىيە بىت، ئەگەر لە ھۆكەمى ەقىل لانەدا، ۋە ئىمان

بەشى چوارەم

پېناسەى چەند وشەو زاراوہىەك

دەولەت (الدولة)

حکومەت (الحكومة)

دەستوور (الدستور)

ياسا (القانون)

سىستەمى حوکمرانىي (نظام الحكم)

خويىنەرى سەنگىن!

خو پىشتىوان بى لىم بەشى چوارەم كۆتايى يەى ئەو تەومرەيەدا
پىناسەيەكى كورت و پوختى پىنج وشەو زاراۋە دەكەين و تىشكىان دەخەينە
سەر، چونكە ھەر پىنجىيان پەيۋەندىي راستەوخۇ توندو تۆلىيان بەم كىتەبەو
كۆى باسو بابەتەكانىيەو ھەيە، ئەو پىنج وشەو زاراۋەيەش بىرىتىن لە:
دەۋلەت، ھكۈومەت، دەستور، ياسا، سىستەمى ھۆكۈمرانىي.

ئىنجا ھەر لەبەرايەو ھەش دەئىم:

بىگومان پىسپۇر شارەزايانى فىقھى سىياسىي و دەستورىي، پاجىيى و مەشتو
مىر زۇرۇ جۇراو جۇريان لەبارەي چەمك و واتاي ھەر كام لەو وشەو زاراۋانەو
ھەيەو، ناگونجى لىردەا بچىنە نىو وردەكارىيەكانى ئەو پاجىيى و مەشتو
مىرەنەو، بەلگەو بەۋەندە واز دىنن كە ئەۋەي پاي زۇرىنەيى لەسەرەو، لە
ۋاقىي پراكتىزە كراۋى ئەو وشەو زاراۋانەشەو نىزىكتە، بىخەينە روو.

۱- دۆلەت (الدولة):

ۋەشەي (دولة) بەو چەمك و واتايەي ئىستاي كە بىرىتە لە ھەۋارەيەكى سى
كوچكەي: سەرزەمىنىك، خەللىك، دەستەلاتىك، كاتى خۇي بەكارنەھىتراۋە،
ھەرچەندە ۋەشەي (دولة) لە ھورئاندا ھاتو: ﴿...كَي لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ
مِنْكُمْ...﴾ ۷ ھىشەر. واتە: ... بۇ ئەۋەي مال و سامان تەنيا لەنىو
دەۋلەمەندەكانتان دا كورت ھەئەيەت..

ئىنجا ھەرچەندە وشەى (دۆلە) لى ئايەتەكەدا ماناى خىستىنە ژۇر پىكىزى خۇۋ دەست بەسەر داگرتىن (ئىستىلاء) دەگەيەنىۋ، ئىمۇش لىماناى دىمۇلاتىمۇ نىزىكە، بەلام ئىمۇ جىايە لىمۇ چەمكىۋ واتايەى ئىستىا وشەى دىمۇلات دەيگەيەنىۋ.

شاينى باسىشە وشەى ناوبراۋ لى پىرېدوۋدا نە لىنىۋ مۇسۇلمانانۋ نە لىنىۋ نامۇسۇلمانانىش دا، بەماناى قىوارەى سىياسىي بەكار نەھىتەرەۋ.

ئىنجا ھەرچەندە ھەتا ئىستىا بەتەۋاۋىي بۇم رۋون نەبۇتەۋە گە ئايا سىرەمەى بەكارھىنانى وشەى ناوبراۋ بەۋ چەمكىۋ واتايى ئىستىا، گە بىرىتە لى قىوارەى سىياسىي، گەى بۋوۋ؟ بەلام دىنىام گە ئىمۇەى مېزۋو زانانى ھاۋچەرخ لى گىتېبەكانيان دا دەينۋوسن بۇ ۋىنە:

(الدولة النبوية)، (الدولة الراشدية)، (الدولة الأموية)، (الدولة العباسية)، (الدولة الأيوبية)، (الدولة السلجوقية)، (الدولة البويهية).

ماناى ۋانىە گە كاتى خۇى ئىمۇ وشەۋ زاراۋمىە بۇ ئىمۇ قىوارە سىياسىيانە بەكارھاتەۋ، بەلگۇ مېزۋوزانانى ھاۋچەرخ لى پۇزگارى خۇيانەۋە وشەى ناوبراۋيان ۋەك ناۋونىشان بۇ ئىمۇ قىوارە سىياسىيانە بەكارھىتاۋە.

ئىستىاش با سىرنجى بىرۋپاى ھەندىك لى پىسپۇرۋ شارمزاينى بۋارى فىقھى سىياسىيۋ دەستۋورىۋ ياساىي بىدەين، بزانين چۇن پىناسەى (دىمۇلات) دەگەن؟

يەكەم: (د. محمد كامل ليلة) لى كىتېبى (النظم السياسية: الدولة والحكومة)^(۱) دا چەند پىناسەيەك بۇ دىمۇلات دىنىتەۋە، يەككىيان ھى (بلىنتىلى) سۋىسېرىيە گە ديارە ئىمۇ بە ەرمبىي تەرجەمەى كىردەۋ، دەلى: (الدولة: جماعة مستقلة من الأفراد يعيشون بصفة مستمرة على أرض معينة

بينهم طبقة حاكمة وأخرى محكومة). واتە: دۆلەت برىتتە لە كۆمەلە تاكىكى سەربەخۆ كە بەشئومىيەكى بەردەوام لەسەر سەرزەمىنىكى ديارىكراودا دەزىن، لە نىويان دا جىنىكى حوكمران ھەيە و جىنىكىش كە حوكمىيان بەسەردا دەكرى.

دووھەم: يەككى دىكە لەو زانايانەى بوارى سىياسى كە پىناسەى دۆلەتى كردو (ھۆلاند)ى ئىنگىلىزىيە، ئەويش پىناسەكەى لەوھى پىشوو نرىكە، دەلى: (الدولة مجموعة من الأفراد يقطنون إقليماً معيناً ويضعون لسلطان أغلبية أو سلطان طائفة منهم)^(١) واتە: دۆلەت برىتتە لە كۆمەلە تاكىك كە لەسەر ھەرىمىكى ديارىكراو نىشتەجىن، وە ملكەج دەكەن بۆ دەسلەتتى زۆرىنە، ياخود دەسلەتتى كۆمەلەىك لەو كۆمەلگايەدا.

سێھەم: يەككى دىكە لەو زانايانە (وېلسن)ى ئەمىرىكىيە، كە يەككىك بئووە لە سەرۆك كۆمارەكانى ئەمىرىكا، ئەويش دۆلەت ئاوا پىناسە دەكات و دەلى: (شعبٌ منظم خاضعٌ لقانون يقطنون أرضاً معينة)^(٢) واتە: كەلىكى رېكخراون ملكەچكەرن بە ياسا، لە سەر زەمىنىكى ديارىكراودا نىشتەجىن.

چوارەم: (المعجم الوسيط)يش كە فەرھەنگىكى ناودارى ھاوجەرخى زمانى عەرەبىيە، ئەمىش ھەر بەو شئومىيەى پىشوو پىناسەى دۆلەت دەكات و دەلى: (الدولة: مجموع كبير من الأفراد يقطن بصفة دائمة إقليمياً معيناً ويتمتع بال شخصية المعنوية و بنظام حكومي و بالاستقلال السياسي)^(٣) واتە: دۆلەت برىتتە لە كۆمەلەىكى زۆر لە تاكەكان، كە بەشئومىيەكى

^١ سەرجاوەى پىشوو.

^٢ ھەمان سەرجاوە.

^٣ المعجم الوسيط، ص ٢٠٤.

بهردهوام له نیو ههریمیک دا (واته: لهسهر زهمینکی دیاریکراودا) نیشتهجین، وه خاومنی کهسایهتییهکی معهنهویی یه، وه خاومنی سیستهمیکی حوکمرانییه، وه خاومنی سهربهخویی سیاسییه.

ئهگهر تهماشای سهرجهم ئهم چوار پیناسهیه بکهین، که دیاره پیناسهی دیکهیش زۆرن، بهلام ههموویان لهو چوار چیومهیهدا کۆدمبنهوه، که دهولمت پیویستی به سی بنهما ههیه:

(۱) کۆمهله خهتیک، که ههندیک جار به گهل (شعب) ناو دمبری و هندیك جار به کۆمهله (امة) و هندیك جاریش به کۆمهله تاکیک (مجموع من الافراد).

(۲) سهرزهمینکی دیاریکراو.

(۳) دهسهلاتیکی سیاسی، یانی: دهولمت دهبی ئهو سی پیکهینهردی ههبن: سهرزهمینیک ههبی و، خهتیک لهو سهرزهمینه ههبی، وه دهسهلاتیکی سیاسی ههبی، که ئهو خهتیکهی ریکخستبی، وه لهو سهر زهمینهدا خویان کارو باریان بهرپوه بهرن.

پینجهم: کۆتایی ئهم پیناسانهش به پیناسهیهکی مهوسووعهی ناوداری (ویکیبیدا) دینین، که زیاتر تیشک دهخاته سهر جهمک و واتای (دهولمت) و دهلی: (دولة: هي مجموعة من الأفراد يمارسون نشاطهم على إقليم جغرافي محدد ويضعون لنظام سياسي معين يتولى شؤون الدولة، وتشرف الدولة على أنشطة سياسية واقتصادية واجتماعية التي تهدف الى تقدمها وازدهارها وتحسين مستوى حياة الأفراد فيها. وينقسم العالم إلى مجموعة كبيرة من الدول، وإن اختلفت أشكالها وأنظمتها السياسية).

واته:

دۆلەت: كۆمەلە تاكىن كە چالاكى خۇيان ئەنجام دەمدەن لەسەر
 ھەرىمىكى جوگرافىيى دىيارىپىكراۋ، ملكەچ دەكەن بۇ سىستەمىكى
 سىياسىي تايىبەت، كە كاروبارى دۆلەت بە ئەستۈۋە دەگرى.
 ۋە دۆلەت سەرپەرشتىي ئەۋ چالاكىيە سىياسىي ۋە ئابۋورىي ۋە
 كۆمەلەيتىيانە دەكات، كە دەپەۋى بەرەۋ پىشەۋەيان بەرئىۋ، كەشەيان
 پى بداتۋ، ئاستى ژيان ۋە گوزمرانى تاكەكانى تىدا باش بىكات.
 دىنيا بۇ ژمارمىكى زۇر لە دۆلەتان دابەش دەپى، ھەرچەندە
 شىۋەكانىيان ۋە سىستەمەكە سىياسىيەكانىيان جىاۋاز بن.
 شاپانى باسشە ئىستاكە (۲۳۱) دۆلەت لە دىنيادا ھەپە^(۱) كە ھەيانە ۋەك:
 كۆمارى چىنى گەلىي (جمهورية الصين الشعبية) ژمارە دىنيشتوۋانى لە
 مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰) پىك كەس تىپەرپەۋە، ھەشيانە زۇر بچوۋكەۋ ژمارە
 دىنيشتوۋانى ناگاتە مىليۇنىك، ۋەك ھەندىك لە دۆلەتەنى كەنداۋ.

۲- حكومت (الحكومة):

ۋشەى حكومت كە لە زمانى كوردى ۋشەى (مىرىي) بۇ بەكاردىۋ،
 ئەگەر ناخۇشۋىستراۋىش بى ۋشەى (پژىم).
 شاپانى باسە كە ۋشەى (حكومت) پىش لە قورئاندا نەھاتۋە، بەلام ۋشەى
 (حكّم) ۋ زۇر لە پىزگە (صيغة) كانى زۇر دووبارە بۆتەۋە ۋەك:
 (حكّم، يكم، يعكمان، حكمت، فاحكم، حكّم،، حكّمين، حاكمين)، بەلام بە
 سەرنجدانى ئەۋ ۋشانە لەۋ سىياقەندا كە تىياندە ھاتوۋن ۋ سەرنجدانى
 سەرنجدانى ماناۋ چەمكى پىشەپى ۋشەكەش لە زمانى عەرەبىيى دا، بۇمان
 دەردەكەۋى كە زياتر مەبەست پىي:

^۱ بەپىي سەرزىمىرى سالى (۱۹۹۸)، ۋەك لە سايتى (شبكة رحمة) دا ھاتوۋە.

دادومرىيى كىردى (القضاء) ۋە بېياردان^(۱) لىزانىيى (حىكمەت) دى، گىرنگ ئەۋمىيە ۋەشەي (حكومت) بىھو چەمكى ۋەتەن زاراۋىيى يە باۋەي ئەم رۇزگارە، كاتى خۇي بەكارنەھىنراۋە بەماناي، دادومرىيى كىردى ۋە لەيەك جىاكىردنەۋەي ناكۆكىيەكان (القضاء والفصل بين الخصومات) بەكارھاتۇە.

بەلام لەم رۇزگارەدا ۋەشەكانى: (حكومت) ۋە (حكم) ماناۋ چەمكىيى تايىبەتايان ھەيە، با سەرنىچ بەدەين:

۱- خاۋەنى (المنجد) گوتۇۋىيەتى:

(حَكَمَ يَحْكُمُ حُكْمًا وَحُكْمًا فِي الْبِلَادِ: تَوَلَّى إِدَارَةَ شُؤْنِهَا، فَهُوَ حَاكِمٌ ج: حُكَّامٌ... الْحُكُومَةُ: (مَص): أَرْيَابُ السِّيَاسَةِ وَالْحُكْمُ // الْهَيْئَةُ الْحَاكِمَةُ الْمُؤَلَّفَةُ مِمَّنْ يَتَوَلَّوْنَ إِدَارَةَ شُؤْنِ الْبِلَادِ)^(۲) ۋەك دەبىنىن خاۋەنى (المنجد) ھەركام لە ۋەشەكانى: (حكم) (حكومت)ى بەماناي بەرپۇمبىردى كاروبارى ۋەتەن، يان: دەستەي ھوكمىرانى بېكەتۋە لە بەنەستۇۋە گرانى بەرپۇمبىردى كاروبارى ۋەتەن، تەفسىر دەكات.

۲- خاۋەنى (الإسلام والدستور) لەبارەي بېناسەي (حكومت)ۋە گوتۇۋىيەتى: (الحكومة: هي الهيئة التي تمتلك القوة الشرعية لفرض الترتيبات والأحكام والقوانين اللازمة للحفاظ على الأمن والاستقرار في المجتمع وتنظيم حياة الأفراد المشتركة).^(۳)

ۋەتەن: ھۆكۈمەت ئەۋ دەستەۋ بېكەتەيە كە ھىزى شەرىئىيەتى ھەيە بۇ سەپاندنى رېئىك ۋە بېكىيى ۋە رېئىساۋ ياسا بېيۋىستەكان بۇ پاراستى ھېمىيى ۋە ئارامىي لە كۆمەلگاداد رېئىخستى زىانى ھاۋبەشى تاكلەكان.

^۱ المعجم الوسيط، ص ۱۹۰، والمنجد، ص ۲۴۶.

^۲ المنجد، ص ۱۴۶.

^۳ الإسلام والدستور، لتوفيق بن عبدالعزيز السديري.

۳- (د. أحمد عطية الله) خاومنى: (المعجم السياسي الحديث) لەبارەى پېنناسەى حكوومەتەو گوتوويەتى: (الحكومة (أ): المؤسسة the institution) تلك المؤسسات التي تضع القواعد وتنفذها في شكل قرارات مُلزمة لجماعة سياسية: سواء كانت دولة أو مدينة أو إقليمياً أو قبيلة أو أية منظمة أخرى وكما تعني الكلمة: نشاط الحكم، أي: وضع القواعد وتنفيذها وتقديم التحكيم بشأن تنفيذها، ونشاطات الحكومة هذه توصف غالباً بأنها وظائف تشريعية وتنفيذية وقضائية، وفي معنى أضيق ^(١) تعني الكلمة الفرع التنفيذي وحده...).

واتە: حكوومەت بریتىە لەو دامەزراوانەى كە بنچینەكان لە شیوەى بریارە پابەندكەرەكاندا بۆ كۆمەڵێكى سیاسى دادەنێن و جێبەجێشیان دەكەن: دەولەت بن، یان شار، یان هەریەم، یان هۆز، یان هەر رێكخراویكى دیکە، هەروەها ئەو وشەیه بەمانای چالاکیی حوکمرانیی دى، واتە: دانانی یاساكان و جی بەجێکردنیان و دادومریی کردنیش لەبارەى جێبەجێکردنیانەو.

ئنجە ئەو چالاکییانەى حكوومەتیش بە زۆریی وا وەسف دەکرین كە بریتین لە: ئەركەكانى: یاسادانان و جێبەجێکردن و دادومریی كردن، جارى واشە وشەكە بەمانا تەسكەكەى، تەنیا لقى جێبەجێکردن دەگریتەو.

شتێكى ئاشكراشە كە بەهۆی بەرمو پێشچوونی ژيانى سیاسى كۆمەڵگاكانى بەشەرو بەردەوام لە گۆراندا بوونییەو، ئەو وشەو زاراوە سیاسییانەش كە پێیەو پەيوەستن، زۆر سەقامگیر نین و كەم و زۆر گۆرانکارییان بەسەردادى و

پاچىيى زۆرىشىيان تىدا پەيدا دەيى، شايانى باسيشە لەم رۇڭگارەدا وشەى
حكوومەت بەچەند واتايەك بەكاردى:

۱- تەشكىلكردنى ومزارەتەكان(تشكيل الوزارة): واتە: جيا لەسەرۇك
ومزيران و سەرۇك كۇمار —ئەگەر ھەيى.

۲- ھەروھەا وشەى حكوومەت بەكاردى بۇ دەستەلاتى جىبەجىكرەن
بەتايبەت (السلطة التنفيذية) واتە: سەرۇك ومزيران و ومزيرەكانى، واتە:
خۇي و كابىنەكەي.

۳- وە بە واتايەكى فراوانترىش بەكاردى بۇ ھەرسى دەستەلاتەكان واتە:
دەستەلاتى ياسادانان و، دەستەلاتى جىبەجىكرەن و، دەستەلاتى دادومرىي،
بۇ كۇي ھەرسى دەستەلاتەكان بەكاردى.

۴- ھەندىك جارانيش خەلك حكوومەت بە ماناي دەولەتەش بەكاردىنن،
بەلام ديارە لەلاى شارەزاين و پسپۇران ئەو ھەئەيە دەولەت جىايە.
دەتوانين بۇ لەيەك جىاكرەنەو ھى جەمكى دەولەت حكوومەت بلىين:
ئەگەر سەيارەك ھەيىت، ھەموو سەيارەك دەولەتە، ئەو مەكىنەيە كە
ئيش بە سەيارەكەدەكات و دەجوولئىنئ حكوومەتە، يان بۇ نموونە ئەگەر وەك
ئىنسان دايبىنئىن: دەولەت وەك ھەموو جەستەى ئىنسان بە ھەموو
ئەندامەكانىيەو وايە، وە ئەو عەقل و ھۇشە كە جەستەكە دەجوولئىنئ و
ئەندامەكانى بەكاردىنن، بريتە لە حكوومەت.

۳- دەستور:

وشەى (الدستور) ھەرھەنگى (المعجم الوسيط) ئاوا پىناسەى كردو:
(الدستور: القاعدة يعمل بمقتضاها، والدستور: الدفتر تكتب فيه أسماء
المجند ومرتباتهم، والدستور في الاصطلاح المعاصر: مجموعة القواعد

الأساسية التي تتبين شكل الدولة ونظام الحكم فيها ومدى سلطتها إزاء
الأخرى، ج: دساتير^(١)

واته: دستور بنجینهیه که کاری پیدمکری، و دستور نهو
دمفتریه که ناوی سهربازان و مووجه کانیانی تیدا تومار دمکری، و له
زاراودی هاوچرخ دا دستور: نهو کومه له بنجینه بناغهی پانهن که
شیوهی دولت و سیستمه حوکمرانییه که دیاری دهکات، و
نه اندازهی دستریشووی بهرانبر به تاکه کان دیاری دهکات، کویه که ی
دستوردهکان.

۲- و مه وسووعی (ویکیبیدا) ناوا پیناسهی دستوری کردوه:

(الدستور (Constitution) هو القانون الأعلى الذي يتحدد القواعد
الأساسية بشكل الدولة (بسيطة أم مركبة)، ونظام الحكم (ملكي أم
جمهوري). وشكل الحكومة (رئاسية أم برلمانية)، ويُنظم السلطات العامة
فيها من حيث التكوين والإختصاص والعلاقات التي بين السلطات،
وحدود كل سلطة، والواجبات والحقوق الأساسية للأفراد والجماعات،
ويضع الضمانات لها تجاه السلطة، ويشمل اختصاصات السلطات الثلاث:
السلطة التشريعية والسلطة القضائية والسلطة التنفيذية، وتلتزم به كل
القوانين الأخرى مرتبة في الهرم التشريعي.....)

واته: دستور: کونستیتیوشن: نهو یاسا بالاییه که بنهما
بناغهییه کانی دیاری دهکات، شیوهی دولت (ساده یان لیکدراو بی) و
سیستمی حوکمرانیی (پادشایی یان کوماری) بی، و شیوهی حکوممت
(سهرؤکایه تی یان بهرله مانی بی) و دمستهلته گستییه کانی تیدا
پیکده خات له پرووی پیکهاته و صه لاییه ته وه، و له پرووی په یومندی

يەكانى نىوان دەستەلاتەكان و سنوورى ھەر دەستەلاتىك، ۋە ئەرک و مافە بنەرەتتەيەكانى تاكەكان و كۆمەلەكان، ۋە زەمانەتەكانيان لە بەرانبەر دەستەلات دا بۆ دادەنى.

و دەستوور سەلەھىەتى ھەرسىك دەستەلاتەكە دەگىرتەو: دەستەلاتى ياسادانان و دەستەلاتى دادوورى و دەستەلاتى جى بەجى كردن، و سەرچەم ياساكانى لە رووى رىزبەندى ياسا دانانەو، لەخوارەومىنى پىيەو پابەند دەبن.

۳- (د. أحمد عطية بن سعيد) له (المعجم السياسي الحديث) ناوا پىناسەى دەستوور دەكات:

(الدستور (Constitution) بيان جوهرى بالقوانين التي تحكم وظائف المؤسسة السياسية في مجموعة سياسية والعلاقات بينها، أو بيان بالقيود الموضوعة على صلاحيات المؤسسات من قبل وتحتوي عادة قائمة بحقوق المواطنين وفي معظم الحالات يكون الدستور وثيقة مدونة مصنفة واحدة، غير أن لبعض الدول مثل المملكة المتحدة دستوراً غير مدون، لأنه لا توجد وثيقة مصنفة واحدة تتضمن الدستور، ولأن الدستور يعد مكوناً على نحو جزئي من أعراف غير مدونة).^(۱)

واتە: دەستوور روونکردنەوھەكى بنەرەتتەي ئەو ياسايانەھە كە ئەرکە دامەزراوھى يە سىياسىيەكان و پەيوەندى نىوانيان رىك دەخەن لە كۆمەلەكى سىاسى دا، يان دەستوور: روونکردنەوھى ئەو كۆت و بەندانەھە كە دەخىنە سەر سەلەھىەتى ئەو جوړە دامەزراوانە، وە عادت وایە كە لیستی مافەكانى ھاوولاتیانیشى تىدايە.

ۋە بە زۆرىيى وايە كە دەستور دىكۆمىنتىكى نووسراوى يەكپارچە دەبى، بەلام ھەندىك دۆلەتلىش ۋەكە شانىشىنى يەكگرتوو (بەرىتانيا) دەستورلىكى نە نووسراوى دەبى، چۈنكە نووسراوىكى يەكپارچە نەبى كە دەستور بگىرتە خۇي، ۋە لەبەر ئەۋەى دەستور (لەو ھالەتەدا) بەشىۋە جوزئىي لە چەند عورفو باۋىكى نەنووسراۋە پىك دى. پىم وايە دۋاى ئەو سى پىناسەيەش پىۋىستى بە ۋوونكرنەۋەى دىكە ناكات لە بارەى چەمك ۋاتاي دەستورۋە.

۴- قانون (القانون):

۱- (المعجم الوسيط) ئاۋا پىناسەى (قانون)ى كىردە، كە لە كوردىي دا (ياسا)ى پى دەللىن:

(القانون: مقياس كل شيء وطريقه رومية وقيل: فارسية) والقانون في الاصطلاح امر كلي ينطبق على جميع جزئياته التي تتعرف احكامها منه، والقانون: الأصل^(۱)

ۋاتە: قانون پىۋەرو پىبازى ھەرشىكە (لە ئەسل دا پۇمى ۋە گوتراۋىشە: فارسيه)، ۋە قانون لە زاراۋەدا: ھۆكۈمىكى گشتى يە بەسەر تىكرى بىشەكانى دا دەچەسپى، ئەو بەشانەى كە ھۆكمىان لە ۋەۋە دەزانرى، ۋە قانون يانى: ئەسل ۋە بناغە.

۲- مەۋسۋوعەى (ۋىكىبىدىيا)ش لە بارەى رىشەى ۋشەى (قانون)ۋ چەمك ۋ ۋاتايەكەيەۋە گوتۋىيەتى:

(القانون: كلمة يونانية الأصل **كانون** كما هي (Kanun) وانتقلت من اليونانية الى اللغات الأخرى وهي تعني: العصا المستقيمة فانتقلت الى

^۱ المعجم الوسيط، ص ۷۶۲.

الفارسية بنفس اللفظ (كانون) بمعنى أصل كل شيء وقياسه، ثم عُرِّيت عن الفارسية بمعنى الأصل، ودرج استخدامها بمعنى أصل الشيء الذي يسير عليه أو المنهج الذي يسير بحسبه، أو النظام الذي على أساسه تنظم مفردات الشيء وتكون متكررة على وتيرة واحدة بحيث تكون خاضعة لنظام ثابت، فيقال: قانون المجاذبية، وقانون العرض والطلب... ولتعريف القانون اصطلاحاً ثلاثة تعريفات:

- ١- تعريف اصطلاحى عام: وهو القواعد التي تنظم سلوك الأفراد في المجتمع تنظيمياً ملزماً، ومن يخالفها يعاقب وذلك كافية لاحترامها.
- ٢- تعريف اصطلاحى اعتباراً بالمكان: وهو مجموعة القواعد النافذة في بلد ما فيقال: القانون الفرنسي والقانون المصري مثلاً.
- ٣- تعريف اصطلاحى باعتبار الموضوع: وهو مجموعة القواعد المنظمة لأمر معين وضعت عن طريق السلطة التشريعية، فيقال: قانون الملكية العقارية، أو قانون المعاماة، أو قانون الجامعات.^(١)

واته: قانون وشهيهكى به نهسل يونانييه وهك خوى دمبينرى قانون (kanun)، پاشان له يونانييه وه پيريومته وه بؤ زمانه كانى ديكه، به ماناى گؤچانى راست دى، پاشان به ههمان بيژه (قانون) گوازاومته وه بؤ زمانى فارسى به ماناى: بناغه و پيؤمري ههرشتيك، پاشان له فارسىيه وه گوازاومته وه بؤ عهرمبى به ماناى بناغه، وه كرا به عادت كه به ماناى بناغه شتيك يان بهرنامهيه كه له سهرى دمروات، يان سيسته ميئك كه به گويزرى وى تاكه دووباره بوومكانى شتيك ريك

^١ ويكيبيديا لهرسر توپرى نينتهرنييت.

دەۋەستىن، ۋەك ملىكەچ بن بۇ ياساىەكى چەسپاۋ، دەگۈترى: قانۋونى كىش كىردىن... قانۋونى رانۋاندن ۋ داۋاكردىن...

۱- رۋى زاراۋمىي يەۋە قانۋون سى پىئاسەى ھەن:

۱- پىئاسەىەكى زاراۋمىي گشتى: كە برىتىە لەۋ بنچىنانەى بە شىۋمىيەكى بابەندىكرانە رەفتارى تاكەكانى كۆمەلگا رېك دەخەن، كە ھەركەس سەرپىچىيان لى بكا سزا دەدرى، ئەۋىش بە مەبەستى رېز لىگىرانى ئەۋ بنچىنانە.

۲- پىئاسەىەكى زاراۋمىي لە رۋى شوئەۋە: كە برىتىە لە كۆمەلە بنچىنەىەكى كارپېكراۋ لە ۋلاتىك دا، بۇ ۋىئە: دەگۈترى: قانۋونى ھەرمىسىۋ قانۋونى مىصرىى.

۳- پىئاسەىەكى زاراۋمىي لە رۋى بابەتىيەۋە: كە برىتىە لە كۆمەلە بنچىنەىەكى رېكخەر بۇ كارىكى تابىبەت كە لە رېى دەستەلاتى ياسا دانانەۋە دانراۋن، دەگۈترى: ياساى زانكۆيەكان.

۳- (المنجد) ىش ئاۋا پىئاسەى (قانۋن) دەكات:

(قانۋن ج قۋانين..... مجموعة الشرائع والنظم التي تنظم علاقات المجتمع سواء كان من جهة الأشخاص أو من جهة الأحوال).^(۱)

ۋاتە: قانۋون كۆيەكەى قانۋونەكانە، كۆى ئەۋ برىارۋ ياساىانمىيە كە پەيۋەندىيەكانى كۆمەلگا رېكەدخەن چ لەلايەنى كەسەكانەۋە، چ لەلايەنى سامانەكانەۋە.

^۱ المنجد في اللغة والأعلام، ص ۶۵۶، ۴۳.

۵- سىستېمى ھۆكۈمرانىي (نظام الحكم):

مەۋسۇۋەسى (دىكىبىدىيا) ئاۋا پېئاسەسى سىستېمى ھۆكۈمرانىي دەكات:
(النظام السياسي في صورته الهيكلية: هو عبارة عن مجموعة المؤسسات التي تتوزع بينها عملية صنع القرار السياسي، وهي المؤسسات التشريعية والتنفيذية والقضائية)^(۱) واتە: سىستېمى ھۆكۈمرانىي لە شىۋەسى بەيكەرىيەكەى دا: برىتيە لەو كۆمەلە دامەزراۋىيەى كە پىرۇسەى دروستكردى برىارى سياسىيانى بەسەردا دابەش دەبى، كە برىتيە لە دامەزراۋەكانى ياسادانان و جى بەجى كىردن و دادومىرى كىردن.

كەۋاتە: ئەگەر بمانەۋى بەشىۋەىكى سادەۋ ئاسان پېئاسەسى سىستېمى ھۆكۈمرانىي (النظام الحكم) بىكەين، بە ھەموو جۇرۇ شىۋەكانىيەۋە، ۋەك تۇزىكى دىكە باسيان دەكەين، دەتۋانين بلىن:

سىستېمى ھۆكۈمرانىي برىتيە لە چۆنىەتى ۋ شىۋەى ھۆكۈم كىردن و بەپىۋەبىردنى دەۋلەت بۇ كۆمەلگاۋ ۋلات، واتە: ئەو دەستەلەتە سياسىيە چۆن خەلگ ۋ ۋلات بەپىۋە دەبات ۋ كاروبارەكانيان پىك دەخات، لە ھەرسىك بۋارەكانى ياسا دانان و جى بەجى كىردن و دادومىرى دا؟

شايانى باسيشە سىستېمەكانى ھۆكۈمرانىي (انظمة الحكم) زۆر جۆرن، بەلام دەگونجى بيانخەينە ژېر شەش ناۋونشانەۋە:

يەكەم: لە پروۋى چۆنىەتى دانانى بەرپىرسى يەكەمى ئەو قەۋارە سياسىيەۋە، لەو پروۋەۋە، دوو جۆرن:

۱- پادشاىەتى (ملكي).

۲- كۆمارىي (جمهوري).

^۱ بىروانە: (ۋىكىبىدىيا) لەسەر تۇرى ئىنتەرنېت.

پادىشاھىيەتتىكى مەمۇرىيەت (وراشى) بىلەن، ئەمەلىيەتتە ھۆكۈمران
پىشتاۋ پىشتاۋ بىلەن دەستەلاتە دەمەت، لە بابەۋە بۇ كۆپ (يان كىچ) لەۋە
ۋە بۇ نەۋە ۋە..... ھتە.

دىيارە ئەۋەتە يەكەمە دەمۇنچى نازناۋى پادىشا (مەلىك) ھەلىكەت،
يان ئەمىر، يان سولتان، يان ئىمپېراتور يان قەيسەر.. يان ھەر
نازناۋىكى دىكە، ۋەك خەلىفە، شا...

بەلەم كەسنى يەكەم لە سىستەمى ھۆكۈمرانىيە كۆمىرىيەتتە كە پىي
دەمۇتە: (رئىس الجەمھۇر) بە كوردىي سەرۋەك كۆمەر، سەرۋەك
جەمەۋەر، تاپىمەتەندىيەكەي ئەۋەتە كە خەلىك ھەلىبىزاردەۋە
مىراتىي نىيە، ئىنجا خەلىك بە چ شىۋەيەك دىيارى دەمەت؟ ئەۋەش
مەرج نىيە تەنبا جۇرەك بى، دەمۇنچى لە پەرلەمان دا دىيارى بىكەت،
دەمۇنچى كە راستەۋخۇ لە لايەن خەلىكەۋە ھەلىبىزەتە.

دوۋەم: ناۋونىشانى دوۋەم بۇ دىيارىكەرنى سىستەمەكەنى ھۆكۈمرانىيە، لە
رۋى مەكەجىۋون يان مەكەج نەۋەۋون بۇ ياساۋىيە، لەۋ رۋەۋەش
دەمەۋە بە دوۋ جۇر:

۱- سىستەمى ھۆكۈمرانىيە ياساۋىيە.

۲- سىستەمى ھۆكۈمرانىيە ناياساۋىيە.

ئەۋەي كە پابەندە بە دەستۋور ۋەقەۋەۋە مەكەج بىكەت بۇ
دەستۋور ۋەقەۋە، پىي دەمۇتە: ياساۋىيە، ئەۋەش كە خۇي لە
سەرۋى دەستۋور ياساۋە ھىساب دەمەت، پىي دەمۇتە: ناياساۋىيە،
ياخۇد نادەستۋورىيە.

سەيپەم: لە رۋى دەستەلاتەۋە، كە ئايا دەستەلاتە لەدەست كەسەك دا چىر
دەمەتەۋە، يان لەدەستەيەك دا، ياخۇد دابەش دەمەت بەسەر چەند
لايەنەك دا؟ لەۋ رۋەۋەشەۋە دوۋ جۇر:

۱- سىستېمى حوكمرانىي رەھا، يان گشتگىر (شمولى).

۲- ۋە سىستېمى حوكمرانىي بەستراۋە (مقىد).

چۈرەم: ۋە لەروۋى گەرەنەۋە سەرچاۋە دەسلەتەۋە، ئايا دەستەلات بۇ كى دەگەرپتەۋە، بۇ تاك؟ يان بۇ دەستەيەك؟ يان بۇ گەل و خەك بەگشتى؟! لەو روۋەشەۋە سى جۆر سىستەممان ھەيە بۇ حوكمرانىي: ۱- سىستېمى حوكمرانى تاكىي (نظام الحكم الفردي) كە (ئۆتۈكراسىي) ىشى پىدەلتن.

۲- سىستېمى حوكمرانىي توپىزى (نظام الحكم الطبقي).

۳- سىستېمى حوكمرانىي جەماۋىرىي (نظام الحكم الجمهوري).

پىنچەم: ۋە سىستەمەكانى حوكمرانىي لەروۋى جۆرى دىموكراسىيەۋە، سى جۆرن:

۱) دىموكراسىي راستەوخۇ (الديمقراطية المباشرة)، كە خەك ھەموۋى سەرۋك و شەخسى يەكەم ھەلدەبىزىرن ۋەك لە يۇنانى كۆن دا بوۋە، يان ۋەك ئىستا لىبىيا ئىدەپىعاى ئەۋە دەكات.^(۱)

۲) سىستېمى دىموكراسىي نىمچە راستەوخۇ (الديمقراطية شبه المباشرة)، كە لەلەيەگەۋە خەك و جەماۋىر نوپنەران ھەلدەبىزىرن و پەرلەمانىك پىك دى، لەلەيەكى دىكەشەۋە لە مەسەلە چارەنۋوس سازەكان دا دەگەرپتەۋە بۇ راى خەك، لە رپى دەنگدانى گشتىيەۋە.

^۱ پېش سەر بەفەتارەت جوۋنى ھەززاڭى گوتراۋە.

۳) دېموكراسىيى نوپۇس ئايرىم-ئايرىم (الديمقراطية النيابية) ئەۋەتىش ئەۋەتىپ

كە خەلگە جەمئىيەت پەرلەمان ھەللىمىچىلىرىنى، دواتر پەرلەمان بەرپىسىگە ھەللىمىچىلىرىنى، بە ھەممۇ بېگەكانىيەت.

شەشەم: ۋە لەۋۋى جۇرى پەرلەمان ھەللىمىچىلىرى بە سى جۇر:

۱- سىستېمى پەرلەمانىيى، كە ئەۋەتىپ سەرۋەك پەرلەمان ھەللىمىچىلىرىنى، يان سەرۋەك كۆمەك ھەللىمىچىلىرى، يان ئەگەر ھەللىمىچىلىرى لە پەرلەمان دا دىيارى دەكرىنى، سەرۋەك لەمبەردەم پەرلەمان دا بەرپىسىگە.

۲- سىستېمى سەرۋەكايەتتى، ۋەك لە ئەمىرىكا ۋە ھەندىك ۋىلاتانى دېگەدا ھەيە، كە سەرۋەك كۆمەك راستەۋخۇ لەلەيەن خەلگە ۋە ھەللىمىچىلىرىنى، دەستەلەت زىيارەت دەستى كراۋىتر دەيى.

۳- سىستېمى كۆمەلەيى(نظام الجمعية) ۋەك لە سويسرا ھەيە، كە راستەۋخۇ بە ھەللىمىچىلىرى دەستە جەمئىيەت ھەللىمىچىلىرى، ۋاتە: تاك ھەللىمىچىلىرى، نە تاكىك كە پەرلەمان ھەللىمىچىلىرىنى، ۋە نە تاكىك كە راستەۋخۇ جەمئىيەت ھەللىمىچىلىرىنى، بەلگە كۆمەلە كەسىك ھەللىمىچىلىرىنى ۋە ۋىكراۋ پېكە ۋە ھەللىمىچىلىرىنى ۋىلات دەكەن.

ئەمانە بە گشتى جۇرەكانى سىستېمى ھەللىمىچىلىرىنى، كە لەم رۇزگارو سەردەمەي ئىمەدا ھەن.

خوڭنەرى سەنگىن!

ۋەك بىنىت، ئىمە لە خىستەنەروۋى جۆرەكانى سىستەمى ھوكمىرانى دا
ھەروھە پىشتىش لەكاتى پىناسەى: دەۋلەت ۋە ھكۈمەت ۋە دەستور ۋە ياسادا،
كەم ۋە زۆر باسى ھەلۋىستى ئىسلام ۋە شەرىئەتە كەيمان نەكرد!
ھۆكارى ئەۋەش ھەر ئەۋەيە كە ئىمە لەم بەشى چۈرەمەدا تەنیا
مەبەستمان ئەۋەبوو، كە ھەموو لايەك بەرچاۋروۋنى مان ھەبى، لەبارەى
چەمك ۋە واتاى ئەۋ پىنج ۋە ھەزاراۋە سەرمەككە، كە كۆى باس ۋە بابەتەكانى
ئەم كىتەبەمان بە ھەر چۈرە تەۋرە سەرمەككە، پىيانەۋە پەۋەستىن.
ئاشكراشە كە ھەرسىك تەۋمى داھاتۋى ئەم كىتەبە، ئامانجى سەرمەكى
لەيان تىشك خىستەنە سەرمە سىستەمى ھوكمىرانى ئىسلامىيە، بۇيە لەم بەشەدا
بە پىۋىستمان نەزانى ھىچى لەبارەۋە بلىن.
لەرمش دا كۆتايى بەم تەۋمى يەكەمە دىننە، ۋە دەكەنە تەۋمى
دوۋەمى ئەم كىتەبە، لە بەرگى دوۋەم دا، كە گەرەتەن ۋە گەرەتەن تەۋمى
زۆرتەن پانتايى (مساحة) يىشى بۇ تەرخان كراۋە.

نۆۋمۇرۇك

- پېشكەش بى ۷
- پېناسى ئىم كىتپە ۹
- تەۋمىرى يەكەم ۲۹
- قەۋارەى سىياسىي لەئىسلامدا ۲۹
- پېشەكى ئىم تەۋمىرىيە ۳۱
- بەشى يەكەم: ئايا ئىسلام پېۋىستىي بەدەۋلەت ۋە قەۋارەى سىياسىي ھەيە؟! ۳۳
- ھۆكۈمەتنى بانگەشەكەرنى جىكارىنەۋى ئىسلام لە دۆلەت لە رابردودا ۳۶
- جىۋازىي بىنەرتىي نىۋان حۈكى ئىسلامىي ۋە تىۋكراسىي ۳۸
- بۇجى ئىسلام دىمى دۆلەتى ھەي؟ ۳۹
- ۱- (عەقْل ۋە ۋاقىي) ھەيۋىي دەسەلەتى سىياسى ۋە دۆلەت بۇ ئىسلام پېۋىست دىمەن: ۳۹
- ۲- دىمەكەننى قورئان ۋە سوننەت ھەيۋىي قەۋارەى سىياسىي پېۋىست دىمەن: ۴۲
- ۳- سىروشتى ئىسلام ھەيۋىي قەۋارەى سىياسىي دىخۋازى: ۴۶
- ۴- مېزۋىي ئىسلام ۋە مەسۇلمانان بەلگەيە لەسەر ئىمە كە ئىسلام بىمى دۆلەت بىرپە ۴۶
- ناچى: ۵۶
- ۵- ھەۋالدانى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) بە لە يەكترانى قورئان ۋە سوننەت: ۶۲
- ۶- يەكەننى زاناپان لەسەر پېۋىستىۋىي دۆلەت: ۶۶
- بەلام ئايا ئىم بابمە كەى وروۋىنرا؟ ۷۱
- بەشى دوۋەم: چۈنىيەتنى بىناتاننى قەۋارەى سىياسى لە ئىسلامدا ۷۷
- بەرايى: ۋەلامى پىرسىيارىك ۷۸
- بىرگەى يەكەم: بەرنامەۋ رېبازى پېغەمبەران بۇ پاكىسازى ۋە چاكىسازى كۆمەلگا: ۹۱
- بىرگەى دوۋەم: رېبازى پېغەمبەرى خاتەم بۇ بىناتاننى دۆلەت ۋە قەۋارە: ۱۱۰
- قۇنغاى يەكەم: دابىزاننى ۋەحى: ۱۱۷
- قۇنغاى دوۋەم: بانگەۋاز ۋە ھۇشياركرىنەۋى خەلگ: ۱۲۳
- قۇنغاى سىيەم: تىگەياندن ۋە پىگەياندننى كۆمەلگەى ھەلپازدە: ۱۲۷
- قۇنغاى جۋاردەم: گەران يەدۋى بىكەى جەمەۋىي ۋە پىگەى دۆلەت دا: ۱۳۱
- قۇنغاى پېنجەم: بىستىنى پەيماى يەكەم ۋە دوۋەمى عەقەبە: ۱۳۴
- چۈنىيەتى ئىم پەيمان بىستىنە ۱۴۰
- چەند ھەلۋىستەيەك لە بەرانبەر پەيماى دوۋەمى عەقەبەدا ۱۴۲
- قۇنغاى شەشەم: كۆچكىرنى پېغەمبەر ۋە ھاۋەلانى بۇ يەسرىپ: ۱۵۴

- ۱۵۸.....قۇناغى ھەۋەتەم، دانانى پېنج بايەى گىرنگ،.....
- ۱- دىرۇست كىرغىنى مەزگەۋىت ۱۵۸
- ۲- بىرايەتلى لەنىۋان كۆچكەران ۋە پەشتىۋانان دا ۱۶۲
- ۳- ئوۋسىنى (مەھىفە)..... ۱۶۵
- ۴- دانانى بانگ ۱۶۷
- دەپرىكىرنى رۇۋگە ۱۷۱
- پىتەكى جەنگ ۋە جىھاد لە كۆمەلگاۋ دۆلەتلى ئىسلامىي دا..... ۱۷۳
- بەشى سىيەم: سىستەمى ھۆكۈمەرانىي (نظام الحكم) لە ئىسلام دا..... ۱۷۷
- ھەبۇۋى ۋە نەبۇۋى سىستەمى ھۆكۈمەرانىي لە ئىسلام دا: ۱۷۹
- ئەزمۇۋى مەزۇۋى سىستەمى ھۆكۈمەرانىي لە ئىسلام دا: ۱۸۶
- راستىكىرەنەۋى تىگەپەشتىكى ھەلە لە فەرمۇۋەدەمەكى پىتەمبەر (سلى الله عليه وسلم) ۱۹۲
- بەربەرچەدانەۋى مەرجىرانى قۇرغىشى بۇۋى ھۆكۈمەران: ۱۹۷
- بەربەرچەدانەۋى بىرۋەكى: سىبەرى خۇابۇۋى ھۆكۈمەران: ۱۹۸
- سەۋىت ۋە جۇنەمەتى سىستەمى ھۆكۈمەرانىي ئىسلامىي: ۲۰۰
- جۇن سىستەمىكى ھۆكۈمەرانىي ئىسلامىي پەيدا بگەن؟ ۲۰۲
- بىناغەى فىكىرى ۋە ەقىدەى سىستەمى ھۆكۈمەرانىي ئىسلامىي: ۲۰۶
- پېئاسەى بۇۋىئاسىي ئىسلامىي: ۲۰۸
- ھىلى پەكەمى بۇۋىئاسىي ئىسلامىي: ۲۰۸
- ھىلى دۇۋەمى بۇۋىئاسىي ئىسلامىي: ۲۱۱
- ھىلى سىيەمى بۇۋىئاسىي ئىسلامىي: ۲۱۴
- ھىلى جۋارەمى بۇۋىئاسىي ئىسلامىي: ۲۱۸
- ھىلى پېنجەم ۋە كۇتايى بۇۋىئاسىي ئىسلامىي: ۲۲۰
- جۇنەمەتى پەمۇستەبۇۋى ئىمان ۋە ەقىدەى ئىسلامىي بە بۇۋىئاسىي ئىسلامىيەۋە ۲۲۵
- پايمەكانى ئىمان ۋە ەقىدەى ئىسلامىي پەۋە: ۲۲۵
- جۇنەمەتى ھەلۋەتلى سىستەمى ھۆكۈمەرانىي ئىسلامىي لە بۇۋىئاسىي ۋە ئىمان ۋە ەقىدەى ۲۳۱
- ئىسلامىيەۋە: ۲۳۱
- بەشى جۋارەم پېئاسەى جەند ۋەشەۋ زاراۋەيەك ۲۴۳
- ۱- دۆلەت (الدولة): ۲۴۴
- ۲- ھۆكۈمەت (الحكومة): ۲۴۸
- ۳- دەستۇر: ۲۵۱
- ۴- قانۇن (القانون): ۲۵۴
- ۵- سىستەمى ھۆكۈمەرانىي (نظام الحكم): ۲۵۷

نہم کتبہ

بہہر چوار تہوہر مکہ یہ وہ لیکو لینہ وہ یہ کی
نہفہس دریژانہ یہ لہبارہی دہولہ تداریی و
حوکمرانیہ وہ لہئیسلا مہا و، وہلامی چہند
پرسیاریکی گرنگی لہو بارہیہ وہ گرتوہ
خوی:

ایا ئیسلا م بہسروشٹ دہولہت و قہوارہی
سیاسیی دہخواری؟

ایا تایہ تمہندیہکانی قہوارہی سیاسی
لہئیسلا مہا چی و چین؟

ایا بنہمایہکانی سیستہمی حوکمرانیہ
ئیسلامیی چہندن و چوئن؟

ایا سئ دہستہلاتہکانی: یاسادانان و
جیہجیکردن و دادوہریہ لہئیسلا مہا چوئن و
سنوورو مہلاحتیان جیہو چوئن؟

ایا نامسولہانان لہ دہولہتی ئیسلامییدا
چوئن تہماشایان دہگری و، چوئن مامہلہیان
لہکہلدا دہگری؟

ئہمانہو گہلیک پرسیارو ئیشکالی دیکہش
لہم کتبہدا، وہلام دراوئہتہوہو چارہسہر
کراون.

تہذیب و سہن

نوسینگی نہفسیر

بؤ جلاوگردنہوہو راگہماندن

مہنہر - شہلمانی دادکا - اتر لہولہت شہرین ہلاک

Web: 00964 738 460 51 22

Tel: 0964 750 25 18 139

www.tafseer-pub.com

tafseeroffice@yahoo.com

